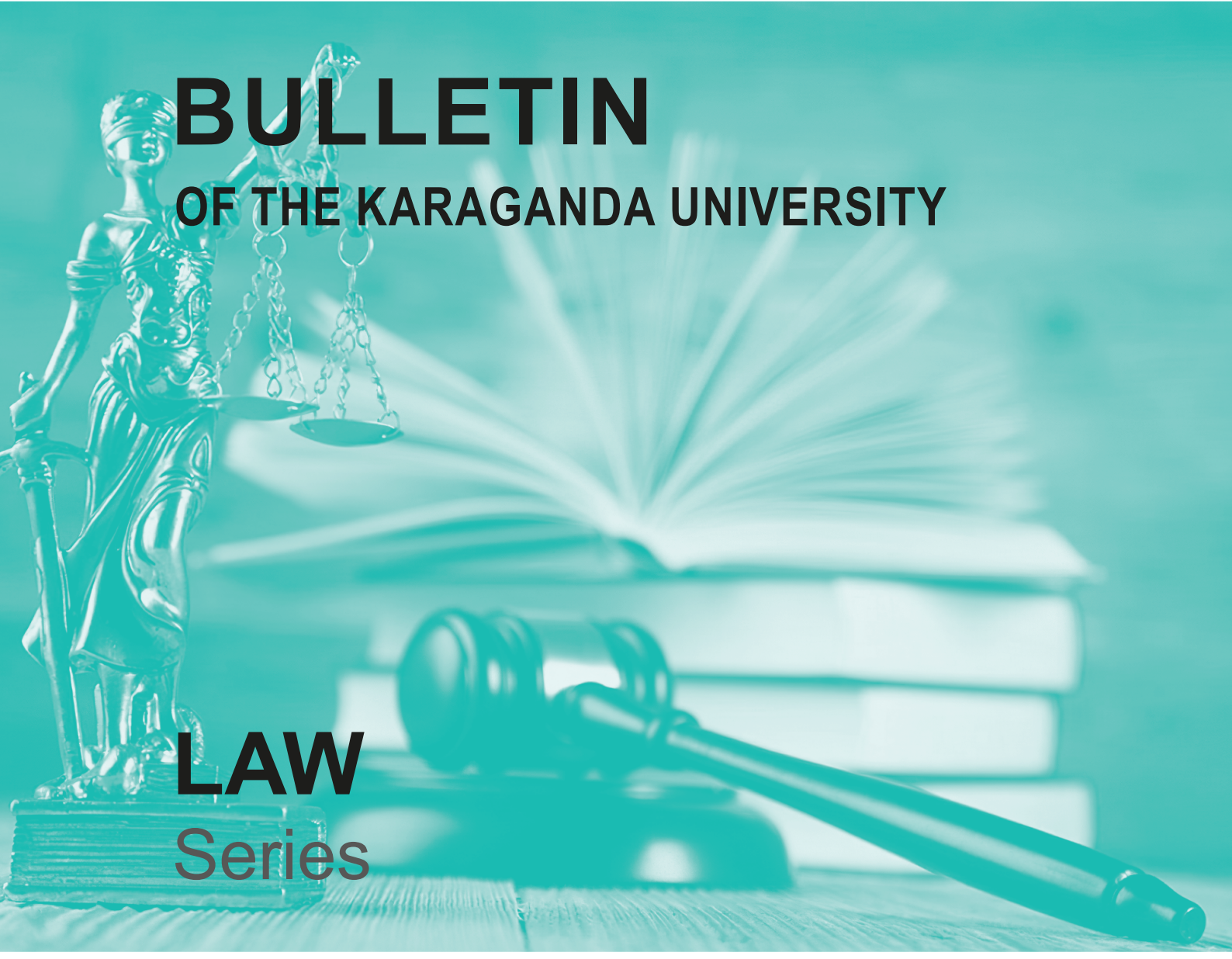

ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

LAW
Series

№ 4(104)/2021

ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)
Индексі 74619
Индекс 74619

ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDY
UNIVERSITY

ҚҰҚЫҚ сериясы

Серия ПРАВО

LAW Series

№ 4(104)/2021

Қазан–қараша–желтоқсан
30 желтоқсан 2021 ж.

Октябрь–ноябрь–декабрь
30 декабря 2021 г.

October–November–December
December, 30th, 2021

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2021
Караганда, 2021
Karaganda, 2021

Бас редакторы
заң ғыл. д-ры
Н.О. Дулатбеков

Жауапты хатшы
заң ғыл. канд.
Г.А. Ильясова

Редакция алқасы

Г.З. Кожаметов,	заң ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
С.К. Амандыкова,	заң ғыл. д-ры, АІУ Жоғары құқық мектебі, Нұр-Сұлтан (Қазақстан);
М.А. Сарсембаев,	заң ғыл. д-ры, бас ғылыми қызметкер, «Болашақ» консалтингтік тобы» ЖШС, Нұр-Сұлтан (Қазақстан);
К.А. Бакишев,	заң ғыл. д-ры, Қазтұтынуодағының Қарағанды университеті (Қазақстан);
Чанкова Добринка,	PhD д-ры, Неофит Рильский атындағы Оңтүстік-Батыс университеті, Благоевград (Болгария);
Б.А. Тайторина,	заң ғыл. д-ры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры, Алматы (Қазақстан);
Н.В. Мороз,	заң ғыл. канд., «МИФИ» Ұлттық ядролық зерттеу университеті, Москва (Ресей);
Греджи Марко,	PhD д-ры, Феррара университеті (Италия)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28.

Тел.: (7212) 35-64-16 (ішкі 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: law-vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, З.Е. Рамазанова

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Жанбосова

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ00VPY00027383 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 29.12.2021 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 20,0 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 128.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты. 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2021

Главный редактор

д-р юрид. наук
Н.О. Дулатбеков

Ответственный секретарь

канд. юрид. наук
Г.А. Ильясова

Редакционная коллегия

- Г.З. Кожаметов,** д-р юрид. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
С.К. Амандыкова, д-р юрид. наук, Высшая школа права AIU, Нур-Султан (Казахстан);
М.А. Сарсембаев, д-р юрид. наук, г.н.с., ТОО «Консалтинговая группа «Болашак», Нур-Султан (Казахстан);
К.А. Бакишев, д-р юрид. наук, Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);
Чанкова Добринка, д-р PhD, Юго-Западный университет «Неофит Рильский», Благоевград (Болгария);
Б.А. Тайторина, д-р юрид. наук, профессор Казахского национального педагогического университета им. Абая, Алматы (Казахстан);
Н.В. Мороз, канд. юрид. наук, Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», Москва (Россия);
Греджи Марко, д-р PhD, Университет Феррары (Италия)

Адрес редакции: 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28.

Тел.: (7212) 35-64-16, (внутр. 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: law-vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, З.Е. Рамазанова

Компьютерная верстка

Г.К. Жанбосова

Вестник Карагандинского университета. Серия «Право».

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.
Свидетельство о постановке на переучет № KZ00VPY00027383 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 29.12.2021 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 20,0 п.л. Тираж 200 экз.
Цена договорная. Заказ № 128.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова».
100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, 2021

Main Editor
Doctor of law
N.O. Dulatbekov

Secretary
Cand. of law
G.A. Ilyassova

Editorial board

- G.Z. Kozhakhmetov,** Doctor of law Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
S.K. Amandykova, Doctor of law AIU Higher law school (Kazakhstan);
M.A. Sarsembayev, Doctor of Senior Research Associate LLC Consulting group “Bolashak”, Nur Sultan (Kazakhstan);
K.A. Bakishev, Doctor of law KEU (Kazakhstan);
Chankova Dobrinka, PhD Doctor South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria);
B.A. Taitorina, Doctor of Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty (Kazakhstan);
N.V. Moroz, Cand. of law National research nuclear University “MEPhI”, Moscow (Russia);
Greggi Marco, PhD of University of Ferrara (Italy)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan.
Tel.: (7212) 35-64-16 (add. 1026); fax: (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com. Web-site: law-vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, Ramazanova

Computer layout
G.K. Zhanbosova

Bulletin of the Karaganda University. “Law” Series.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Proprietary: NLC “Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov”.

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan.
Rediscount certificate No. KZ00VPY00027383 dated 30.09.2020.

Signed in print 29.12.2021. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 20,0 p.sh. Circulation 200 copies.
Price upon request. Order № 128.

Printed in the Publishing house of NLC “Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov”.
28, University Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov, 2021

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

КОНСТИТУЦИОННОЕ, АДМИНИСТРАТИВНОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE AND INTERNATIONAL LAW

<i>Balgimbekova G.U., Rysmendeyev B.D., Botagarin R.B.</i> Current problems of the influence of international legislation statutes on the institution of citizenship in foreign countries	7
<i>Көшербаев С.Б.</i> Ар-намыс пен қадір-қасиетке, іскерлік беделге қарсы құқық бұзушылықтардың ғылыми теориялық және тәжірибелік мәселелері.....	16
<i>Талгатова К.С., Баймагамбетова З.М.</i> Эффективность механизма разрешения споров Всемирной торговой организации	28

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Birmanova A.I., Sopyhanova A.B., Lavnichak A.</i> Globalization and its impact on the development of cultural rights in the Republic of Kazakhstan and the modern world.....	36
<i>Turlayev A.V., Poleva I.A., Tuyakova N.B.</i> Theoretical and historical issues of the civil society research as political and legal phenomenon	44

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

<i>Biebayeva A.A., Kalguzhinova A.M., Ozbekov D.O.</i> Current state and prospects for improving the institutions of exemption from criminal liability and punishment	52
<i>Аманжолов Ж.М., Адибаева А.К.</i> Начальные («усеченные») формы участия в совершении геноцида в Уголовном кодексе Республики Казахстан	59
<i>Олейник В.И.</i> Законодательные меры по дальнейшему усилению правовой защиты потерпевших и свидетелей в Республике Казахстан	67
<i>Әбдіжәми А.Ж.</i> Бостандығынан айыру жазасына сотталғандардың еңбегі: негіздемесі мен теориялық мәселелері	80
<i>Бекмагамбетов А.Б.</i> Политика противодействия преступлениям, связанным с торговлей людьми, в системе государственной политики	89
<i>Kusainova L.K., Shoshaeva L.S., Sopykhanova A.B.</i> Problematic aspects of improving property measures of criminal procedural restraint under the legislation of the Republic of Kazakhstan	97

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

<i>Есиркепова М.М., Толубеков А.Т., Оразов А.Е.</i> Особенности перехода на удаленную форму деятельности сотрудников вузов	104
<i>Әкімжанова М.Т., Әсетова Г.Б., Мұратова А.Қ.</i> Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасының азаматтық заңнамасындағы кейбір заңдық терминдердің анықталу ерекшеліктері	110
<i>Шаяхметова Ж.Б., Муханова А.Т., Ердешова Ж.И.</i> Актуальные вопросы возмещения ущерба имуществу, причиненного дорожно-транспортными происшествиями	115
<i>Akimzhanova M.T., Tilep T.S.</i> Some problems of custody and guardianship establishment over minors in the Republic of Kazakhstan.....	122

ЖАС ҒАЛЫМ МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

<i>Жумабаева А.Б.</i> К вопросу о трудовых обязанностях в Республике Казахстан.....	133
<i>Ахметжан Л.З.</i> О состоянии вовлеченности казахстанских работников в управление организацией.....	140
<i>Korpebayev Zh.</i> Improvement of electoral legislation in the light of international standards and political reforms in the Republic of Kazakhstan	148

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР — СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ — INFORMATION ABOUT AUTHORS	156
--	-----

2021 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысы» журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші. «Құқық» сериясы — Указатель статей, опубликованных в журнале «Вестник Карагандинского университета. Серия «Право» в 2021 году — Index of articles published in «Bulletin of the Karaganda University. Law Series» in 2021	158
--	-----

КОНСТИТУЦИОННОЕ, АДМИНИСТРАТИВНОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE AND INTERNATIONAL LAW

DOI 10.31489/2021 L4/7-15

UDC 342.731(574)

G.U. Balgimbekova^{1*}, B.D. Rysmendeyev², R.B. Botagarin¹

¹Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan;

²Kyrgyz State Law University, Bishkek, Kyrgyzstan;

(E-mail: Gbalgimbekova@mail.ru, Scopus Author ID57194527166

E-mail: bakit4@mail.ru, botagarin_ruslan@mail)

Current problems of the influence of international legislation statutes on the institution of citizenship in foreign countries

This article analyzes the international human rights legislation that regulates the right to citizenship and has influenced this institution in several foreign countries. The citizenship as a constitutional and legal institution is a set of norms of national and international law that sets up the conditions and procedures for establishing, changing, terminating and realizing the subjective rights of people with disabilities to citizenship. Further consistent and purposeful development of constitutional and legal norms guaranteeing human rights and freedoms by further strengthening the institution of citizenship is one of the most important tasks of constitutional law. Determining the nature of citizenship as a political and legal phenomenon, as well as political and legal relations between a person and a state, is problematic, but there is no clear answer in the legal doctrine given that such a stratified phenomenon can be viewed from different angles taking into account different methods and ideological approaches. Based on the study and analysis of foreign legislation in the field of application of international legal acts regulating the issue of citizenship, it is possible to develop methods for the development of this system. When studying the problem by the method of comparative jurisprudence, an analysis of the existing legal framework in the Republic of Kazakhstan and foreign countries was carried out and international legal acts in the field of regulation of citizenship issues were studied. The purpose of the article is to understand the importance of the role of international law in influencing the status of people (citizenship) in modern states and societies.

Keywords: constitutional law, international law, human rights, state, institution of citizenship, citizen, nationality, democracy, law, constitution.

Introduction

In modern international law, considerable attention is given to the issue of citizenship, although citizenship is a constitutional institution part of the internal legal system of a particular state. Citizenship as a legal system is governed by national legal norms and, in fact, is one of the foundations of state sovereignty. In the doctrine of international law, there is no consensus on the place of the institution of citizenship in the system of international law. This situation seems to be a natural consequence of an unclear approach to the system of international law. The importance of citizenship in international law has not changed throughout history. The development of the international legal system of citizenship and other norms of international law concerning the legal status of individuals took place in parallel with the development of interstate relations and an in-

*Corresponding author's e-mail: Gbalgimbekova@mail.ru

crease in population movements, which increased the likelihood of disputes between states over the legal status of individuals or groups of individuals [1].

A paramount and urgent issue, both in general and in relation to the protection of human rights, is to ensure the right to citizenship. The international community under the auspices of the UN has strengthened the objective nature of citizenship in the development of international legal aspects of the regulation of this institution. Owing to the efforts of the United Nations, the right to citizenship is a fundamental human right: proclaimed in Article 15 of the 1948 Universal Declaration of Human Rights, this right is an inalienable human right and therefore, a degree of democracy. This state can be judged by how it is implemented in practice [2]. This right is also enshrined in Article 24 of the International Covenant on Civil and Political Rights (1966) [3], Article 7 of the Convention on the Rights of the Child (1989) [4] and Article 4 of the European Convention on the Rights of the Child nationality (1997) [5].

As a result of the dynamic process of development of national legal institutions in the context of a better rule of law, there is a need for research and scientific substantiation of the influence of international law on the establishment of citizenship as the basis of a modern state. In this sense, identifying the common and distinctive features of the institution of citizenship in the practice of different countries and comparing them with international legal norms, one can draw up a more detailed picture of the state of this institution and deduce the main directions of its development in modern conditions. The historical development of the institution of citizenship as a legal phenomenon and the emergence of the institution of citizenship in the modern world emphasize the need for the development and analysis of this institution. Citizenship is seen as a fundamental component of the concept of the state, which legally establishes the relationship between the individual and the state. Citizenship is a legal institution that forms a set of legal norms governing relations arising from legal relations between a person and a state. Traditionally, the exercise of state jurisdiction was limited to people, property and activities on the territory of the state, with the exception of citizens traveling abroad, who now increasingly exercise sovereign rights and state powers outside the territory of the state. This is because of an increase in the number of trips abroad and the globalization of the world economy, in cross-border crime and in the number of people without documents.

Experimental

To make a comprehensive analysis of the impact of international law on the institutions of foreign citizenship, we studied international treaties and foreign laws, as well as analyzed and studied the content of materials prepared by Kazakh and foreign scientists with experience in international and constitutional law. Thus, the methodological basis of the study was the general scientific method of cognition, methods of formal legal, analytical systematic and comparative logical analyses and research.

Discussion

The grouping and systematization of the statutes of international law are analyzed in sufficient detail in the work of D.I. Feldman [6; 25]. At the same time, it should be noted that in the science of international law there are two most common approaches. The first of these is based on the fact that citizenship, as an integral category of the State, is directly related to the population of the country. Consequently, in international law, the institution of citizenship should be considered within the framework of international legal regulation of the legal situation of the population. The second is based on a broad understanding of the subject matter of international law such as international humanitarian law, which regulates the cooperation of States in the field of human rights and freedoms. For example, in the “Course on International Law”, international legal questions of citizenship are studied within the framework of one of the main institutions of international law: population and international law. D.B. Levin, without clearly describing the norms relating to the legal situation of the population, considered the international legal norms governing the relations of states with regard to population issues as a “part” of the system of international law, highlighting the international legal regulation of citizenship in it [7; 14]. One of the options for an approach in which citizenship is regarded as an international legal institution is the well-founded assertion of the connection of the population of the State (including the relationship of citizenship) with the concept of State sovereignty. For example, I.I. Lukashuk considered citizenship as part of a set of rules governing the personal supremacy of the state. In his opinion, citizenship is an integral part of the concept of the personal supremacy of the state and a principle according to which state jurisdiction is exercised [8; 78]. It should be noted that, subsequently, I.I. Lukashuk changed his point of view regarding the place of the norms governing citizenship, referring them to the sub-institution of the Institute “Population of the State” [9; 369]. Other authors attribute the institution of citizenship to hu-

manitarian law, since it is the citizenship, according to these authors, that forms the basis of human and civil rights [10; 340]. Scholars, who study the protection and safeguarding of human and civil rights, consider citizenship in the international human rights system as a right to citizenship or an integral part of international human rights. It should be noted that many international human rights instruments establish the right to citizenship, as well as the rights of citizens, the possession of which can be considered as the international legal basis for citizenship as an institution of public international law. Such acts include almost the entire system of international law: universal, regional, and special international acts on human rights and affecting the institution of citizenship as an essential component of the international legal status of a citizen. As a special distinct category, one should consider a number of international conventions dealing specifically with the institution of citizenship, including special international conventions and two or three third-party agreements dealing with the relationship of citizenship of neighbouring states.

Other major agreements include the 1951 Convention relating to the Status of Refugees, 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons, 1957 Convention on the Citizenship of Married Women, the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, the Optional Protocols on the Acquisition of Citizenship to the 1961 Vienna Convention on Diplomatic Relations and the 1963 Vienna Convention on Consular Relations, the 1964 International Commission on Civil Status Convention on the Exchange of Information concerning the acquisition of nationality, the International Convention on the Elimination of Racial Discrimination, the 1966 International Covenant on Civil and Political Rights, the 1967 European Convention on the Adoption of Children, the 1969 American Convention on Human Rights, the 1973 International Commission on Civil Status Convention on the Reduction of Statelessness, 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and 1989 Convention on the Rights of the Child [11].

The Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989, which was ratified by a decision of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan on 8 June 1994, is one of the special international instruments governing human rights and dealing with issues of nationality. The Convention establishes rules for the acquisition of nationality by a child, as well as the State party's enjoyment of rights under international instruments, including respect for the right to citizenship. The Convention on Protection of Children and Cooperation in Respect of Aliens in Respect of Intercountry Adoption of 29 May 1993 addresses the nationality of the child. These and other conventions are intended to protect the citizenship of the child as a subject of law in need of special protection. It is through the institution of citizenship can be realized the attempts in international legal relations to protect the rights of the child.

The Universal Declaration of Human Rights of Stateless Persons of their country of residence, adopted by the United Nations General Assembly in its resolution 40/144 of 13 December 1985, should also be included in documents dealing with the issue of nationality. This Declaration proclaims the principles and norms that guarantee the human rights of persons who do not have the citizenship of their country of residence. A comparative analysis of the provisions of the Declaration allows to conclude that it concerns the definition of the rights and obligations of foreigners legally residing in the territory of the state. The provisions of the Declaration as a whole clarify the principles and norms concerning the basic civil and economic obligations and rights of foreigners, which form the basis of the constitutional and legal status of people.

It should be noted that the system of international legal establishment of the institution of citizenship consists of special international treaties devoted to legal institutions related to the institution of citizenship. Such institutions incorporate the following international legal institutions: statelessness, dual citizenship, refugees, migrants, and other international personal statuses depending primarily on the presence or absence of citizenship. This is, for example, the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons. It states that in accordance with the Charter of the United Nations and the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the principle is realized that all people must enjoy fundamental rights and freedoms without any discrimination. The preamble to the Convention states that stateless persons who are also refugees are covered by the Convention relating to the Status of Refugees of 28 July 1951 and that there are many stateless persons not covered by the Convention. In Article 1 of the Convention, the term "stateless person" means a person who is not considered as a national by a State by virtue of its laws.

An important aspect of international relations in the field of the legal regulation of the institution of citizenship is the legal status of refugees, internally displaced persons and displaced persons. In international law, the concept of "refugees" penetrates after the First World War. The refugee problem has been reflected in a number of international treaties. Within the framework of the United Nations, the Office of the High Commissioner for Refugees (UNHCR) has been established to facilitate its decision. The Charter of the Office was adopted by UN General Assembly resolution 428 (V) of December 14, 1950. On July 28, 1951, the

multilateral Convention relating to the Status of Refugees was concluded on December 16, 1966. The General Assembly took a note of the Protocol relating to the Status of Refugees, which provided for some amendments to the convention. It entered into force on November 4, 1967. In the 1961 Convention relating to the Status of Refugees, the term “displaced persons” is not found. In recent years, UNHCR has tended to apply it to certain categories of “internal” refugees, that is, persons who have involuntarily left a part of their country and had to settle in another part of it. Sometimes they are called “internally displaced persons”.

Thus, the presence or absence of citizenship of a person located in the territory of a State emphasizes the nature of the political and legal connection. However, the reasons and conditions for the emergence and development of this relationship with the State play a crucial role. This is due to the fact that the status of “refugee” offers additional social and legal guarantees compared to stateless persons, where the existence of any reasons for lack of citizenship is not recognized as a significant factor.

Results

In the doctrine of constitutional and international law, the institution of citizenship as a whole has evolved as a result of the development of scientific and theoretical ideas, which in practice are rarely reflected in national and international law. Universal and special treaties establish legal norms governing legal relations of a special kind and serve to protect certain categories of citizens. In this regard, special international agreements are of great importance.

Among the special conventions concerning the system of citizenship, the Convention on the Nationality of Married Women concluded on January 29, 1957 should be mentioned. This convention refers to Article 15 of the Universal Declaration of Human Rights and provides that the constitution or the dissolution of a marriage between a citizen of the state and a foreigner, or a change in the husband's citizenship during marriage does not automatically affect the wife's citizenship (Article 1). The Convention was ratified by Kazakhstan on December 30, 1999. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, ratified by Kazakhstan, was included in the system of special international treaties on citizenship issues. It can be concluded that the constitutional system of citizenship of Kazakhstan corresponds to the international legal system of citizenship.

An important special international act is the Convention on the Reduction of Statelessness. This convention was adopted on August 30, 1961 by the Conference of Plenipotentiaries, held in 1959 and reconvened in 1961 in accordance with General Assembly resolution 896 (IX) of December 4, 1954, entered into force on December 13, 1975. The Convention establishes the conditions for granting nationality to stateless persons.

The development of modern international relations is due to evolving laws, and, accordingly, the development of regional systems governing issues of citizenship should be recognized as a logical phenomenon aimed at streamlining interstate relations in the field of citizenship. Arab and Turkish treaties have become a major regional system of nationality treaties. In 1952, a number of Arab States concluded the Convention on the Nationality of Arabs Living Outside Their Homeland. Almost all Arab countries belonging to the League of Arab States have participated in this Convention. As a criterion for determining the citizenship of a person who comes from States parties to the League of Arab States, The Convention established the principle of place of origin, the principle of denationalization in naturalization in another State member of the League of Arab States. Citizenship by reason of place of origin is acquired by birth, in addition to the will of the person. In this case, two principles apply, which can speak both separately and in a combined version: “blood law” and “soil law”. In 1954, the States members of the League of Arab States concluded the Treaty on Nationality, which established rules aimed at eliminating dual citizenship [12].

A significant aspect of regional international cooperation in the field of citizenship is the development of this institution within the framework of the Commonwealth of Independent States. Citizenship in the CIS countries is considered within the framework of constitutional law, and in the Commonwealth countries citizenship is understood as a stable political and legal connection of the individual with the state. This is the key institution of constitutional law of each post-Soviet state, since it involves the determination of an individual's belonging to the state through the institution of citizenship, determined by a legal norm in a legislative act, usually of a constitutional nature. Citizenship issues are also regulated by international political and legal acts: the Declaration of the CIS Heads of State on International Obligations in the Field of Human Rights and Fundamental Freedoms of September 24, 1993, the CIS Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of May 26, 1995, as well as bilateral treaties on citizenship issues. Such agreements include the Agreement between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan on a simplified proce-

ture for the acquisition of citizenship of the Russian Federation by persons arriving for permanent residence in the Republic of Kazakhstan and citizens of the Republic of Kazakhstan arriving for permanent residence in the Russian Federation dated January 25, 1995. This is due to the above-mentioned interstate acts, as well as acts of the CIS Interparliamentary Assembly. These acts are of an advisory nature, however, being the basis for the development of national legislation of the CIS countries. They play a big role. Model legal acts are developed taking into account the practice and needs of individual States, and as a result, agreed general principles and approaches with respect to certain legal institutions are embodied in legislative acts, leading to some coherence in the legal regulation of certain relations without any pressure or imposition of standards of some republics on others. Within the framework of the Commonwealth of Independent States, the advisory act of the CIS Inter-Parliamentary Assembly "On Agreed Principles for the Regulation of Citizenship" of December 29, 1992, which defines the general principles for the formation of legislation in the field of citizenship, and the practice of its implementation, is of decisive importance in matters of citizenship. It is aimed at improving the level of protection of human rights in the CIS, reducing cases of statelessness, facilitating contacts between people, and establishing and maintaining friendly and good-neighbourly relations with all states.

"Citizenship determines a person's stable political and legal relationship with the State, expressing a set of their mutual rights and obligations. Citizenship is an inherent attribute of state sovereignty" [13]. Such a generalized expression of the prevailing trend of understanding citizenship and its role, as noted by A.V. Mitskevich, can be considered acceptable in content. It is undoubtedly better at expressing the democratic content of human and State relations than the old formula of "person belonging to the State" [14; 16]. The CIS Inter-Parliamentary Assembly recognized the normative importance of such principles as the right of everyone to citizenship and its modification; equality of nationality; the inadmissibility of deprivation of citizenship and discrimination in matters of citizenship on grounds of social origin, property status, racial and national affiliation, sex, education, language, attitude to religion, political and other beliefs, type and nature of occupation. The acquisition of citizenship by stateless persons is encouraged (Article 5). It is established that the lack of a source of livelihood, the appearance of a chronic disease, criminal record should not affect the solution of issues of citizenship. It is emphasized that children born on the territory of one of the States members of the Commonwealth should not become persons without citizenship in the territory of another CIS State. The resolution of citizenship issues by the competent authorities should facilitate family reunification (Article 8). It is emphasized that individual nations, nationalities and national minorities should not be infringed upon in regulating issues of citizenship (Article 9). It is recognized that it is lawful for a State to protect its citizens outside its territory in accordance with international law (Article 10). The principle remains undeniable that the conclusion or dissolution of marriage with a person belonging to another State, as well as residence abroad for any period of time, usually does not entail the termination of citizenship [15; 20, 21]. Thus, this act is of decisive importance for the institution of citizenship in the post-Soviet space, since it determines the fundamental ideas and principles in the relationship between the individual and the state. From a legal point of view, through citizenship the status of an individual and the scope of his basic rights and obligations are determined.

The acquisition of citizenship in a foreign state is regulated, on the one hand, by the norms of national law, and on the other hand, by the norms of international law. Thus, the Institute is both an institution of national law and an institution of international law. Many important issues of citizenship are increasingly becoming the subject of international conventions that complement the rules of citizenship enshrined in national constitutions. Therefore, the norms of national legislation governing the institution of citizenship can be divided into the following groups: 1) constitutional norms (principles of citizenship, protection of citizens, general procedures for the recognition, acquisition and termination of citizenship, etc.); 2) laws on citizenship (based on the Constitution and regulating in more detail all issues of this institution); 3) applications regulating the procedural aspects of the recognition, acquisition and termination of citizenship, and other issues directly related to this. The content of the institutions of citizenship in foreign countries is determined by the provisions of the Constitution, special laws and generally accepted principles and norms of universal and regional international law. It should be noted that the national legislation of each country in matters of citizenship is substantially integrated with the principles and norms of international conventions and regional multilateral international treaties, which, from a scientific perspective, are considered as prerequisites for the formation of a single legal space. Thus, N.A. Mikhaleva emphasizes that when regulating the citizenship of the Commonwealth of Independent States, the norms of the customary law of the CIS are relevant, in particular the recommended legal act of the CIS Interparliamentary Assembly of December 29, 1992 "On

agreed principles for regulating citizenship” and bilateral agreements of the Community countries on citizenship [16].

These include the Agreement between the Russian Federation and Kazakhstan “On simplifying the procedure for acquiring citizenship by citizens of the Russian Federation arriving for permanent residence in the Republic of Kazakhstan and citizens of the Republic of Kazakhstan arriving for permanent residence in the Russian Federation” dated January 20, 1995 [17]; Agreement between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan on the legal status of citizens of the Russian Federation permanently residing in the territory of the Republic of Kazakhstan and citizens of the Republic of Kazakhstan permanently residing in the territory of the Russian Federation, dated January 20, 1995 [18]. Accordingly, a common understanding of citizenship, the basis and the procedure for its acquisition has uniform conceptual approaches in the countries of the post-Soviet space, primarily due to the history of development, and secondly to socio-economic, cultural ties.

Conclusions

An analysis of the norms of international law on the institution of citizenship made it possible to define citizenship in two different concepts. “Citizenship” as an institution of national law and, at the same time, “citizenship” as an institution of international law. It is important to emphasize that the system of citizenship through international law not only complements national legal norms, but also allows regulating relations that go beyond national law and affect the legal systems of other countries and international organizations. The development of citizenship as an international institution allows to state the need for its integration, first at the regional and then at the global level.

As a result of the analysis, it is possible to integrate the concept of citizenship adopted in Kazakhstan and in the post-Soviet space as a “stable political and legal connection” with such characteristics as “real and effective ties” and “substantial ties” between a person and a state, as is done in the main international contracts. It was noted that in order to improve the law on citizenship, Article 1 of the law may be devoted to the terms used in the law and the definition of citizenship of the Republic of Kazakhstan, taking into account the characteristics specified in the generally recognized international legal acts on citizenship. Article 2 of the Law of the Republic of Kazakhstan on Citizenship may determine the principles of Kazakhstani citizenship, which should be formed and formulated on the basis of international principles enshrined in the main conventions of the United Nations.

Based on the UN principles in the field of citizenship, the development of citizenship as a regional institution must be improved, and the development of this institution is necessary for further integration. Therefore, for the development of this institution, it is necessary to adopt a new model law on citizenship in Russia within the framework of the work of the Inter-Parliamentary Assembly, which should be carried out on the basis of universal and regional international treaties in accordance with the provisions of the United Nations conventions that influence and regulate relations in the field of citizenship in this context. Analysis of international law in the field of citizenship shows that these international norms have a direct impact on the content of the Institute of Citizenship. It establishes the rules for the treatment of citizens by the state in matters of citizenship. This influence can take two forms: first, by directly granting citizens the rights based on the norms of international law; and secondly, by imposing on states the obligation to enact laws that are consistent with the norms of international law. The principle of citizenship, enshrined in the Convention on the Reduction of Statelessness of 30 August 1961, is reflected in both the Citizenship Act and the Immigration Act. This sequence can be reflected in national legislation, since the development of the principles and characteristics of citizenship leads not only to the institution of citizenship, but also to the development of all constitutions.

References

- 1 Кутафин О.Е. Российское гражданство / О.Е. Кутафин. — М.: Юристъ, 2004. — 589 с.
- 2 Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. // Права человека: сб. междунар. договоров. — Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1989. — 474 с.
- 3 Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv
- 4 Конвенция о правах ребенка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_

- 5 Европейская конвенция о гражданстве. Страсбург, 6 ноября 1997 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=>
- 6 Фельдман Д.И. Система международного права / Д.И. Фельдман. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1983. — 119 с.
- 7 Курс международного права: [В 7-и т.] / Гл. ред. В.Н. Кудрявцев, зам. гл. ред. В.С. Верешетин и Г.И. Тункин. — Т. 1. — М.: Наука, 1989. — 336 с.
- 8 Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: учеб. / И.И. Лукашук. — М.: Изд-во «БЕК», 1997. — 371 с.
- 9 Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. — 2-е изд., перераб. и доп. / И.И. Лукашук. — М.: Изд-во «БЕК», 2001. — 432 с.
- 10 Международное право: учеб. для вузов. — 2-е изд., изм. и доп. / отв. ред. проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. — М.: Изд. группа «НОРМА-ИНФРА», 1999. — 454 с.
- 11 Международные нормы, касающиеся гражданства и лиц без гражданства [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Pages/NationalityStandards.aspx>
- 12 Международное право: учеб. для акад. бакалавриата / И.В. Гетьман-Павлова, Е.В. Постникова. — 3-е изд. перераб. и доп. — М.: Изд-во «Юрайт», 2018. — 560 с.
- 13 Михалева Н.А. Гражданство в зарубежных государствах СНГ / Н.А. Михалева // Актуальные проблемы гражданства. — М., 1995. — С. 78–89.
- 14 Автономов А.С. Содружество Независимых Государств: правовые проблемы интеграции / А.С. Автономов // Представительная власть: мониторинг, анализ, информация. — 1996. — № 6, 7 (13, 14) — С. 16–21.
- 15 Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств от 23 мая 1993 г. «О сотрудничестве во имя безопасности» // Информ. бюлл. Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. — 1993. — № 2. — С. 20, 21.
- 16 Межпарламентская Ассамблея государств-участников Содружества Независимых Государств. Комментарий к модельному закону «О пограничных ведомствах (силах)» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.parliament.am/library>.
- 17 О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Российской Федерацией об упрощенном порядке приобретения гражданства гражданами Республики Казахстан, прибывающими для постоянного проживания в Российскую Федерацию, и гражданами Российской Федерации, прибывающими для постоянного проживания в Республику Казахстан. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 28 февраля 1995 года № 316 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000316>
- 18 О ратификации Договора между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о правовом статусе граждан Республики Казахстан, постоянно проживающих на территории Российской Федерации, и граждан Российской Федерации, постоянно проживающих на территории Республики Казахстан. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 28 февраля 1995 года № 317 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000317>

Г.У. Балгимбекова, Б.Д. Рысмендеев, Р.Б. Ботагарин

Халықаралық заңнама нормаларының шет елдердегі азаматтық институтына ықпал етуінің қазіргі мәселелері

Мақалада кейбір шет елдердегі азаматтық институтына ықпал ететін, азаматтық алу құқығын бекітетін адам құқықтарына арналған халықаралық құқықтық актілерге талдау жүргізілген. Бұл ретте, азаматтық конституциялық-құқықтық институт ретінде адамның азаматтық алуға субъективті құқығының пайда болуының, өзгеруінің, тоқтатылуының немесе іске асырылуының шарттары мен тәртібін белгілейтін ұлттық және халықаралық құқық нормаларының жиынтығы болып табылатынына назар аударған. Азаматтық институтын одан әрі бекіту арқылы адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі конституциялық-құқықтық нормаларды дәйекті және мақсатты дамыту конституциялық құқық ғылымының аса маңызды міндеттерінің бірі. Азаматтықтың мәнін саяси-құқықтық құбылыс ретінде, сондай-ақ жеке адамның мемлекетпен саяси-құқықтық байланысын анықтау күрделі сұрақ болып табылады, бірақ заң ғылымында нақты жауап жоқ, өйткені мұндай көп қырлы құбылысты әртүрлі әдіснамалық және идеологиялық көзқарастар тұрғысынан қарастыруға болады. Мақала авторлары азаматтық алу мәселелерін реттейтін халықаралық құқықтық актілерді қолдану саласындағы шетелдік заңнаманы зерттеу және талдау, осы институттың даму жолдарын анықтауға мүмкіндік берген. Мәселені зерттеу кезінде салыстырмалы-құқықтық әдіс пайдаланылды, оның көмегімен азаматтық мәселелерін реттеу саласындағы халықаралық заңнама актілерін зерттеуді қоса алғанда, Қазақстан Республикасының, шет елдердің қолданыстағы заңнамалық базасын талдау жүзеге асырылды. Мақаланың мақсаты — қазіргі мемлекет пен қоғамдағы адамның мәртебелік жағдайына (оның азаматтығына) әсер ететін халықаралық заңнама рөлінің маңыздылығын зерделеу.

Кілт сөздер: конституциялық құқық, халықаралық құқық, адам құқығы, мемлекет, азаматтық институт, азамат, ұлт, демократия, заң, конституция.

Г.У. Балгимбекова, Б.Д. Рысмендеев, Р.Б. Ботагарин

Современные проблемы влияния норм международного законодательства на институт гражданства в зарубежных странах

В статье проанализированы международные правовые акты, посвященные правам человека, закрепляющие право на гражданство, которые оказали свое влияние на данный институт в некоторых зарубежных странах. При этом обращено внимание на то, что гражданство как конституционно-правовой институт является совокупностью норм национального и международного права, ставящих условия и порядок возникновения, изменения, прекращения или реализации субъективного права лица на гражданство. Последовательное и целенаправленное развитие конституционно-правовых норм по обеспечению прав и свобод человека посредством дальнейшего закрепления института гражданства является одной из важнейших задач науки конституционного права. Проблемным является выявление сущности гражданства как политико-правового явления, а также политико-правовой связи личности с государством, однако однозначного ответа в юридической науке нет, поскольку такое многогранное явление может рассматриваться под разным углом зрения, с точки зрения разных методологических и идеологических подходов. На основании исследования и анализа зарубежного законодательства в области применения международных правовых актов, регулирующих вопросы гражданства, авторы статьи попытались выработать пути развития данного института. При исследовании проблематики использован сравнительно-правовой метод, с помощью которого осуществлен анализ существующей законодательной базы Республики Казахстан, зарубежных стран, включая исследование актов международного законодательства в сфере регулирования вопросов гражданства. Цель статьи — осмысление значения роли международного законодательства, влияющего на статусное состояние человека (его гражданство) в современном государстве и обществе.

Ключевые слова: конституционное право, международное право, права человека, государство, институт гражданства, гражданин, нация, демократия, закон, конституция.

References

- 1 Kutafin, O.E. (2004). *Rossiiskoe grazhdanstvo [Russian citizenship]*. Moscow: Yurist [in Russian].
- 2 Prava cheloveka: Sbornik mezhdunarodnykh dogovorov [Human rights: collection of international agreements] (1989). *Vseobshchaia deklaratsiia prav cheloveka ot 10 dekabria 1948 goda — General declaration of human rights from December 10, 1948*. Moscow [in Russian].
- 3 Mezhdunarodnyi pakt o grazhdanskikh i politicheskikh pravakh. Priniat rezolutsiei 2200 A (XXI) Generalnoi Assamblei ot 16 dekabria 1966 goda [International Covenant on Civil and Political Rights. Accepted by resolution 2200 A (XXI) by General Assembly of 16 December 1966]. *un.org/ru*. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv [in Russian].
- 4 Konventsiia o pravakh rebenka. Priniata rezolutsiei 44/25 Generalnoi Assamblei ot 20 noiabria 1989 goda [Convention on the Rights of the Child Adopted by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989]. *un.org/ru*. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_ [in Russian].
- 5 Evropeiskaia konventsiia o grazhdanstve. Strasburg, 6 noiabria 1997 goda [European Convention on Nationality. Strasbourg, 6 November 1997]. *refworld.org*. Retrieved from <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=> [in Russian].
- 6 Feldman, D.I. (1983). *Sistema mezhdunarodnogo prava [System of international law]*. Kazan: Publishing house of Kazan University [in Russian].
- 7 Kudryavtsev, V.N., Vereshchetin, V.S., & Tunkin, T. (1983). *Kurs mezhdunarodnogo prava [Course of international law]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 8 Lukashuk, I.I. (1997). *Mezhdunarodnoe pravo. Osobennaia chast [International law. Special part]*. Moscow: Izdatelstvo «BEK» [in Russian].
- 9 Lukashuk, I.I. (2001). *Mezhdunarodnoe pravo. Osobennaia chast [International law. Special part]*. Moscow: Izdatelstvo «BEK» [in Russian].
- 10 Ignatenko, G.V. & Tiunov, O.I. (Eds.). (1999). *Mezhdunarodnoe pravo [International law]*. (2nd ed.). Moscow: Izdatelskaia gruppа «NORMA-INFRA» [in Russian].
- 11 Mezhdunarodnye normy, kasaiushchiesia grazhdanstva i lits bez grazhdanstva [International statutes dealing with citizenship and noncitizenship]. *ohchr.org*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Pages/NationalityStandards.aspx> [in Russian].
- 12 Getman-Pavlova, I.V., & Postnikova, E.V. (Ed.). (2018). *Mezhdunarodnoe pravo [International law]*. Moscow: Izdatelstvo «Yurait» [in Russian].
- 13 Mikhaleva, N.A. (1995). *Grazhdanstvo v zarubezhnykh gosudarstvakh SNG [Citizenship in foreign states of CIS]*. Moscow [in Russian].
- 14 Avtonomov, A.S. (1996). *Sodruzhestvo Nezavisimykh Gosudarstv: pravovye problemy integratsii [Commonwealth of Independent States: legal problems of integration]*. *Predstavitelnaia vlast: monitoring, analiz, informatsiia — Representative power: monitoring, analysis, information*, Vol. 6, 7 (13, 14) [in Russian].

15 Postanovlenie Mezhparlamentskoi assamblei gosudarstv-uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv ot 23 maia 1993 goda. «O sotrudnichestve vo imia bezopasnosti» [Resolution of the Inter-Parliamentary Assembly of the States Members of the Commonwealth of Independent States of 23 May 1993 on security cooperation]. (1993). *Informatsionnyi biulleten Mezhparlamentskoi assamblei gosudarstv-uchastnikov SNG — Newsletter of the CIS Interparliamentary Assembly*, 2 [in Russian].

16 Mezhparlamentskaia assambleia gosudarstv-uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv. Kommentarii k modelnomu zakonu «O pogranichnykh vedomstvakh (silakh)» [Inter-Parliamentary Assembly of the States Members of the Commonwealth of Independent States. Commentary on the model law «On Border Departments (Forces)»]. *parliament.am*. Retrieved from <http://www.parliament.am/library> [in Russian].

17 O ratifikatsii Soglashenia mezhdru Respublikoi Kazakhstan i Rossiiskoi Federatsiei ob uproshchennom poriadke priobreteniiia grazhdanstva grazhdanami Respubliki Kazakhstan, pribyvaiushchimi dlia postoiannogo prozhivaniia v Rossiiskuii Federatsiiu, i grazhdanami Rossiiskoi Federatsii, pribyvaiushchimi dlia postoiannogo prozhivaniia v Respubliku Kazakhstan. Postanovlenie Verkhovnogo Soveta Respubliki Kazakhstan ot 28 fevralia 1995 goda № 316 [Ratification of the Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on the simplified procedure for acquiring citizenship by citizens of the Republic of Kazakhstan arriving for permanent residence in the Russian Federation and citizens of the Russian Federation arriving for permanent residence in the Republic of Kazakhstan. Supreme Council Decision No. 316 of 28 February 1995]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000316_ [in Russian].

18 O ratifikatsii Dogovora mezhdru Respublikoi Kazakhstan i Rossiiskoi Federatsiei o pravovom statuse grazhdan Respubliki Kazakhstan, postoianno prozhivaiushchikh na territorii Rossiiskoi Federatsii, i grazhdan Rossiiskoi Federatsii, postoianno prozhivaiushchikh na territorii Respubliki Kazakhstan. Postanovlenie Verkhovnogo Soveta Respubliki Kazakhstan ot 28 fevralia 1995 goda № 317 [Ratification of the Treaty between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on the Legal Status of Citizens of the Republic of Kazakhstan Permanently Residing in the Territory of the Russian Federation and Citizens of the Russian Federation Permanently Residing in the Territory of the Republic of Kazakhstan. Supreme Council Decision No. 317 of 28 February 1995]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/B950000317_ [in Russian].

С.Б. Көшербаев*

*М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан**E-mail: ks_260681@mail.ru*

Ар-намыс пен қадір-қасиетке, іскерлік беделге қарсы құқық бұзушылықтардың ғылыми-теориялық және тәжірибелік мәселелері

Зерттеудің мақсаты – адам құқықтарының ең маңызды жеке мүлдітік емес құқықтарының ішіндегі ар-намыс пен қадір-қасиетке қарсы құқық бұзушылықтардың орын алу себеп-салдарларын анықтау, олардың теориялық ғылыми-әдіснамалық мәселелерін ашу, алдын алу жолдары мен тәсілдерін көрсету, мұндай құқық бұзушылық орын алған жағдайда тиімді және дұрыс реттелу жолдарын анықтау. Жала жабу әкімшілік құқық саласында жаңа құқықтық норма болғандықтан адам мен азаматтың ар-намысы мен қадір-қасиетіне қарсы және осыған ұқсас құқық бұзушылықтардың мәні және табиғаты, құқық қорғау жүйесіндегі реттелу тетіктері; олардың алдын алу жолдары; ар-намыс пен қадір-қасиетке қатысты нормативтік-құқықтық актілерді халықаралық стандарттарға үйлестіруді ғылыми тұрғыдан зерттеу қажет. Автор танымының жалпы ғылыми және арнайы әдістерін қолданған (нормативтік, салыстырмалы-құқықтық, теориялық талдау және кеңейту, жүйелік және функционалды тәсілдер). Қол жеткізілген нәтижелер – мақалада ар-намыс пен қадір-қасиетке қарсы құқық бұзушылықтың бірі жала жабу институты әкімшілік құқықтық саласында алғаш рет қарастырылды. Мақалада автор бұқаралық ақпарат құралдары мен әкімшілік құқық бұзушылық заңнамаларына толықтырулар енгізу, жалпы халыққа арналған әлеуметтік-құқықтық әдептік, ар-намыс кодексін қабылдауды қарастырған. Ақпараттық технологиялар мен демократиялық қатынастардың, оның ішінде сөз бостандығының дамыған заманында ар-намыс пен қадір-қасиетті, іскерлік бедел мен абыройды, игі атақты қорғаудың уақыт өткен сайын қоғамда өзектілігі артып келеді. Оны ғылыми тұрғыдан зерттеу және нақты құқықтық реттеу туралы ұсыныстар беру арқылы жетілдіруге болады.

Кілт сөздер: ар-намыс, қадір-қасиет, бұқаралық ақпарат құралдары, демократия, ақпарат, жала жабу, қорлау, әкімшілік құқық бұзушылық, сөз бостандығы, моральдық шығын.

Kipicne

Қазіргі кезде өмірдің әлеуметтік сапасы мен халықаралық ортада жетекші орын алу тек материалдық құндылықтармен ғана емес, моральдық-психологиялық, рухани-мәдени, сонымен қатар, адам құқықтары мен бостандықтарын үстем ету, қоғамдық жүйеде құқықтық, демократиялық мемлекет құруды қамтамасыз ете алу қабілетімен де анықталатын болды. Қазақстанда жеке және заңды тұлғалардың ар-намыс пен қадір-қасиеттері, іскерлік беделдері құқықтық тұрғыдан жақсы қорғалған, адам құқықтарын қорғау бойынша халықаралық талаптарға жауап береді деп айтуға болады, бірақ та қоғамның өзгеруі мен дамуына сәйкес аталған институтты ғылыми тұрғыдан үнемі зерттеп, жетілдіріп отыру керек. Адам құқығы, оның ішінде жеке мүлдітік емес құқықтарын қорғау мен сақтау қоғамда әрқашанда өзекті мәселе болып қалады. «Пікір бостандығы және оларды айту, білдіру бостандығы жеке тұлғаның жан-жақты дамуының ажырамас шарттары болып табылады. Олар кез келген қоғам үшін басты мәнге ие. Олар кез келген еркін және демократиялық қоғамның негізін қалаушы элементтер болып табылады» [1].

Жеке тұлғаның ар-намысы мен қадір-қасиетін, іскерлік беделі мен абыройын заңнамалық тұрғыдан тиімді қорғау мәселесі Қазақстанның заңнамасында шет мемлекеттердің заңнамаларымен салыстырғанда әлі де жас, тек тәуелсіздік алғаннан кейін ғана қазақстандық ғалымдардың терең зерттеу объектісіне айналған тақырыптардың бірі. Шет елдердің, оның ішінде ағылшын-саксондық құқықтық жүйе елдерінде материалдық емес игіліктерді құқықтық қорғауға арналған көптеген нормативтік актілердің жүйесі жоғары дамыған. Қазақ халқында ар-намыс пен қадір-қасиет ерекше құндылық ретінде саналған. Ата-бабаларымыз «Малым жанымның садақасы, жаным арымның садағасы» деп ар-намысын жанынан жоғары қойып, ұяттың өлімнен де күшті екендігін, яғни «ұяттан жерге кіріп кете жаздадым» дейтін болған. Осы жерде «Ар жазасы – бар жазадан ауыр жаза» деген Мұхтар Әуезов пен «Пайда ойлама – ар ойла» деген ұлы Абай Құнанбаевтың да сөздерін айта кетуге

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: ks_260681@mail.ru

болады. Профессор Р.Т. Нуртаев «...адамның ұяты жанның енуі мен тіршілік етуі үшін қандай да бір ғибадатхана, қандай да бір қолайлы орта деп болжам жасасақ, қате болмайды. Яғни, жан қолайлы тіршілік етуіне адаммен жағдай жасалған – ұят деп аталатын жерде пайда болады», – деп ар-ұяты жоғары адамның жаны да таза деген мағынаға әкеледі [2].

Биыл Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 30 жыл толып отыр. Осы бір ширек ғасырдан астам уақыт ішінде еліміз халықаралық аренада экономикалық белсенді, бейбітшілік пен келісімді, татулықты биік ұстайтын мемлекет ретінде танылды. Тұңғыш Президентіміз – Елбасы Н.Ә. Назарбаев пен қазіргі мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаев көптеген саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және рухани-мәдени салаларда батыл реформалар өткізіп келе жатыр. Ол ең алдымен мемлекеттің тұрақтылығы мен қауіпсіздігі, халықтың әлеуметтік жағдайы мен демократиялық құндылықтарды үстем ету үшін жасалып жатыр.

Демократиялық, құқықтық мемлекет орната салу оңай емес, оған көптеген жылдар мен дұрыс болжанған саяси-құқықтық реформалар қажет және ең бастысы соны түсініп, қолдайтын бұрынғы әкімшілік-әміршілік жүйеден қалған халық санасын, менталитетін (ділін) өзгерту керек, арылту керек. Өз алдына жеке мемлекет болғалы бері осы бағытта негізінен біршама жұмыстар жасалды. Қазіргі кезде билік тек мемлекеттің абыройы мен өз бастарының қамын ғана емес, азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын да сақтауға, қорғауға бет бұрды. Соңғы жылдары демократияға нақты қадамдар жасалып, адам құқықтарына қатысты көптеген жаңа заң нормалары қабылданып, біршама кодекстер мен нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп жанартылды.

Жала жабу қоғамда жиі кездесетін құқық бұзушылықтардың бірі, тіпті күн сайын адамдардың ар-намысы мен қадір-қасиетіне тиетін әрекеттер орын алып жатады, оны кейбір азаматтар елемей қоя салғанымен, кейбіреулер өз құқықтарын қорғау үшін арызданып жатады. Жала жабу деген адамның ар-намысына, қадір-қасиетіне, сезімі мен эмоциясына, абыройы мен беделіне, тіпті оның өмірінің ары қарай қалай жалғасатынына да әсер етеді. Жала жабылған адам депрессияға, стреске түсіп, өмірі мүлде басқаша бағытқа бұрылып, тұңғышқа кетіп қалуы мүмкін.

Жала жабудың себептері мен салдарын саралау маңызды. Әсіресе қазіргі жастар яғни, психологиялық әлсіз азаматтар арасында жабылған жалаға шыдай алмай, өздеріне қол салып, суицидке ұшырап жататындар бар. Және де жала жабылғаны үшін кек алу мақсатында денсаулыққа ауыр зиян келтіру мен адам өліміне әкеліп соқтыратын оқиғаларға алып келеді. Жала жабу әрекетін қылмыс түрінен алып тастап, әкімшілік құқық бұзушылыққа жатқызу дұрыс, бірақ та, оның тек азаматтар арасында ғана емес, жалпы мемлекетке, қоғамға тигізер зияны да бар екенін ұмытпауымыз керек.

Қоғамда, жала жабу мен көпшілік алдында қорлау, масқаралау деген құқық бұзушылықтың бар екендігін, оның адам құқықтары мен заңды мүдделерін құрметтеуде, сөз бостандығында, бұқаралық ақпарат құралдарының еркін, тәуелсіз жұмыс істеуінде, еліміздің демократиялық дамуында мәні мен өзектілігі бар тақырып екендігін ешкім жоққа шығара алмайды. Және де оның өте күрделі, көп қырлы, нәзік, өмірде әлеуметтік, психологиялық, құқықтық т.б. тұрғысынан қарастырылуы керек түсінік болып табылады.

Материалдар және әдістер

Мақаланы жазу барысында еліміздің ар-намыс пен қадір-қасиетке, іскерлік беделге қарсы құқық бұзушылықтарды реттейтін нормативтік құқық актілері пайдаланылды, оның ішінде ҚР Қылмыстық кодексі, ҚР Азаматтық кодексі, ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, ҚР Конституциясы, ҚР Бұқаралық ақпарат құралдары туралы заң т.б. бар. Мемлекеттік құқықтық жүйелері дамыған елдер мүше болған, сондай-ақ Қазақстан Республикасы да мүше болып табылатын Халықаралық ұйымдар мен олардың халықаралық нормалары да қолданылды, атап айтқанда 1946 жылы 14 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының бірінші сессиясында «Ақпарат бостандығы туралы сұрақ бойынша Халықаралық конференцияны шақыру» туралы 59 (I) резолюциясы, Қазақстан Республикасы 2006 жылы 24 сәуірде ратификациялаған БҰҰ 1966 жылғы 16 желтоқсандағы «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» халықаралық пактісі, «Адам құқықтары туралы» 1948 жылы 10 желтоқсанда БҰҰ үшінші сессиясында 217 А (III) резолюциямен қабылданған Декларация т.б. бар.

Сонымен қатар, осы мәселе бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізген заңгер, әлеуметтанушы, қоғамтанушы ғалымдардың ой-пікірлері мен көзқарастары негізге алынды.

Жұмысты жазу барысында аннотацияда көрсетілгендей танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері (нормативтік, салыстырмалы-құқықтық, теориялық талдау және қорытындылау, жүйелік және функционалды ұстанымдар) қолданылды. Мақалада көрсетілген мақсат-міндеттерге жету жолында материалистік диалектика заңдарына және санаттарына, дүниетанымдық теорияның, әсіресе әлеуметтік құбылыстарды зерттеудің негізгі тұжырымдарына, сондай-ақ құқықтық құбылыстарды зерттеудің әдістемелік іліміне сүйенген. Зерттеу процесінде формальды логиканың ережелері, талдау мен жинақтау, салыстырмалы құқықтық және статистикалық, нақтылы-әлеуметтік әдістемелер пайдаланылды.

Нәтижелер

Ғылыми мақалада берілген ұсыныстар, тұжырымдар мен қорытындылар болашақта қолға алынса, ар-намыс пен қадір-қасиетке қарсы әкімшілік құқық бұзушылықтардың азаюына алып келуі мүмкін. Жалпы ар-намыс пен қадір-қасиет адам құқықтарының материалдық емес ең маңызды түрлерінің бірі болғанымен жоғарыда атап кеткендей біздің қазақстандық ғылымда жан-жақты, толық зерттеліп бітпеген тақырыптардың бірі. Сондықтан да көбінесе шет елдердің ғалымдары мен халықаралық ұйымдардың нормативтік актілеріне сілтемелер жасалынды. Жеке тұлғалардың ар-намыстары мен қадір-қасиеттеріне қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтарға қатысты жасалған зерттеудің теориялық қорытындыларын, ұсыныстарын болашақта магистрлік, докторлық ғылыми-зерттеу жұмысын және білім беру процесінде пайдалануға болады. Бұл жұмыстың теориялық маңызы адам құқықтарын қорғау мен қамтамасыз етуге бағытталған теориялық тұжырымдарды толықтырумен көрініс табады. Әртүрлі оқулықтар, оқу құралдары, монографиялар мен ғылыми мақалаларды жазуда қолдануға болады. Ал тәжірибелік маңыздылығына келер болсақ, мемлекеттік органдардың қызметінде, құқық қорғау органдарының қызметінде, сот органдарының қызметінде жала жабу құқық бұзушылықтарын құқықтық қорғауда тиімді қолдануға болады деп есептейміз.

Кез келген мемлекетте жала жабу үшін ауыр қылмыстық жауапкершіліктің орын алуы және оның тәжірибеде қолданылуы сөз бостандығының деңгейін бағалау үшін өзіндік өлшем ретінде танылып келеді. Және де өз пікірі мен ойын еркін жеткізу, ақпараттарды еш кедергісіз алу мен тарату Қазақстан Республикасы 2006 жылы 24 сәуірде ратификациялаған БҰҰ-ның 1966 жылғы 16 желтоқсанда «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» Халықаралық пактісімен қорғалған және де осы пактінің 19-бабын түсіндіре отырып, жала жабу үшін бас бостандығынан айыруға жол берілмеушілік туралы БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитеті ескерткен [3].

ҚР Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаевтың ұсынысымен 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің 73-3-бабы «Жала жабу» бабымен толықтырылды. Осы кодекс бойынша «жала жабу – басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәліметтер тарату» [4] болып табылады. Аталған өзгерістер мен толықтырулар 2020 жылғы 10 шілдеден бастап заңды күшіне енді. Бұл өзгеріс қазақстандық қоғамда көбінесе жағымды жағынан сипатталуда. Әсіресе бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері, журналистер тарапынан қолдау табуда. Қоғамға және мемлекетке аса қауіпті зиян туғызбайтын тек жеке және заңды тұлғалар арасында ғана туындайтын бұл құқықтық қатынас үшін қылмыстық жауапкершіліктің туындамайтыны қуантуда. Осы орын алған өзгеріс Қазақстанда сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға да септігін тигізуі мүмкін деп ойлаймыз. Себебі, бұрын, яғни қылмыстық әрекет ретінде сыбайлас жемқорлыққа қатыстылығы туралы ақпараттарды таратқаны үшін журналистерді қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкіндігі өте зор болды, көбінесе лауазымды тұлғалар осы бапты пайдаланып журналистерді сотқа сүйреп жататын. Ал енді журналистер болсын немесе азаматтық қоғамның белсенді тұлғалары болсын өздеріне мәлім болған жемқорлыққа қатысы бар тұлғалар туралы еркін ақпараттар тарата алады. Бірақ та, әкімшілік жауапкершілікке тартылып кету қаупі әлі де бар. Себебі әкімшілік жауапкершілік азаматтардың бей-берекет басқа тұлғаның сыртынан өтірік жала жауып, жалған ақпарат тарата бермеуі үшін керек.

Сол сияқты, Қырғызстанда 2011 жылы 11 шілдеде ҚР Қылмыстық кодексіне №89 Заңымен өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, 127-бап «Жала жабу» күшін жойған болатын. Ал 128-бап «Қорлау» Қырғыз Республикасы Жоғарғы сотының Конституциялық палатасының 2013 жылғы 6 қарашадағы № 8-Р шешімімен күшін жойды. Қырғыз Республикасының қазіргі 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген жаңа Қылмыстық кодексінде бұл екі бап та алынып тасталған [5].

Ақпараттық технологиялар мен техникалардың дамыған заманында осы саланы жан-жақты зерттеуші, толық білуші мамандардың қажеттілігі өсіп келеді. Жеке және заңды тұлғалардың ар-намысы мен қадір-қасиетін дұрыс қорғау мен сақтау құқық қорғау органдарының сапалы және тиімді қызметіне тікелей қатысты. Соңғы жылдары ел азаматтарының құқықтық мәдениеті мен сауаттылығының артуынан болуы керек, сот органдары мен полиция органдарына өз ар-намыстары мен қадір-қасиеттерін, іскерлік беделдері мен абыройын қорғау мақсатында, жала жабылғанын айтып шағымданушылардың саны көбейіп келе жатыр. Оны Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ресми сайтынан көруге болады [6].

1946 жылы 14 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы өзінің бірінші сессиясында «Ақпарат бостандығы туралы сұрақ бойынша Халықаралық конференцияны шақыру» туралы 59 (I) резолюциясын қабылдады, онда «Ақпарат бостандығы – адамның негізгі құқығы және Біріккен Ұлттар Ұйымы өзі қорғауға арнаған бостандықтардың барлық түрлерінің критерийі болып табылады» және де «ақпарат бостандығы оның артықшылықтарын пайдаланатындарға сөзсіз оларды теріс пайдаланбауды қалау мен қолдануды талап етеді; оның негізгі қағидасы шынайы фактілерді анықтауға ұмтылу және ақпараттарды таратудағы арам ниетсіз моральдық міндет болып табылады», – деп жарияланған [7].

Біздің Қазақстан Республикасы адам құқықтары мен бостандықтарына қатысты көптеген халықаралық ұйымдар мен құқықтық нормаларға қосылған. Бірақ та, сол ұйымдар мен нормалардың қағидаларын қатаң ұстана бермейтін сияқты. Өз құқығы мықтап сақталмаған, әлеуметтік-экономикалық жағдайы қорғалмаған және өзін-өзі көрсетіп, дамыта алмаған елден азаматтардың көшіп кету үрдісі белең алады. Мұндай жағдай қазір бізде орын алып та жатыр.

Интернет желісінде және бұқаралық ақпарат құралдарында таралып жататын ақпараттар мен мәліметтердің рас немесе жалған екендігін ажырата алмай қалатын жағдайлар жиі кездесуде. Осы ретте БАҚ құралдарының редакциясы мен журналистері негізсіз, дәлелсіз, әлі анықталмаған, шындыққа жанаспайтын, сот үкімімен нақтыланбаған, жала жабатын ақпараттарды таратудағы өздерінің жауапкершілігін ұмытып кетіп жатады. Қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер, оның ішінде тәуелсіз газет журналдар мен телеарна саласы журналистер мен бас редакторларға тапсырыс бойынша жеке немесе заңда тұлғаларды қаралау, масқаралау, жаман атын шығару, аяқтан шалу, ар-намысы мен абыройын төмендету бойынша әрекеттерге баратыны жасырын емес. Мұның ішінде сыбайлас жемқорлық, адал емес бәсекелестік, көре алмау мен қызғану себеп болуы мүмкін. Өтірік, шындыққа жанаспайтын ақпараттарды жариялап, газет пен журналдың, телеарнаның рейтингісі үшін, сатылым санын көбейту үшін, қоғамда резонанс туғызу үшін, өздерін жарнамалау үшін жазатындар бар. Ал бұл халық арасында толқулар мен негізсіз шу шығаруға алып келеді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабында «Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады. Әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар» [8] делінген. Бірақ та, «менің сөйлеуге құқығым бар» деп ойына келген сөзді айта беруге де болмайды. Кейбір жағдайларда журналистердің жариялаған ақпараттары мемлекеттік органдардың мәліметтерімен сәйкес келмей жатады. Бұл туралы мемлекеттік билік органдары да қоғамда қандай да бір қылмыстық құқық бұзушылық оқиғалар орын алғанда оған қатысты тек ресми мәліметтерге ғана сенуге шақырып жатады. «Қазақстан Республикасының Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» 1999 жылғы 3 шілдедегі № 451-І Заңының 21-бабының 2-тармағына сәйкес журналистің шындыққа сай келмейтін ақпараттарды жарияламау міндеті көрсетілген [9]. Мұндай жағдайда тек сол бір ақпаратты жазған журналист авторды ғана емес, тапсырыс берушіні де жауапкершілікке тартқан дұрыс. Жалпы біреуге жала жабу мен қорлау әрекеті міндетті түрде заңмен жазалануы тиіс, ол тұлғаның немесе адамның заңмен қорғалатын мүліктік емес объектісі болып табылатын ар-намысына, қадір-қасиеті мен абыройына зиян келтіріп тұрған әрекет.

Талқылау

ҚР Парламенті Сенатының депутаты Б. Жұмағұловтың осы ағымдағы жылдың наурыз айында Парламент қабырғасында ұсынған «еліміздегі барлық әлеуметтік желілерді реттейтін арнайы заң қажет» деген ұсынысын қолдауға болады. Оның айтуынша: «Бұл, сөз бостандығын шектеу үшін емес, әлеуметтік желі жүйесін заңнамалық тұрғыдан реттеу үшін және олардың заң алдындағы

жауапкершілігін көтеру үшін қажет». Сапасыз заттарға жарнама жасайтын да, терроризм мен экстремизмге үгіттеп шақыратын да оқырманы көп әлеуметтік желілерден қауіп төнуі мүмкін.

Жалпы, жала жабу мәселесі көптен бері қазақстандық қоғамда қызу талқыланып келе жатқан өзекті тақырыптардың бірі. Халықаралық құқықтағы жала жабу даулары туралы, жала жабуды криминалсыздандырудың алғышарттары мен оған қатысты құқықтық статистикалар және де Қазақстан мен шет елдердің жала жабу туралы түсініктерінің арасындағы негізгі ерекшеліктер мен айырмашылықтары туралы еліміздің әртүрлі ұйымдары мен орталықтарымен зерттеулер жүргізіліп келеді. Солардың бірі «Әділ сөз» және «Құқықтық саясатты зерттеу орталығы» қоғамдық қорларының зерттеулері [10]. Ар-намыс пен қадір-қасиет, іскерлік бедел тек Қазақстан Республикасының ғана емес бүкіл дүние жүзіндегі елдердің адам құқықтарының ішіндегі ең маңызды қорғауға алынған объектілердің бірі. Қырғыз Республикасындағы ар-намыс пен қадір-қасиетті, іскерлік беделді қорғау бойынша сот актілерінің талдауына назар аударсақ, мұндай дауларды сотқа дейінгі шешу тетіктері қаралмаған, келтірілген моральдық өтемақының көлемі нақты анықталмаған, сөз бостандығы мен басқа тұлғаның ар-намысына тиісу арасындағы айырмашылық толық анықталмаған және тағы да басқа кемшіліктер аталып көрсетілген [11].

Жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне тиісу, жала жабу мен қорлау туралы құқық бұзушылықтарда өте маңызды ескере кететін жағдай, кім бірінші құқық қорғау және сот органдарына арыз жазса соның құқығы қорғала бастайды. Біздің санамызда кім бірінші арызданып органдарға шағымданса соның құқығы бұзылып тұр, ол адам жәбірленуші деген сана қалыптасып қалған. Ал шын мәнінде істің ақ-қарасын анықтайтын болса жәбірленушінің өзінің де осы істе кінәсі, айыбы болуы, жабылған жаланың шындық болып шығуы мүмкін.

Әкімшілік құқық бұзушылық болып табылатын «Жала жабу» бабының мәтінінде басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәліметтер тарату деген сөйлем келтірілген. Ақпараттың таратылуы деген ұғымды қалай түсінеміз, мысалы, екі адам сөйлесіп отырып үшінші адам туралы жалған ақпарат айтса, бұл құқық бұзушылыққа жатады ма? Әлде ол кең көлемде көпшілік бұқара халыққа тарауы қажет пе? Қанша адамға таралса, құқық бұзушылық ретінде саналады?

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске «Жала жабу» бабы жаңадан енгізілгендіктен оны бұрынғы қылмыстық әрекет тұрғысынан емес, әкімшілік құқық бұзушылық ретінде ғылыми тұрғыдан қайта зерттеуге деген ғалымдар арасында қызығушылық туындауда. Соңғы жылдардағы интернеттің толық қамтылуы мен ондағы әлеуметтік желілердің кең таралуына орай туған-туыстар мен көршілердің, әріптестер мен қызметшілердің арасында жала жабу фактілері кемімей отыр. Бұл да осы құқық бұзушылықтың себеп-салдарларын анықтауға итермелеуде. Қылмыстық құқықтан әкімшілік құқыққа ауысқандықтан шешілуі тиіс жаңа құқықтық сұрақтар туындайды, соның бірі, осы бап бойынша әкімшілік құқықтың субъектісі кімдер болады? Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс бойынша тек жеке тұлғалар мен лауазымды тұлғаларға ғана жауапкершілік көзделген, бірақ та, жала жабуды заңды тұлға да жүзеге асыруы мүмкін ғой. Профессор Р.Т. Нуртаев өзінің кезекті ғылыми мақаласында заңды тұлғалардың тіпті қылмыстық жауапкершілігі туралы мәселе қарастырады. АҚШ, Англия, Франция және Қырғыз Республикасы заңнамаларынан үзінділер келтіре отырып Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізуді ұсынады [12].

Құқықтық мемлекет құруды көздеген Қазақстан Республикасының барлық құқықтық қарым-қатынастары заңдық нормалармен анықталып, реттелгені дұрыс. Мемлекет пен құқықтың мақсат-міндеті қоғамдық қатынастарды дұрыс реттеу мен азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігін, дау-дамайлар мен істерді шешуде нақтылық пен дәлдіктің орын алуын қамтамасыз ету, әртүрлі шешімдер қабылдануына жол бермеу емес пе?

Бізде азаматтарға өз құқықтарын қорғауға заңдық тұрғыдан Конституциямен де мүмкіндіктер берілгенімен, олардың іске асу тетіктері әлі де жетілдіруді қажет етеді. Егер адам және азамат мемлекет немесе заң тарапынан қолдау көрмесе, өз құқығын жеткілікті дәрежеде қорғай алмаса заңсыз жолдармен жүруге мәжбүр болады. Соңғы жылдары азаматтарымыздың шет елдерге көшіп кетіп жатқаны да сол себептерден деп есептейміз. Ал оның артында адам тағдыры, қылмыс, сыбайлас жемқорлық тұрады. Мемлекет әрдайым өз азаматтарының өмірі мен денсаулығын, құқықтарын мен бостандықтарын қорғауға алып, әлеуметтік қолдау көрсетіп, құқықтық нормаларды жетілдіріп, әр түрлі тетіктерді қосып, даулы мәселелерді шешуді қолға алуы тиіс.

Жала жабу немесе қорлау құқық бұзушылықтарының ескіру мерзімдері де нақтылық пен анықтауды қажет етеді. Азаматтардың жеке бас құқықтарына жататын мүліктік емес ар-намыс пен қадір-қасиет, абыройы мен беделіне қол сұғушылықтың қанша мерзім өтсе де жазалануы қажет пе, әлде оның де шекті ескіру мерзімі болғаны жөн бе? Қазақстан Республикасының қылмыстық және әкімшілік заңнамаларына сәйкес бұл құқық бұзушылықтардың ескіру мерзімдері әртүрлі. 1992 жылғы 18 желтоқсанда қабылданған «Сот тәжірибесінде азаматтардың және заңды тұлғалардың ар-намысы мен абыройын және іскерлік беделділігін қорғау жөніндегі заңдылықты қолдану туралы» № 6 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының 13-бабына сәйкес «Рухани зиянды (мүлікке жатпайтын) қалпына келтіру туралы талапқа заңды талап мерзімі жатпайды» [13] және де Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 187-бабына сәйкес «заң құжаттарында көзделгеннен басқа реттерде материалдық емес игіліктер мен мүліктік емес өзіндік құқықтарды қорғау туралы талаптарға талап қою мерзімі қолданылмайды» [14]. Ал Әкімшілік құқық бұзушылық кодексіне сәйкес бұл құқық бұзушылықтың ескіру мерзімі екі айды құрайды. Мүмкін бұл мерзімді қайта қарастыру керек шығар. Ресейлік ғалым Р.Х. Давыдов өзінің ғылыми мақаласында интернет желілеріндегі немесе электронды бұқаралық ақпарат құралдарындағы ақпараттарға қатысты тұрақты заңнамалық базаның жоқтығына, осы саладағы білікті заңгер мамандарының жоқтығына және осы құқық бұзушылықтың ескіру мерзімдеріне жан-жақты сипат беріп өтеді [15].

Қазіргі қоғамның ақпараттық дамуы мен өзгеруі кезінде бұқаралық ақпарат құралдарының саны да өсуде. БАҚ туралы заңға сәйкес «Бұқаралық ақпарат құралы дегеніміз – мерзімді баспасөз басылымы, теле-, радиоарна, киноқұжаттама, дыбыс-бейне жазбасы және интернет-ресурстарды қоса алғанда, бұқаралық ақпаратты мерзімді немесе үздіксіз бұқаралық таратудың басқа да нысаны». Сондай-ақ, жоғарыда аталған ҚР Бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңға сәйкес «бұқаралық ақпарат құралын құру құқығы жеке және заңды тұлғаларға тиесілі. Бұқаралық ақпарат құралының өнімін шығаруды (эфирге шығаруды) жүзеге асыруға, ақпараттық сипаттағы хабарламалар мен материалдарды таратуға теле-, радиоарнаны, мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және (немесе) желілік басылымды есепке қою туралы куәлік негіз болып табылады. Бірақ та бұл талаптар интернет-ресурстарға қолданылмайды» [9] деп көрсетілген. Ал, қазіргі кезде көптеген интернет-ресурстары бар, олардың оқырмандары заңды түрде құрылған бұқаралық ақпарат құралдарынан бірнеше есе көп. Олардың желілерінде қаншама рас-өтірігі бар ақпараттар тарап жатыр. Ал халық оларға сеніп қалып, алаяқтарға алданып қалып, опық жеп жататындары бар. Халықты көтерілістер мен заңсыз митингілерге де шақыру, діни секталарға тарту да осы желілерде тарап жатады. Еліміздің азаматтарының құқықтары мен өмірін, денсаулығын қорғау, мемлекет пен қоғамдық қауіпсіздікті қорғау мақсатында белгілі бір мөлшерден асқан оқырмандары бар интернет ресурстары мен әлеуметтік желілерді бұқаралық ақпараттық құралдар қатарына қосу қажет деп есептейміз.

Интернет желісіндегі әртүрлі сайттарда жарияланған ақпараттарға қатысты пікір білдірушілер көбінесе өздерінің аты-жөндерін көрсетпей, өзгертіп, жалған атпен кіріп адамдардың ар-намыстарына, қадір-қасиеттеріне тиетін, шындыққа жатпайтын жала пікірлер білдіріп жатады. Ал оларды табу мен жауапкершілікке тарту өте қиын іс. Осындай ақпараттарды таратқан интернет ресурстар жауапкершілікке тартылып жатады, бұл қаншалықты дұрыс? Осы мәселелерден кейін адам құқықтарын қорғауды күшейтіп, ақпараттық технологиялар бағытындағы заңгер мамандарды даярлау өзектілігі туындайды.

Ар-намыс пен қадір-қасиетке байланысты сот процестері көбінесе бұқаралық ақпарат құралдары өкілдері, яғни, журналистер мен мемлекеттік қызметшілер, билік өкілдері, сонымен қатар, заңды тұлғалар (оның ішінде бизнес өкілдері, кәсіпкерлер) арасында өтетінін байқауға болады. Қоғамдық, жария биліктің өкілдері болып табылатын лауазымды тұлғалардың халық алдындағы жауапкершіліктерін естеріне салып, уәделерінде тұрып, халық үшін қызмет атқаратындықтарын сезінуді осы бұқаралық ақпарат құралдары жүзеге асырады. Бұл демократиялық және құқықтық мемлекет құруда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресуде қажетті құрал деп есептейміз.

Жала жабу немесе көпшілік алдында қорлау құқық бұзушылығы орын алған жағдайда оны сот процесінде талқылауда судья жеке өзінің немесе арызданушының арызында жазып көрсеткен түсінігін ғана негізге алмай бүкіл қоғамда бұрыннан қалыптасқан әлеуметтік, моральдық-психологиялық, адамгершілік-имандылық, өнегелік нормалардың қағидаларын негізге алуы тиіс. Кейбір сыни тұрғыдан айтылған сөздерді азамат өзіне жала жабылды деп тануы мүмкін. Оның жала немесе жала емес екендігін судья шешуі тиіс. ҚР Қылмыстық кодексіндегі «Билік өкілін қорлау»

деген бап бойынша билік өкіліне қатысты кез келген жазылған мақала үшін азамат сотталып кетуі мүмкін. Лауазымды тұлға, яғни, билік өкілі өзінің аты-жөні көрсетілген кез келген мақаланы өзінің ар-намысына қарсы жазылған деп авторды сотқа беруі мүмкін. Себебі, әр адамның дүниетанымы, құқықтық терминдерге деген түсінігі әртүрлі. Құқықтық терминдерге ғылыми тұрғыдан сараптама жасап, түсінікті, анық, нақты қолдану тергеу мен сот процесі үшін өте маңызды. Бұл мәселеге қазақстандық зерттеуші А.Б. Ордабаева өзінің ғылыми мақаласында арнайы тоқталып, заңдық терминдер мен олардың мағынасына нақты құқықтық анықтамалардың қажеттілігін атап өтеді [16].

Екі жақтың арасындағы дауды шешуде медиациялық әдіс қолданылуы керек, яғни, кешірім жасау арқылы татуласу, дауласушы тараптарды бітімгершілікке келтіру. Біздің Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінің санкциясына осы бір норманы енгізу қажет деп санаймын. Даулы істерді шешуде ол әдісті қолдануға тыйым салынбаған, бірақ та, кодексте жазылмағандықтан қарапайым азаматтар оны оқып, көріп, естімегендіктен норманы қолданбай сотқа шапқылап, уақыты мен қаржысын, жүйкесін құртып әуреге түсуі мүмкін. Мұндағы айтайын деп тұрған ойымыз ар-намыс пен қадір-қасиетке қарсы әкімшілік құқық бұзушылық орын алған жағдайда бірден сотқа жүгінбей алдымен медиациялық орталықтардан өтуді заңмен міндеттеу, егер екі тарап бұл әдістен шешімін таба алмаған жағдайда ғана сотқа арыздануға құқық беру. Жалпы «Жала жабу» бабының өзі Қылмыстық кодекстен алынып тасталуының бір себебі, бұл құқық бұзушылық тек екі тұлғаның арасында ғана болатын даулы мәселе. Ол мемлекет үшін, қоғам үшін аса ауыр зардаптар мен қауіп-қатерлер тудырмайтын әрекеттер қатарына жатады. Сол үшін де қылмыс түрінен алынып тасталды деп есептейміз.

Осы жерде медиациялық әдістің бір тиімділігі Әкімшілік құқық бұзушылық кодексінің жауапкершілігінде көрсетілген айыппұлдың айлық есептік көрсеткішін айыпты, кінәлі тұлға мемлекет қазынасына төлейді. Ал медиациялық әдіс арқылы шешілетін болса азаматтық құқық бұзушылықтың жауапкершілігіне сәйкес талапкердің немесе жәбірленушінің пайдасына моральдық өтемақы төленіп беріледі. Яғни, қазіргі әкімшілік құқық бұзушылықта жәбірленуші өзінің құқығы бұзылғаны үшін ешқандай моральдық өтемақы ала алмайды. Тек кінәлінің жазадан құтылмай жауапкершілікке тартылуына ғана қанағаттанады.

Заңгерлердің негізгі мақсаты қоғам үшін, оның ішінде ең алдымен адам мен азаматтардың мүддесі үшін, құқықтары мен бостандықтарының тиімді қорғалуы үшін қызмет ету. Осы құқық бұзушылық бойынша іс жүргізуде, сотқа дейінгі тергеуде қаншама қаржы, қаншама күш-жігер, тергеушілер мен сот орындаушылардың қаншама уақыты, қаншама моральдық-психологиялық күйзелістер кетеді, ал іс сотқа жеткен кезде екі тарап татуласып кетіп, бірін-бірі кешіріп жататын оқиғалар өте көп кездесіп жатады.

Соңғы жылдары әлемде болып жатқан өзгерістер біздің жылдар бойы қалыптасқан құндылықтарымызды қайта қарауға үйретуде, соның бір ғана мысалы, екі жылдан бері жүріп жатқан COVID-19 бүкіл әлемде қоғамдық және мемлекеттік деңгейде жаңа талаптар қойды. Адамдардың үйреншікті жұмыстары, туыстармен араласуы, отбасындағы қатынас т.б. барлығы өзгеруде. Соған сай, қазіргі мемлекеттік қызметшілер қолданып жүрген ар-намыс кодексі сияқты, жалпы қазақстандық халыққа арналған ортақ әлеуметтік-құқықтық ар-намыс, әдеп кодексін әзірлеп жариялау қажет деп есептейміз. Ол қазақстандық азаматтарды қандай да бір әрекеттерді орындауға міндеттеу емес, жалпы қазақстандық азамат жаңа заманда қандай болуы керек, көпшілік ортада өзін-өзі қалай ұстауы тиіс, жанындағы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, сыйлау деген қандай болады, өзін-өзі тәртіпке келтіру, мәдениетті ету бойынша нұсқаулық ретінде құрылуы тиіс. Жалпыға ортақ ар-намыс кодексі ата-бабаларымыздан келе жатқан қоғамда қалыптасқан әдет-ғұрыптарға, салт-дәстүрлерге, кішіпейілділік пен имандылыққа, адамгершілік пен моральдық нормаларға негізделуі тиіс. Ол тек идеологиялық тұрғыдан болуы тиіс. Бұл кодексті ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы негізінде құрылған «Рухани жаңғыру» офистері негізінде әзірлеуге де болады. Қазақстанда көптеген ұлт өкілдері, әртүрлі діни ұйымдар тіршілік етеді, көп ұлтты көп конфессиялы елміз, олардың мәдениеті, дәстүрі, ғұрыпы мен салты басқаша. Бірақ та, ұсынылып отырған жалпыға ортақ ар-намыс кодексі әлем мойындаған кішіге ізет, үлкенге құрмет, басқаның құқығы мен бостандығына қол сұқпау, мейірімділік пен сыйластық, бауырмалдылық пен бір-біріне көмектесу, жемқорлыққа қарсы тұру, адалдық, әділдік сияқты басқа да қағидалық негіздерден тұруы керек. Бұл кодекстің қабылдануы барша қазақстандық қоғамда педофилизм, сыбайлас жемқорлық, жала жабу сияқты, басқа да кейбір құқық бұзушылықтардың алдын алуға үлкен көмек болары сөзсіз. Сонымен қатар,

қоршаған ортаны қорғауға, лақтамауға, қарт адамдарды құрметтеуге, жас балаларға қорлық көрсетпеуге үйретер еді.

Егер қабылданған жағдайда жалпыға ортақ кодексті мерзімді баспасөз құралдарында, телеарналар мен әлеуметтік желілерде, көпшілік орындарда жарияланатын болса пайдасы тиер еді деген үміт бар. Құқықтық мемлекет болғандықтан барлық қоғамдық қатынастар тек заң нормаларымен шешілуі тиіс. Кейбір құқық бұзушылықтар қылмыстық және әкімшілік құқықтық нормалармен қарастырылған. Бірақ та, қарапайым халық бөлімдері мен тараулары, баптары мен тармақтары және ескертулері көп қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстерді алып оқи бермейді, оқымайды да, түсіне де бермейді. Ал егер де осы кодексті қабылдап оны қалтаға салып жүретіндей кітапша ретінде шығарып көпшілік орындарда таратылса, халық танысар еді, қоғамның санасы өзгерер еді. Бұл мәселе туралы менің осы ағымдағы жылы Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысында (№2 (65), 2021) шыққан «Ар-намыс пен қадір-қасиетті, іскерлік беделді құқықтық қорғаудың заманауи әдістері мен құқық бұзушылықтың алдын-алу шаралары» атты ғылыми мақаламда да атап өткен болатынымын. Бірақ та, ол жерде көбінесе құқық қорғау органдары қызметшілерінің ар-намысы мен қадір-қасиетіне тоқталып өткенмін. Себебі, Ресей Федерациясында «Ішкі істер органдары қызметкерлерінің ар-намысы мен қадір-қасиетін, іскерлік беделін қорғау» бойынша әдістемелік нұсқаулық [17] бар. Бізде ҚР Мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі, педагогтердің ар-намыс кодексі, дәрігерлердің Гиппократ анты сияқты т.б. әрбір жекелеген ұжымдар мен сала қызметкерлерінің әртүрлі жүйеленбеген өзіндік нормалары бар. Әдеп кодексінің мақсаты қоғамдық ортада жағымды ахуал қалыптастыру, адамдар арасындағы моральдық-этикалық климатты дұрыстау, бір-біріне деген сенім мен құрметті арттыру.

Ресей ғалымдары С.В. Пчелинцев және С.С. Пчелинцевтің ғылыми мақаласында АҚШ, Қытай, Моңғолия, Ұлыбритания, Нидерланды елдерінің мемлекеттік басқару жүйесіндегі этикалық кодекстердің қабылдануы мен қызмет атқаруының тиімділігі туралы маңызды мәселелер қарастырылған [18]. Сонымен қатар, ресейлік автор А.А. Малиновский әр саланың кәсіби әдеп кодекстеріне тоқталып, олардың қоғамдағы маңыздылығы мен тарихына тоқталып өткен [19].

Ақпараттық технологиялардың дамыған қазіргі заманда қару алып ешкім соғысқа қатыспаса да интернет пен бұқаралық ақпарат құралдарында бір-біріне қарсы соғыссыз ақпараттық қақтығыс майданы жүріп жатыр. Кейбір біздің азаматтарымыз басқа бір тұлғаны үйде отырып алып-ақ әлеуметтік желілер арқылы масқаралап, жала жауып, шын-өтірігі аралас ақпараттар тарата береді. Әлеуметтік желілердегі бір-біріне жала жабу мен көпшілік алдында қорлау сияқты мәселелерді Үкімет пен министрліктер қолға алып заңгер ғалымдардың ұсыныстарын ескере отырып, реттеу тетіктерін қоспаса шегінен шығып бара жатыр.

Қазақстанда қазіргі кезде сыбайлас жемқорлық фактісі туралы хабар берген тұлғаны миллиондаған теңге беріп марапаттап жатыр. Ал енді ол берілген хабар органдардың тексеруінен кейін дәлелденбесе хабар берген тұлға ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы 73-3-баптың 3 тармағымен, яғни, «адамды сыбайлас жемқорлық, ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасады деп айыптаумен ұштасқан іс-әрекеттер үшін – жеке тұлғаға екі жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға немесе жиырма бес тәулік мерзімге әкімшілік қамаққа алуға, лауазымды адамға жеті жүз елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не отыз тәулік мерзімге әкімшілік қамаққа алуға алып келеді» [4]. Мұнда адамды бір жағынан жемқорлыққа қарсы күреске ат салысу, құзырлы органдарға көмектесу, қылмыс туралы ақпарат жеткізуге ынталандыру болса, екінші жағынан егер жемқорлық фактісі дәлелденбесе оған айыппұл төлетіп, қамаққа алу жауапкершілігімен шектеу қоюға алып келеді. Осы екі норманың қайсысын қолдаған дұрыс, мемлекеттік органдарға жемқорлық фактісі туралы хабар жеткізуді қолдау, сыбайлас жемқорлықты тоқтатуға деген ынта ма, әлде хабар жеткізген адамды жалған жала жаптың деп әкімшілік жауапкершілікке тарту ма?

Қорытынды

Ұсынылған мақаланы талдай және қорытындылай келе, төмендегідей мәселелерді атап өткіміз келеді және мынадай ұсыныстар беріледі: ҚР «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» 1999 жылғы 23 шілдедегі N451 Заңына өзгерістер енгізіп, бұқаралық ақпараттар құралдарының қатарына оқырмандары көп белгілі бір лимиттік шамадан асқан интернет-ресурстарын қосу қажет деп санаймыз және оның құқықтық реттеу тетіктерін қарастыру керек.

Қандай да бір мемлекеттік қызметшілер үшін ғана емес, жалпы қазақстандық халыққа арналған жалпыға ортақ әлеуметтік-құқықтық ар-намыс немесе әдеп кодексін әзірлеп жариялау қажет. Ол ар-намыс пен қадір-қасиетке қарсы құқық бұзушылықтарының құрбаны болмау, аталған құқық бұзушылықтар қандай жағдайларда туындауы мүмкін, олардан қалай сақтануға болады, оларды шешудің жолдары қандай т.б. кеңестерден тұратын қосымша әлеуметтік-құқықтық нұсқаулықтар әзірленуі керек.

Ар-намыс пен қадір-қасиетке, іскерлік беделге жала жабу құқық бұзушылықтарын шешуде соттық талқылаудан бұрын медиациялық тәсіл қолданылуы керек де есептейміз. ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 73-3-бабына кешірім сұрату арқылы татуласу, бітімгершілікке келтіру нормасын заңды түрде енгізу мүмкіндігін қарастыру керек. Егер дауласушы екі тарап медиациялық тәсілмен шешімін таба алмаған жағдайда ғана сотқа жүгіну құқығы берілуі тиіс. Оның өзіндік артықшылықтары бар.

Бұқаралық ақпарат құралдарының және интернет ресурстарының қоғам алдындағы жауапкершілігін арттыру тетіктерін жетілдіру керек, ол үшін дәлелденбеген, нақты анықталмаған, сот шешімі шықпаған ақпараттарды жариялауға шектеу қою, оған жауапкершілік көздеу.

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстегі «Жала жабу» бабының санкциясында тек жеке тұлғалардың ғана емес, сондай-ақ заңды тұлғалардың да жауапкершілігін енгізу керек. Өйткені бұл бұрынғыдай тек қылмыстық әрекет емес әкімшілік құқық бұзушылық қатарына жатады.

Өкінішке орай, мақаламызда келтіргендей қазіргі кезде бизнесте немесе лауазымдық сатымен көтерілу бәсекелестігінде бірін-бірі көре алмайтын, қызғаныш, кек алу мен аяқтан шалу салдарынан азаматтардың ар-намысына және қадір-қасиетіне, ұйымдардың іскерлік беделіне қысым жасалу қаупі орын алып тұрады. Мұндай іс-әрекеттер тапсырыс беру арқылы да жасырын тұлғалармен де жасалуы мүмкін. Сонымен қатар, таяқтың екі ұшы бар демекші, бір жағынан материалдық пайдасын ойлап, пайда табу мақсатымен кез келген сөздер үшін сотқа жүгініп, моральдық зиянның орнын толтырып алуды көздейтін азаматтар да бар. Ол ауылдық жерде ауылдастар мен ағайындардың, қалалық жерде туыстар мен көршілердің арасында іріткі салып, бір-бірінің бетін көрмей кетуге итермелейді. Дүниежүзілік қауымдастықтың бір бөлшегі ретінде Қазақстан Республикасының ар-намыс пен қадір-қасиетті, іскерлік беделді қорғайтын заңдары да халықаралық нормаларға сәйкестендіріліп, әлі де жетілдірілуді қажет етеді.

Жалпы, адамның ар-намыс пен қадір-қасиетін құқықтық тұрғыдан қорғау тақырыбы мемлекеттің, қоғамның өзекті мәселесі болып қала бермек. Жаңа дәуір азаматын, сондай-ақ мемлекеттің өтпелі кезеңге қарай азамат тұлғасын қалыптастырып, дамыту мәселесінің көкейкестілігі ешқашан маңызын жоғалтпайды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Замечание общего порядка № 34. Ст. 19: Свобода мнений и их выражения. Комитет по правам человека, 102 сессия. Женева, 11–29 июля 2011 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fGC%2f34&Lang=ru (дата обращения 01.04.2021 г.)
- 2 Нуртаев Р.Т. О дальнейшей активизации противодействия коррупции [Электронный ресурс] / Р.Т. Нуртаев // Право и государство. — 2019. — № 4(85). — С. 97–107. — Режим доступа URL: <https://km.kazguu.kz/magazine/4-85-2019>.
- 3 Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=8&DocTypeID=11 URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
- 4 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235/k14235_.htm
- 5 Қырғыз Республикасының Қылмыстық кодексі. 2019 жылғы 1 қаңтар [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34350840
- 6 Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: URL: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/Pravstat>
- 7 Резолюция 59(I) Генеральной Ассамблеи ООН «Созыв международной конференции по вопросу о свободе информации» // Право и СМИ Центральной Азии 65 пленарное заседание, 14 декабря 1946 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа URL: <https://medialaw.asia/document/-430>
- 8 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамыз (өзгерістер мен толықтырулар) [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

- 9 «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі № 451 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_
- 10 Декриминализация клеветы в Казахстане: предпосылки, последствия и потенциальные трудности. Заключение подготовлено и опубликовано ОФ «Центр исследования правовой политики» (LPRC) в рамках проекта «Поддержка общественной деятельности в области реформ законодательства, затрагивающего вопросы верховенства права и прав человека». Январь 2020 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33239322
- 11 Аналитический обзор судебных актов по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации // Программа USAID-IDLO «Повышение общественного доверия к судебной системе КР». — Бишкек, 2019. — С. 69 [Электронный ресурс]. — Режим доступа URL: http://admin-vshp.sot.kg/public/sites/3/2020/02/analiz_chest_dostoinstvo-1.pdf
- 12 Нуртаев Р.Т. О законодательной регламентации уголовной ответственности юридических лиц [Электронный ресурс] / Р.Т. Нуртаев // Право и государство. — 2019. — № 1 (82). — С. 4–14. — Режим доступа URL: <http://km.kazguu.kz/magazine/1-82-2019>
- 13 «Сот тәжірибесінде азаматтардың және заңды тұлғалардың ар-намысы мен абыройын және іскерлік беделділігін қорғау жөніндегі заңдылықты қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. 1992 жылғы 18 желтоқсан № 6 [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P92000006S_
- 14 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ ҚРЗ [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_
- 15 Давыдов Р.Х. Проблемы защиты чести, достоинства и деловой репутации по законодательству Российской Федерации [Электронный ресурс] / Р.Х. Давыдов // Экономика. Право. Общество. — 2020. — № (1). — С. 57–62. — Режим доступа URL: https://epo.rea.ru/jour/article/view/287?locale=ru_RU
- 16 Ордабаева А.Б. Юридическое понятие чести и достоинства в Республике Казахстан [Электронный ресурс] / А.Б. Ордабаева // Вестн. КазНПУ. — 2014. — Режим доступа URL: <https://articlekz.com/article/1927416>
- 17 Методические рекомендации по защите чести и достоинства сотрудников, деловой репутации органов внутренних дел [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: https://mvd.ru/upload/site69/folder_page/012/015/564/Metodicheskie_rekomendatsii_o_zaschite_chesti_i_dostoinstva_sotrudnikov_delovoy_reputatsii_organov_vnutrennikh_del.pdf
- 18 Пчелинцев С.В. Некоторые вопросы этического регулирования в государственном управлении: Нидерландский опыт обеспечения «добропорядочности» [Электронный ресурс] / С.В. Пчелинцев, С.С. Пчелинцев // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2009. — № 1. — С. 48–59. — Режим доступа URL: http://ecsocman.hse.ru/data/904/770/1223/48-59_Pchelintsev.pdf
- 19 Малиновский А.А. Кодекс профессиональной этики: понятие и юридическое значение [Электронный ресурс] / А.А. Малиновский // Журн. рос. права. — 2008. — № 4. — С. 39–44. — Режим доступа URL: <http://mgimo.ru/upload/iblock/830/8309bc11a5dbd749e6e6dafd38f15b70.pdf>

С.Б. Кошербаев

Научно-теоретические и практические проблемы правонарушений против чести и достоинства, деловой репутации

Цель исследования — выявить причинно-следственные связи правонарушений против чести и достоинства среди наиболее важных личных неимущественных прав человека, раскрыть научно-методологические проблемы, показать пути и способы предупреждения, определить этапы эффективного и правильного урегулирования сложившейся ситуации. Поскольку клевета является новой правовой нормой в сфере административного права, необходимо научно изучить координацию нормативно-правовых актов, касающихся чести и достоинства, с международными стандартами. Автором использованы общенаучные и специальные методы познания (нормативный, сравнительно-правовой, теоретический анализ и расширение, системный и функциональный подходы). Впервые рассмотрен институт клеветы как одно из правонарушений против чести и достоинства в административно-правовой сфере. Статья предусматривает внесение дополнений в законодательство о средствах массовой информации и административных правонарушениях, принятие Кодекса этики, чести и достоинства для населения. В век развития информационных технологий и демократических отношений, в том числе свободы слова, защита чести и достоинства, деловой репутации и чести, доброго звания, Кодекс со временем приобретет все большую актуальность в обществе и может быть усовершенствован путем научного исследования и предоставления рекомендаций по конкретному правовому регулированию.

Ключевые слова: честь, достоинство, средства массовой информации, демократия, информация, клевета, оскорбление, административное правонарушение, свобода слова, моральный ущерб.

Scientific, theoretical and practical problems of offenses against honor and dignity, business reputation

The purpose of the study is to identify the cause-and-effect relationships of offenses against honor and dignity among the most important personal non-property rights of a person, to reveal scientific and methodological problems, to show ways and means of prevention, to determine ways of effective and correct settlement of the current situation. Since slander is a new legal norm in the field of administrative law it is necessary to scientifically study the essence and nature of offenses that contradict the honor and dignity of a person and a citizen, regulatory mechanisms in the law enforcement system and ways to prevent them, the harmonization of normative legal acts concerning honor and dignity with international standards. The general scientific and special methods of cognition (normative, comparative legal, theoretical analysis and extension, system and functional approaches) have been used during the study. In the article the institution of slander is designated as one of the offenses against honor and dignity for the first time in the administrative and legal sphere. For the introduction of amendments to the legislation on mass media and administrative offenses, the article provides the adoption of a Code of Ethics, Honor and Dignity for the population as a whole. In the age of development of information technologies and democratic relations, including freedom of speech, the protection of honor and dignity, business reputation and honor, a good title are becoming increasingly relevant in society over time. It can be improved by scientific research and providing recommendations on specific legal regulation.

Keywords: honor, dignity, mass media, democracy, information, slander, insult, administrative offense, freedom of speech, moral damage.

References

- 1 Zamechanie obshchego poriadka № 34. Statia 19: Svoboda mnenii i ikh vyrazheniia. Komitet po pravam cheloveka, 102 sessia. Jeneva, 11–29 iulia 2011 goda. [General comment No. 34, Article 19: Freedom of opinion and expression. Human Rights Committee, 102 session. Geneva, 11–29 July 2011] *tbinternet.ohchr.org* Retrieved from https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fGC%2f34&Lang=ru [in Russian].
- 2 Nurtaev, R.T. (2019). O dalneishei aktivizatsii protivodeistvia korruptsii [On further activation of anti-corruption]. *Pravo i gosudarstvo — Law and State*, 4 (85), 97–107. Retrieved from <https://km.kazguu.kz/magazine/4-85-2019> [in Russian].
- 3 Mezhdunarodnyi pakt o grazhdanskikh i politicheskikh pravakh. Priniat rezoliutsiei 2200 A (XXI) Generalnoi Assamblei ot 16 dekabria 1966 goda [The International Covenant on Civil and Political Rights was adopted by General Assembly resolution 2200 A (XXI) of December 16, 1966]. *tbinternet.ohchr.org*, Retrieved from https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=8&DocTypeID=11 URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml [in Russian].
- 4 Qazaqstan Respublikasynyn Akimshilik quqyq buzushylyq turaly kodeksi. 2014 zhylgy 5 shildedegi No 235-V QRZ [Code of administrative offences of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 No. 235-V Sam]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235/k14235_.htm [in Kazakh].
- 5 Qyrgyz Respublikasynyn Qylmystyq kodeksi. 2019 zhylgy 1 qantar [Criminal Code of the Kyrgyz Republic dated January 1, 2019]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34350840 [in Kazakh].
- 6 Qazaqstan Respublikasy Bas Prokuraturasynyn Quqyqyq statistika zhane arнай esepke alu zhonindegi komitetinin resmi saity [Official website of the Committee on Legal Statistics and special records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan]. *qamqor.gov.kz*. Retrieved from <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> [in Kazakh].
- 7 Rezolutsiia 59 (I) Generalnoi Assamblei OON «Sozvyv mezhdunarodnoi konferentsii po voprosu o svobode informatsii» // Pravo i SMI Tsentralnoi Azii 65 plenarnoe zasedanie, 14 dekabria 1946 goda [UN General Assembly Resolution 59(I) “Convening of an international conference on freedom of information” / Law and Mass Media of Central Asia 65 plenary session, December 14, 1946]. *medialaw.asia*. Retrieved from <https://medialaw.asia/document/-430> [in Russian].
- 8 Qazaqstan Respublikasynyn Konstitutsiiasy. 1995 zhylgy 30 tamyz (ozgerister men tolyqtyrular) [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated on August 30, 1995 (with amendments and additions)]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ [in Kazakh].
- 9 «Buqaralyq aqparat quraldary turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 1999 zhylgy 23 shildedegi No 451 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on mass media No 451 of July 23, 1999]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_ [in Kazakh].
- 10 Dekriminalizatsiia klevety v Kazakhstane: predposylki, posledstviia i potentsialnye trudnosti. Zakliuchenie podgotovleno i opublikovano OF «Tsentr issledovaniia pravovoi politiki» (LPRC) v ramkakh proekta «Podderzhka obshchestvennoi deiatelnosti v oblasti reform zakonodatelstva, zatragivaiushchego voprosy verkhovenstva prava i prav cheloveka». Yanvar 2020 goda [“Decriminalization of libel in Kazakhstan: prerequisites, consequences and potential difficulties”. The conclusions were prepared and published by the Law Policy Research Center (LPRC) within the framework of the project “Support for Public Activities in the Field of Legislative Reforms Affecting the Rule of Law and Human Rights”, January, 2020]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33239322 [in Russian].

- 11 Analiticheskii obzor sudebnykh aktov po delam o zashchite chesti, dostoinstva i delovoi reputatsii [Analytical review of judicial acts on cases of protection of honor, dignity and business reputation] // Programma USAID-IDLO «Povyshenie obshchestvennogo doveria k sudebnoi sisteme KR» – Programme USAID-IDLO “Increasing the Public Trust in the Legal System of KR”, Bishkek, 2019 <http://admin-vshp.sot.kg>. Retrieved from http://admin-vshp.sot.kg/public/sites/3/2020/02/analiz_chest_dostoinstvo-1.pdf [in Russian].
- 12 Nurtaev, R.T. (2019). O zakonodatelnoi reglamentatsii ugovnoi otvetstvennosti yuridicheskikh lits [On the legislative regulation of criminal liability of legal entities]. *Pravo i gosudarstvo – Law and State*, 1 (82), 4–14. km.kazguu.kz. Retrieved from <http://km.kazguu.kz/magazine/1-82-2019> [in Russian].
- 13 «Sot tazhiribesinde azamattardyn zhane zandy tulgalardyn ar-namysy men abyroiyn zhane iskerlik bedeldiligin qorgau zhonindegi zandylyqty qoldanu turaly» Qazaqstan Respublikasy Zhogargy Sotynyn normativtik qaulysy. 1992 zhylgy 18 zheltoqsan No 6 [Normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated December 18, 1992 No. 6 on the application of the rule of law in judicial practice to protect the honor and dignity and business reputation of citizens and legal entities]. adilet.zan.kz. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P92000006S_ [in Kazakh].
- 14 Qazaqstan Respublikasynyn Azamattyq kodeksi. 1994 zhylgy 27 zheltoqsandagy No 268-XIII QRZ [Civil Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 No. 268-XIII Sam]. adilet.zan.kz. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ [in Kazakh].
- 15 Davydov, R.H. (2020). Problemy zashchity chesti, dostoinstva i delovoi reputatsii po zakonodatelstvu Rossiskoi Federatsii [Problems of protection of honor, dignity and business reputation under the legislation of the Russian Federation]. *Ekonomika. Pravo. Obshchestvo – Economy. Right. Society*, 1, 57–62. Retrieved from https://epo.rea.ru/jour/article/view/287?locale=ru_RU [in Russian].
- 16 Ordabaeva, A.B. (2014). Yuridicheskoe ponatie chesti i dostoinstva v Respublike Kazakhstan [The legal concept of honor and dignity in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo pedagogicheskogo universiteta – Bulletin of the National Kazakh University*. articlekz.com. Retrieved from <https://articlekz.com/article/1927416> [in Russian].
- 17 Metodicheskie rekomendatsii po zashchite chesti i dostoinstva sotrudnikov, delovoi reputatsii organov vnutrennikh del [Methodological recommendations for the protection of the honor and dignity of employees, the business reputation of internal affairs bodies]. mvd.ru. Retrieved from https://mvd.ru/upload/site69/folder_page/012/015/564/Metodicheskie_rekomendatsii_o_zaschite_chesti_i_dostoinstva_sotrudnikov_delovoy_reputatsii_organov_vnutrennikh_del.pdf [in Russian].
- 18 Pchelintsev, S.V. & Pchelintsev, S.S. (2009). Nekotorye voprosy yeticheskogo regulirovaniia v gosudarstvennom upravlenii: Niderlandskii opyt obespecheniia «dobroporiadochnosti» [Some issues of ethical regulation in public administration: The Dutch experience of ensuring “Integrity”]. *Voprosy gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniia – Questions of state and municipal administration*, 1, 48–59. Retrieved from http://ecsocman.hse.ru/data/904/770/1223/48-59_Pchelintsev.pdf [in Russian].
- 19 Malinovskii, A.A. (2008). Kodeks professionalnoi yetiki: poniatie i yuridicheskoe znachenie [Code of Professional Ethics: concept and legal meaning]. *Zhurnal rossiskogo prava – Journal of Russian Law*, 4, 39–44. Retrieved from <http://mgimo.ru/upload/iblock/830/8309bc11a5dbd749e6e6dafd38f15b70.pdf> [in Russian].

К.С. Талгатова*, З.М. Баймагамбетова

*Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(E-mail: camila.talgatova@gmail.com, zulfiya.baymagambetova@kaznu.kz)*

Эффективность механизма разрешения споров Всемирной торговой организации

В статье отмечено, что на современном этапе участия Республики Казахстан во Всемирной торговой организации (ВТО) весьма актуальным становится вопрос об эффективности органа по разрешению споров при Всемирной торговой организации, а также о заинтересованности Казахстана в дальнейшем развитии данного механизма. Исследовательская цель заключается в комплексном обзоре эффективности органа по разрешению споров в контексте таких критериев, как временные рамки, результаты рассмотрения споров, участие стран, входящих во Всемирную торговую организацию. В рамках достижения поставленной цели авторами были обозначены следующие направления настоящего исследования: анализ этапов разрешения спора при органе разрешения споров Всемирной торговой организации; исследование основных аргументов в пользу эффективности органа по разрешению споров; определение и раскрытие показателей, влияющих на эффективность механизма. Используются общенаучные, частно-научные и иные методы исследования: исторический, формально-логический, сравнительно-правовой анализ и формально-юридический метод. Нормативно-правовую базу составили нормы международного права, опубликованные и неопубликованные материалы отечественной и международной юридической практики, авторские эмпирические исследования в области национального и международного торгового права. Кроме того, проанализирована казахстанская перспектива развития как участника Всемирной торговой организации, в том числе при взаимодействии с органом по разрешению споров.

Ключевые слова: эффективность, механизм, разрешение споров, ВТО, Орган по разрешению споров, компоненты, соглашения, ГАТТ, Казахстан, ответные меры, развивающиеся страны, функционирование, развитие.

Введение

Система разрешения споров Всемирной торговой организации — это ее судебный орган и механизм принудительного исполнения, призванный помочь членам организации в разрешении торговых споров, возникающих между ними. Ее структура отражает движение в сторону большей легализации управления торговлей в рамках многостороннего торгового режима.

По сравнению с системой урегулирования споров ее предшественника, Генерального соглашения по тарифам и торговле (ГАТТ), урегулирование споров в ВТО представляет собой более структурированный и формальный процесс с четко определенными этапами и большей дисциплиной в графике рассмотрения спора, чтобы разрешать торговые споры как можно эффективнее.

Самое важное, что урегулирование споров в ВТО предусматривает практически автоматическое принятие решений комиссии: ответчик, проигравший дело, может заблокировать их принятие, только если он сможет убедить всех членов ВТО не делать этого. Многие государства-члены ВТО используют механизм разрешения споров ВТО. В том числе и Казахстан, став участником организации с 2015 г., очень заинтересован в развитии механизма разрешения споров в ВТО, ведь для развивающихся стран этот инструмент является наиболее доступным и практически применимым. Тем не менее споры об эффективности этого механизма все еще ведутся и являются важным вопросом для обсуждения.

В научной литературе регулированию деятельности органа по разрешению споров посвящены исследования таких ученых, как Т.М. Исаченко, Christina Davis [1; 133], И.И. Дюмулен, А.С. Смбатян [2; 25], Р.А. Шепенко [3; 20], М.П. Трунк-Фёдорова, О.Ю. Трофименко [4; 73] и других.

Анализируя сложившуюся ситуацию в Республике Казахстан в отношении актуальности использования ОРС, а также научные труды указанных выше авторов, в настоящей статье нами ставится цель — провести научный анализ эффективности механизма разрешения споров ВТО, в

* Автор-корреспондент. E-mail: camila.talgatova@gmail.com

целом, для стран-участниц, в особенности, для группы развивающихся государств, куда входит Казахстан. Для измерения такой эффективности используются его временные рамки, участие особенно развивающихся стран, а также раскрытие перспектив Казахстана для дальнейшего повышения эффективности Органа по разрешению споров ВТО. В рамках обозначенной цели в статье предусмотрено решение таких взаимосвязанных задач, как анализ этапов разрешения спора при органе разрешения споров ВТО, исследование основных аргументов в пользу эффективности ОРС, определение и раскрытие показателей, влияющих на эффективность механизма по разрешению споров, выявление особенностей дальнейшего эффективного развития ОРС для Казахстана.

Методы и материалы

Методологическую основу настоящего исследования составили общенаучные, частно-научные и иные методы исследования: исторический, формально-логический, сравнительно-правовой анализ и формально-юридический методы.

С помощью исторического метода было изучено развитие механизма разрешения споров в рамках ВТО с момента замещения механизма ГАТТ до сегодняшнего дня, что дало нам возможность выделить наиболее эффективные аспекты текущего механизма.

Использование сравнительно-правового анализа помогло в выявлении особенностей рассмотрения споров среди других международных органов: Европейский суд, НАФТА.

Формально-юридический метод способствовал возможности выявить компоненты для оценивания эффективности механизма по разрешению споров в рамках ВТО.

Нормативно-правовую базу составили нормы международного права, опубликованные и неопубликованные материалы отечественной и международной юридической практики, авторские эмпирические исследования в области национального и международного торгового права.

Диалектический метод познания социально-правовых явлений, а также системно-структурный, сравнительно-правовой, логико-теоретический и частно-научные методы изучения. Для достижения объективности результатов исследования данные методы применялись комплексно.

Указанная выше тема на сегодняшний день является довольно актуальной в силу того, что вопросы, связанные с разрешением споров и конфликтов среди участников ВТО, играют роль не только в отношении одного конкретного государства, но и на международной арене, в целом. В итоге, данная ситуация может привести к ухудшению отношений между государствами, что, в свою очередь, может сказаться на объемах межгосударственного товарооборота и международной торговли, в частности.

Результаты

С момента своего появления в 1995 г. многие страны-члены Всемирной торговой организации, будь то развитые или развивающиеся страны, используют систему разрешения споров ВТО для разрешения своих торговых споров в связи с основной целью системы разрешения споров ВТО, которая обеспечивает безопасность и предсказуемость многосторонней торговой системы. Известно, что в ВТО существуют две основные функции: законодательная и судебная. Первая функция относится к цели ВТО как форума для достижения торговых соглашений и была очень медленной в действиях из-за длительного затруднения в многосторонних переговорах до тех пор, пока не был достигнут результат на Министерской конференции в Дохе в ноябре 2001 г. Последнюю функцию выполняет система разрешения споров, которая является одной из новых ключевых характеристик современной глобальной торговой системы и добивается реальных успехов. Хотя некоторые ученые утверждают, что система разрешения споров ВТО не обеспечивает эффективного механизма споров, другие признают, что с момента создания этой системы система разрешения споров ВТО, в целом, успешно помогает членам эффективно разрешать споры, а также добиваться соблюдения требований. Поэтому в данной статье будет аргументирована эффективность системы разрешения споров в ВТО с помощью трех основных ключевых показателей: сроки, участие и достижения. Содержание ее будет состоять из трех частей: краткий обзор процесса урегулирования споров в ВТО, эффективность системы урегулирования споров в ВТО и последующее рассмотрение двух процессов — успешного и неуспешного.

Для того, чтобы комментировать три упомянутые выше переменные в измерении эффективности ВТО, необходимо объяснить механизм разрешения споров ВТО, чтобы знать правовую базу в отношении эффективности. Как указано в документе «Understanding the WTO», написанном и

опубликованном Всемирной торговой организацией, Отделом информации и внешних связей в 2011 г.: разрешение споров является основополагающей практикой многосторонней торговой системы, которая может способствовать стабильности мировой экономики. Похоже, что действия, зависящие от этой системы, стали повторным требованием, потому что правило не может быть исполнено без инструмента разрешения споров или, по крайней мере, оно было бы менее эффективным. Таким образом, данная система делает акцент на верховенстве закона, который основан на четко определенных правилах, с графиком завершения дела, чтобы сделать торговую систему более надежной и предсказуемой.

Прежде чем говорить об эффективности механизма разрешения споров ВТО, нужно проанализировать процесс рассмотрения споров. За разрешение споров отвечает Орган по разрешению споров (Генеральный совет в другом виде), в состав которого входят все члены ВТО. Орган по разрешению споров имеет исключительное право создавать «группы экспертов» для рассмотрения дела, а также принимать или отклонять выводы групп или результаты апелляции. Он следит за выполнением решений и рекомендаций и имеет право санкционировать ответные меры, если страна не выполняет решение.

Первый этап: консультации (до 60 дней). Прежде чем предпринимать какие-либо другие действия, страны-участницы спора должны поговорить друг с другом, чтобы выяснить, могут ли они урегулировать свои разногласия самостоятельно. Если это не удастся, они также могут обратиться к Генеральному директору ВТО с просьбой о посредничестве или попытаться помочь каким-либо другим способом.

Второй этап: назначение третьей группы экспертов (до 45 дней на назначение комиссии, плюс 6 месяцев на подведение итогов работы комиссии). Если консультации не дают результата, страна, подавшая жалобу, может попросить назначить апелляционную комиссию. Страна «на скамье подсудимых» может заблокировать создание комиссии один раз, но когда Орган по разрешению споров соберется во второй раз, назначение уже не может быть заблокировано (если только не будет достигнут консенсус против назначения комиссии). Третья группа помогает Органу по разрешению споров выносить решения или рекомендации. Но поскольку отчет комиссии может быть отклонен только консенсусом в Органе по разрешению споров, ее выводы трудно отменить. Выводы комиссии должны быть основаны на упомянутых соглашениях.

Окончательный отчет комиссии обычно должен быть предоставлен сторонам спора в течение шести месяцев. В срочных случаях, в том числе в отношении споров по скоропортящимся товарам, срок сокращается до трех месяцев. Окончательный отчет представляется обеим сторонам, а через три недели он рассылается всем членам ВТО. Если комиссия решает, что спорная торговая мера действительно нарушает соглашение или обязательство ВТО, она рекомендует привести эту меру в соответствие с правилами ВТО. ОРС может предложить, как это можно сделать.

Отчет становится постановлением или рекомендацией Органа по разрешению споров в течение 60 дней, если консенсус не отклонит его. Обе стороны могут обжаловать отчет (и в некоторых случаях обе стороны это делают). Если рекомендации и решения не выполняются в течение разумного периода времени, то сторона, чьи права в рамках членства в ВТО были нарушены, имеет право на компенсацию и временное приостановление уступок. Если стороны не могут прийти к соглашению о том, что является разумным сроком, то вопрос может быть решен путем обязывающего арбитража [1; 133].

Таким образом, утверждается, что система разрешения споров ВТО является чрезвычайно эффективной. Однако это мнение все еще отвергается в связи с длительностью процесса и отсутствием ответных мер, особенно для развивающихся стран. Судебные разбирательства в рамках урегулирования споров ВТО часто занимают относительно продолжительное время и могут потребовать дополнительных расходов. Более того, ограниченность ответных полномочий развивающихся стран может сдерживать подачу жалоб, если нет надежды на вынесение решений в их пользу, тем более, что не существует механизма коллективного наказания ответчиков-рецидивистов. Кроме того, малые развивающиеся страны могут сдерживать себя в обвинениях в своей борьбе, чтобы не ставить под угрозу привилегии, на которые они полагаются, включая помощь на развитие и односторонние торговые преференции. Все эти аргументы построены таким образом, чтобы опровергнуть эффективность разрешения споров в ВТО. Однако для того чтобы система была эффективной, она должна быть в состоянии обеспечить легкий доступ для всех государств-членов, как богатых, так и бедных в относительно короткие сроки, а также для обеспечения выполнения

решений в разумные сроки. Это понимание отражено в ст. 12 Договоренности по разрешению споров и в самом ОРС, в которой заявлено, что «оперативное урегулирование» споров является «необходимым для эффективного функционирования ВТО и поддержания надлежащего баланса между правами и обязанностями членов» и что цели системы разрешения споров ВТО заключаются в обеспечении «безопасности и предсказуемости многосторонней торговой системы», «сохранении прав и обязательств членов по охватываемым соглашениям и разъяснении существующих положений этих соглашений» [2; 28]. Стоит отметить, что арбитраж уступает в доступности всем, как развитым, так и развивающимся странам, ввиду высоких финансовых затрат для использования данного инструмента.

С момента вступления в ВТО Казахстан в рамках Органа по разрешению споров участвовал в 36 делах, среди которых в 1-м — в качестве ответчика по делу об Антидемпинговых мерах в отношении Украины и в 35-и — как третье лицо. В деле с Украиной механизм по разрешению споров доказывает свою практическую значимость для Казахстана, ведь рассмотрение идет с 2017 г. и на текущий момент стадия переговоров и консультаций продолжается с включением России для участия в них. При помощи механизма разрешения споров с 2018 г. Казахстан отстаивает свои интересы по антидемпинговым пошлинам на стальные трубы, чтобы защитить внутренний рынок от недобросовестной конкуренции со стороны зарубежных импортёров. В 2020 г. Орган по разрешению споров принял к рассмотрению заявление Кыргызстана о том, что Казахстан нарушает обязательные нормы в рамках ГАТТ и Соглашения об учреждении ВТО. На текущий момент данный спор изучается комиссией и пока механизмом по разрешению споров поддерживаются выводы Казахстана о том, что нарушений не было, а ужесточение контроля на границе, из-за которого и был спор, связано с тем, что несовершенство таможенного управления, несоблюдение ряда требований по перемещению транзитных товаров Кыргызстаном приводят к убыткам в бюджете Казахстана и других стран-членов ЕАЭС от уплаты НДС и таможенных пошлин.

Таким образом, выдающиеся достижения в области разрешения споров ВТО свидетельствуют о том, что многие страны члены ВТО используют и хотят применять систему ВТО для разрешения споров, так как считают, что эта система внесла важный и значительный вклад в развитие международного торгового права. И все это является признаком ее успеха. Таким образом, урегулирование споров в рамках ВТО не только эффективно для достижения прогресса в корректировке торгового барьера и сокращения продолжительности спора, но и примечательно тем, что система споров была относительно успешной для разрешения торговых споров.

Обсуждение

Одним из показателей, позволяющих оценить эффективность разрешения споров в рамках ВТО, является продолжительность времени. Мнение тех, кто говорит, что комиссия по разрешению споров в ВТО занимает слишком много времени или даже затягивает процесс просто не соответствует действительности. На самом деле споры в ВТО в среднем рассматриваются значительно быстрее, чем дела в других международных или региональных организациях, таких как МС, ЕС и НАФТА. Средний срок рассмотрения дел в комиссии ВТО составляет 10 месяцев, исключая время, необходимое для составления комиссии и перевод отчетов. К сравнению, это ни 4 года в МС, 2 года в ЕС и 3 года в НАФТА [5; 98]. Это также быстрее, чем арбитражные разбирательства по спорам между инвесторами и государством во Всемирном международном центре Всемирного банка по урегулированию инвестиционных споров, известном как МЦУИС. На сайте МЦУИС, в среднем, требуется более трех с половиной лет для того, чтобы рассмотреть дело. Тем не менее существуют некоторые разбирательства в комиссиях ВТО, которые занимают более 10 месяцев и даже почти год, но это исключительные случаи. Есть два громких дела, на рассмотрение которых ушло несколько лет: дела «Airbus» и «Boeing», потому что они были отмечены как самые сложные и дорогостоящие дела. И они не представляют собой норму, которая является единственным эталоном, который рассматривает система разрешения споров ВТО. Поэтому временные ограничения в ВТО вполне справедливы по сравнению с процедурами разрешения споров в международных организациях по вопросам сопоставимой сложности. Кроме того, признано, что в процессе урегулирования споров в ВТО требуется соответствующее время, что означает, что в этой системе нет преднамеренной задержки или затягивания, если только стороны этого не задумали. Это видно, например, из описательных статистических данных, имевших место в период с 2000 по 2019 гг., который показывает среднее время рассмотрения каждого фазового процесса в разрешении споров ВТО следующим образом:

1. На этапе консультаций среднее время, которое требуется стране со спорами, составляет около пяти-шести месяцев с даты запроса на консультации до даты создания группы, в то время как установленный законом срок составляет два месяца.

2. Следующая фаза — панель, среднее время процесса на которой составляет 15 месяцев. «На этом этапе, согласно Уставу, продолжительность процесса в комиссии составляет шесть месяцев, которые могут быть продлены до девяти месяцев, если это необходимо сторонам, хотя, согласно Договоренности о разрешении споров, как правило, предлагаются без какого-либо дальнейшего продления». Следующим этапом является процесс Апелляционного органа (АО). Как указано в Законе, срок его завершения составляет 60 дней, но с возможностью продления до 90 дней. Данные показывают, что средняя продолжительность составляет 90,3 дня. В 113 из 127 случаев, то есть 89 % от общего числа, АО завершил свою работу в течение 91 дня [6; 81].

4. Затем переходим к комиссиям по соблюдению (ст. 21.5 Understanding the WTO), которые имеют установленный законом срок в 90 дней с возможностью продления, но максимальная задержка процесса не предусмотрена. На практике комиссиям по соблюдению требуется в среднем около восьми месяцев для завершения своей работы.

5. Наконец, речь идет о среднем разумном периоде времени (РПВ) для выполнения рекомендаций судебных органов ВТО. Средний срок для РПВ при двустороннем соглашении составляет 9,3 месяца, который присуждается арбитром в распространенных решениях, в то время как средний срок для РПВ при вынесении решения арбитром в обычном арбитраже составляет 11,7 месяцев. На основании упомянутых выше данных можно утверждать, что в период с 2000 по 2019 гг. в рамках урегулирования споров ВТО не происходило намеренного затягивания разбирательства, если этого не требовали стороны. Таким образом, в целом, механизм разрешения споров ВТО можно считать эффективной системой с точки зрения сроков.

Еще одним показателем является аспект участия, особенно для развивающихся стран и его достижения. Считается, что одним из основных факторов, влияющих на участие развивающихся стран и выполнение ими решений панелей и апелляционных органов ВТО, является эффективность, по крайней мере, системы разрешения споров в разрешении споров между странами с разной политической и экономической мощью. Фактически, в 2018 г. развивающиеся страны составляли большинство возбужденных дел. Например, развивающиеся страны были истцами в более чем 100 % случаев и ответчиками в более чем 100 % случаев в период с 2000 г. В период с 2010 по 2019 гг. развивающиеся страны были истцами в более чем 45 % дел, а ответчиками — в более чем 43 %. Более того, после двух десятилетий практики эта система внесла значительный вклад в управление глобальным торговым взаимодействием с большими преимуществами, и четкий процесс вынесения решений, в результате чего многие страны разработали инновационные действия для решения повседневных проблем, возникающих в мировой торговле [7; 11]. Например, подготовка правительства Южной Кореи к рассмотрению дела против антидемпинговых мер США в отношении цветных телевизоров подтверждает, что требования тесного сотрудничества между чиновниками и бизнесменами оказывают положительное влияние на формирование внутренней торговой политики. В результате этого спора Южная Корея стала более уверенно участвовать в ВТО и более позитивно смотреть на преимущества «глобализации» экономики.

В работах авторов Р.П. Шепенко и О.Ю. Трофименко в качестве поддержки аргумента об эффективности ОРС приводится сравнение успешных и неуспешных кейсов при рассмотрении споров, что дает возможность взглянуть на работу механизма с практической точки зрения. Успешный случай: США — Обнуление (Корея). Это одно из успешных дел для Южной Кореи, поскольку Соединенные Штаты в качестве ответчика полностью выполнили рекомендации и решения ОРС в разумные сроки, согласованные сторонами 19 декабря 2011 г. Пройдя все этапы процесса урегулирования спора, начиная с консультаций 24 ноября 2009 г. и заканчивая созданием комиссии 18 мая 2010 г., Корея выиграла это дело против США [3; 20]. Корея запросила консультации с США относительно использования ими обнуления в трех антидемпинговых делах, касающихся определенных товаров из Кореи, а именно: листовой нержавеющей стали в рулонах, листовой и полосовой нержавеющей стали в рулонах, а также алмазных пильных дисков и их частей. Корея утверждала, что результатом применения обнуления Министерством торговли США в этих трех случаях было либо искусственное создание маржи демпинга там, где в противном случае он не был бы обнаружен, или для завышения маржи демпинга. В своем запросе на консультацию Корея утверждала, что использование обнуления в своих окончательных определениях, измененных

окончательных определениях и приказах об антидемпинговых пошлинах в трех рассматриваемых случаях не соответствует обязательствам США по ст. VI ГАТТ 1994 и ст. 1, 2.1, 2.4, 2.4.2 и 5.8 Антидемпингового соглашения [8; 44]. Наконец, группа пришла к выводу, что Соединенные Штаты действовали не в соответствии с первым предложением ст. 2.4.2, используя методологию обнуления при расчете определенных пределов демпинга в контексте трех первоначальных расследований, о которых идет речь. Таким образом, после получения Соединенными Штатами восьми месяцев разумного периода для выполнения рекомендаций и решений ОРС, Соединенные Штаты, наконец, уведомили, что они полностью выполнили рекомендации 19 декабря 2011 г. [8; 44]. Неудачный случай: США — ЕС и некоторые государства-члены — Дело о больших гражданских самолетах. Это дело признано важным вопросом и высокими ставками, которые привели к затягиванию и, похоже, неудачному исходу дела в рамках разрешения споров ВТО. Это дело, известное как «Европейские сообщества — меры, влияющие на торговлю большими гражданскими самолетами», началось 6 октября 2004 г. с консультаций США (истца) с правительствами Германии, Франции, Великобритании и Испании («государства-члены») и Европейскими сообществами («ЕС») (ответчик) относительно мер, влияющих на торговлю большими гражданскими самолетами. Согласно запросу на консультации от США, меры ЕС и государств-членов предоставляют субсидии, которые не соответствуют их обязательствам по ГАТТ 1994: ст. III:4, XVI:1, XXIII:1 Субсидии и компенсационные меры: ст. ст. 1, 2, 3.1, 3.2, 5, 6.3, 6.4.43 [9; 112]. Комиссия по данному делу была создана 20 июля 2005 г., то есть более чем через два месяца после обращения США с просьбой о создании комиссии, так как 13 июня 2005 г. была создана другая комиссия. Австралия, Бразилия, Канада, Китай, Япония и Корея зарезервировали свои права третьих сторон. Затем, 23 сентября 2005 г., состоялось заседание, на котором ОРС начал процедуры, предусмотренные Приложением V к Соглашению по субсидиям и компенсационным мерам. Один из пунктов запроса Соединенных Штатов просил Генерального директора сформировать комиссию 7 октября 2005 г. Однако 17 октября 2005 г. Генеральный директор отказался от участия в заседании, и вместо него в состав комиссии вошел заместитель Генерального директора. На этом этапе, по-видимому, сложность вопросов повлияла на задержку в формировании комиссии [4; 73]. В данном случае комиссия не смогла бы завершить свою работу в течение шести месяцев с 13 апреля 2006 г. из-за материальных и процедурных сложностей, связанных с этим спором. Однако комиссия завершила работу в конце апреля 2010 г. Более того, результат этого дела все еще находился в статусе продолжающейся процедуры соблюдения, что означает, что дело еще не было решено. Наконец, это дело, как правило, занимает много времени в механизме разрешения споров ВТО, которое еще не было разрешено, и может быть отражено как неудачное дело.

На наш взгляд, аргументы в работах Р.П. Шепенко и О.Ю. Трофименко доказывают эффективность ОРС, поскольку показано, что хоть многие дела были успешно разрешены в рамках механизма разрешения споров ВТО, все еще есть некоторые дела, на рассмотрение которых ушло много времени или по которым не было принято окончательного решения, но лишь в силу отказа сторон содействовать при рассмотрении спора, а не потому, что ОРС не выполняет свою функцию.

Заключение

Комплексный анализ механизма по разрешению споров ВТО, проведенный в этой статье, показал, что система разрешения споров ВТО является эффективным инструментом для разрешения споров между странами-членами ВТО. С точки зрения сроков, система работает надлежащим и упорядоченным образом. Увеличение числа участников, особенно из развивающихся стран, и выдающиеся достижения в разрешении споров позволили этой системе эффективно достичь своей главной цели — урегулировать споры между странами-членами, чтобы обеспечить безопасность и предсказуемость многосторонней торговой системы.

По мнению авторов, сама природа ответных мер в рамках ОРС не в полной мере соотносится с целями ВТО, так как основной задачей ВТО является именно обеспечение баланса между интересами государств-членов ВТО, а не понуждение государств к соблюдению решений ОРС. Однако это понуждение не является наказанием для государства-ответчика, а необходимо для обеспечения исполнения решения ОРС. Несмотря на наличие механизма введения ответных мер, государства крайне редко прибегают к его использованию в рамках ВТО. Это связано с тем, что применение ответных мер может повлечь за собой негативные последствия в различных секторах экономики обоих государств; к тому же приоритетным является именно полное исполнение решений ОРС,

и, несмотря на длительность данного процесса, в большинстве решения ОРС исполняются, что свидетельствует об эффективности, стабильности и результативности механизма по разрешению споров ВТО [10; 9]. Правила механизма разрешения споров этой организации таковы, что позволяют любому заинтересованному государству добиться желаемого результата. К тому же активность государств-членов по использованию механизма по разрешению споров ВТО указывает на доверие членов ВТО к данной системе разрешения споров.

Авторами также отмечаются, что Казахстану в целях последующего развития как члена ВТО и участника торговых споров в рамках повышения эффективности ОРС необходимо предпринять следующие рекомендации:

- имплементировать во внутреннее законодательство Республики Казахстан нормы, определяющие правовой статус Органа по разрешению споров на стадии внесудебного урегулирования торговых споров Казахстана с другими участниками ВТО;
- повысить интерес юристов-практиков к изучению вопросов по торговым спорам ВТО;
- при поддержке Министерства торговли и интеграции учредить Комитет для повышения грамотности экспертов по торговым спорам ВТО;
- активно проявлять заинтересованность в дальнейшем развитии органа по разрешению споров.

Стоит отметить, что анализируемая тема статьи и выводы об эффективности Органа по разрешению споров ВТО в рамках организации взаимодействия государств в сфере урегулирования споров могут быть использованы в дальнейшем для изучения таких дисциплин, как «Право ВТО» и «Международное экономическое право».

Список литературы

- 1 Davis C. WTO Dispute Settlement as a Tool for Conflict Management / C. Davis // Doctoral thesis. Journal of University of London. — 2015. — No. 5 — P. 133–233.
- 2 Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация / И.И. Дюмулен. — М.: ВАВТ, 2012. — С. 25–35.
- 3 Шепенко Р.П. ВТО и урегулирование антидемпинговых споров: общая характеристика / Р.П. Шепенко // Вестн. Перм. ун-та. — 2014. — № 1. — С. 19–21.
- 4 Трофименко О.Ю. Механизм разрешения споров в ГАТТ / О.Ю. Трофименко // Вестн. СПбГУ. — 2008. — № 9. — С. 70–75.
- 5 Вельяминов Г.М. Порядок урегулирования споров в ВТО / Г.М. Вельяминов // Моск. журн. междунар. права. — 1999. — № 13. — С. 97–100.
- 6 Кадышева О.В. Комментарий по спору России — Антидемпинговые пошлины в отношении легких коммерческих автомобилей из Германии и Италии / О.В. Кадышева // Право ВТО. — 2015. — № 1. — С. 80–83.
- 7 Ланьи П.А. Система разрешения споров в ВТО: обзор новых трендов / П.А. Ланьи // Журн. «Мосты». — 2015. — № 6. — С. 6–10.
- 8 Arbitration Report of 31 August 2004 in Case WT/DS/217 // United States — Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000 [Электронный ресурс] // WTO case journal. — 2015. — Vol. 23. — P. 35–40. — Режим доступа: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds217_e.htm
- 9 Arbitration Report of 27 November 2012 in Case WT/DS/353 // United States — Measures Affecting Trade in Large Civil Aircraft — Second Complaint [Электронный ресурс] // WTO Case Journal. — 2014. — Vol. 22. — P. 15–20. — Режим доступа: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm
- 10 Сибатян А.С. Классификация мер как причины возникновения споров ВТО. — Ч. I / А.С. Сибатян // Евраз. юрид. журн. — 2015. — № 8. — С. 8–10.

К.С. Талғатова, З.М. Баймагамбетова

Дүниежүзілік сауда ұйымының дауларын шешу тетігінің тиімділігі

Мақалада Қазақстан Республикасының Дүниежүзілік сауда ұйымына қатысуының қазіргі кезеңінде Дүниежүзілік сауда ұйымындағы дауларды шешу жөніндегі органның тиімділігі туралы мәселесінің өте өзектілігі, сондай-ақ Қазақстанның бұл механизмді әрі қарай дамытуға қызығушылығы туралы айтылған. Зерттеудің мақсаты — мерзімдер, дауларды шешу нәтижелері, Дүниежүзілік сауда ұйымы елдерінің қатысуы сияқты критерийлер бойынша дауларды реттеу органының тиімділігіне жан-жақты шолу жасау. Осы мақсатқа жету үшін авторлар зерттеудің мына бағыттарын анықтаған: Дүниежүзілік сауда ұйымының дауларды шешу органындағы дауларды шешу кезеңдерін талдау, дауларды шешу жөніндегі органның тиімділігі үшін негізгі аргументтерді зерттеу, механизмнің тиімділігіне әсер ететін көрсеткіштерді анықтау және ашу. Мақалада жалпы ғылыми, жеке ғылыми және басқа да

зерттеу әдістері қолданылған: тарихи, формальды логикалық, салыстырмалы құқықтық талдау және формальды құқықтық әдіс. Құқықтық негіз халықаралық құқық нормаларымен, отандық және халықаралық құқықтық практиканың жарияланған және жарияланбаған материалдарымен, ұлттық және халықаралық сауда құқығы саласындағы авторлық эмпирикалық зерттеулермен қалыптасты. Авторлар Дүниежүзілік сауда ұйымының мүшесі ретінде Қазақстанның даму перспективасын, оның ішінде дауларды реттеу жөніндегі органмен өзара әрекеттесуді талдаған.

Кілт сөздер: тиімділік, механизм, дауларды шешу, Дүниежүзілік сауда ұйымы, дауларды шешуші орган, компоненттер, келісімдер, ГАТТ, Қазақстан, әрекет ету шаралары, дамушы елдер, жұмыс істеу, даму.

K.S. Talgatova, Z.M. Baimagambetova

The effectiveness of the dispute resolution mechanism of the World Trade Organization

At the present stage of Kazakhstan's participation in the World Trade Organization, the question of the effectiveness of the World Trade Organization dispute settlement body, as well as the interest of Kazakhstan in the further development of this mechanism becomes highly relevant. The research goal is a comprehensive review of the effectiveness of the dispute resolution body in the context of such criteria as timeframe, results of consideration of disputes, participation of countries in the World Trade Organization. In order to achieve this goal, the authors have identified the following areas of this study: analysis of the stages of dispute resolution by the dispute settlement body of the World Trade Organization, the study of the main arguments for the effectiveness of the dispute settlement body, the definition and disclosure of indicators affecting the effectiveness of the mechanism. The general scientific, private-scientific and other methods of research: historical, formal-logical, comparative-legal analyses and formal-legal method have been used. The normative-legal base consists of the norms of international law, published and unpublished materials of domestic and international legal practice, the author's empirical research in the field of national and international trade law. The authors analyzed Kazakhstan's development perspective as a participant of the World Trade Organization, including interaction with the dispute resolution body.

Keywords: effectiveness, mechanism, dispute settlement, WTO, Dispute Settlement Body, components, agreements, GATT, Kazakhstan, responses, developing countries, functioning, development.

References

- 1 Davis, C. (2015). WTO Dispute Settlement as a Tool for Conflict Management. *Doctoral thesis. Journal of University of London*, 5, 133–233.
- 2 Dumulen, I.I. (2012). Vsemirnaia torgovaia organizatsiia [World Trade Organization]. Moscow: Vserossiiskaia akademiia vneshnei torgovli — *RFTA Journal of International Law*, 25–35 [in Russian].
- 3 Shepenko, R.P. (2014). VTO i uregulirovanie antidempingovykh sporov: obshchaia kharakteristika [WTO and settlement of anti-dumping disputes: general characteristics]. *Vestnik Permskogo universiteta — Bulletin of Perm University*, 1, 19–21 [in Russian].
- 4 Trofimenko, O.Yu. (2008). Mekhanizm razresheniia sporov v GATT [Dispute settlement mechanism in GATT]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta — Bulletin of Saint Petersburg University*, 9, 70–75 [in Russian].
- 5 Veliaminov, G.M. (1999). Poriadok uregulirovaniia sporov v VTO [The procedure of dispute settlement in the WTO]. *Moskovskii zhurnal mezhdunarodnogo prava — Moscow Journal of International Law*, 13, 97–100 [in Russian].
- 6 Kadyшева, O.V. (2015). Kommentarii po sporu Rossii — Antidempingovye poshliny v otnoshenii legkikh kommercheskikh avtomobilei iz Germanii i Italii [Commentary on the dispute Russia — Anti-dumping duties on light commercial vehicles from Germany and Italy]. *Pravo VTO — WTO Law*, 1, 80–83 [in Russian].
- 7 Lanyi, P.A. (2015). Sistema razresheniia sporov v VTO: obzor novykh trendov [The system of dispute settlement in the WTO: review of new trends]. *Zhurnal «Mosty»*, 6, 6–10 [in Russian].
- 8 Arbitration Report of 31 August 2004 in Case WT/DS/217 (2000). *wto.org*. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds217_e.htm
- 9 Arbitration Report of 27 November 2012 in Case WT/DS/353 (2017). *wto.org*. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm
- 10 Smbatyan, A.S. (2015). Klassifikatsiia mer kak prichiny vozniknoveniia sporov VTO (chast I) [Classification of Measures as Causes of WTO Disputes (Part I)]. *Evraziiskii yuridicheskii zhurnal — Eurazian Law Journal*, 8, 8–10 [in Russian].

A.I. Birmanova^{1*}, A.B. Sopyhanova¹, A. Lavnichak²

¹Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan

²University of Wrocław, Poland

(E-mail: birmanova81@mail.ru, Scopus autor ID: 57202834372

sopyhanova09@mail.ru, lavka@prawo.uni.wroc.pl)

Globalization and its impact on the development of cultural rights in the Republic of Kazakhstan and the modern world

The article considers some issues of human rights development in the world of globalization on the example of human rights in the sphere of culture. For this purpose, the notion of the term “globalisation” and its influence on cultural rights have been identified. The article is devoted to theoretical and methodological analysis of cultural human rights and to the problems of their realization in the modern world under the influence of socio-economic, political, and spiritual modifications. The research is based on a materialistic understanding of the human rights system as a natural result of society's historical development. Dialectical method was used to study doctrinal and legislative sources in the field of cultural human rights as an objective social reality closely connected with social phenomena of political, economic, socio-cultural, and other nature and constantly developing under the influence of various factors in the conditions of globalization. Comparative legal analysis of the norms of constitutions, national laws and international legal acts in recognition and realization of cultural rights allowed to reveal the reform trends in the sphere of their legal regulation in the democratic states of the world. Modern trends of globalization cause changes in the substantive aspect of human rights, which requires a scientific substantiation. As a result of the study, the axiological significance of the realization of cultural human rights was proved; the objective and subjective factors hindering the protection and realization of cultural human rights were revealed.

Keywords: globalization, problems of realization of cultural rights, cultural human rights, world community, integration of cultural rights, cultural types, human values, convention.

Introduction

In today's world, globalization implies the rejection of national or ethnic peculiarities and traditions in order to spread the same standards of life and the creation based on a world-wide system of management of socio-political and cultural development of communities. The peculiarities of national mentalities, which determines the specificity of the content of cultural rights in different states of the world should not be ignored by the prospects of globalization.

Nowadays, it is a common opinion that globalization leads to the leveling of culture [1; 34]. Therefore, questions arise as to how concrete this opinion is and what interventions are needed.

The impact of globalization on cultural rights must be considered in the light of the links, substantive conditions and initiatives between culture and the right to development. In particular, the declaration on the right to development, adopted by General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986, addressed the cultural criterion of development. The preamble of this declaration addressed the recognition that it is a

* Corresponding author's e-mail: birmanova81@mail.ru

universal, economic, social, cultural, and political process, which aims at the constant improvement of the well-being of all peoples and all individuals. From 2016 to 2020, Kazakhstan adopted the UN Development Partnership Framework. As stated in the programme, Kazakhstan has proposed the declaration of the International Decade for the Rapprochement of Cultures 2013–2022 to promote a respect for tolerance and culture in the country. Various cultural activities are based on it [2]. This programme aims at joint processes of strengthening cooperation between the states of the world, further development of peaceful relations, preservation of our cultural rights and historical values in the context of intercultural dialogue.

UNESCO addressed this issue in the 2009 World Report. The report proposed multifaceted directions for interpreting globalization as a unidirectional and unidimensional process, driving a global market economy, averse to the standardization of transnational, rational and cultural diversity, dominated by Western countries. Accordingly, globalization can be referred to the values of modern life: people, capital, commodities, education, information, thoughts, attitudes, etc. They are viewed mainly through the media, trade and communication networks, especially with a further increase in language, educational components, services and communications, cultural goods.

The impact of globalization on the realisation of all human rights is highlighted at the global level. Going forward, the global community must recognise, respect and preserve the rich diversity of each culture, and each culture must have dignity and value. The interaction of all cultures with each other is part of the common heritage of all humanity and continues to follow the concept that globalization is a great threat to them.

Based on the above the purpose of the scientific work is to carry out a comprehensive characterisation of the problems of implementation of cultural rights and to form a holistic view of their further development in the context of contemporary globalization processes. In accordance with this aim, the following main questions have been formulated: 1) consideration of the legal basis for regulation of the implementation of cultural rights at the international and national levels; 2) analysis of the modern transformation of cultural rights in global development and highlighting the main problems of their implementation in the context of globalization; 3) finding the ways to solve problems of implementation of cultural rights.

Experimental

The conceptual scientific and methodological bases of the research were significantly influenced by the theoretical and practical works of such scientists as Z. Bauman, V.A. Kartashkin, M.S. Kemali, E. Stamatopolu, K. Omae, and others, defining the place and role of cultural rights in the system of human rights. Assessing the theoretical and practical significance of the mentioned scientific heritage, it is necessary to note that the implementation of cultural rights in the conditions of globalization processes requires further study.

The versatility, variability, and diversity of cultural human rights determine the application of a set of general scientific and special scientific methods of cognition of state-legal phenomena and processes. When considering doctrinal and legislative sources in the sphere of cultural human rights, the dialectical method was used. The logical method, which makes possible the parallel application of analysis and synthesis, induction and deduction, is the basis of a substantive analysis of the legal structure of the norms of cultural law enshrined at the international and national levels.

Results

In a globalized world, one of the ways to improve the morality of humanity is to ensure cultural rights, the sphere of education, the problem of preserving culture and raising the intellectual level.

The concept of understanding globalization at the international legal level was developed in the UN General Assembly resolution 67/165 of 20.12.2012 «globalization and its impact on the full realization of human rights». It enshrines that globalization is recognized as a complex process of restructuring with many interdisciplinary aspects affecting the realization of civil, political, economic, social and cultural rights [3].

V.A. Kartashkin's work shows that globalization has embraced all aspects of modern society, has not remained outside of it in the UN [4; 277]. Consequently, globalization covers all the countries of the globe and the peoples of the world. Under the influence of globalization arose the need for a modern transformation of national spiritual values. In this context, it is necessary to avoid culture alien to our national values, differentiating the benefits and harms of globalization occurring in the world.

According to M.C. Kemali, the territory of Kazakhstan is a space for the development of culture of all national groups living in it, suggesting three possible sources of cultural development of each national group:

- 1) the experience of cultural development accumulated by representatives of nationalities who have arrived on Kazakh soil during their life in this space;
- 2) the influence of the distinctive culture of the population;
- 3) the conclusion of interstate agreements ensuring national cultural achievements and political stability [5; 94].

The development of civilization generates new phenomena that have a significant impact on the existence of states, their structures, nations, people and the world as a whole. One of such large-scale phenomena is globalization. This relies on the peculiarities of the development of the nation-state and changes in worldview paradigms. The modern stage of the historical formation of the world community takes place under the influence of these trends, characterized by significant socio-values changes in the political and economic spheres, changes in the national foundations of cultural life [6; 10–11]. The mentioned foundations actualize the issues of humanization of society, equating the essence of national spirituality with universal rules containing norms and principles that guide humanity.

The influence of global trends reflects the ambivalent (two-faced) nature of cultural rights. On the one hand, the dominance of world culture creates a transnational threat, which is the main reason for the loss of identity and cultural autonomy. On the other hand, the most important positive results of the transformation of the modern world optimize the wide dissemination of cultural patterns among the population, achieving the values and achievements of other cultures. One can refer to the constant renewal and innovative nature of modern culture [7; 88–89].

Nowadays, the understanding of freedom of access to cultural goods through the use of modern methods is expanded by considering it on the global level. In today's world, globalization refuses national or ethnic particularities and traditions to have the same life standard all across the world. On this basis the creation of a worldwide system of management of socio-political and cultural development of communities is implied. At the same time, the future of universal globalization in the name of the common good should not ignore the peculiarities of national mentalities, which in turn determines the specificity of the content of cultural rights in different states of the world.

Transformation of cultural rights on the European continent as a prerequisite for the crisis of culture indicates the imbalance between the material and spiritual side of development. Science, technology, material achievements over time changed the overall concept of culture. Combined with the ideas of power, control, achievement, transformation, it gained more weight and importance than the spiritual values of mankind. Therefore, one of the civilizational characteristics of cultural human rights is their adaptation to the changing conditions of the development of culture as a whole. Gradual integrated innovative development of all mankind, as well as scientific and technological progress contribute to the diversification of cultural rights, qualitative modification of their content. However, the world community ignores the urgent challenges of modernity and globalization. Untimely introduction of changes in normative-legal acts regulating cultural human rights demonstrates the unwillingness of states to fulfill their obligations in the sphere of realization of cultural rights [8; 1594].

The above-mentioned unity of all human rights is confirmed by the case law of the European Court of Human Rights and the Convention “On the Protection of Rights and Fundamental Freedoms” dated on 04.11.1950. The Convention does not divide cultural rights into separate groups, but interprets and protects them in the context of other rights proclaimed by an international legal act. They include the following cultural rights: participation in cultural life; creative expression; access to culture; cultural identity; education; protection of cultural heritage, etc. The importance of the protection of cultural rights is explained by the increasing claims of individuals and communities belonging to national or ethnic minorities seeking to protect their traditions, values and customs. Through the European Court of Human Rights, the basis for the protection of elements of cultural law is being formed. In the jurisprudence of the European Court of Human Rights, it can be seen that the right to participate in cultural life is a separate criterion. For example, in *Chapman v. United Kingdom*, No. 27238/95 of 18.01.2001, in a case concerning the nomadic way of life of Roma and the difficulty of staging their caravans, the court defended the right of ethnic minorities to the cultural heritage based on respect for their private and family life, as well as respect for their homes. The Court pointed out that “the applicant's use of the cart is an integral part of the ethnic identity of the Roma culture, reflecting the long-standing traditions of nomadic life inherent in that minority” [9]. Such precedents are numerous, which, in turn, confirm the growing importance and necessity of developing a global mechanism to ensure the implementation and protection of cultural rights. The judicial practice of recent years demonstrates the increase of such events. Its significance lies not only in lawsuits filed by individuals,

but also in the reflection of the rights of national, religious, and ethnic minorities. The need to preserve the cultural identity of various groups is of particular importance in the integration of the community.

Transformational processes and the study of related problems in science have qualitatively new characteristics and approaches, so their theoretical understanding and conceptual analysis is required. Scholars designate that cultural human rights, their essence and content have undergone significant changes through the active influence of global trends.

Nevertheless, cultural rights are widely considered in terms of constitutional law; they are enshrined in all democratically developed countries as constitutional principles and general foundations of the constitutional order, guaranteeing freedom of literary, scientific, technical, and other types of creativity, participation in cultural life and use of cultural achievements, and protection of intellectual property.

Over time, it has been considerably adjusted by special laws at the national level and today, it has acquired a qualitative content. Thus, the development of the world civilization recognizes the importance of a number of problems related to the preservation of cultural diversity and identity in the context of the spread global mass culture. Such culture–vector states face the challenge of preserving the distinctiveness of cultural identity and maintaining appropriate cultural diversity.

It should be noted that analysis of contemporary modifications of cultural rights and the problem of human rights development and protection are closely connected. They are investigated by the development of human civilization, the improvement of social ties in society, and the intensification of scientific and technological progress. They are undergoing a substantial qualitative transformation as a result of the impact of the aforementioned trends.

The impact of globalization on the realization of all human rights is addressed in resolution 71/197 adopted by the UN General Assembly on 19 December 2016. The world community must further recognize, respect and preserve the diversity of culture. Every culture must have dignity and value. Globalization has two different effects on culture: on the one hand, it contributes to the mutual rapprochement of world culture, recognizing the common heritage of all humanity; on the other, it threatens the integrity of national culture [10].

The growing importance of cultural rights leads to a strengthening of the concept of human dignity and multilateral social interaction in today's multicultural world. In addition to the economic, political and legal space, there is also the cultural-spatial space in the state. Sociocultural space reigns in the areas where social communities and individuals are concentrated.

Based on the formation of such sociocultural space, the cultures, customs, and traditions of different geographical units within the state converge, and their respective rights are effectively exercised. Under these conditions, the state enters the channel of civilized development and the system of economic, political and cultural relations of the world community.

Taking all of the above into account, it can be said that, at the present stage of society's development, the content and mechanism for implementing cultural rights are at an extremely low level. This situation depends on a plenty of the factors. In this context, the development of a unified cross-border international legal instrument for individuals, states and the world community as a whole is of particular relevance and significance.

Discussions

There is an opinion that cultural rights are one of the most destructive manifestations of the interdependence of human rights and the state [11]. We agree with this opinion since the effective implementation of rights is associated with an effective mechanism of legislative enshrining and ensuring legal guarantees of human and civil rights and freedom. Their effectiveness creates appropriate conditions for the modernization of the legal system of the state as a whole, increasing the importance of cultural rights.

Objective reasons for negative phenomena denying the importance of cultural rights as follows:

- 1) discussion of cultural rights raises the issue of cultural relativism, which causes panic in society;
- 2) constant changes in the legal nature of the concept of “culture”, which is an integral part of the definition of cultural rights;
- 3) political difficulties arising as a consequence of the analysis and confirmation of the failure of states to secure cultural rights;
- 4) cultural rights legalize the identity of cultural groups, the idea of “nation–state” causes resentment, can generate fear related to the threat of common values;

5) the emergence of institutional weaknesses due to the lack of compromise between the Committee on Economic, Social and Cultural Rights and UNESCO [12; 4].

Therefore, it would be advisable to develop and adopt an “international plan of action for the development of effective mechanisms for the realization of cultural human rights in the context of globalization”, which would be universal and binding for all states of the world. In our opinion, the conceptual foundations of this document should include:

1) formation and coordination of the mechanism for the implementation of cultural rights, taking into account the modern challenges of globalization;

2) reforming the relevant international and national legislation;

3) establishment of responsibility of states for failure to comply with obligations stipulated in the normative legal act;

4) establishment of a single international control and supervisory body to monitor the implementation of the provisions of this document.

Differentiated inter-state cooperation and multilateral mechanisms for the realization and protection of rights at the present stage of human development have a unique role to play in responding to the challenges of globalization and harnessing its opportunities for good. At present, it is possible to talk about a change in the subjects of control in the sphere of cultural human rights. This trend has two components. First, there is a decrease in the activity of the authorized bodies of both states and individual countries in the field of ensuring and legal regulation of the whole territory of human rights. Scholars define this phenomenon as an aspect of a country's independence crisis. Second, the state is losing its position in the international arena due to the emergence of atypical systems of governance.

Today, the power of the global marketplace is greater than the political power of individual states. This leads to a reduction of state methods effectiveness on the road to development, and power is gradually transferred to modernised institutions and associations, local and regional bodies. The qualitative transformation of the world governance system today leads to a situation where states in sovereign crisis are unable to fully control, protect and enforce human rights.

According to hyperglobalists (K. Omaye), the antiquity and complexity of today's traditional methods of supporting cultural rights are pronounced, and the authority and legitimacy of states are often questioned [13; 79]. The failure of national governments to control intra-state processes has been confirmed in the course of the self-fulfillment of citizens' cultural claims.

As Professor John-Stuart Gordon notes, many people fear the loss of a unique and valuable national-cultural identity, replaced by an abstract, unfamiliar uniqueness. For example, countries in the East fear joining Western culture; some Europeans feel that European culture may be suppressed by the migration of peoples from North Africa and the Middle East. The trend of globalization seeks to preserve cultural features of civilizations. Major cultural centres (Western world, Eastern world, Islamic world, India, China and Japan) contain basic values that are incompatible with the fundamental values of other cultures, so there will certainly be a global conflict of civilizations. This is due to the fact that there are large differences in cultural inequality and individualism between Islamic and non-Muslim countries with different cultural heritages. It concludes that in the core social values of the cultural identity of nation-states, significant similarities can also be identified across all cultures [14; 118].

The integration of cultural rights suffers from a limited understanding of the concepts of cultural rights in cultural politics and sustainable development strategies and the uncertainty of their political implications. The globalized society recognizes the autonomous essence of human cultural rights only in a partial form, which is essentially a delusion.

One of the ambitious projects proposed by the Head of State N. Nazarbayev in the program article “A look into the future: modernization of public consciousness” is “Modern Kazakh culture in the global world” [15]. When carrying out modernization, it is important to preserve national traditions and customs, language and music, literature. This is a difficult and time-consuming work, which includes a number of features outdated and inimical to the global world, such as the regional division of a single nation.

Today, Kazakhstan refers to multinational and developing social institutions in the process of cultural, economic, political modernization. Therefore, in the conditions of modern globalization and integration processes, the culture of Kazakhstan as a part of the world culture should be considered as its policy, socio-economic structure, creative and artistic heritage, and potential.

As the experience of the European states indicates, the problems of cultural identification are becoming more and more modern social and democratic progress of ensuring the cultural rights and freedoms of man and citizen.

The above discussion points to the fact that the change in the mechanism of implementation of cultural rights presented in the article and the problems caused by this trend is an additional argument about the relevance of authorial unification. Moreover, representatives of different countries (state bodies, cultural organizations, scientific schools, etc.) should be involved in the development of such an international legal act in order to form a larger, more concrete and relevant set of globalized rules and state obligations.

Conclusions

In a globalizing world, control over the protection of cultural human rights must move to active structures and bodies with an important and qualitative managerial capacity. The essence of the new approach to the formation and justification of the concept of global responsibility is reflected in the comprehension of its nature. It is also paramount to develop a legitimate principle of distribution of responsibility for the observance of cultural rights between the states and other participants of the corresponding transboundary legal relations. The unification of norms and problems caused by this process is relevant in the transformation of the mechanism for the realization of cultural rights. In addition, we consider it significant that representatives of different countries (state bodies, cultural organizations, scientific schools, etc.) participate in the development of an international legal act in the sphere of cultural law in order to form a larger, more specific and universal set of globalized rules and state obligations. High interest in this problem is observed on the part of the world community, through various meetings, forums and discussions of events. Thus, cultural law in globalization, with the new pace of development of interstate relations facilitates to unite cultural values, to ensure the effective sharing of data, to preserve the authenticity of culture, to protect works and pass them on to the next generations. The world community substantiates the necessity of renewal of the approach to the concept, essence, and significance of cultural human rights, so they determine the spiritual enlightenment, self-determination of an individual and his social and legal status in general.

During the study we have come to the following conclusions: 1. When considering the impact of globalization in the modern world and Kazakhstan on the development of cultural rights, we have identified two different effects of it on culture. Globalization is beneficial to the mutual rapprochement of world culture, the sharing of the common heritage of humanity, the adoption of best practices, and the achievement of science and technology. Nevertheless, some Kazakhs can see a negative picture of anti-human behavior, negatively affecting our national identity, pointing to the reverence for national values, threatening cultural well-being; 2. The world community is invited to adopt an “international plan of action for developing effective mechanisms of implementation of human cultural rights in a globalized world”, which will be universal and binding, while maintaining the cultural identity, identity of all states. In our opinion, this document should define the basis of formation and harmonization of the mechanism of realization of cultural rights taking into account the modern challenges of globalization.

References

- 1 Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман; пер. с англ. М.Л. Коробочкина. — М.: Изд-во «Весь Мир», 2004. — 188 с.
- 2 Даму мақсаттарындағы әріптестіктің негізделік Бағдарламасы, 2016–2020 жж. [Электрондық ресурс]. Қолжетімділік тәртібі: URL: file:///D:/Downloads/1509_OON_partnership%20(4).pdf
- 3 Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights: resolution 67/165 adopted by the General Assembly on 20 December 2012 [Electronic resource]. — Retrieved from <https://undocs.org/en/A/RES/67/165>.
- 4 Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации / В.А. Карташкин. — М.: Норма, 2009. — 288 с.
- 5 Кемали М.С. Адам құқықтары және оларды қорғаудың тетіктері: оқу құр. / М.С. Кемали. — Алматы: «NURPRESS» баспасы, 2012. — 396 б.
- 6 Никэз А.Я. Концепция универсализации международного права прав человека и позиции развивающихся стран: автореф. ... канд. юрид. наук. 12.00.02 / А.Я. Никэз. — М., 2012. — 27 с.
- 7 Кнатко Ю.И. Трансформация культуры в контексте современных глобализационных процессов [Электронный ресурс] // Универсальное и национальное в культуре: сб. науч. ст. по матер. Междунар. науч. конф. (20–21 апр. 2012 г.). — Минск: Белорус. гос. ун-т, 2012. — С. 85–92. — Режим доступа: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/24359/1/85-92.pdf>

- 8 Birmanova A.I. Cultural Human Rights and the Problems of their Implementation in the Modern World [Electronic resource] / G. Kozhakhmetov, M.Sh. Kakimova // Journal of Advanced Research in Law and Economics. — 2018. — Vol. 9, Issue 5. — P. 1591–1603. — Retrieved from DOI: 10.14505/jarle.v9.5(35).10. <http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index>
- 9 Chapman v. the United Kingdom. № 27238/95 (18.01.01) / European Court of Human Rights [Electronic resource]. — Access mode: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>. (Date of access: 11/09/2021).
- 10 Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights: resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016 [Electronic resource]. — Retrieved from <https://undocs.org/en/A/RES/71/197>. (Date of access: 11/09/2021).
- 11 Schmitz T. Basic elements of fundamental rights doctrine [Electronic resource]. — Retrieved from <http://www.iuspublicum-thomas-schmitz.uni-goettingen.de/>. (Date of access: 11/09/2021).
- 12 Stamatopoulou E. Cultural Rights in International Law: Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and Beyond / E. Stamatopoulou. — Leiden; Boston: Martinus: Nijhoff Publishers, 2007. — P. 366.
- 13 Ohmae K. The End of Nation State. The rise of regional economies / K. Ohmae. — London: Harper Collins, 1995. — P. 214.
- 14 Gordon J.-St. Human rights and cultural identity / J. -St.Gordon // Baltic Journal of Law & Politics. — 2015. — Vol. 8, № 2. — P. 112–135.
- 15 Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғырту» (ақпараттық-түсіндірмелі материал). [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://gosfund.kz/wp-content/uploads/2017/05/metod.pdf>

А.И. Бірманова, А.Б. Сопыханова, А. Лавничак

Жаһандану және оның Қазақстан Республикасы мен қазіргі әлемдегі мәдени құқықтардың дамуына әсері

Мақалада жаһандану әлеміндегі адам құқықтарын дамытудың кейбір мәселелері мәдениет саласындағы адам құқықтары мысалында қарастырылған. Осы мақсатта «жаһандану» терминінің ұғымы және оның мәдени құқықтарға әсері ашылды. Сонымен қатар, мақала адамның мәдени құқықтарын теориялық-әдіснамалық талдауға, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани модификациялардың әсерінен оларды қазіргі әлемде жүзеге асыру мәселелеріне арналған. Авторлар жүргізген зерттеу қоғамның тарихи дамуының табиғи нәтижесі ретінде адам құқықтары жүйесін материалистік түсінуге негізделген. Диалектикалық әдіс адамның мәдени құқықтары саласындағы доктриналық және заңнамалық дереккөздерді саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени және басқа сипаттағы әлеуметтік құбылыстармен тығыз байланысты және жаһандану жағдайында әртүрлі факторлардың әсерінен үнемі дамып келе жатқан объективті әлеуметтік шындық ретінде зерттеу үшін қолданылды. Мәдени құқықтарды тану және іске асыру саласындағы конституциялардың, ұлттық заңдардың және халықаралық-құқықтық актілердің нормаларына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу әлемнің демократиялық мемлекеттеріндегі оларды құқықтық реттеу саласындағы реформалық үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді. Жаһанданудың заманауи үрдістері адам құқықтарының мазмұндық аспектісінің өзгеруін анықтайды, бұл олардың ғылыми негіздемесін талап етеді. Зерттеу нәтижесінде адамның мәдени құқықтарын жүзеге асырудың аксиологиялық маңызы дәлелденген, сонымен қатар адамның мәдени құқықтарын қорғауға және іске асыруға кедергі келтіретін объективті және субъективті факторлар анықталған.

Кілт сөздер: жаһандану, мәдени құқықтарды жүзеге асыру мәселелері, адамның мәдени құқықтары, әлемдік қауымдастық, мәдени құқықтар интеграциясы, мәдени типтер, адами құндылықтар, Конвенция.

А.И. Бірманова, А.Б. Сопыханова, А. Лавничак

Глобализация и ее влияние на развитие культурных прав в Республике Казахстан и современном мире

В статье рассмотрены некоторые проблемы развития прав человека в глобализирующемся мире на примере прав человека в области культуры. В этих целях раскрыто значение термина «глобализация» и показано его влияние на культурные права. Авторы опирались на материалистическое понимание системы прав человека как закономерного результата исторического развития социума. Диалектический метод был использован для изучения доктринальных и законодательных источников в сфере культурных прав человека как объективной социальной действительности, которая неразрывно взаимосвязана с иными социальными явлениями политического, экономического, социокультурного и другого характера и постоянно эволюционирует под действием различных факторов в контексте глобализации. Проведенный компаративно-правовой анализ норм Конституций, национальных законов и международно-правовых актов в сфере признания и реализации культурных прав позволил выявить реформационные тенденции в области их правового регулирования в демократических государствах мира. Современные процессы глобализации обуславливали трансформацию содержательного аспекта

прав человека, что требовало их научного обоснования. В результате исследования доказано аксиологическое значение осуществления человеком культурных прав, а также выявлены объективные и субъективные факторы, препятствующие защите и реализации культурных прав человека.

Ключевые слова: глобализация, проблемы реализации культурных прав, культурные права человека, мировое сообщество, интеграция культурных прав, культурные типы, человеческие ценности, Конвенция.

References

- 1 Bauman, Z. (2004). Globalizatsiia. Posledstviia dlia cheloveka i obshchetsva [Globalization. Consequences for the human being and society]. (M.L. Korobochkina, Transl.). Moscow: Izdatelstvo «Ves Mir» [in Russian].
- 2 Damu maqsattaryndagy ariptestiktin negizdemelik Bagdarlamasy, 2016–2020 zhzh. [Development Partnership Framework Program, 2016–2020]. OON_partnership. Retrieved from file:///D:/Downloads/1509_OON_partnership%20(4).pdf [in Kazakh].
- 3 Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights: resolution 67/165 adopted by the General Assembly on 20 December 2012. undocs.org. Retrieved from <https://undocs.org/en/A/RES/67/165>.
- 4 Kartashkin, V. A. (2009). Prava cheloveka: mezhdunarodnaia zashchita v usloviakh globalizatsii [Human rights: international protection in conditions of globalization]. Moscow: Norma [in Russian].
- 5 Kemali, M.S. (2012). Adam quqyqtary zhane olardy qorgaudyn tetikteri [Human rights and mechanisms for their protection]. Almaty: «NURPRESS» [in Kazakh].
- 6 Nikez, A.Ya. (2012). Kontseptsiiia universalizatsii mezhdunarodnogo prava prav cheloveka i pozitsii razvivaiushchikhsia stran [The concept of universalization of international human rights law and the position of developing countries] Extended abstract of candidate's thesis. Moscow [in Russian].
- 7 Knatko, Yu.I. (2012). Transformatsiia kultury v kontekste sovremennykh globalizatsionnykh protsessov [Transformation of culture in the context of modern globalization processes]. Universalnoe i natsionalnoe v kulture: Sbornik nauchnykh statei po materialam Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (20–21 aprel 2012 goda) — Universal and national in culture: Collection of scientific articles on the international scientific conference. (P. 85–92). Minsk: Belarusskii gosudarstvennyi universitet. Retrieved from <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/24359/1/85-92.pdf> [in Russian].
- 8 Birmanova, A.I., Kozhakhmetov, G., & Kakimova, M.Sh. (2018). Cultural Human Rights and the Problems of their Implementation in the Modern World. Journal of Advanced Research in Law and Economics, Vol. 9, 5, 1591–1603. Retrieved from: <http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index>.
- 9 Chapman v. the United Kingdom. No. 27238/95 (18.01.01) / European Court of Human Rights. hudoc.echr.coe.int. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng> (Date of access: 11/09/2021).
- 10 Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights: resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016. undocs.org. Retrieved from: <https://undocs.org/en/A/RES/71/197> (Date of access: 11/09/2021).
- 11 Schmitz, T. Basic elements of fundamental rights doctrine. iuspublicum-thomas-schmitz. Retrieved from: <http://www.iuspublicum-thomas-schmitz.uni-goettingen.de/> (Date of access: 11/09/2021).
- 12 Stamatopoulou, E. (2007). Cultural Rights in International Law: Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and Beyond. Leiden: Nijhoff Publishers.
- 13 Ohmae, K. (1995). The End of Nation State. The rise of regional economies. London: Harper Collins.
- 14 Gordon, J.-St. (2015). Human rights and cultural identity. Baltic Journal of Law & Politics, Vol. 8, 2, 112–135.
- 15 Elbasy N.A. Nazarbaevtyñ «Bolashaqqa bagdar: rukhani zhangyrtu» (aqparattyq–tusindirmeli material) [“Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity” (informational–explanatory material) by the Head State N.A. Nazarbayev]. Retrieved from: <https://gosfund.kz/wp-content/uploads/2017/05/metod.pdf> [in Kazakh].

A.V. Turlayev*, I.A. Poleva, N.B. Tuyakova

*Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan
(E-mail: turlaev_a@mail.ru, Scopus Author ID: 55356992700
irinka101101@mail.ru, ntuyakova@mail.ru)*

Theoretical and historical issues of the civil society research as political and legal phenomenon

The article reveals the theoretical and historical issues of identifying civil society and its main features. The dynamic nature of this political and legal phenomenon, associated in the law theory and state with the law, has been identified. The experience of researching civil society in different historical periods under historical retrospective, the variability and development of this institution in the theories and various authors' approaches have been considered. The research purpose is to point out the civil society's main features by revealing its main functions. Using general and special research methods, the analysis and generalization of historical and theoretical material, political and legal acts, which define the concept and civil society features, were carried out. The concept and features of the civil society definition were determined while civil control was considered as the main and defining civil society feature in the relationship between civil society and the law rule. Civil society is viewed as a political and legal category that requires legal regulation of these relationships. As a result, the authors of the article conclude that civil control and civil monitoring are the main civil society features in relations with the legal state. These relationships require more detailed legal regulation and legal status of civil society determination of the institutions that exercise civil control and civil monitoring.

Keywords: civil society, civil institutions, legal state, legal norms, historical development, theory of law.

Introduction

Civil society is a political and legal phenomenon that indicates the continuous development. This increases the scientific definition problem of this phenomenon, taking into account the changing phenomenon qualities. It is significant to highlight the main features that define civil society as a legal and political phenomenon. In modern conditions, civil society is a prerequisite for the legal state development. All the best legal and political science achievements are reflected in the legal state concept, while it should be noted that the concept or legal state theory includes the developed civil society presence. At the same time, the theory of the legal state can be considered in isolation from the theory of civil society conditionally, only for in-depth certain aspects of the phenomenon under research, recognizing the unity of the legal state theory and civil society as a dichotomy. The dichotomy is an inextricable state and society unity, legal and social norms relationship. Currently, Kazakhstan has social institutions that can be defined as civil society institutions but they cannot always effectively influence on government institutions, which allows to consider Kazakhstan's civil society as developing. In modern conditions, the main directions towards development of state support for civil society institutions continues. In the Concept of Civil Society Development for 2006–2011 of the Republic of Kazakhstan, civil society is defined as a society in which the main actor and social processes subject is a person with his entire needs system, interests, and values. Civil society implies the society development level at which the rights and citizens freedoms are ensured, conditions are created for their self-organization in order to realize their rights and interests, to participate in the making state decisions process [1]. The legal state formation due to the civil society formation's adequacy to it, determines condition for the legal statehood in the Republic of Kazakhstan development. The reforms carried out over the past ten years have laid the political, legal and institutional and organizational civil society foundations — non-governmental organizations that are currently taking an active part in the social and Kazakhstan society political life.

Experimental

The conducted research is based on the general use of special and particular research methods. With the analysis and generalization assistance, historical and legal sources, views and individual scientists' theories,

* Corresponding author's e-mail: turlaev_a@mail.ru

individual opinions and provisions that reveal the civil society problems in the state history and law are considered. With the induction and deduction support, historical aspects and patterns are extrapolated to the modern legal statehood progress in the interaction sphere between the state and society organized on certain legal principles. The research is based on a dialectical approach, reflecting the variability and dynamic social relations elaboration, which are at the state extension as such and legal statehood in particular. The meta-physical basis is the relationship principles between the law subjects interacting with each other in the realizing process of their rights and obligations, as well as the goals and their development objectives as individuals in the legal system. With the legal methodology assistance, legal principles and legal values are considered, which are the foundation of non-state institutions in a specific historical period. The considered phenomenon is studied in the inextricable connection of social relations, legal principles and legal social relations regulation. By applying methods of comparison and analogy, and researching historical institutions that take place in the state and law history, the civil (non-state) value institutions are revealed as the basic statehood institution, political phenomenon and the legal state, and as phenomenon of our time. The specific historical method made it possible to examine in the dialectical relationship the category continuity of non-state institutions and legal statehood, which is one of the basic modern law and the state phenomena, which makes it possible to exert an effective influence on public relations in the political and legal sphere.

Results

Civil society is defined differently in various sources. The main political and legal document that formalizes the civil society concept is the Concept of the Civil Society Development for 2006–2011 in the Republic of Kazakhstan. In this concept, a person is singled out as the main civil society feature and actor in modern social relations. A person is the subject in society, who tends to realize his needs and interests. This concept also includes the entire public relations set existing in state and its bodies independently: political, economic, cultural, national, religious, family and others, which reflects the private interests variety [1]. At the same time, it is noted that society becomes civil only at a certain democratic development stage and is formed as the economic and political country growth, the welfare increase, culture and people self-awareness [1]. In the large encyclopedic dictionary, civil society is considered as a term used in different meanings. This term was introduced by Aristotle, who called a civil society a free and equal citizens community linked by a certain political structure (state–policy) form. In the 17–18th centuries, civil society was opposed to the absolutist-feudal state. In a widespread modern sense, civil society means relations set in the economy sphere, culture, and other spheres that develop within the democratic society framework independently and autonomously from the state. Civil society presupposes the democratic rights of wide range and freedoms of civil society members. The full formation of social relations state leads to the democracy curtailment, the totalitarianism establishment [2]. In the Russian language explanatory dictionary, civil society is defined as “a society of free and equal citizens, relations between which in the economic sphere and culture develop state power independently” [3; 143]. In the legal literature, civil society is considered in close relationship with the legal state.

Civil society and the legal state should be viewed as the historical development result. This is, in essence, a reaction against the medieval theocracy ideas — the bifurcation of public and private result, society and state, law and morality, secular and religious. The importance of the concept of civil society is emphasized, which can be characterized by the following parameters: social justice; the citizens and society rights a whole in relations with the state; legal state; economic citizens well-being; democratic pluralism; society openness; national certainty of civil society [4; 424–426].

In modern literature, civil society is defined in different ways: as a non-state relations system; as a public relations system emerging outside the politic sphere; as a industrial relations set connecting citizens; as a stable horizontal social ties system, socio-political orientations and social behavior norms that arise directly from property relations, but are not reducible to them [5; 73–76], as relationships between individuals system, on the one hand, and between them and society — on the other hand [6; 12]. Civil society is viewed as organizing economic way, industrial relations, where personal interests develop to the collective degree, which in turn are perceived through the interests, individual rights and freedoms, due to the fact that the relationship between the state and civil society is the relationship between public power and individual freedom [7; 200]. In legal and political science sources, it is noted that in the literature there are many points of view on this matter. In its most general form, civil society is the sphere of social relations in which the state does not have the right to interfere with administrative methods. Without the presence of a developed civil society, it is generally impossible to talk about the state opposition and the individual, about more or less equal

mutual rights and obligations, since here the state completely absorbs the individual [8; 399]. There are three main civil society values in Russian scientific publications. A civilized (civil) society is, in the first meaning, opposed to an uncivilized, barbaric society; in the second meaning, as an ancient polis phenomenon, a civil community. The third meaning is bourgeois society, in which the private affairs sphere and private interests is freed from the direct state-power institutions influence, becomes an autonomous sphere of people's life, not directly dependent on the state [9; 163–165]. In modern information resources, civil society is viewed as a third sector, within the framework dividing concept of social democratic activity into sectors. The first sector is state institutions, the second sector is business structures, the third sector is all non-governmental organizations. However, in Kazakhstan, the term “non-profit organization” is most commonly used [10]. Thus, in the political and legal literature, a large civil society signs are highlighted, which reflect the social relations autonomy in all social life spheres, and autonomy from the state is emphasized.

Currently, a draft Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On Approval of the Concept for the Civil Society Development in the Republic of Kazakhstan until 2025” has been developed. In this project, civil society is defined as a set of moral, socio-economic, family relations and institutions, with the assistance which the individuals and groups interests are satisfied, freely and voluntarily creating associations, unions to satisfy their own needs and interests. The project enshrines the main civil society features: the most complete human and civil rights and freedoms provision; self-control; freely forming opinion and pluralism; general awareness; citizen rights implementation to access information [11]. It should be noted that it is the autonomy from the state, the control and state bodies accountability to non-state institutions that is the most important, and, in fact, the only ensuring human rights guarantee. In the draft concept, an international experience analysis is carried out, while it is concluded that the civil society definition, characteristics are similar. The international organizations definitions demonstrate the common civil society features. For instance, the World Bank uses the term “civil society organizations” to refer to a wide non-governmental range and non-profit organizations that participate in public life, express the interests and their members, or others values, and are guided by ethical, cultural, political, scientific, religious, or philanthropic considerations. The Organization for Economic Cooperation and Development gives a civil society definition similar to the previous one. Civil society is defined as a set of associations around which society voluntarily self-organizes and represents interests and connections of wide range. This category may include civil society organizations, indigenous peoples' organizations and non-governmental organizations [11]. Thus, civil society is viewed: at the institutional level, as a public organization set; at the functional level, as social ties of society members and their groups interacting with the state.

The draft Concept notes that today the global trends in the civil society development demonstrate a stable trends number:

1. At the international level, confidence in the civil society institutions is growing. The influence of these institutions on managerial decision-making in the state and corporate sectors is increasing. According to the World Economic Forum forecast, in the future, the gap between the public confidence level in government institutions and large corporations, the influence level of civil society institutions on the consciousness of the population will increase.

2. Civil society institutions participate in shaping the global agenda and actively implement it. Currently, international non-governmental organizations with a stable structure actively participate in formal consultative processes, multilateral forums such as the G20 and the UN. For example, a separate Policy Forum for Civil Society is held during the annual meetings of the International Monetary Fund and the World Bank Group. It discusses the prospects for the world economy, global financial stability issues, employment and poverty eradication.

3. The world becomes hyper-connected. With the access to the Internet expansion, social media, and mobile phone technology, the individual power as a virtual citizen is growing. The social media scale has changed the paradigm for expressing the citizenship of an individual or a people group. Traditional civil society institutions compete with new network institutions for the right to have a monopoly on the expression of the population opinion.

4. The governments goals of the countries are not building in civil society but in the social cohesion development. It involves the active population participation in solving urgent its life problems, in overcoming social isolation, and social disintegration (poverty, homelessness, orphanhood, etc.).

5. Big business and block chain technologies can replace some government institutions and have a positive impact on complex social problems by ensuring transparency in decision making. JPMorgan Chase,

a commercial and investment finance company, predicts that the business community will invest up to \$1 trillion in social projects over the next decade.

Kazakhstan is moving in the same direction with global trends and there is an understanding that new social activity will affect the daily people life and the state. Civil society can and must become a vehicle for a new transformation [11]. These trends in the modern civil society development predetermine the formation of state policy in the civil society support field of institutions and the new approaches development to their interaction and coordination with the legal state. At the same time, the main goal for the sake of which the civil society develops remains unchanged — the protection and provision of human rights. In modern conditions, a civil society should be considered a socially active, politically and legally literate community of people, the main unifying factor of which is human and civil rights. Human rights are a necessary political, ideological and legal basis for the functioning of civil society. Human rights are the basis of legal statehood, since they should determine the essence of modern legislation and the political and legal framework of law enforcement practice. The exercise of human rights is an integral part of state administration, its main internal function, while practically all functions of the legal state are determined by human rights. Human rights are the basic all state principles functions, their implementation is the performing these functions goal, on the one hand, and the basic implementing state functions way, on the other hand.

Discussion

Research conducted in the Republic of Kazakhstan is carried out by various sciences, which touch upon certain civil society problems, linking it exclusively with the legal state. Research is implemented in various directions, while the main direction should be considered the relationship with the legal state. However, the presence of individual institutions in civil society, their historical development and functioning often remains outside of scientific research, since the modern approach to the legal state and civil society theory unreasonably narrows the period of the civil society existence, reducing it exclusively to modern history. At the same time, independent and autonomous civic organizations and individuals have always existed, but they did not possess the features and modern civil society properties, which does not allow to characterize them as institutions of civil society in the modern sense.

Disclosure of the historical civil society individual institutions development, their functional research helps to provide its effectiveness in a particular historical period. The foundations of the civil society modern understanding are laid by R. Stammler, G. Radbruch, G. Kelsen, R. Marchich, G. Hart, P.I. Novgorodtsev, S.A. Muromtsev, and many other thinkers of the first half of the 20th century. Various approaches to the theoretical explanation of the modern civil interaction society and the state are given in the works of such foreign researchers as J. Keane, R. Putnam, E. Arato, B. Barber (model of “strong democracy”); D. Bell and B. Barry (moral and legal substantiation of civil disobedience to the state authorities); G. Almond, S. Verba, B. Paul (meaning and types of legal and political cultures); S. Barnes, R. Dalton, A. Malbras, G. Povell, G. Nie, C. Tilly, and others (clarification and operationalization of the functions of the modern state). The results of the research of modern civil society are presented in the works of Gadzhiev K.S., Galkin A.A., Golenkova Z.T., Gorshkov M.K., Vityuk V.V., Krasin, Yu.A., Panarin A.S., Peregudov S.P., Reznik Yu.M., Khoros V.G., and others, which reflect the importance of civil society institutions for the West and for political modernization and democracy in the CIS. The works of a number of Russian legal scholars (G. Maltsev, M. Marchenko, E. Lukasheva, S. Alekseev, E. Arganovskaya, L. Mamut, V. Nersesyants, M. Baglai, V. Chirkin, N. Vitruk, S. Kozhevnikov, V. Kudryavtsev, V. Salnikov, A. Semitko and others) are also substantial. The fundamental theoretical and legal and state studies were conducted in works of G.A. Borisova, M.I. Baytin, N.V. Vitruk, B.S. Gershunsky, I.I. Kalny, V.D. Karpovich, V.D. Kerimov, N.M. Konin, V.V. Lapaeva, A.V. Malko, V.M. Manokhina, N.I. Matuzova, B.C. Nersesyants, I.N. Senyakina, V.N. Sinyukova, O.I. Tsybulevskaya, K.V. Shundikova and others. The works of the following Kazakh scientists are of great importance for the disclosure of ways to improve civil society: E.A. Abilya, A.Sh. Altayev, S.K. Amandykova, N.S. Akhmetova, M.T. Baimakhanova, S.Z. Zimanova, G.Z. Kozhakhmetova, S.N. Sabikenova, G.S. Sapargalieva, S.F. Udartsev, and others.

The difference in judgments and definitions suggests that the phenomenon under consideration is multifaceted, has different functions due to different goals. There are several definitions of “civil society” term, but they have the same basic idea. Civil society is a society in which citizens associations of different nature (parties, unions, trade unions, cooperatives, groups) maintain a connection between a person and the state, and do not allow the latter to usurp the person [12, 189–203]. Accordingly, the regulatory impact on society is carried out not only by state, but also by public institutions. All this diversity suggests that many organiza-

tions and democratic society institutions do not depend on the state power. Civil society exists and functions in a contradictory unity with the state. Under a democratic regime, and interacts with the state, under a totalitarian regime, it stands in passive or active opposition to the state. In the law theory, the civil society features are distinguished: the various types of property presence; developed political society system reflecting the interests of various groups and strata diversity; developed and ramified democracy; a high intellectual level, psychological members of society development and their ability to act independently; legal social relations regulation, that is, the effective functioning of the legal state [13, 228–231]. The above signs, in essence, are not signs, these are the conditions for the civil society existence. Features should be understood as structural elements that characterize civil society itself, as a concept that is qualitatively different from the “society” concept. The civil community incorporates the entire interpersonal relations set that develop outside the framework and without state intervention, as well as an extensive public institutions system independent of the state that implement everyday individual and collective needs. Since everyday citizens interests are unequal, to the extent that the civil society spheres have a certain subordination, which can be expressed as follows. Basic human needs for food, clothing, housing, etc., ensuring the vital individual activity are satisfied by production relations, which constitute the interpersonal relationships of first level [14, 95–101]. The need experienced by a person to eliminate deviations from the vital activity parameters, which are optimal for him as a biological being, an individual and a person [15, 77–105]. These needs are realized through such public institutions as professional, consumer, and other associations. Needs for procreation, health, parenting, spiritual development and faith, information, communication, etc. are realized through a socio-cultural relations complex, including family and marriage, religious, ethnic, and other interaction types. They form the interpersonal relationships of second level. The second level necessities are met within the institution framework such as family, church, educational institutions, creative unions, sports societies, etc. The third, interpersonal relations’ highest level is political and cultural relations, which contribute to the realization of the necessity in political life based on political preferences and value orientations. This level presupposes the formation of a specific political position in an individual. The individual political preferences and groups are realized with the political parties and other subjects of the political system help [14, 115–120]. Different approaches to the civil society definition and the legal state lead to the fact that under these concepts improved models, progressive society and the state development are formed, that are put forward by various social groups. All the best expectations from such a society and the state development are put into this concept. It should be noted that individual society representatives will always be dissatisfied with the development level of social relations and, accordingly, there will be criticism stages of the development paths, as well as the state institutions and civil society interaction. Consequently, the civil society features will be constantly supplemented, taking into account the society needs through political institutions representing the individual social groups interests.

As a result of all these researches and discussions, it is necessary to consider the “Concept of Civil Society Development for 2006–2011 of the Republic of Kazakhstan”, as well as the developed draft “Concept for the Civil Society Development in the Republic of Kazakhstan until 2025”. Thus, the totality of ideas and concepts is formed into the civil society theory, which supplements and develops the legal state theory and the human rights theory, which are essentially a unified theory aimed at the harmonious development of each person based on the humanism and justice principles. Historical stages in the civil institutions development have predetermined the modern civil society understanding, which, in turn, is in continuous development. The scientific thinking development, analysis of the modern society interests, foreign experience and international standards generalization allow to consider trends in the civil society development as the main directions for the development of functions and civil society institutions.

Conclusions

In the Republic of Kazakhstan, it seems necessary to finalize the draft Concept for the “Civil Society Development until 2025”. The developing concept should reflect not only the interaction principles between non-governmental organizations and the state, but also the social and interfaith foundations harmony. This concept should be based on the Eurasian human rights concept, which is currently being developed in legal science, in order to determine not only the main protecting human rights goals, but also the ways and their implementation methods. For modern Kazakhstan, this approach to the development of non-state institutions problem seems to be the most acceptable. Proceeding from this, civil society and the legal state are called upon to ensure human rights on the basis of “universal” values, to form their own human rights concept, taking into account national and cultural characteristics that have formed as their own historical development

result. This human rights concept should become the ideological foundation of modern Kazakhstani civil society. A positive aspect, enshrined in the draft “Concept for the Development of Civil Society until 2025”, is the civil control system idea development [11]. In our opinion, civil control and civil monitoring are the main control of civil society function in relations with the legal state. Since the civil society control function is aimed at interacting with state bodies in a legal form, the legal civil control regulation, and great importance of civil monitoring. It is paramount to determine the legal status of civil society institutions exercising civil control and civil monitoring. Thus, the civil society development is an important condition for the legal state development, which should be carried out through civil control and civil monitoring.

References

- 1 Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006–2011 годы // Казахстанская правда. — 2006. — 29 июля. — № 183 (25154).
- 2 Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dic.academic.ru/searchall.php>. (Дата обращения 01.10. 2021 г.)
- 3 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М.: Азбуковник, 1997. — 763 с.
- 4 Общая теория права и государства. — М.: Юрист, 1996. — 472 с.
- 5 Красин Ю. Гражданское общество: путь к стабильности / Ю. Красин, А. Галкин // Диалог. — 1992. — № 3. — С. 73–76.
- 6 Солдатов С.А. Общественные организации в Российской Федерации. (Политико-правовое и институциональное исследование) / С.А. Солдатов. — М.: Изд-во «Спарк», 1994. — 191 с.
- 7 Комаров С.А. Общая теория государства и права / С.А. Комаров. — М.: Юрайт, 1998. — 416 с.
- 8 Лазарев В.В. Теория государства и права / В.В. Лазарев, С.В. Липень. — М.: Изд-во «Спарк», 1998. — 448 с.
- 9 Дзодзиев В. Проблема становления демократического государства в России / В. Дзодзиев. — М.: Marginem, 1996. — 303 с.
- 10 Гражданское общество как двигатель развития страны // Strategy-2050. — Обзорно-аналитический портал, 2 марта 2020 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://strategy-2050.kz/ru/news/grazhdanskoe-obshchestvo-kak-dvigatel-razvitiya-strany/> (Дата обращения 03.10.2021 г.)
- 11 О проекте Указа Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 года». Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 июня 2020 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000341> (Дата обращения 03.10. 2021 г.)
- 12 Матузов Н.И. Гражданское общество / Н.И. Матузов // Теория государства и права. Курс лекций; под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — 672 с.
- 13 Эбзеев Б.С. Соблюдение и защита прав человека — обязанность государства / Б.С. Эбзеев // Теория государства и права. Курс лекций; под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — 672 с.
- 14 Баранов Н.А. Гражданское общество / Н.А. Баранов, Г.А. Пикалов // Теория политики. — СПб.: Изд-во БГТУ, 2003. — 124 с.
- 15 Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.

А.В. Турлаев, И.А. Полева, Н.Б. Туякова

Саяси-құқықтық құбылыс ретінде азаматтық қоғамды зерттеудің теориялық және тарихи мәселелері

Мақалада азаматтық қоғамды анықтаудың теориялық және тарихи мәселелері қарастырылған және оның негізгі белгілері ашылған. Мемлекет және құқық теориясында құқықтық мемлекетпен байланысты саяси және құқықтық құбылыстың динамикалық сипаты берілген. Тарихи ретроспективада әртүрлі тарихи кезеңдердегі азаматтық қоғамды зерттеу тәжірибесі, әртүрлі авторлардың теориялары мен тәсілдеріндегі осы институттың өзгергіштігі мен дамуы қарастырылған. Зерттеудің мақсаты азаматтық қоғамның негізгі функцияларын анықтау арқылы оның белгілерін табу. Зерттеудің жалпы және арнайы әдістерінің көмегімен азаматтық қоғамның түсінігі мен белгілерін анықтайтын тарихи-теориялық материалдарды, саяси және құқықтық актілерді талдау және жалпылау жүзеге асырылған. Жүргізілген зерттеудің нәтижесі ретінде азаматтық қоғамның түсінігі мен белгілерін анықтау, ал азаматтық бақылау азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет арасындағы қарым-қатынаста азаматтық қоғамның негізгі және анықтаушы белгісі ретінде көрсетілген. Азаматтық қоғам осы қатынастарды құқықтық реттеуді талап ететін саяси және құқықтық категория. Мақалада азаматтық бақылау және азаматтық мониторинг құқықтық мемлекетпен қарым-қатынастағы азаматтық қоғамның негізгі белгісі болып табылады деген тұжырымдар жасалған. Бұл өзара қарым-

катынастар неғұрлым егжей-тегжейлі құқықтық реттеуді және азаматтық бақылау мен азаматтық мониторингті жүзеге асыратын азаматтық қоғам институттарының құқықтық мәртебесін айқындауды қажет етеді.

Кілт сөздер: азаматтық қоғам, азаматтық институттар, құқықтық мемлекет, құқықтық нормалар, тарихи даму, құқық теориясы.

А.В. Турлаев, И.А. Полева, Н.Б. Туякова

Теоретико-исторические проблемы исследования гражданского общества как политико-правового явления

В статье раскрыты теоретические и исторические проблемы определения гражданского общества и выявлены его основные признаки. Описан динамичный характер данного политико-правового явления, связываемого в теории права и государства с правовым государством. В исторической ретроспективе рассмотрены опыт исследования гражданского общества в различные исторические периоды, изменчивость и развитие этого института в теориях и подходах различных авторов. Цель исследования — выявление признаков гражданского общества посредством определения его основных функций. При помощи общих и специальных методов исследования осуществлены анализ и обобщение историко-теоретического материала, политико-правовых актов, определяющих понятие и признаки гражданского общества. В качестве результата проведенного исследования является определение понятия и признаков гражданского общества, при этом гражданский контроль рассматривался в качестве основного и определяющего признака гражданского общества во взаимоотношениях гражданского общества и правового государства. Гражданское общество — политическая и правовая категория, требующая правового регулирования этих взаимоотношений. В статье сделаны выводы о том, что гражданский контроль и гражданский мониторинг являются основными признаками гражданского общества во взаимоотношениях с правовым государством. Эти взаимоотношения нуждаются в более детальном правовом регулировании и в определении правового статуса институтов гражданского общества, осуществляющих гражданский контроль и мониторинг.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданские институты, правовое государство, правовые нормы, историческое развитие, теория права.

References

- 1 Kontseptsii razvitiia grazhdanskogo obshchestva v Respublike Kazakhstan na 2006–2011 gody [The concept of the development of civil society in the Republic of Kazakhstan for 2006–2011]. *Kazakhstanskaia Pravda – Kazakhstan Truth*, 2006, 07, 29 [in Russian].
- 2 Bolshoi entsiklopedicheskii slovar [Big Encyclopedic Dictionary]. Retrieved from <http://dic.academic.ru/searchall.php> [in Russian].
- 3 Ozhegov, S.I., & Shvedova, N.Yu. (1997). *Tolkovyi slovar russkogo yazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazhenii* [Explanatory Dictionary of the Russian language: 80,000 words and phraseological expressions]. Moscow: Azbukovnik [in Russian].
- 4 Obshchaia teoriia prava i gosudarstva [General theory of law and state]. Moscow: Yurist [in Russian].
- 5 Krasin, Yu., & Galkin, A. (1992). *Grazhdanskoe obshchestvo: put k stabilnosti* [Civil society: the path to stability]. *Dialog – Dialogue*, 3, 73–76 [in Russian].
- 6 Soldatov, S.A. (1994). *Obshchestvennye organizatsii v Rossiiskoi Federatsii. (Politiko-pravovoe i institutsionnoe issledovanie)* [Public organizations in the Russian Federation (political, legal and institutional research)]. Moscow: Izdatelstvo «Spark» [in Russian].
- 7 Komarov, S.A. (1998). *Obshchaia teoriia gosudarstva i prava* [General theory of State and Law]. Moscow: Yurait [in Russian].
- 8 Lazarev, V.V., & Lipen, S.V. (1998). *Teoriia gosudarstva i prava. [Theory of Government and Rights]*. Moscow: Izdatelstvo «Spark» [in Russian].
- 9 Dzodzhev, V. (1996). *Problema stanovleniia demokraticheskogo gosudarstva v Rossii* [The problem of the formation of a democratic state in Russia]. Moscow: Marginem [in Russian].
- 10 *Grazhdanskoe obshchestvo kak dvigatel razvitiia strany* [Civil society as an engine of the country's development] // *Strategy–2050. Obzorno-analiticheskii portal*, 2 marta 2020 god – *Strategy–2050. Review and analytical portal*, March 2, 2020. Retrieved from <https://strategy2050.kz/ru/news/grazhdanskoe-obshchestvo-kak-dvigatel-razvitiya-strany/> [in Russian].
- 11 *O proekte Ukaza Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiia grazhdanskogo obshchestva v Respublike Kazakhstan do 2025 goda»*. *Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 2 iyunia 2020 goda* [On the draft Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On approval of the Concept for the Development of Civil Society in the Republic of Kazakhstan until 2025”. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 2, 2020] Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000341> [in Russian].

-
- 12 Matuzov, N.I. (1997). Grazhdanskoe obshchestvo [Civil society]. Teoriia gosudarstva i prava. Kurs lektzii — Theory of State and Law. Course of lectures. N.I. Matuzov, A.V. Malko (Eds.). Moscow: Yurist [in Russian].
 - 13 Ebzeev, B.S. (1997). Sobliudenie i zashchita prav cheloveka – obiazannost gosudarstva [Observance and protection of human rights is the duty of the state]. Teoriia gosudarstva i prava. Kurs lektzii — Theory of State and Law. Course of lectures. N.I. Matuzov, A.V. Malko (Eds.). Moscow: Yurist [in Russian].
 - 14 Baranov, N.A., & Pikalov, G.A. (2003). Grazhdanskoe obshchestvo [Civil Society]. Teoriia politiki — Theory of Politics. Saint Petersburg: Izdatelstvo BGTU [in Russian].
 - 15 Maslow, A. (1999). *Motivatsiia i lichnost* [Motivation and personality]. Saint Petersburg: Evraziia [in Russian].

A.A. Biebayeva¹, A.M. Kalguzhinova^{2*}, D.O. Ozbekov²

¹*Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan
(E-mail: ardak_22@mail.ru, aigul.kalguzhinova@ksu.kz, d_ozbekov@mail.ru)*

Current state and prospects for improving the institutions of exemption from criminal liability and punishment

One of the key areas of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan is the humanization of criminal legislation through a gradual reduction in the scope of criminal repression by improving the institution of exemption from criminal liability, expanding the grounds for exemption from criminal punishment and parole. The authors of this article comprehensively studied the content of the institutions of exemption from criminal liability and exemption from punishment in the previously existing criminal laws: Criminal Codes of the RSFSR of 1922 and 1926, the Criminal Code of the Kazakh SSR of 1959, and the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997. In addition, they analyzed the novelties of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 2014, corresponding to the idea of restorative justice, which is gradually entering the legal reality of Kazakhstan. The main part of the article defines the essence of establishing a surety, which is classified by the Law of the Republic of Kazakhstan as of December 27, 2019 as a type of exemption from punishment. The legal nature is revealed, the grounds and conditions enshrined in the law, the procedure for applying this type of exemption from punishment are analyzed, and its importance in stimulating positive post-criminal behavior is shown. The scientific recommendations proposed by the authors are aimed at overcoming the most common problems in the practice of applying the rules governing the conditions and procedure for exemption from criminal liability and punishment.

Keywords: criminal liability, punishment, release, history of development, improvement of legislation, establishment of surety.

Introduction

Exemption from criminal liability and release from punishment are important, widely used in law enforcement practice, and at the same time, problematic institutions of criminal law. The norms of these institutions stimulate persons who have broken the law to positive post-criminal behavior, promote faster and more complete restoration of harm caused by a criminal offense, respect the rights of the victim, than ensure the implementation of the principles of humanism and economy of criminal repression.

In the large majority of cases, Kazakhstani society, the state, citizens do not doubt that only realized criminal liability is an extremely effective instrument of criminal law policy. However, this is not always the case. For example, criminal prosecution and the application of punishment turn out to be unfair, do not correspond to the goals defined in the law, when a person, although he has committed a criminal offense, does not need any compulsory correction with the help of criminal legal means at all. In these cases, the practical implementation of criminal liability becomes inappropriate, improper and unjustified. The institution of exemption from criminal liability and punishment is called upon to contribute to a fair solution of such cases.

* Corresponding author's e-mail: aigul.kalguzhinova@ksu.kz

Therefore, a repressive approach to influencing the offender requires a significant addition to the active use of incentive techniques for regulating criminal liability.

Experimental

The authors analyzed the current domestic legislation governing the institutions of exemption from criminal liability and exemption from punishment, as well as the latest scientific studies on this issue.

The research instrumentarium includes the use of general scientific methods of theoretical analysis (dialectical method as the basis for cognition of legal phenomena), as well as specific scientific methods (systemic, formal-logical, historical-legal). The study is based on work directly with the texts of laws, and consisted in the analysis of the features of the regulation of the institutions of exemption from criminal liability and exemption from punishment in the normative acts in force of Kazakhstan (the Criminal Code of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) 1922, the Criminal Code of the RSFSR 1926, the Criminal Code of the Kazakh SSR 1959, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (RK) 1997, the Criminal Code of RK 2014).

Results

Exemption from criminal liability for one reason or another has been applied for a long time, and it can be argued that it takes its origins from criminal liability itself.

The 1922 Criminal Code of the RSFSR provided such types as the expiration of periods of limitations, exemption from criminal liability of minors and bribe-givers. The Criminal Code of the RSFSR 1926, in addition to them, consolidated such types as changing the criminal law or the socio-political situation and release under an amnesty. At the same time, until the end of the 50s of the last century, all these norms were considered, by both the legislator and scientists, as types of exemption from punishment, and not from criminal liability.

Unrelated norms, providing for the possibility of exemption from criminal liability of persons who committed a crime, were formed into an independent institution of criminal law only with the entry into force of the Fundamentals of Criminal Legislation of the USSR and the Union Republics of 1958, and the Criminal Code of the Kazakh SSR 1959. At the same time, the theoretical development of this institute began. The first Soviet authors who published works on this topic were E.V. Boldyrev, G.B. Wittenberg, G.A. Krieger, G.M. Minkovsky, A.P. Chugaev. Later, the studies by I.M. Galperin, N.F. Kuznetsova, S.G. Kelina, Kh.D. Alikperova, S.I. Zeldova, G.D. Korobkov, E. Tenchova and others were published.

The Criminal Code of the Kazakh SSR 1959 provided the following types of exemption from criminal liability: a) release due to the disappearance of the public danger of the act and the person who committed it; b) release due to the expiration of the period of limitations for criminal prosecution; c) release with the transfer of the case to a comrades' court; d) release with bail; e) release with administrative liability; f) release in connection with voluntary assistance in the investigation of a crime (it was included in the Criminal Code of the Kazakh SSR in 1995).

As we can see, the legislator was guided by the ideas, widespread in the second half of the 1950s, of replacing punishment with educational measures, involving the public in the fight against crime, and even transferring this function to the public as a part of the implementation of the theory of the "withering away of the state".

In general, in the Soviet period, the development of our state was characterized by the dominance of a punitive criminal policy, which implies the intensive application of harsh measures of criminal punishment to persons who have committed a crime. In the conditions of the domination of the command-administrative system, when it was impossible to solve specific problems requiring radical economic and organizational transformations, they often resorted to means of criminal repression [1; 44]. The low efficiency of such a policy, which produces crime and deforms public consciousness, demanded qualitatively new, non-traditional approaches to the problem of combating crime and neutralizing its consequences. As a result, in science and in positive criminal law, new ideas and approaches have emerged, related to the reaction of society and the state to crimes [2; 55].

In the world practice, an active search for alternatives to the outdated punitive justice has led to the emergence of the concept of restorative justice, the essence of which comes down to the involvement of the conflicting parties themselves and the public in solving the consequences of a crime, which contributes to the social reintegration of the offender and a decrease in the volume of repression. An objective assessment of the role, capabilities of the state and its institutions in the fight against crime, as well as the study of the po-

tential of civil society in combating crime in the conditions of modern Kazakhstan also unequivocally speaks in favor of the need to consolidate their efforts [3; 78].

When developing the 1997 Criminal Code of Kazakhstan, the legislator, having abandoned the outdated types of exemption from criminal liability, introduced new types. Thus, the domestic legislator has demonstrated his adherence to the principles of humanism and a positive attitude towards the institution of exemption from criminal liability.

For the first time, the legislator has combined the norms on exemption from criminal liability and punishment in an independent section. However, the system of these norms did not have clear criteria for the construction and detailed theoretical justification.

Institutions of exemption from criminal liability and exemption from punishment differ from each other in the stages of criminal proceedings when release is possible; by persons and bodies authorized to make such decisions; on legal consequences and procedural order of application.

The adopted law singled out general and special types of exemption from criminal liability. Among the general types, exemption from criminal liability was fixed: in connection with active repentance (Article 65 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); in connection with exceeding the limits of necessary defense (Article 66 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); in connection with reconciliation with the victim (Article 67 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); in connection with a change in the situation (Article 68 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); in connection with the expiration of the statute of limitations (Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), in connection with the act of amnesty (Article 76 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

Special types of exemption from criminal liability were established by the norms of the Special Part of the Criminal Code (for example, notes to Articles 125, 165, 231 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, etc.).

Also, the Criminal Code provided the following types of exemption from punishment: provisional release (Article 70 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); replacement of the unserved part of the punishment with a milder type of punishment (Article 71 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); postponement of serving sentences for pregnant women and women with young children (Article 72 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); release from punishment due to illness (Article 73 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); release from punishment and postponement of serving punishment due to extraordinary circumstances (Article 74 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); release from serving a sentence in connection with the expiration of the statute of limitations for the conviction (Article 70 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); release from punishment on the basis of an act of amnesty (Article 76 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); release from punishment on the basis of an act of pardon (Article 76 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

A new stage in the development of national law is associated with the implementation of the Concepts of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan dated September 20, 2002, August 21, 2009. Both Concepts identified the most important directions in the development of criminal law:

- the possibilities of a gradual reduction in the scope of criminal repression by expanding the conditions for exemption from criminal punishment, primarily in relation to persons who do not pose a great public danger (minors, persons who have committed reckless crimes, other persons — in the presence of mitigating circumstances);
- introduction of alternative to criminal punishment measures of official enforcement;
- improving the institutions of exemption from criminal liability, serving a sentence, provisional release.

During the period of validity of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 1997, about fifteen amendments and additions were made to the norms of Section 5 of the Criminal Code. The norms on exemption from criminal liability in connection with reconciliation, and the expiration of the period of limitations, provisional release, and postponement of serving a sentence have been repeatedly amended.

The result of the improvement of criminal policy was the adoption on July 3, 2014 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan that entered into force on January 1, 2015. The new criminal law, in general, while retaining the provisions of the 1997 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, expanded the scope of the institution of reconciliation, the conditions of parole for socially vulnerable segments of the population. Thus, release in connection with reconciliation when committing for the first time a grave crime not related to causing death or serious harm to health became possible not only for minors, but also for pregnant women, parents with dependent young children, pensioners. Independent types of exemption from criminal

liability have become novelties of the criminal law when the conditions of the procedural agreement are fulfilled (Article 67 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) and with the establishment of a surety (Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

According to official statistics, in 2014, 106,782 persons committed crimes. More than half of them were exempted from criminal liability — 62603 persons (58.6 %). However, due to the change in the form of the statistical report 1-M “On registered criminal offenses”, some data on persons prosecuted and released from criminal liability in 2015–2020 is not highlighted.

The norms of the institute of exemption from criminal liability and punishment in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 2014 are also regularly revised. Thus, the conditions for release in connection with active repentance have been expanded, subject to the fulfillment of the terms of the procedural agreement, in connection with reconciliation, provisional release, replacing the unserved part of the sentence with a softer type of punishment or reducing the term of the imposed sentence, release from punishment and postponement of serving punishment due to the confluence of difficult circumstances, release from criminal liability and punishment on the basis of an act of amnesty or pardon. At the same time, restrictions have been introduced on the application of parole from punishment to persons convicted of a grave, especially grave corruption crime.

Discussions

Amendments to the norms of the criminal law on the establishment of surety deserve special attention. In the initial version of the 2014 criminal law, the establishment of surety was introduced as a form of exemption from criminal liability. However, as is rightly noted in the literature, “not...well thought-out legislative regulation of surety with a bail” [4; 152], as well as the issues arising over the five-year period of the criminal law on the application of Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, necessitated changing the content of this criminal law norm.

By the Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the Improvement of Criminal, Criminal Procedure Legislation and Strengthening the Protection of Individual Rights”, the establishment of a surety was transferred to the number of grounds for exemption from punishment. At the same time, the amount of the bail is tied to the maximum amount of the fine stipulated for a committed criminal offense, while earlier the amount of the bail depended on who was the guarantor — an individual or a legal entity.

To understand the legal essence of the concepts of “bail” and “surety”, it is necessary to refer to the concepts of “bail” and “personal surety” used in criminal proceedings as a measure of restraint and additional restrictions.

In Part 1 of Article 145 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, bail is defined as “the payment by the suspect, the accused or another person to the court's deposit of money to ensure that the suspect, accused fulfill their obligations to appear before the person conducting the pre-trial investigation, to the prosecutor or to the court upon their summons”. “Other valuables, movable and immovable property, on which the arrest is imposed, can be accepted as a bail”. Personal surety, in accordance with Part 1 of Article 142 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, “is the acceptance by trustworthy persons of a written obligation that they vouch for the proper behavior of the suspect, the accused and their appearance when summoned by the body conducting the criminal process”.

It is important to decide whether the guilty person can post the bail himself. Article 145 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan allows such a possibility. However, Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan excludes such a possibility, since the criminal-legal bail includes elements of surety. Therefore, the guarantor can only be a third person, and not the guilty person himself. At the same time, Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan does not provide clarification of the reputation of guarantors as trustworthy persons. Consequently, this circumstance is not included in the subject of proof to resolve the issue of establishing surety.

The next question that arises in a comparative analysis of Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and Article 145 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan is to determine the subject of the bail. Is money always the subject of collateral, and does the surety have the opportunity to provide collateral in the form of other valuables, movable or immovable property? This question can be answered positively, since the legislator in Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan does not indicate that the subject of the bail is money. Consequently, when determining the subject of a bail not in the form of money, one can and should use the provisions of Article 145 of the Code

of Criminal Procedure, according to which, when providing other valuables, movable and immovable property as a bail, the pledger is obliged to provide them to the body conducting the criminal proceedings at the same time with title documents.

In accordance with Part 1 of Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the conditions for release from punishment with the establishment of a surety are: 1) the person commits a criminal offense or a crime of minor or medium gravity, not related to causing death or serious harm to human health; 2) the commission of this act for the first time; 3) the presence of a fine among other types of basic punishments in the sanction of a criminal law norm providing for liability for the committed act.

Exemption from punishment on this basis falls within the competence of only the court. At the same time, release with the establishment of a surety is not an obligation, but the right of the court, i. e. in deciding this issue, the judge has discretionary powers. The court has the right to issue a guilty verdict with the release of a person from punishment with the establishment of a surety, if the bail is paid on the court's deposit before the court is retired to the deliberation room.

The surety is established for a certain period, the duration of which depends on the type of criminal offense (criminal offense or crime), the category of the crime (small or medium gravity).

Release from punishment with the establishment of a surety refers to conditional types of release:

- if, during the period of surety, a person commits a new criminal offense, the court cancels the decision to release him from punishment, and assigns him a punishment according to the rules for imposing a punishment based on cumulative sentences. In this case, the pledge turns into state revenue;

- if the person released from punishment did not commit a new criminal offense during the surety period, upon the expiration of the surety period, the bail is returned to the pledger.

The provisions of Article 69 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan “do not apply to persons who have committed corruption crimes, terrorist crimes, extremist crimes, crimes committed as part of a criminal group, crimes against the sexual inviolability of minors”.

Thus, the formation of surety in Kazakhstan law shows that it acts as a complex institution of material and procedural criminal law, combining elements of property and moral obligations.

Conclusions

Commonly, the improvement of the institutions of exemption from criminal liability and punishment demonstrates the high assessment by the legislator of the considered institutions as effective legal instruments contributing to the implementation of the social and preventive function of criminal law.

Institutions of exemption from criminal liability and punishment acquire particular relevance in modern conditions, when the next Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan is being prepared. The new program document of the country is intended not only to determine the main directions of development of the Kazakhstani legal system but also to ensure the consistency of legal policy with reforms in the socio-economic and political fields for the long term.

In particular, it is important to ensure a balance between punitive, restorative and preventive means of criminal law regulation. In this regard, we believe that there is no need to continuously expand the grounds for exemption from criminal liability and punishment. An overly broad list of grounds for exemption from criminal liability and punishment can undermine respect for the law, contribute to the formation of a sense of impunity among the population, and negatively affect general prevention. Further, the development of these institutions should be done through improving the existing types of exemption from criminal liability and punishment: concretizing and formalizing the conditions of release, bringing the norms of criminal procedure legislation regulating the procedure for release with the ideology of substantive criminal law [5; 127]. We consider it expedient to support the idea of transferring additional punishments to the category of criminal-legal measures, with the establishment of the possibility of their application in relation to persons exempted from criminal liability or punishment.

References

- 1 Джекебаев У.С. К вопросу о преемственности в уголовном праве / У.С. Джекебаев // Право и государство. — 2013. — № 3 (60). — С. 43–47.
- 2 Биебаева А.А. Поощрительные нормы в уголовном праве Республики Казахстан / А.А. Биебаева // Право и государство. — 2014. — № 3 (64). — С. 55–57.

3 Чукмаитов Д.С. Консолидация усилий государства и гражданского общества в борьбе с преступностью / Д.С. Чукмаитов // Право и государство. — 2013. — № 2 (59). — С. 78–80.

4 Мицкая Е.В. Залог как условие освобождения от уголовной ответственности с установлением поручительства / Е.В. Мицкая // Правовое государство: теория и практика. — 2016. — № 4 (46). — С. 148–152.

5 Биебаева А.А. Қылмыстық жауаптылықтан босатудың мәні, оның қылмыстық құқықтың сабақтас институттарымен ара қатынасы / А.А. Биебаева, А.М. Калгужинова // Құқық және мемлекет. — 2019. — № 3 (84). — Б. 117–130.

А.А. Биебаева, А.М. Калгужинова, Д.Ө. Өзбеков

Қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату институттарының қазіргі кездегі жағдайы және жетілдіру болашағы

Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатының негізгі бағыттарының бірі қылмыстық заңнаманы ізгілендіру болып табылады, ол қылмыстық жауаптылықтан босату институтын жетілдіру, қылмыстық жазадан босату, жазадан мерзімінен бұрын шартты түрде босату негіздерін кеңейту арқылы қылмыстық қуғын-сүргін аясын біртіндеп қысқартудан көрінеді. Авторлар бұрын қолданыста болған қылмыстық заңдарды, яғни 1922 және 1926 жылдардағы РКФСР Қылмыстық кодексті, 1959 жылғы ҚазССР Қылмыстық кодексті, 1997 жылғы ҚР Қылмыстық кодекстегі қылмыстық жауаптылықтан босату және жазадан босату институттарының мазмұнын жан-жақты зерделеген. 2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінің Қазақстанның құқықтық болмысына біртіндеп еніп келе жатқан қалпына келтірушілік сот төрелігі идеясына сәйкес келетін жаңалықтарына талдау жасаған. Мақаланың негізгі бөлімінде 2019 жылғы 27 желтоқсандағы ҚР Заңымен жазадан босатудың түріне жатқызылған кепілгерлік белгілеудің мәні анықталған. Құқықтық табиғаты ашылған, жазадан босатудың осы түрін қолданудың заңда бекітілген негіздері мен шарттары, тәртібі талданып, оның қылмыстық әрекеттен кейінгі жағымды мінез-құлықты ынталандырудағы маңызы көрсетілген. Авторлар тұжырымдаған ғылыми ұсынымдар қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату шарттары мен тәртібін реттейтін нормаларды қолдану тәжірибесінде жиі кездесетін мәселелерді жоюға бағытталған.

Кілт сөздер: қылмыстық жауаптылық, жаза, босату, даму тарихы, заңнаманы жетілдіру, кепілгерлік белгілеу.

А.А. Биебаева, А.М. Калгужинова, Д.О. Өзбеков

Современное состояние и перспективы совершенствования институтов освобождения от уголовной ответственности и наказания

Одним из ключевых направлений уголовной политики Республики Казахстан является гуманизация уголовного законодательства, выражающаяся в поэтапном сокращении сферы применения уголовных репрессий путем совершенствования института освобождения от уголовной ответственности, расширения оснований для освобождения от уголовного наказания, условно-досрочного освобождения от отбывания наказания. Авторами всесторонне исследовано содержание институтов освобождения от уголовной ответственности и от наказания в ранее действовавших уголовных законах: Уголовных кодексах РСФСР 1922 и 1926 гг., Уголовном кодексе КазССР 1959 г., Уголовном кодексе РК 1997 г. Проанализированы новеллы Уголовного кодекса РК 2014 г., соответствующие идее восстановительного правосудия, которая постепенно входит в правовую действительность Казахстана. В основной части статьи определена сущность установления поручительства, которое Законом РК от 27 декабря 2019 г. отнесено к разновидностям освобождения от наказания. Раскрыта правовая природа, проанализированы закрепленные в законе основания и условия, порядок применения данного вида освобождения от наказания, показано его значение в стимулировании позитивного постпреступного поведения. Предложенные авторами научные рекомендации направлены на преодоление наиболее часто встречающихся проблем в практике применения норм, регламентирующих условия и порядок освобождения от уголовной ответственности и наказания.

Ключевые слова: уголовная ответственность, наказание, освобождение, история развития, совершенствование законодательства, установление поручительства.

References

- 1 Dzehebaev, U.S. (2013). K voprosu o preemstvennosti v ugovnom prave [On the issue of continuity in criminal law]. *Pravo i gosudarstvo — Law and State*, 3 (60), 43–47 [in Russian].
- 2 Biebaeva, A.A. (2014). Pooshchritelnye normy v ugovnom prave Respubliki Kazakhstan [Incentive norms in the criminal law of the Republic of Kazakhstan]. *Pravo i gosudarstvo — Law and State*, 3 (64), 55–57 [in Russian].
- 3 Chukmaitov, D.S. (2013). Konsolidatsiia usilii gosudarstva i grazhdanskogo obshchestva v borbe s prestupnostiu [Consolidation of the efforts of the State and civil society in the fight against crime]. *Pravo i gosudarstvo — Law and State*, 2 (59), 78–80 [in Russian].
- 4 Mitskaia, E.V. (2016). Zalog kak uslovie osvobozhdeniia ot ugovnoi otvetstvennosti s ustanovleniem poruchitelstva [Pledge as a condition of exemption from criminal liability with the establishment of a guarantee]. *Pravovoe gosudarstvo: teoriia i praktika — The rule of law: theory and practice*, 4 (46), 148–152 [in Russian].
- 5 Biebaeva, A.A., & Kalguzhinova, A.M. (2019). Qylmystyq zhauaptylyqtan bosatudyn mani, onyn qylmystyq quyqytyn sabaqtas instituttarymen ara qatynasy [The essence of exemption from criminal liability, its relationship with related institutions of criminal law]. *Quyq zhane memleket — Law and the State*, 3 (84), 117–130 [in Kazakh].

Ж.М. Аманжолов^{1*}, А.К. Адиебаева²¹Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан;²Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
(E-mail: zh.amanzholov@mail.ru, ka_alina84@mail.ru)

Начальные («усеченные») формы участия в совершении геноцида в Уголовном кодексе Республики Казахстан

В статье рассмотрены ключевые аспекты имплементации норм Конвенции ООН о геноциде в Уголовный кодекс Республики Казахстан в части начальных наказуемых форм участия в совершении данного международного преступления. Авторами в этой связи проанализировано соотношение статей как универсального международного договора, так и Уголовного закона РК с позиции соответствия друг другу с использованием решений международных уголовных трибуналов *ad hoc* по бывшей Югославии и Руанде. Особо акцентировано внимание на том, что действующим Уголовным кодексом РК, несмотря на закрепление общих норм об уголовной ответственности за их совершение, не обеспечена формальная адаптация положений Конвенции по заговору с целью совершения геноцида, прямому и публичному подстрекательству к совершению геноцида, покушению на совершение геноцида и соучастию в геноциде. С учетом достаточного наличия международного прецедентного права по этим усеченным составам у Республики Казахстан, как государства-участника Конвенции, отмечено, что существует необходимость и возможность предусмотреть их в Особенной части УК в качестве самостоятельных признаков объективной стороны преступления геноцида.

Ключевые слова: Конвенция, геноцид, начальные формы участия, Уголовный кодекс, Республика Казахстан, имплементация.

Введение

9 декабря 1948 г. Генеральной Ассамблеей ООН была принята Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (в официальной английской версии: *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*).

В Преамбуле и ст.1 Конвенции геноцид определен как преступление, нарушающее нормы международного права и противоречащее духу и целям Организации Объединенных Наций [1].

Сегодня участниками Конвенции являются 150 государств, которые при ее подписании или выражении других форм конституционных процедур не только приняли на себя вытекающие из-за совершения этих действий договорные обязательства, но и проявили готовность имплементировать эти обещания в свои национальные уголовные законодательства. Среди государств-участников Конвенции находится и Республика Казахстан, которая присоединилась к этому Специальному международному договору на основании соответствующего Закона РК от 29 июня 1998 г. [2].

Несмотря на отдельные суждения ученых и специалистов о том, что определение геноцида, данное в Конвенции, «необоснованно сужено и потому лишено возможности своего практического применения» [3; 237], основной непосредственный объект преступления действительно ограничивается в Конвенции до характеристики его лишь как национальной, этнической, расовой или религиозной группы [4; 96]; слишком емкое понятие геноцида охватывает только перечисленные в Конвенции действия (убийства, причинение тяжкого вреда и т. д.), которые, хотя и носят альтернативный характер, но не учитывают того обстоятельства, что и другие действия также могут быть совершены с намерением уничтожить находящуюся под защитой демографическую общность [5, 178], и эта уязвимость не дает достаточной гибкости в толковании и может не предоставлять большой пользы в преследовании виновных, использующих нетрадиционные методы при его совершении [6; 90], Конвенция, тем не менее, стала частью обычного международного права, и этот документ, следовательно, обязаны применять и соблюдать и те государства, которые его до сих пор окончательно не утвердили.

* Автор-корреспондент. E-mail: zh.amanzholov@mail.ru

Пожалуй, одним из несомненных достоинств Конвенции является и тот факт, что в нем окончательно сформулированы наказуемые формы участия (по уголовно-правовой терминологии Казахстана «усеченные составы») в рассматриваемом преступлении против человечества. Согласно ст. III договора, уголовная ответственность наступает не только при совершении собственно «а) геноцида, но и в процессе осуществления иных действий, составляющих объективную сторону данного общественно опасного деяния, определяемую в современном международном уголовном праве как *actus reus*; b) заговора с целью совершения геноцида; с) прямого и публичного подстрекательства к совершению геноцида; d) покушения на совершение геноцида; e) соучастия в геноциде» [1].

В дальнейшем приведенная норма успешно прошла рецепцию в рамках ст. 4 (2,3) Устава Международного трибунала для преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии (МТБЮ) с 1 января 1991 г. (Statute of the Tribunal for the former Yugoslavia, 1991) [7]; ст. 2 (2,3) Устава Международного уголовного трибунала (МУТ) для судебного преследования лиц, ответственных за геноцид и другие серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории Руанды, и граждан Руанды, ответственных за геноцид и другие подобные нарушения, совершенные на территории соседних государств, в период с 1 января 1994 г. по 31 декабря 1994 г. (Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, 1994) [8], а также не полностью (без указания способов действий в соучастии) ст. 6 Римского Статута Международного уголовного суда от 17 июля 1998 г. (Rome Statute, 1998) [9]. Тем самым, инкорпорируя указанные статьи в свои Уставы, разработчики этих учредительных актов дали поручительства, что международные судебные учреждения не столько будут руководствоваться определением геноцида, закрепленным в Конвенции 1948 г., сколько имеют юрисдикцию по всем уже общепризнанным формам участия в нем. В частности, сказанное, согласно мнения британского проф. У.А. Шабаса, подтверждается тем, что геноцид, безусловно, является одним из закрепленных в нормах уставов специальных трибуналов ООН преступлений, в составе которого эти неоконченные формы подлежат наказанию при любых обстоятельствах [10; 179].

Подтвердив свое участие в Конвенции, наша Республика также обязалась привести внутреннее законодательство в соответствие с ее положениями. Однако в диспозиции ст. 168 Уголовного кодекса РК дополнительно не расширены границы уголовной ответственности за совершение начальных форм геноцида в качестве отдельных внешних признаков объективной стороны состава этого преступления [11, 16, 17].

Признавая высокую степень общественной опасности, а также значительность объекта, которому причиняет ущерб геноцид, Ж.Г. Калишева еще при обсуждении проекта ныне действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан также обращала внимание на то, что в нем, в рамках отдельных статей, не предусматривается ответственность за подстрекательство (прямые и публичные призывы) к совершению геноцида, соучастие и покушение в нем, как это присутствует в уголовных кодексах некоторых зарубежных стран [12; 49].

Для убедительности отметим, что, например, согласно абз. 2 §321 УК Австрии, действительным считается сговор на совершение геноцида [13]; ст. 104 Уголовного кодекса Азербайджана содержит такое противоправное действие / бездействие, как состав подстрекательства к совершению геноцида [14]; в ст. 416 Уголовного кодекса Болгарии в качестве самостоятельных признаков выделяются как подстрекательство, так и приготовление к данному преступлению, а ст. 419 Настоящего кодекса «модифицировала» уголовное наказание лицу, который допускает совершение его подчиненными этих деяний преднамеренно [15], приготовление к геноциду, как отдельный состав указан также в §3 ст. 118 УК Польши [16], Уголовный кодекс Македонии в конструкцию ст. 408 включил создание организованной группы с целью совершения геноцида как его квалифицирующий признак [17].

Таким образом, изложенное выше показало, что Казахстан, как и большинство государств-участников Конвенции, не посчитал необходимым ни частично, ни расширенно включить рассматриваемое договорное правило в содержание редакции указанной статьи УК.

Материалы и методы

В статье использованы научные разработки современных ученых и экспертов, отдельные прецедентные решения специализированных международных трибуналов ООН по бывшей Югославии и Руанде, а также действующие нормы уголовных законодательств ряда зарубежных государств и Ка-

захстана. В контексте анализа положений универсальной Конвенции о геноциде с помощью этих источников раскрывается противоправность начальных форм участия в совершении данного международного преступления, и с учетом полученных выводов определяются основные проблемы и дальнейшие перспективы их инкорпорации в Уголовный кодекс РК. Для обеспечения рассмотрения темы были использованы такие общенаучные и специальные способы исследования, как анализ и синтез, сравнение, моделирование, структурно-функциональный и формально-юридический методы.

Результаты и обсуждение

Объективные и субъективные элементы *заговора с целью совершения геноцида* (англ. *conspiracy to commit genocide*) содержатся во многих судебных решениях МУТ по Руанде. В частности, Решение Судебной камеры трибунала от 3 декабря 2003 г. (пар. 1041) по делу «Фердинанда Нахимана, Жана — Боско Бараягвизы и Хасана Нгеца» определяет эту неоконченную форму геноцида как «согласованную работу двух или более людей» [18]. В ином Решении от 27 января 2000 г. (пар. 192) этой же камеры «по делу Мусема» вина в рассматриваемом деянии характеризуется преступным специальным намерением (*dolus specialis*), чтобы совершить геноцид [19]. Отсюда следует, что договоренность о совместных действиях против представителей определенной демографической группы в политических и иных целях является существенным признаком состава данного преступления. Вместе с тем еще в одном Решении Судебной камеры от 16 мая 2003 г. (пар. 423) «по делу Нийитечека» акцентировано внимание на том, что «conspiracy to commit genocide» должно рассматриваться как продолжающееся, так и оконченное преступление с момента присоединения к заговору и наказуемо даже в случае, если совершение преступления геноцида не было доведено до конца [20]. Это определение, в свою очередь, указывает на длящийся характер и материальный состав преступления. В последнем случае оно подтверждает окончание преступления, независимо от момента причинения вреда или наступления любого общественного опасного последствия.

Уголовный кодекс РК от 3 июля 2014 г. непосредственно не содержит понятия о «заговоре с целью совершения геноцида», указанного в п. б) ст. III Конвенции ООН 1948 г. Полагаем, что оно совпадает со *сговором*, как одним из способов приготовления к преступлению, согласно ч.1 ст. 24 Уголовного закона РК, и, в целом, соответствует изложенному пониманию «заговора с целью совершения геноцида», закрепленного в решениях Судебной камеры МУТ по Руанде. Используя национальную уголовно-правовую терминологию, можно сказать, что сговор, как и другие способы приготовления к преступлению, совершается с прямым умыслом и при этом, по не зависящим от воли лица обстоятельствам, фактически не приводится в окончанное состояние [21].

Публичное и прямое подстрекательство к совершению геноцида (англ. *direct and public incitement to commit genocide*) как начальное или усеченное преступление, в отличие от деятельности МТБЮ, практически рассматривалось только в судебной деятельности МУТ по Руанде. Решением Судебной камеры трибунала по делу «Жана Поля Акаезу» от 2 сентября 1998 г. (пар. 562) было отмечено, что эта форма участия в совершении геноцида не должна быть успешной и для определения психического отношения лица к совершаемому деянию (действию или бездействию), а также его последствиям, не обязательно установление причинной связи между подстрекательством к совершению геноцида и самим актом геноцида [22]. При этом важно иметь в виду, что в прямое подстрекательство вложен конкретный смысл: слушающий и выступающий должны понимать речь как призыв к совершению действия, а публичность может подразумевать распространение сведений в общественных местах или среди широкой публики с применением СМИ (средств массовой информации) [23; 112].

Уголовный кодекс РК не предусматривает аналогичного концептуального понятия, указанного в Конвенции о геноциде, а в рамках чч. 1 и 4 ст. 28 говорится только о подстрекательстве как форме соучастия. Согласно этой норме, подстрекателем признается лицо, склонившее другое лицо к совершению уголовного правонарушения путем уговора, подкупа, угрозы или другим способом [21]. Что касается признаков публичности, то в данном случае, принимая во внимание ст. 161 (публичные призывы к развязыванию агрессивной войны), ст. 179 (публичные призывы к захвату или удержанию власти), правильным было бы говорить о публичных призывах к совершению геноцида. Однако УК РК не содержит отдельной нормы об ответственности за совершение такого деяния. Анализ уголовного закона позволяет в этом случае говорить о том, что подобные действия, с одной стороны, могли бы подпадать под действие ст. 24, как приготовление к совершению геноцида, или же, учитывая необходимость наличия возможности у Казахстана давать собственную уголовно-правовую

оценку таким действиям, предусмотреть их в рамках диспозиции новой ст. 168.1. В этой связи важно отметить, что примерами для республики могут стать Уголовный кодекс Украины, в пределах ч. 2 ст. 442 которого содержится дополнительная норма, закрепившая ответственность за призыв геноциду в публичном порядке [24], и Закон ЮАР — Акт от 27 июля 2002 г., одобренный во исполнение Римского Статута МУС (ст. 25 (3) (e) (Implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court Act)), который предусматривает как отдельное преступление прямое и публичное подстрекательство к совершению геноцида [25; 331].

Attempts to commit genocide (в переводе на русский — *покушение на совершение геноцида*) как усеченный состав преступления геноцида вовсе не рассматривалось в практике ни МУТ, ни МТБЮ. Применительно к Казахстану следует лишь отметить то, что в ч. 4 ст. 24 УК Республики предусматривается ответственность за его совершение.

Что касается *соучастия в геноциде* (англ. *complicity in genocide*), то оно из п. е) ст. III Конвенции перенесено в п. 1 ст. 7 Устава МТБЮ и в п. 1 ст. 6 Устава МУТ по Руанде. Так, согласно норме, предусмотренной в первом документе, лица, которые планировали, подстрекали, приказывали к подготовке, планированию или совершению правонарушения, отмеченного в ст. 4 «О геноциде», будут нести личную ответственность за данное преступление [26]. Указанный перечень запрещенных действий, практика и МТБЮ, и МУТ тем не менее, казались бы, сводят только к пособничеству и подстрекательству, о чем свидетельствует, например, Постановление Судебной камеры МТБЮ от 16 июня 2004 г. (пар. 297) «по делу Милошевича касательно движения решения об оправдании». В Решении же «по делу Семанза» от 15 мая 2003 г. Судебная камера МУТ по Руанде подчеркнула, что, по существу, оба эти деяния с целью вынесения оценки всегда подвергаются разбирательству совместно и имеют в то же время неограниченное в установлении любых форм соучастия: содействия и поощрения других лиц к совершению преступления, толкование [20].

УК же РК в ч.1 ст. 27 соучастие тоже признает умышленным правонарушением двух и более лиц, а в ст. 28 его конкретными участниками называет, наряду с исполнителем, организатора, подстрекателя и пособника [21]. В нормативном Постановлении Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за прикосновенность к преступлению и пособничество в уголовном правонарушении» от 22 декабря 2016 года (№ 14) вместе с тем выделено и такое действие, называемое прикосновенностью к преступлению. Однако, с разъяснения высшего судебного органа, она не является соучастием и не находится с ним в причинной связи [27]. Кроме того, здесь необходимо заметить, что, располагаясь как и другие рассмотренные выше виды преступных действий в Общей части УК РК, нормы о соучастии непосредственно применимы ко всем видам умышленных правонарушений. Как правило, назначение наказаний за совершение этих преступлений предусмотрено в Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан, и в том числе за геноцид, который охватывается ст. 168 УК РК.

Заключение

Установлено, что Конвенция ООН, за исключением самого геноцида, закрепляет ответственность и за совершение начальных, усеченных деяний. Конкретные дела по обвинению лиц в совершении этих преступлений стали предметом рассмотрения МТБЮ и МУТ по Руанде. Решения данных судебных трибуналов *ad hoc* юридически не обязательны для РК, но могут быть использованы ее судами в качестве толкования при применении ст. 168 УК.

Действующим УК РК геноцид отнесен к категории особо тяжких преступлений и в этом смысле можно отметить, что в целостном контексте их квалификация, установление меры ответственности и назначение наказания за их совершение отечественным законодателем рассмотрено в пределах таких статей, как ст. 24, 27–28 и ст. 31: покушение на совершение геноцида, заговор с целью совершения геноцида, публичное и прямое подстрекательство к совершению геноцида, а также соучастие в геноциде. Следовательно, если даже и не напрямую, то в некоторой степени в системе Общей части Уголовного кодекса Республики Казахстан обозначены правовые последствия в виде уголовной ответственности за их совершение.

Однако системный анализ УК РК параллельно показывает, что в нем все-таки не восприняты в качестве как таковых самостоятельных норм начальные формы участия в геноциде. В этой связи было бы целесообразным имплементировать соответствующие нормы Конвенции и опыт Уголовных кодексов, приведенных в статье государств и в УК РК. Их закрепление в единственном формальном

источнике уголовного законодательства способствовало бы его совершенствованию в части криминализации международных преступлений и преодолению возможных правовых препятствий для действенного преследования преступников на территории страны.

Установлено, что требует разрешения и проблема относительно разъяснения условия по привлечению виновных лиц к уголовной ответственности за публичное и прямое подстрекательство к совершению геноцида. Учитывая отличия в понимании данного конвенционного деяния и подстрекательства, предусмотренного ст. ст. 24 и 28, а также составы преступлений, закрепленных в ст. ст. 161 и 179 УК РК, было бы верным говорить о публичных призывах к совершению геноцида. Но, принимая во внимание отсутствие подобной понятийной конструкции аналогичной нормы в УК РК, существует возможность закрепить ее в рамках новой ст. 168.1.

Список литературы

- 1 Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него от 9 декабря 1948 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml
- 2 Закон Республики Казахстан «О присоединении Республики Казахстан к Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него от 9 декабря 1948 г.» от 29 июня 1998 г. — № 244-І З РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000244_
- 3 Лупу А.А. Международное уголовное право / А.А. Лупу, И.Ю. Оськина. — М.: Даников и Ко, 2013. — 352 с.
- 4 Кочои С. Геноцид: понятие, ответственность, практика / С. Кочои // Уголовное право. — 2001. — № 2. — С. 95–97.
- 5 Sainati T.E. Toward a comparative approach to the crime of genocide // Dure Law Journal. — 2013. — № 62 (161). — P. 161–179.
- 6 Leblanc L.J. The United States and the Genocide Convention. — London: Duke Review Press, 1991. — 304 p.
- 7 Charter of the International Tribunal for the Protection of persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>.
- 8 Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in Rwandan Territory and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Similar Violations Committed in Neighboring States between 1 January 1994 to December 31, 1994 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_EF.pdf.
- 9 Rome Statute of the International Criminal Court Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series. — Vol. 2187. — No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://treaties.un.org>.
- 10 Shabas W.A. Problems of International Codification — Were the Atrocities in Cambodia and Kosovo Genocide? // New England law Review. — 2006. — № 35 (2). — P. 169–179.
- 11 Агыбаев А.Н. Имплементация норм Конвенции ООН о геноциде в Уголовный кодекс Республики Казахстан / А.Н. Агыбаев // Ғылым — Наука. — 2019. — № 1 (60). — С. 14–18.
- 12 Калишева Ж.Г. Уголовная ответственность за международные преступления в проекте нового Уголовного кодекса Республики Казахстан / Ж.Г. Калишева // Право и государство. — 2013. — № 3. — С. 49, 50.
- 13 Уголовный кодекс Австрии от 29 января 1974 года (с изм. доп. на 1 мая 2003 г.). — СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2004. — 352 с.
- 14 Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года. — СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2001. — 2325 с.
- 15 Уголовный кодекс Республики Болгария от 15 марта 1968 года. — СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2001. — 289 с.
- 16 Уголовный кодекс Республики Польша от 6 июня 1997 года. — Минск: Изд-во «Тесей», 1998. — 289 с.
- 17 Уголовный кодекс Македонии от 23 июля 1996 года // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan016120.pdf>.
- 18 The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze (Appeal Judgment), ICTR-99-52-A, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 28 November 2007 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.refworld.org/cases, ICTR,48b5271d2.html>
- 19 Georges Anderson Nderubumwe Rutaganda v. The Prosecutor (Appeal Judgement), ICTR-96-3-A, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 26 May 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.refworld.org/cases, ICTR,415923304.html>
- 20 International Criminal Tribunal for Rwanda. Judgment of the Trial Chamber in the Niigstecheke case of 16 May 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_e.pdf
- 21 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. — Алматы: ЮРИСТ, 2015. — 103 с.
- 22 International Tribunal for Rwanda. Judgment of the Trial Chamber in the Akazu Case of September 2, 1998 // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ict_r-96-4/trial-judgements/en/980902.pdf
- 23 Гигинейшвили М.Т. Подстрекательство к геноциду в практике международных трибуналов / М.Т. Гигинейшвили // Теория и практика общественного развития. — 2015. — № 24. — С. 112–114.

24 Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 года № 2341-III (с изм. и доп. по состоянию на 21.07.2021 г.) // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109.

25 HJ van der Merve. The Prosecution of Incitement to Genocide in South Africa // PER / PELJ. — 2013. — Vol. 16., No. 5. — P. 328–614.

26 International Criminal Tribunal for Rwanda. Judgment of the Trial Chamber «in the Semanza case» of 15 May 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Decision/NotIndexable/ICTR-99-50/MSCT24827R0000545552.PDF>

27 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 2016 г. № 14 «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за прикосновенность к преступлению и пособничество в уголовном правонарушении (с изм. от 11.12.2020 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33476047.

Ж.М. Аманжолов, А.К. Адиебаева

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі геноцид жасауға қатысудың бастапқы («келте») нысандары

Мақалада БҰҰ геноцид туралы Конвенция нормаларын Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне аталмыш халықаралық қылмысты жасауға қатысудың бастапқы жазаланатын нысандары бөлігінде имплементациялаудың негізгі қырлары қарастырылған. Авторлар бұл орайда бұрынғы Югославия және Руанда бойынша қызмет еткен *ad hoc* халықаралық қылмыстық трибуналдардың шешімдерін қолдана отырып, әмбебаптық халықаралық шарт пен ҚР қылмыстық заңы баптарының бір-біріне сәйкестілігінің арақатынасын талдаған. Әсіресе әрекет етуші күші бар ҚР Қылмыстық кодексінде аталған қоғамдық қауіп жоғары әрекеттерді жасауға қатысты қылмыстық жауапкершіліктің жалпы нормаларының бекітілгеніне қарамастан Конвенцияның геноцидті жасау үшін қастандық, геноцид жасауға тікелей және жария түрде шақыру, геноцид жасауға тырысу және геноцидке қатысу ережелерінің формальды бейімделуі қамтамасыз етілмегендігіне аса назар аударылған. Сондай-ақ осы қарастырылған қылмыс құрамдары бойынша халықаралық прецеденттік құқықтың жеткіліктілігін ескере отырып, ҚР Конвенцияға қатысушы мемлекет ретінде өз Қылмыстық кодексінің ерекше бөлімінде оларды геноцид қылмысының объективтік жағының тәуелсіз белгілері етіп бекітуіне қажеттілігі мен мүмкіндігі бар екендігі атап көрсетілген.

Кілт сөздер: Конвенция, геноцид, қатысудың бастапқы нысандары, Қылмыстық кодекс, Қазақстан Республикасы, имплементация.

Zh.M. Amanzholov, A.K. Adibayeva

Initial (“reduced”) forms of participation in the commission of genocide in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan

The article examines the principal aspects of the implementation of the norms of the Convention of the United Nations on Genocide in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in designations of the initial punishable forms of participation in the commission of this international crime. In this regard, the authors analyzed the ratio of articles of both the universal international agreement and the criminal law of the Republic of Kazakhstan from the point of view of conformity with each other using the decision of international *ad hoc* criminal tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda. Special attention was paid to the fact that the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, contempt’s integration of general provisions on criminal responsibility for their commission does not accommodate formal adaptation of the norms of the Convention on conspiracy and public and direct incitement to commit genocide, attempted genocide and complicity. It is emphasized that given sufficient availability of international case law on these truncated compositions, the Republic of Kazakhstan, as a State party of the Convention, has a need and opportunity to provide them in a special part of the Criminal Code as independent features of the objective side of the crime of genocide.

Keywords: convention, genocide, initial forms of participation, criminal code, Republic of Kazakhstan implementation.

References

- 1 Konventsiiia o preduprezhdenii prestupleniia genotsida i nakazanii za nego ot 9 dekabria 1948 goda [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 9 December 1948]. *un.org*. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml [in Russian].
- 2 Zakon Respubliki Kazakhstan «O prisoedinenii Respubliki Kazakhstan k Konventsii o preduprezhdenii prestupleniia genotsida i nakazanii za nego ot 9 dekabria 1948 goda» ot 29 iunia 1998 goda. № 244–1 ZRK [Law of the Republic of Kazakhstan “On the accession of the Republic of Kazakhstan to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948”] (June 29, 1998). *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000244_ [in Russian].
- 3 Lupu, A.A., & Oskina, I.Yu. (2013). *Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo* [International Criminal Law]. Moscow: Danikov & Co. [in Russian].
- 4 Kochoi, S. (2001). Genotsid: poniatie, otvetstvennost, praktika [Genocide: concept, responsibility, practice]. *Ugovnoe pravo — Criminal Law*, 2, 95–97 [in Russian].
- 5 Sainati, T.E. (2013). Toward a comparative approach to the crime of genocide. *Dure Law Journal*, 62 (161), 161–179.
- 6 Leblanc, L.J. (1991). *The United States and the Genocide Convention*. London: Duke Review Press.
- 7 Charter of the International Tribunal for the Protection of persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. *un.org/ru*. Retrieved from <https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>.
- 8 Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in Rwandan Territory and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Similar Violations Committed in Neighboring States between 1 January 1994 to December 31, 1994. *legal.un.org*. Retrieved from https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_EF.pdf.
- 9 Rome Statute of the International Criminal Court Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, Vol. 2187, No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations. *treaties.un.org*. Retrieved from <http://treaties.un.org>
- 10 Shabas, W.A. (2006). Problems of International Codification — Were the Atrocities in Cambodia and Kosovo Genocide? *New England law Review*, 35 (2), 169–179.
- 11 Agybayev, A.N. (2019). Implementatsiia norm Konventsii OON o genotside v Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan [Implementation of the norms of the UN Convention on Genocide into the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan]. *Gylym — Nauka*, 1 (60), 14–18 [in Russian].
- 12 Kalisheva, Zh.G. (2013). Ugolovnaia otvetstvennost za mezhdunarodnye prestupleniia v proekte novogo Ugolovnogo kodeksa Respubliki Kazakhstan [Criminal liability for international crimes in the draft of the New Criminal Code of the Republic of Kazakhstan] *Pravo i gosudarstvo — Law and State*, 3, 49–50 [in Russian].
- 13 Ugolovnyi kodeks Avstrii ot 29 yanvaria 1974 goda (s izmeneniiami dopolneniiami na 1 maia 2003 goda) [Austrian Penal Code of January 29, 1974 (as amended on May 1, 2003)]. (2004). Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
- 14 Ugolovnyi kodeks Azerbaidzhanskoi Respubliki ot 30 dekabria 1999 goda [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan dated December 30, 1999]. (2001). Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
- 15 Ugolovnyi kodeks Respubliki Bolgarii ot 15 marta 1968 goda [Criminal Code of the Republic of Bulgaria of March 15, 1968]. (2001). Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
- 16 Ugolovnyi kodeks Respubliki Polsha ot 6 iunia 1997 goda [Criminal Code of the Republic of Poland of June 6, 1997]. (1998). Minsk: Izdatelstvo «Tesei» [in Russian].
- 17 Ugolovnyi kodeks Makedonii ot 23 iulia 1996 goda [Criminal Code of Macedonia of 23 July 1996]. (1996, July, 23). *unpan1.un.org*. Retrieved from <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan016120.pdf> [in Russian].
- 18 The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze (Appeal Judgment), ICTR-99-52-A, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 28 November 2007. *www.refworld.org* Retrieved from <https://www.refworld.org/cases, ICTR,48b5271d2.html>.
- 19 Georges Anderson Nderubumwe Rutaganda v. The Prosecutor (Appeal Judgement), ICTR-96-3-A, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 26 May 2003. *refworld.org* Retrieved from <https://www.refworld.org/cases, ICTR,415923304.html>
- 20 International Criminal Tribunal for Rwanda. Judgment of the Trial Chamber in the Nigstecheke case of 16 May 2003. *legal.un.org* Retrieved from // https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_EF.pdf.
- 21 Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iulia 2014 goda [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014]. (2015). Almaty: Yurist [in Russian].
- 22 International Tribunal for Rwanda. Judgment of the Trial Chamber in the Akazu Case of September 2, 1998. *unictr.irmct.org* Retrieved from <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ict-96-4/trial-judgements/en/980902.pdf>.
- 23 Giginishvili, M.T. (2015). Podstrekatelstvo k genotsidu v praktike mezhdunarodnykh tribunyalov [Incitement to genocide in the practice of international tribunals]. *Teoriia i praktika obshchestvennogo razvitiia — Theory and practice of social development*, 24, 112–114 [in Russian].
- 24 Ugolovnyi kodeks Ukrainy ot 5 aprelia 2001 goda № 2341-III (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoianiiu na 21.07.2021 g.) [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III (with amendments and additions as of July 21, 2021)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/? doc_id=30418109 [in Russian].
- 25 HJ van der Merve. (2013). The Prosecution of Incitement to Genocide in South Africa // *PER / PELJ*, 16, 5, 328–614.
- 26 International Criminal Tribunal for Rwanda. Judgment of the Trial Chamber “in the Semanza case” of 15 May 2003. *ucr.irmct.org*. Retrieved from <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Decision/NotIndexable/ICTR-99-50/MS24827R0000545552.PDF>.

27 Normativnoe postanovlenie Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 22 dekabria 2016 goda № 14 O nekotorykh voprosakh primeneniia sudami zakonodatelstva ob otvetstvennosti za prikosnovennost k prestupleniiu i posobnichestvo v ugovnom pravonarushenii (s izmeneniiami ot 11.12.2020 g.) [Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated December 22, 2016 No. 14 On some issues of the application by courts of legislation on liability for involvement in a crime and complicity in a criminal offense (as amended on December 11, 2020)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33476047 [in Russian].

В.И. Олейник^{*}

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
(E-mail: Oleynik56@internet.ru)

Законодательные меры по дальнейшему усилению правовой защиты потерпевших и свидетелей в Республике Казахстан

Права и свободы человека и гражданина, его честь и достоинство являются высшей ценностью общества и государства. Статья посвящена современным проблемам правовой защиты потерпевших и свидетелей, совершенствованию их процессуального положения в современном уголовном судопроизводстве. Рассматривая правовой статус потерпевшего, автор определил его как ключевую фигуру уголовного процесса, права и законные интересы которого нарушены в результате совершения преступления, и справедливо отметил, что одним из социальных ожиданий общества является защита и восстановление его нарушенных прав. На основе законотворческой деятельности Парламента Республики Казахстан автором показаны отдельные концептуальные поправки, принятые депутатами в действующее уголовное и уголовно-процессуальное законодательство, направленные на усиление состязательности и открытости уголовного процесса, расширение полномочий стороны защиты. Особое внимание уделено одной из новелл уголовно-процессуального законодательства, регламентирующей правовой статус свидетеля, имеющего право на защиту, его отличие от простого свидетеля, отмечены принимаемые законодателем меры, направленные на устранение коллизий и правовых пробелов в определении процессуального статуса данного участника уголовного процесса. Кроме того, затронуты такие актуальные вопросы, как обеспечение безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе; право потерпевших на получение квалифицированной юридической помощи; возмещение морального и материального вреда, причиненного преступлением потерпевшему; институт компенсации вреда потерпевшим. На основании анализа национального и зарубежного законодательства автором показана эффективность инструментов «восстановительного правосудия», компенсации вреда из специального фонда поддержки потерпевших. В статье разъяснена «правовая природа» одной из новелл в отечественном законодательстве «принудительного платежа» как иной меры уголовно-правового воздействия. Даны подробный анализ правовой базы внедрения в нашей стране нового института компенсации потерпевшим и механизм деятельности соответствующего Фонда по оказанию безотлагательной, единовременной материальной помощи потерпевшим.

Ключевые слова: законодатель, уголовный процесс, уголовное судопроизводство, гарантии реализации процессуальных прав, потерпевший, свидетель, имеющий право на защиту, подозреваемый, обвиняемый, осужденный, безопасность участников уголовного процесса, адвокат, защитник, досудебное расследование, международное сотрудничество, гражданский иск, возмещение ущерба, институт компенсации вреда, принудительный платеж, регрессные требования, Фонд компенсации потерпевшим, источники финансирования Фонда.

Введение

В Послании Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Кемелевича Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 г. «Конструктивный общественный диалог — основа стабильности и процветания Казахстана» указано: «Ключевым фактором усиления защиты прав граждан и их безопасности являются глубокие реформы судебной и правоохранительной систем» [1].

Особое внимание Глава государства К-Ж.К. Токаев в своем Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: Время действий» обратил на модернизацию уголовной сферы: «Следует модернизировать уголовную сферу по примеру развитых стран ОЭСР. Нам нужна модель, обеспечивающая своевременную защиту прав граждан и отвечающая высоким международным стандартам» [2].

Проводимая работа по реализации Послания Главы государства предполагает законодательное урегулирование гарантий обеспечения прав и законных интересов граждан, вовлеченных в орбиту уголовного судопроизводства, совершенствование их процессуальных прав.

^{*} Автор-корреспондент. E-mail: Oleynik56@internet.ru

Методы и материалы

Методологическую основу данной статьи составляют положения теории уголовного права и процесса, криминологии, а также концептуальные положения общей теории права, основываясь на которые в процессе исследования выявляются элементы правовой защиты участников уголовного процесса.

Предмет и цель исследования составляют деятельность государственных органов по осуществлению защиты прав и законных интересов потерпевших и свидетелей, обеспечение их безопасности в уголовном процессе, выработка на этой основе предложений по совершенствованию законодательства и практики их применения.

Для достижения цели исследования применялся сравнительный анализ законодательства. Кроме того, использованы методы философского характера, синтеза и индукции, а также прогностический и содержательно-функциональный.

Теоретическая база исследования представлена работами Т.А. Ханова, В.Э. Козацкой, Е.В. Евстратенко, В.Ф. Габзалилова, О.Г. Ивановой, Д.А. Безбородова, А.В. Зарубина, материалов пленарных заседаний Мажилиса Парламента и нормативных Постановлений Конституционного совета Республики Казахстан.

Результаты исследования позволили в условиях обновления национального законодательства проанализировать существующие проблемы правовой защиты процессуальных, имущественных прав и законных интересов потерпевших и свидетелей в уголовном судопроизводстве и обосновать юридическую природу иных мер уголовно-правового воздействия и механизм внедрения нового института компенсации потерпевшим.

Результаты

Потерпевший — ключевая фигура уголовного процесса, права и законные интересы которого нарушены преступлением. Защита интересов потерпевших от преступных посягательств обозначены законодателем в ст. 8 и 15 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК) в качестве первоочередного назначения уголовного судопроизводства, охране прав и свобод граждан при производстве по уголовным делам.

В связи с этим рассмотрим более внимательно права, предоставленные потерпевшему законом.

Часть перечисленных в ст. 72 УПК прав — это некий стандартный набор, которым обладают и многие другие участники уголовного процесса (например, гражданский истец, гражданский ответчик или свидетель): давать показания, отказаться свидетельствовать против самого себя и близких родственников, заявлять ходатайства и отводы, давать показания на родном языке, пользоваться помощью переводчика бесплатно, приносить жалобы на действия (бездействие) органа, ведущего уголовный процесс, выступать в судебных прениях и т.д.

Здесь мы останавливаться не будем, нас интересуют особые права, посредством реализации которых потерпевший и сможет достичь своей главной цели — получить судебную защиту, справедливое судебное разбирательство, компенсацию ущерба.

По-видимому, на данном этапе развития и совершенствования отечественного уголовно-процессуального законодательства назрела необходимость ликвидировать сложившийся дисбаланс в обеспечении прав этих субъектов, предоставив не только подозреваемому (обвиняемому, подсудимому), но и потерпевшему надлежащее юридическое обеспечение защиты его интересов по схеме, установленной в интересах подозреваемого (обвиняемого, подсудимого).

Ведь потерпевший ожидает не только справедливого судебного разбирательства, но и эффективного расследования преступления, то есть всестороннего, полного и объективного следствия. Не зря, наверное, в последние годы все чаще в научной литературе встречается мнение, что государство должно предоставить потерпевшему право воспользоваться бесплатной юридической помощью [3].

Указанный дисбаланс полномочий подозреваемого (обвиняемого, подсудимого) и потерпевшего не способствует полной реализации принципа состязательности и равенства сторон.

В этой связи в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг. одним из приоритетов совершенствования уголовно-процессуального права определено дальнейшее совершенствование механизма предоставления квалифицированной юридической помощи по уголовным делам не только обвиняемым и подозреваемым, но и потерпевшим, свидетелям [4].

С принятием Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан 2014 г., вступившего в законную силу с 1 января 2015 г., в законодательство внесен ряд новелл, одной из которых является введение нового лица, участвующего в уголовном процессе, — «свидетеля, имеющего право на защиту». В УПК (п. 24) ст. 7 свидетель, имеющий право на защиту, отнесен к иным лицам, участвующим в уголовном процессе (старая редакция).

Понятие свидетеля, имеющего право на защиту, особенности его правового статуса были даны в диспозиции старой редакции ст. 78 УПК. В ч. 5 указанной нормы определено: «В случае, если на лицо, указанное в заявлении и сообщении об уголовном правонарушении как на лицо, его совершившее, либо против него дает показание свидетель, участвующий в уголовном процессе, но к данному лицу не применено процессуальное задержание либо не вынесено постановление о признании его подозреваемым, то он приобретает статус свидетеля, имеющего право на защиту» [5].

То есть усматривается двоякое положение этого участника уголовного процесса.

В рамках совершенствования уголовно-процессуального законодательства законодатель частично разрешил эти вопросы.

Так, в ст. 26 УПК указано, что свидетель, имеющий право на защиту, подозреваемый, обвиняемый имеют право на защиту. Это право они могут осуществлять как лично, так и с помощью защитника, законного представителя в порядке, установленном настоящим Кодексом (ч. 1 данной нормы). Участие в уголовном судопроизводстве защитника и законного представителя свидетеля, имеющего право на защиту, подозреваемого, обвиняемого не ущемляет принадлежащих последним прав (ч. 4). Свидетель, имеющий право на защиту, подозреваемый, обвиняемый не должны принуждаться к даче показаний, представлению органов уголовного преследования каких-либо материалов, оказанию им какого бы то ни было содействия (ч. 5). Указанная статья изложена в редакции Закона Республики Казахстан от 27.12.2019 г. [6].

Таким образом, свидетель, имеющий право на защиту, не пользуется правом на получение бесплатной защиты с отнесением расходов на счет государства, как это предусмотрено в ч. 5 и 6 ст. 68 УПК РК для подозреваемого, обвиняемого, подсудимого и осужденного.

Этим же законом вводится новая ст. 214–1 УПК, которая предусматривает, что перед началом допроса лицо, осуществляющее досудебное расследование, сообщает свидетелю, имеющему право на защиту, суть заявления, сообщения либо свидетельских показаний об уголовном правонарушении, которое указывает на лицо, его совершившее. Лицо, осуществляющее досудебное расследование, также разъясняет свидетелю, имеющему право на защиту, его права, предусмотренные ч. 6 ст. 78 настоящего Кодекса, включая право отказаться от дачи показаний (ч. 1). В остальном допрос свидетеля, имеющего право на защиту, проводится по правилам ст. 210 настоящего Кодекса (ч. 2) [7].

Для устранения имеющихся коллизий и неопределенности в процессуальном статусе свидетеля, имеющего право на защиту, депутатами Мажилиса Парламента Республики Казахстан на основании мониторинга действующего законодательства и правоприменительной практики, а также предложений, поступивших во время встреч с адвокатами, юристами, судьями и представителями правоохранительных органов, был разработан инициативный проект Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи». Принят ряд поправок в Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы и другие законы, направленные на усиление состязательности и открытости уголовного судопроизводства.

Поскольку свидетель, имеющий право на защиту, — это лицо с самостоятельным процессуальным статусом, имеющим отличия от статуса обычного свидетеля, то его процессуальные полномочия были оформлены отдельной статьей. При этом, в отличие от обычного свидетеля, свидетель, имеющий право на защиту, отнесен к участникам уголовного процесса, защищающим свои права и интересы, поэтому статья, регламентирующая его процессуальный статус, размещена в гл. 9 Уголовно-процессуального кодекса и представлена отдельной ст. 65-1 УПК.

В связи с введением новой ст. 65-1 УПК в ст. 78 УПК части 5 и 6 исключены, а в ч. 7 слова: «...в том числе и имеющий право на защиту,» и в ч. 8 слова: «...а также свидетеля, имеющего право на защиту, в случае его неявки без уважительных причин» исключены.

Кроме того, в ст. 7 УПК в п. 24) слова: «свидетель, имеющий право на защиту» исключены, а пункт 25) этой статьи после слова: «обвиняемый» дополнен словами: «...свидетель, имеющий право на защиту». То есть, процессуальный статус свидетеля, имеющего право на защиту, определен как участник уголовного процесса [8].

В этой связи внесены соответствующие поправки и в ряд других статей. В частности, ч. 3 ст. 112 УПК после слова «подозреваемого» дополнена словами: «...свидетеля, имеющего право на защиту», такие же дополнения внесены по тексту в ст. 159, 271, 272 УПК.

Автором данной статьи не ставилось целью — дать полный анализ законодательства, регламентирующего правовой статус свидетеля, имеющего право на защиту, а лишь отмечены принимаемые законодателем отдельные поправки, направленные на устранение имеющихся правовых пробелов и коллизий в определении процессуального статуса этого участника уголовного процесса.

Необходимо отметить, что при обсуждении указанного законопроекта депутатами внесен ряд поправок в УПК, направленных на расширение процессуальных полномочий адвоката.

В новой редакции принята ст. 70 УПК, расширяющая полномочия адвоката. Пункты 3) и 5) ч. 2 данной статьи дополнены положениями, позволяющими адвокату присутствовать при объявлении подозреваемому постановлений о признании подозреваемым, квалификации деяния подозреваемого, а также получать копии этих постановлений. Расширен перечень материалов уголовного дела, с которыми адвокат вправе знакомиться с момента вступления в дело, а также с помощью научно-технических средств снимать либо получать от лица, осуществляющего досудебное расследование, копии процессуальных документов в отношении своего подзащитного. Часть 4 этой статьи дополнена новым абзацем, который содержит норму, позволяющую адвокату, участвующему в производстве процессуального действия в качестве защитника, давать по просьбе своего подзащитного краткие консультации в присутствии лица, осуществляющего досудебное расследование [9].

Уголовно-процессуальный кодекс РК также дополнен новыми ст. 210-1, 272-1, которые процессуально закрепляют порядок опроса адвокатом лица, предположительно владеющего информацией, относящейся к уголовному делу, а также регламентацию процессуального закрепления запроса адвоката о производстве экспертизы.

Так, рассмотрим ст. 210-1 УПК. Порядок опроса адвокатом лица, предположительно владеющим информацией, относящейся к уголовному делу. Данная норма принята в целях конкретизации полномочий адвокатов, гарантированных им ст. 70 и 122 УПК, поскольку в Особенной части УПК право опрос не регламентировано, что делает затруднительным реализацию адвокатом этих полномочий на практике.

Предлагаемая новелла направлена на урегулирование порядка производства опроса, служит процессуальной формой закрепления его результатов и обеспечения прав как адвоката, так и опрашиваемого им лица.

Вводится новая ст. 272-1. Запрос адвоката, являющегося защитником, представителем потерпевшего, о производстве экспертизы. Важность данной нормы в том, что вопросы организации производства экспертизы являются самостоятельной формой использования специальных знаний в различных областях и требуют детальной процессуальной регламентации на уровне самостоятельной статьи.

Исходя из принципа состязательности уголовного процесса и равноправия сторон, судебный контроль на досудебной стадии должен быть открытым как для стороны обвинения, так и стороны защиты.

В этой связи в ч. 2 ст. 56 УПК необходимо внести изменения. Общие условия осуществления полномочий следственным судьей, указанная часть дополнена абзацами четвертым и пятым следующего содержания: «По ходатайству стороны защиты, представителя потерпевшего назначение судебного заседания для рассмотрения вопроса, указанного в пункте 1) ч. 2 ст. 55 настоящего Кодекса, обязательно в случае необходимости заслушивания следственным судьей лиц, действия (бездействие), решение которых обжалуется стороной защиты, представителем потерпевшего, за исключением жалоб, поданных повторно по одному и тому же вопросу, не содержащих новых доводов. В случае назначения судебного заседания о его времени и месте заблаговременно извещаются сторона защиты, представитель потерпевшего и прокурор» [10].

В п. 6) и 7) после слова «защитника» имеется дополнение «представителя потерпевшего». Дополнения внесены в ч. 1, 2 и 4 ст. 126 УПК: «адвокатом, являющимся защитником, представителем потерпевшего». Такие же поправки внесены в ч. 1, 2 и 3 ст. 217 УПК.

В целях предоставления в рамках оказания гарантированной государством юридической помощи осужденным, находящимся в изоляции, не имеющим средств, необходимых для получения консультаций и составления правовых документов, принята уточняющая поправка в ст. п. 7) ч. 1 ст. 10 Уголовно-исполнительного кодекса РК.

Указанные выше изменения направлены на реализацию права граждан на получение квалифицированной юридической помощи, предусмотренной ст. 13 Конституции Республики Казахстан.

Постановлением Конституционного Совета Республики Казахстан от 4 июня 2021 г. № 1 данные изменения в УПК и другие законы признаны конституционными. Как отмечено Конституционным советом, перечисленные и другие изменения и дополнения в уголовно-процессуальное законодательство Республики наполняют новым содержанием некоторые полномочия адвоката, что будет способствовать обеспечению равноправия сторон обвинения и защиты, развитию состязательности и других принципов уголовного судопроизводства [11].

9 июня текущего года Главой государства данный закон подписан и вступил в законную силу.

Полагаем, что указанные новеллы, безусловно, будут способствовать эффективной защите прав и законных интересов граждан в уголовном судопроизводстве.

Обсуждение

Анализ следственной и судебной практик свидетельствует о том, что на практике имеются определенные проблемы в обеспечении безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию.

Потерпевшим и свидетелям не всегда оказывается необходимая правовая, медицинская и психологическая помощь, поэтому становится понятным нежелание этой категории лиц, призванных содействовать правосудию, заявлять о фактах совершения преступлений, а также принимать активное участие в следственных действиях и судебном разбирательстве. В некоторых случаях эти обстоятельства побуждают их уклоняться от выполнения своего гражданского долга, а отдельные из них, помимо нежелания явиться в суд, зачастую вынуждены отказываться от своих показаний в суде (особенно по делам о насильственных преступлениях и связанных с организованной преступностью, коррупционными проявлениями), ранее данных в установленном законом порядке.

В целях создания необходимых условий для надлежащего отправления правосудия и тем самым борьбы с преступностью, власти разрабатывают и внедряют в практику специальные меры защиты потерпевших, свидетелей и других граждан, содействующих уголовному судопроизводству, а также их близких, когда жизнь, здоровье и имущество подвергаются угрозе в связи с выполнением ими процессуальных обязанностей и гражданского долга.

Эти меры отражены в ряде международных нормативных правовых актов, устанавливающих принципы и общие положения защиты жертв преступлений и лиц, оказывающих помощь органам власти в уголовном преследовании преступников. К ним можно отнести:

Международный пакт о гражданских и политических правах;

Декларация ООН «Основные принципы правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью от 11.12.1985 г. и др.

В законодательстве Казахстана нет прямых и четких норм, конкретно предусматривающих ответственность государства и право для жертв пыток и жестокого обращения на эффективные средства правовой защиты и на получение адекватного, надлежащего возмещения, включая компенсацию и, возможно, более полную реабилитацию, как того требует Конвенция ООН против пыток (далее – Конвенция).

В частности, уголовно-процессуальное законодательство не предусматривает право потерпевших от пыток на предъявление гражданского иска к государству в рамках уголовного процесса (ст. 167 УПК). По общим правилам гражданский иск в уголовном процессе предъявляется только к обвиняемым, подозреваемым, подсудимым. Тогда как Конвенция требует, что ответственность за возмещение вреда должна лежать на государстве, а не на индивидуальных лицах.

В национальном законодательстве (УПК и ГК) отсутствует правовой механизм, позволяющий требовать компенсацию за вред, полученный потерпевшим в период его нахождения под юрисдикцией и ответственностью государственного органа (при доставлении, задержании, содержании под стражей и т.д.), без установления вины конкретного должностного лица.

Такое право предусмотрено только в отношении вреда, причиненного гражданину в результате незаконного осуждения, привлечения к уголовной ответственности, применения в качестве меры пресечения заключения под стражу, домашнего ареста, подписки о невыезде, наложения административного взыскания в виде ареста или исправительных работ, помещения в психиатрическое или другое лечебное учреждение (ст. 922, 923, 951 Гражданского кодекса РК).

Положения гл. 12 (ст. 95–98 УПК) посвящены обеспечению безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе.

В свою очередь, в ч. 3 ст. 15 УПК предусмотрено, что «при наличии достаточных оснований полагать, что потерпевшему, свидетелю или иным лицам, участвующим в уголовном процессе, а также членам их семей или иным близким родственникам угрожают убийством, применением насилия, уничтожением или повреждением имущества либо иными опасными противоправными действиями, орган, ведущий уголовный процесс, обязан, в пределах своей компетенции, принять предусмотренные законом меры к охране жизни, здоровья, чести, достоинства и имущества этих лиц» [12].

При этом меры безопасности применяются на основании письменного заявления защищаемого лица или его согласия, выраженного в письменной форме, а в отношении несовершеннолетних — на основании письменного заявления его родителей или лиц, их заменяющих, а также уполномоченных представителей органов опеки и попечительства (в случае отсутствия родителей или лиц, их заменяющих) или с согласия, выраженного в письменной форме.

О принятом решении выносится постановление (определение), которое направляется в орган, осуществляющий меры безопасности, для исполнения, а также лицу, в отношении которого вынесено постановление (определение). Порядок защиты сведений об осуществлении государственной защиты участников уголовного судопроизводства закреплён Законом Республики Казахстан от 5 июля 2000 г. № 72 «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе».

Несомненно, что механизмы защиты потерпевших должны включать не только правовые гарантии, но и реальные, достаточно эффективные меры по охране безопасности, что можно почерпнуть из зарубежного опыта.

Потерпевший, вовлеченный в орбиту уголовного судопроизводства, должен быть уверен, что его участие не повлечет для него и его близких каких-либо неблагоприятных последствий или угрозу их наступления.

Государственные органы и должностные лица должны гарантировать лицу, признанному потерпевшим, осуществление прав и обязанностей, а при необходимости предоставить соответствующую защиту [13].

Вопрос об эффективности уголовного права как инструмента государственной защиты граждан от преступлений в значительной мере сводится к вопросу об эффективности уголовного наказания и зависит от правильного определения целей наказания. Цель наказания — восстановление социальной справедливости, а также исправление осужденного и предупреждение совершения новых преступлений (ст. 39 УК РК).

В демократическом государстве за каждым гражданином признается право на восстановление имущественных и неимущественных потерь. В общем виде это право провозглашено во Всеобщей декларации прав человека (ООН, 1948 г.) [14].

Восстановление справедливости включает в себя также возмещение морального и материального вреда, причиненного преступлением, потерпевшему [15]. Необходимость возложения на лицо, совершившее преступление, обязанности возместить причиненный им вред обусловлена, прежде всего, требованиями соблюдения принципа законности.

В этом случае применение лишь административных или уголовно-правовых мер ответственности не обеспечивает должной защиты имущественных интересов потерпевшего от преступления. В связи с этим возникает необходимость усиления гражданско-правового регулирования данного рода отношений. Поэтому законом предусмотрена обязанность органа уголовного преследования обеспечить потерпевшему доступ к правосудию и принять меры к возмещению вреда.

Безусловно, существующие нормативные правовые акты, регулирующие отношения, возникшие при возмещении вреда, причиненного преступлением, сложившаяся практика их применения требуют совершенствования правового регулирования данной сферы.

Гражданский иск в уголовном процессе регламентируется несколькими отраслями права. В порядке гражданского судопроизводства потерпевший должен самостоятельно, без помощи прокурора, на которого государство возложило обязанность по защите нарушенных прав потерпевшего, подготовить и подать иск, доказать размер ущерба и причинно-следственную связь между уголовным преступлением и возникновением или причинением морального вреда. Очевидно, что в этом случае потерпевшему очень сложно отстоять свои права и законные интересы самостоятельно, без профессиональной юридической помощи.

Возмещение вреда в полном объеме невозможно без компенсации морального вреда. Очевидно, что во многих случаях осуждение подсудимого приговором суда не является достаточной компенсацией морального вреда.

В Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 г. № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» дано понятие морального вреда, под которым следует понимать нравственные или физические страдания, испытываемые гражданином в результате противоправного нарушения, умаления или лишения принадлежащих ему личных неимущественных благ и прав (п. 3).

Моральный вред, в частности, может заключаться в нравственных переживаниях в связи с утратой родственников, невозможностью продолжать активную общественную жизнь, потерей работы, раскрытием семейной, врачебной тайны, распространением не соответствующих действительности сведений, порочащих честь, достоинство или деловую репутацию гражданина, временным ограничением или лишением каких-либо прав, физической болью, связанной с причиненным увечьем, иным повреждением здоровья либо в связи с заболеванием, перенесенным в результате нравственных страданий и др.

Размер компенсации морального вреда определяется судом и не зависит от размера возмещения имущественного вреда.

Практика показывает, что в большинстве случаев суды удовлетворяют иски потерпевших в минимальных размерах. В некоторых случаях определение ущерба по искам о возмещении вреда, причиненного увечьем или иным повреждением здоровья, требуют заключений специалистов и экспертов [16].

Степень нравственных или физических страданий должна оцениваться судом с учетом фактических обстоятельств, причинения морального вреда, индивидуальных особенностей потерпевшего и других конкретных обстоятельств, свидетельствующих о тяжести перенесенных им страданий. Во многих случаях адекватная оценка морального вреда невозможна без дополнительного привлечения специалистов, например, врачей и психологов.

В ряде случаев возместить имущественный вред в полном объеме не представляется возможным в силу того, что виновный не имеет для этого средств и имущества, за счет которого можно было бы произвести взыскание.

Таким образом, налицо необходимость разработки комплексного, системного подхода ко всем сторонам вопроса, от определения источника финансирования расходов на возмещение вреда потерпевшим до законодательного урегулирования порядка возмещения ущерба, причиненного органами государственной власти.

На сегодняшний день в целом ряде зарубежных стран существуют развитые системы и механизмы, которые гарантируют защиту прав и законных интересов потерпевших, свидетелей и других лиц, содействующих правосудию, включая право потерпевших, на получение возмещения вреда.

В международно-правовых актах вместо понятия «потерпевший» употребляется термин «жертва преступления». Эти понятия не тождественны по содержанию — понятие жертвы преступления намного шире понятия потерпевшего.

В соответствии с Декларацией основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 29 ноября 1985 г., под термином «жертвы» понимаются лица, которым причинен физический, материальный или моральный вред (ущерб) в результате действия или бездействия, нарушающего уголовный закон. Такое лицо считается жертвой, независимо от того, установлен, арестован, предан суду или осужден правонарушитель. К жертвам преступлений в соответствующих случаях относятся близкие родственники и иждивенцы непосредственной жертвы, а также лица, которым был причинен ущерб при попытке оказать помощь жертве для предотвращения воздействия последствий преступной деятельности [17].

По правилам Европейской конвенции по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений, принятой 24 ноября 1983 г. в Страсбурге, основополагающим положением которой является компенсационная ответственность государства перед потерпевшими, возмещение ущерба осуществляется государством в том случае, если преступник не может быть подвергнут уголовному преследованию (например, не установлен) или быть наказан. В последнем случае это предусмотренное законодательством освобождение от наказания в связи с актами амнистии, тяжелой болезнью осужденного и т.п. [18].

Изучение международного опыта по правовому регулированию института возмещения вреда, причиненного преступлением, показало, что законодательство многих зарубежных стран в большей степени ориентировано на защиту прав и интересов потерпевших лиц, восстановление справедливости, полную, скорейшую реституцию и компенсацию вреда потерпевшему.

Одним из наиболее эффективных инструментов «восстановительного правосудия» является компенсация вреда из специального фонда поддержки жертв преступлений.

Подобные фонды действуют в более 22 странах Европы, в США, а на постсоветском пространстве — в Азербайджане, и с января 2018 г. в Казахстане.

В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан, принятом 4 июля 2014 г., предусмотрена специальная статья 173 — Фонд компенсации вреда потерпевшим, в которой установлены правовые основы создания этого Фонда.

В соответствии со ст. 173 УПК (старая редакция) лица, признанные потерпевшими в случаях, порядке, размерах и сроки, которые предусмотрены законодательным актом о Фонде компенсации вреда потерпевшим, имеют право безотлагательно получать полностью либо частично государственную денежную компенсацию из этого Фонда. Категории потерпевших, имеющих право на безотлагательное получение государственной компенсации, определяются законодательным актом о Фонде компенсации вреда потерпевшим.

Для реализации этих новелл УПК и были разработаны проекты законов «О Фонде компенсации вреда потерпевшим» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам деятельности Фонда компенсации вреда потерпевшим».

10 января 2018 г. Первым Президентом Казахстана — Елбасы Н.А. Назарбаевым были подписаны законы «О Фонде компенсации потерпевшим» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам «Фонда компенсации потерпевшим».

Основной целью указанных законов являются формирование правового механизма защиты прав потерпевших, создание финансового инструмента по оказанию потерпевшим или их представителям материальной помощи в виде единовременной выплаты фиксированной денежной суммы. Такая выплата касается только отдельных составов уголовных правонарушений.

Институт компенсации потерпевшим является новеллой в отечественном законодательстве. Впервые дается законодательное урегулирование «правовой природы», «принудительного платежа» как «иной меры уголовно-правового воздействия», внесены соответствующие поправки в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы Республики Казахстан. Институт иных мер уголовно-правового воздействия включает в себя взвешенную систему мер, позволяющих эффективно противодействовать факторам, способствующим совершению преступлений.

Восстановление справедливости включает в себя также возмещение материального вреда, причиненного преступлением потерпевшему. Поэтому законом предусмотрена обязанность органа уголовного преследования — обеспечить потерпевшему доступ к правосудию и принять меры к возмещению вреда, причиненного уголовным правонарушением (ч. 2 ст. 34 УПК РК).

Именно поэтому возникла необходимость разработки комплексного, системного подхода ко всем сторонам вопроса, от определения источника финансирования расходов на возмещение вреда потерпевшим до законодательного урегулирования порядка их возмещения ущерба.

Выводы

О всех перипетиях тщательной проработки, широкого обсуждения и принятия данных законов я могу с достоверностью рассуждать как экс-депутат Мажилиса Парламента Республики и Руководитель рабочей группы по ним. Остановлюсь лишь на некоторых.

Первое. Депутаты предложили расширить перечень уголовных правонарушений, по которым потерпевшие получают право на компенсацию (до 124 составов). Уточнен порядок назначения компенсации, определены дополнительные основания для предъявления регрессных требований.

Второе. Рабочая группа предложила четкие порядок и сроки рассмотрения заявления потерпевшего на получение компенсации. Разграничила полномочия между государственными органами.

Третье. По предложению депутатов в перечень источников формирования Фонда включены и «иные источники», не запрещенные законодательством страны.

Важно отметить, что все пять предлагаемых источников являются внебюджетными и формируются за счёт неналоговых поступлений.

Внесены поправки в Бюджетный, Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан. Все они направлены на приведение действующего законодательства в соответствие с Законом «О Фонде компенсации потерпевшим».

В целях более чёткого законодательного урегулирования «правовой природы» принудительного платежа, взыскиваемого судом, депутатами внесены соответствующие поправки в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы.

Четвертое. Изменены сроки введения в действие норм закона, предусматривающих выплату компенсации, то есть, предусматривалось, что с 1 июля 2018 г. суд начнет осуществлять взыскания в Фонд с виновных лиц, а выплаты потерпевшим начнутся с 1 июля 2020 г. Законодатель полагал, что именно такое решение позволит накопить необходимые средства Фонду для нормальной работы. По расчетам ежегодные поступления в Фонд составят около миллиарда тенге.

В настоящее время указанные новеллы «восстановительного правосудия» эффективно применяются на практике.

Пятое. Более подробно следует остановиться на том, что представляют собой «Фонд компенсации потерпевшим», источники его формирования, категории уголовных правонарушений и потерпевших, которым назначается компенсация, регрессные требования и их понятия.

Следует отметить, что в глоссарии Закона РК «О Фонде компенсации потерпевшим» даются четкие понятия этих терминов.

Фонд компенсации потерпевшим определен как контрольный счет наличности, открытый в центральном уполномоченном органе по исполнению бюджета для зачисления поступлений денег и проведения выплаты компенсаций потерпевшим в порядке, предусмотренном законодательством Республики Казахстан о Фонде. То есть создаваемый Фонд будет не в качестве юридического лица, а как счет (по аналогии с Национальным фондом), отсутствуют расходы на его содержание. На сегодняшний день это является самой экономной формой. Платежи Фонда проводит казначейство.

Источниками формирования Фонда являются неналоговые поступления, к которым относятся:

- 1) принудительные платежи, взыскиваемые судом;
- 2) денежные взыскания, налагаемые судом за неисполнение процессуальных обязанностей, предусмотренных ст. 71, 78, 80, 81, 82, 90, 142, 156 и 165 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, и нарушение порядка в судебном заседании на потерпевшего, свидетеля, специалиста, переводчика и иных лиц, за исключением адвоката, прокурора и подсудимого;
- 3) денежные взыскания с осужденного, в отношении которого вступил в законную силу обвинительный приговор суда и которому назначено наказание в виде исправительных работ;
- 4) деньги, взысканные в порядке регрессных требований;
- 5) иные источники, не запрещенные законодательством Республики Казахстан.

При вынесении судом обвинительного приговора с виновных лиц в Фонд взыскивается принудительный платеж на основании ст. 98–1 и 98–2 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Принудительный платеж — это обязанность лица, совершившего уголовное правонарушение, по уплате фиксированной денежной суммы, взыскиваемой по обвинительному приговору суда в соответствии с законодательством Республики Казахстан о Фонде компенсации.

Законом природа этих платежей связана с «иными мерами уголовно-правового воздействия».

В случае вынесения в отношении виновного лица обвинительного приговора по совокупности уголовных правонарушений с него взыскивается принудительный платеж, соответствующий категории наиболее тяжкого уголовного правонарушения. При совершении уголовного правонарушения группой лиц принудительный платеж взыскивается с каждого виновного лица отдельно.

Статья 173 УПК изложена в новой редакции.

В соответствии с указанными нормами необходимые изменения внесены в Уголовно-процессуальный кодекс, где регламентируются права потерпевших, устанавливаются порядок и основания единовременной выплаты в виде фиксированной денежной суммы по отдельным составам уголовных правонарушений.

Важно отметить, что получение потерпевшими компенсации не ограничивает их право в установленном законом порядке в рамках уголовно-процессуального и гражданско-процессуального законодательства требовать от виновных лиц, возмещения в полном объеме имущественного, морального и физического вреда, причиненного преступлением.

Как показывает международная правоприменительная практика, выплата компенсации потерпевшим осуществляется не по всем статьям уголовных правонарушений. Поэтому в принятом Законе РК «О Фонде компенсации потерпевшим» предусмотрены три категории потерпевших по 124 составам уголовных преступлений Уголовного кодекса, по которым выплачивается компенсация.

Законом определены порядок и сроки назначения и выплаты компенсации потерпевшим. При этом государственный орган, осуществляющий функции уголовного преследования, разъясняет право потерпевшего на получение компенсации и рассматривает его заявление в течение десяти календарных дней с момента регистрации. Назначает компенсацию в размере, установленном законом, и составляет Реестр получателей, который представляет в казначейство. Выплата компенсации осуществляется казначейством в порядке, установленном бюджетным законодательством, не позднее десяти календарных дней, следующих за датой представления органом уголовного преследования реестра получателей с последующим перечислением денег на их банковский счет.

Принятыми законами четко разграничены полномочия государственных органов, предусмотрена ответственность за их нарушение.

В целом, указанные новеллы направлены на создание необходимой правовой базы, которая позволила внедрить в нашей стране новый институт компенсации потерпевшим от тяжких преступлений, и полагаем это только первый шаг к урегулированию общественных отношений, возникающих в области компенсации вреда потерпевшим от уголовных правонарушений.

Совершенствование законодательства в данной сфере направлено на создание полноценного института государственной защиты прав потерпевших, исполнение Республикой Казахстан конституционной обязанности правового государства признавать, соблюдать, защищать права и свободы человека и гражданина.

Список литературы

- 1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V (с изм. и доп. на 02.01.2021 г.) // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). — С. 28, 32, 35–36, 38, 55–56, 69–72, 169.
- 2 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226 –V (с изм. и доп. на 31.12.2020 г.) // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz)– С. 73.
- 3 Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 г. № 858 // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 7.
- 4 Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 г. «Конструктивный общественный диалог — основа стабильности и процветания Казахстана» // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz)– С. 3.
- 5 Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. «Казахстан в новой реальности: Время действий» // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 6.
- 6 Нормативное постановление Конституционного совета Республики Казахстан от 4 июня 2021 г. № 1 «О проверке на соответствие Конституции Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи» // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 6.
- 7 Международный пакт о гражданских и политических правах от 19 декабря 1966 г. Ратифицирован Республикой Казахстан в 2005 году // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 2.
- 8 Европейская Конвенция о возмещении ущерба жертвам насильственных преступлений» от 24 ноября 1983 г., г. Страсбург // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 1.
- 9 Декларация ООН «Основные принципы правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью. Принята Генеральной Ассамблеей ООН 29 ноября 1985 года // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 2.
- 10 Закон Республики Казахстан «О Фонде компенсации потерпевшим» от 10 января 2018 года № 131-VI ЗРК // ИС «Юрист-Параграф» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 1, 6, 7.
- 11 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам «Фонда компенсации потерпевшим» от 10 января 2018 г. № 132-VI ЗРК // ИС «Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) — С. 4, 5.
- 12 Закон Республики Казахстан «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» от 5 июля 2000 г. № 72-II (с изм. и доп. по состоянию на 11.07.2017 г.) // ИС Юрист-Параграф». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). — С. 1, 2.
- 13 Ханов Т.А. Вопросы создания в Республике Казахстан государственного фонда компенсации имущественного вреда, причиненного потерпевшему преступлением / Т.А. Ханов // Правовая реформа в Казахстане. — 2005. — № 3. — С. 41.
- 14 Козацкая В.Э. Современные научные подходы к вопросу о необходимости создания фонда возмещения преступного вреда / В.Э. Козацкая // Юридический мир. — 2009. — № 3 (147). — С. 36.
- 15 Евстратенко Е.В. Защита свидетелей и потерпевших в уголовном процессе России: дис. ... канд. юрид. наук. / Е.В. Евстратенко. — Челябинск, 2004. — С. 4, 5.

16 Габзалилов В.Ф. Некоторые аспекты психологической поддержки и сопровождения потерпевших, свидетелей и иных участников судопроизводства в деятельности подразделений по обеспечению безопасности лиц, подлежащих государственной защите / В.Ф. Габзалилов // Черные дыры в Российском законодательстве. — 2005. — № 1. — С. 82.

17 Иванова О.Г. Проблемы совершенствования процессуального положения потерпевшего в сфере уголовного судопроизводства / О.Г. Иванова // Актуальные проблемы российского права. — 2015. — № 12 (61). — С. 200.

18 Безбородов Д.А. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды: учеб. пос. / Д.А. Безбородов, А.В. Зарубин. СПб. юрид. ин-т (филиал) Акад. Генеральной прокуратуры Российской Федерации. — 2015. — С. 11.

В.И. Олейник

Жәбірленушілер мен куәгерлерді құқықтық қорғауды одан әрі күшейту бойынша Қазақстан Республикасындағы заңнамалық шаралар

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, оның ар-намысы мен қадір-қасиеті қоғам мен мемлекеттің жоғары құндылығы болып табылады. Мақала жәбірленушілер мен куәгерлерді құқықтық қорғаудың қазіргі заманғы проблемаларына, олардың қазіргі кылмыстық сот ісін жүргізудегі іс жүргізу жағдайын жетілдіруге арналған. Автор жәбірленушінің құқықтық мәртебесін қарастыра отырып, оны қылмыс жасау салдарынан құқығы мен заңды мүддесі бұзылған қылмыстық процестің негізгі тұлғасы ретінде анықтайды және қоғамның әлеуметтік күтулерінің бірі оның бұзылған құқықтарын қорғау және қалпына келтіру болып табылатынын дұрыс бағамдаған. Қазақстан Республикасы Парламентінің заң шығару қызметі негізінде автор депутаттардың қолданыстағы қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнамасына енгізілген қылмыстық процестің жарыспалылығы мен ашықтығын күшейтуге, қорғау тарапының өкілеттіктерін кеңейтуге бағытталған жекелеген тұжырымдамалық түзетулерді ашып көрсеткен. Қорғауға құқығы бар куәгердің құқықтық мәртебесін реттейтін қылмыстық-процестік заңнама новеллаларының біріне, оның қарапайым куәгерден айырмашылығына ерекше назар аударып, заң шығарушы қабылдаған қылмыстық процеске қатысушының іс жүргізу мәртебесін анықтаудағы қайшылықтар мен құқықтық олқылықтарды жоюға бағытталған шаралар атап өтілген. Сондай-ақ, мақалада қылмыстық процеске қатысатын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету; жәбірленушілердің білікті заң көмегін алу құқығы; жәбірленушіге қылмыспен келтірілген моральдық және материалдық зиянды өтеу; жәбірленушілерге зиянды өтеу институты сияқты өзекті мәселелер қозғалған. Ұлттық және шетелдік заңнаманы талдау негізінде автор «қалпына келтіру сот төрелігі» құралдарының тиімділігін, жәбірленушілерді қолдаудың арнайы қорынан келтірілген зиянды өтеуді көрсетеді. Мақалада қылмыстық-құқықтық ықпал студияның өзге шарасы ретінде «мәжбүрлі төлемнің» отандық заңнамасындағы новеллалардың бірінің «құқықтық табиғаты» түсіндірілген. Еліміздегі жәбірленушілерге өтемақы төлеудің жаңа институтын енгізудің құқықтық базасына және тиісті қордың жәбірленушілерге жедел, біржолғы материалдық көмек көрсету механизміне егжей-тегжейлі талдау жасалған.

Кілт сөздер: заң шығарушы, қылмыстық процесс, қылмыстық сот ісін жүргізу, процестік құқықтарды іске асыру кепілдіктері, жәбірленуші, куә, қорғауға құқығы бар куә, күдікті, айыпталушы, сотталған адам, қылмыстық процеске қатысушылардың қауіпсіздігі, адвокат, қорғаушы, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, халықаралық ынтымақтастық, азаматтық талап, залалды өтеу, зиянды өтеу институты, мәжбүрлі төлем, талаптардың кері қойылуы, жәбірленушілерге өтемақы қоры, қорды қаржыландыру көздері.

V.I. Oleinik

Legislative measures to further strengthen the victims and witnesses' legal protection in the Republic of Kazakhstan

The rights and freedoms of individuals and citizens, their honor and dignity are of great importance to society and the State. The article is dedicated to modern problems of victims and witnesses, legal protection and improvement of prosecutions in current criminal proceedings. Considering the legal status, the author defines them as key figures in the criminal process whose rights and legitimate interests have been violated due to committing a crime. It is highly demonstrated that one of the social expectations of society is the protection and restitution of violated rights. Based on the legislative activity of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the author has illustrated some certain conceptual amendments adopted by the deputies in the current criminal law and procedural legislation aimed at strengthening the adversarial and openness of the criminal process, expanding the powers of competitiveness and openness of the criminal process and empowering the defense. Particular attention is paid to one of the novelties of criminal procedural legislation regulating the legal status of a witness entitled to protection, its difference from a simple witness, the measures taken by the legislator aimed at eliminating conflicts and legal gaps in determining the procedural status of this participant

in the criminal process. The article also touches on such relevant issues as ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings; the right of victims to receive qualified legal assistance; compensation for moral and material damage caused by a crime to the victim; the institution of compensation for harm to victims. Based on the analysis of national and foreign legislation, the author demonstrated the effectiveness of the tools of “restorative justice” and compensation for harm from a special fund to support victims. The article explains the “legal nature” of one of the novelties in the domestic legislation “forced payment” as another measure of criminal–legal impact. A detailed analysis of the legal framework for the implementation of the new institute of compensation to victims in our country and the mechanism of the corresponding fund for providing urgent, one-time financial assistance to victims is provided.

Keywords: legislator, criminal process, criminal proceeding, guarantees for procedural rights implementation, victim, witness, witness entitled to protection, suspect, accused person, convicted person, safety of criminal proceedings’ participants, lawyer, defender, pre-trial investigation, international collaboration, civil action, compensation, institution of compensation for harm, forced payment, recourse claims, victim’s compensation fund, funding sources of the fund.

References

- 1 Ugolovno-protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 iuliia 2014 g. № 231–V [The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231–V]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). 28, 32, 35, 36, 38, 55, 56, 69–72, 169 [in Russian].
- 2 Ugolovno-protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iuliia 2014 g. No 226–V [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226–V (with amendments and additions as of 31.12.2020)]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz>. 73 [in Russian].
- 3 Kontseptsia pravovoi politiki Respubliki Kazakhstan na period s 2010 do 2020 g., Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 24 avgusta 2009 g. № 858 [The concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 No. 858]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from <http://online.zakon.kz>. 7 [in Russian].
- 4 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.-Zh.K. Tokaeva narodu Kazakhstana ot 2 sentiabria 2019 g. «Konstruktivnyi ovshshestvennyi dialog – osnova stabilnosti i protsvetaniia Kazakhstana» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan K.-J.K. Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019 “Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan”]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 5 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.-Zh.K. Tokaeva narodu Kazakhstana ot 1 sentiabria 2020 g. «Kazakhstan v novoi realnosti: Vremia deistvii» [Message of the President of the Republic of Kazakhstan K.-J.K. Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020 “Kazakhstan in the New Reality: Time for Action”]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). 6 [in Russian].
- 6 Normativnoe postanovlenie Konstitutsionnogo soveta Respubliki Kazakhstan ot 4 iunია 2021 g. No. 1 «O proverke na sootvetstvie Konstitutsii Respubliki Kazakhstan «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam advokatskoi deiatelnoi i yuricheskoi pomoshchi» [Regulatory Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan № 1 dated June 4, 2021 “On verification of compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on issues of advocacy and legal assistance”]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). 6 [in Russian].
- 7 Mezhdunarodnyi pakt o grazhdanskikh i politicheskikh pravakh ot 19 dekabriia 1966 g., Ratifitsirovan Respublikoi Kazakhstan v 2005 godu [The International Covenant on Civil and Political Rights of December 19, 1966, ratified by the Republic of Kazakhstan in 2005]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). 2 [in Russian].
- 8 Evropeiskaia konventsia o vozmeshchenii ushcherba zhertvam nasilstvennykh prestuplenii, 24 noiabriia 1983 g., g. Stasburg [European Convention on Compensation for Victims of Violent Crimes, November 24, 1983, Strasbourg]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian].
- 9 Deklaratsia OON «Osnovnye printsipy pravosudiia dlia zhertv prestuplenii i zloupotrebleniia vlastiu. Priniata Generalnoi Assamblei OON 29 noiabriia 1985 goda» [The UN Declaration “Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, adopted by the UN General Assembly on November 29, 1985”]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz). 2 [in Russian].
- 10 Zakon Respubliki Kazakhstan «O Fonde kompensatsii poterpevshim» ot 10 yanvaria 2018 g. № 131–VI ZRK [The Law of the Republic of Kazakhstan “On the Compensation Fund for Victims” dated January 10, 2018 No. 131–VI of the LRK]. IS «Yurist – Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian].
- 11 Zakon Respubliki Kazakhstan «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam Fonda kompensatsii i poterpevshim» ot 10 yanvaria 2018 g. № 132–VI ZRK [The Law of the Republic of Kazakhstan “On amendments and additions to some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the issues of the Compensation Fund for Victims” dated January 10, 2018 No 132–VI of the LRK]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian].
- 12 Zakon Respubliki Kazakhstan «O gosudarstvennoi zashchite lits, uchastvuiushchikh v ugolovnom protsesse ot iuliia 2000 goda № 72–II (s izmeneniami i dopolneniami po sostoiianiiu na 11.07.2017 g.)» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On State protection of persons participating in criminal proceedings” dated July 5, 2000 No. 72–II (with amendments and additions as of 11.07.2017)]. IS «Yurist–Paragraf». *online.zakon.kz*. Retrived from [www.http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [in Russian].
- 13 Khanov, T.A. (2005). Voprosy sozdaniia v Respublike Kazakhstan Gosudarstvennogo fonda kompensatsii imushchestvennogo vreda, prichinnennogo poterpevshemu prestupleniem [Issues of creating a state fund for compensation of property

damage caused to a victim of a crime in the Republic of Kazakhstan]. *Pravovaia reforma v Kazakhstane – Journal of Legal reform in Kazakhstan*, 3, 41 [in Russian].

14 Kozatskaya, V.E. (2009). Sovremennye nauchnye podkhody k voprosu o neobkhodimosti sozdaniia Fonda vozmeshsheniia prestupnogo vreda [Modern scientific approaches to the issue of the need to create a criminal damage compensation fund]. *Yuridicheskii mir – The Legal World*. Moscow: Yurist, 3 (147), 36 [in Russian].

15 Evstratenko, E.V. (2004). Zashchita svidetelei i poterpevshikh v ugovnom protsesse Rossii [Protection of witnesses and victims in the criminal process of Russia]. *Candidate's thesis*. Chelyabinsk [in Russian].

16 Gabzalilov, V.F. (2005). Nekotorye aspekty psikhologicheskoi podderzhki i soprovozhdeniia poterpevshikh, svidetelei i inyykh uchastnikov sudoproizvodstva v deiatelnosti podrazdelenii po obespecheniiu bezopasnosti lits, podlezhashchikh gosudarstvennoi zashchite [Some aspects of psychological support and accompaniment for victims, witnesses and other participants in legal proceedings in the activities of units to ensure the safety of persons subject to state protection]. *Chernye dyry v Rossiiskom zakonodatelstve – Black holes in Russian legislation*, 1, 82 [in Russian].

17 Ivanova, O.G. (2015). Problemy sovershenstvovaniia protsessualnogo polozheniia poterpevshego v sfere ugovnogo sudoproizvodstva [Problems of improving the procedural status of the victim in the field of criminal proceedings]. *Aktualnye problemy rossiiskogo prava – Actual problems of Russian Law*, 2 (61), 200 [in Russian].

18 Bezborodov, D.A., & Zarubin, A.V. (2015). Inye mery ugovno-pravovogo khaktera: poniatie, priznaki i vidy [Other measures of a criminal-legal nature: the concept, signs and types]. *Sankt-Peterburgskii yuridicheskii institut (filial) Akademii Generalnoi prokuratury Rossiiskoi Federatsii – Saint Petersburg Law Institute (branch) Academy of the General Prosecutor's Office of the Russian Federation*, 11 [in Russian].

А.Ж. Әбдіжәми*

«Bolashaq» академиясы, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: aity81@mail.ru, Scopus Author ID: 57201686627)

Бостандығынан айыру жазасына сотталғандардың еңбегі: негіздемесі мен теориялық мәселелері

Бостандығынан айыру түріндегі жазаны атқаруға байланысты мәселелер ғылыми-теориялық тұрғыда зерттеулерді үнемі жүргізуді қажет етеді. Себебі, бас бостандығынан айыру түріндегі жаза әлемдегі көптеген елдердің заңдарында жаза түрі ретінде белгіленген. Бұл жазаны атқару барысында сотталған адамдарды еңбекке тарту тәжірибесіне назар аудару керек. Осы орайда сотталғандардың еңбегі құқық па әлде міндет пе деген мәселе көптеген зерттеулер жүргізудің қайнар көзі болып жүр. Бұл мәселеге жауап табуға мақала авторы да талпынып, мәселенің шешімін сотталғандардың еңбегінің негізгі белгілерін ажыратудың маңыздылығына тоқталған. Аталған белгілер көмегімен сотталғандар еңбегін азаматтардың еңбегіне барынша жақындастыруға мүмкіндік алуға болады. Мекемелерде жазаларды орындау кезінде игеретін мамандықтар тек әлеуметтік пайдалы жұмыс ғана емес, сонымен қатар жазаны өтеу мерзімі аяқталғаннан кейін де пайдалы болуы тиіс. Тарихи салыстырмалылық әдістер көмегімен сотталғандар еңбегін қинау, қанау, құл еңбегі секілді категориялардан алшақтатудың жолдары ретінде қылмыстық атқару жүйесі мекемелерінде сотталғандарды ұстаудың төменгі халықаралық стандарттары талаптарына жақындастыру бағытында елімізде жүргізіліп жатқан қылмыстық атқару жүйесін модернизациялаудың тиімділігі жайлы материалдар зерделенген. Бұл орайда мекеме әкімшіліктерінің өндірістік-шаруашылық кәсіпорындардың жұмысын жандандыру бойынша жұмыстары сотталғандар еңбегін бостандықтағылар еңбегіне барынша жақындастырудың кепілдемесі болуы тиіс. Қорытындыда бостандығынан айыруға сотталғандардың еңбегінің негізгі белгілері сотталғандардың еңбегін қылмыстық атқару құқығының императивтік нормасы бола отырып, мемлекеттік-жеке серіктестік аясында еңбек түрлерін таңдау тұрғысынан құқық ретінде қарауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: қылмыстық құқық, қылмыстық атқару құқығы, жаза, жаза жүйесі, бостандығынан айыру, бостандығынан айыру түріндегі жазаны атқару, сотталғандар, еңбекті құқықтық реттеу, сотталғандардың еңбегі.

Kipicne

Қазіргі кезде бостандығынан айыру түріндегі жаза — әлемдегі ең көп қолданылатын жазаның түрі болып қалып отыр. Бостандығынан айыру жазаны жекелендіруге мол мүмкіндіктер береді: сотталушының жеке басын ескеріп, оның жасаған әрекетіне сай келетін түзету әрекетін қолдануға мүмкіндік беретін мерзімі, қоғамнан оқшау ұстау режимі және сотталушыға әсер ету сипаты әр түрлі болуы мүмкін [1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің (2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ) 7-бабында сотталғандарды түзеуде қолданылатын негізгі құралдардың қатарында жазаны өтеу режимі; тәрбиелік ықпал ету; жағымды әлеуметтік байланыстарды сақтап тұрумен қатар қоғамға пайдалы еңбектің көрсетілуі тегін емес.

Сотталғанның құқықтары қатарында Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне сәйкес қауіпсіз еңбек жағдайлары, демалуға, демалысқа, сондай-ақ еңбегіне сай ақы алуға құқығы бар деп белгіленсе, міндеттері қатарында еңбек пен оқуға адал қарауы тиістігі белгіленген. Қолданыстағы «Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің ішкі тәртіптеме қағидаларының» 2-тарауында «Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды мекемелерге қабылдау тәртібі» барысында «Қызметкерлерді үстеме жұмыстарға тарту Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне сәйкес жүзеге асырылады» деп көрсетілген. Демек, сотталғандарды түзеу құралы ретінде оларды еңбекке тарту мекемеге қабылдаған уақыттан басталады деуге негіз бар. Еңбек етуге тартумен қатар, үстеме еңбекке тарту жағдайларына да нормативтік актілерде жол беріледі.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: aity81@mail.ru

Сотталушының мінез-құлық дәрежесін айқындағанда мекемелердің ішкі тәртіптеме қағидаларын сақтауы; мекемедегі тәрбиелік іс-шараларға қатысу белсенділігі; сотталғандарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетуге бағытталған түрлі бағдарламаларға араласуы; қылмыстық құқық бұзудан келтірген зиянының орнын толтыру бойынша шараларға қатысуы секілді сипаттарымен қатар, сотталушының еңбек пен оқуға деген қатынасы ескеріледі. Жоғарыда аталған сотталғанның мінез-құлқын сипаттайтын мәліметтер мекеме комиссиясының ұсынымы негізінде мекеме бастығының қаулысында бекітіледі.

Бостандығынан айыруға сотталғандарды еңбекке тарту құқық болғанмен, оның мінез-құлқын мекеме әкімшілігі қызметкерлерінен құрылған комиссия ұсынатындықтан, сотталғандардың еңбегі императивтік нормадан шығып тұр. Еңбек етуге заңда көзделген шектеулерді қоспағанда сотталғандар еңбек етуі тиіс.

Мақаланың ғылыми зерттеу мақсаты — тақырыпқа қатысты ғылыми дереккөздерді, заңнамалық актілер мен өзге де материалдардың негізінде бостандығынан айыруға, сотталғандардың еңбегінің белгілерін ажырату және құқықтық тұрғыда сотталғандар еңбегінің оларды түзеудегі рөлін ашып көрсете отырып, бостандығынан айыруға сотталғандар еңбегінің негізгі белгілерін анықтау. Қазақстан Республикасы мен кейбір шет елдердегі сотталғандар еңбегіне зерделеу жүргізу нәтижесінде бұрынғы және қазіргі заманғы проблемаларына талдауды жүзеге асыру.

Әдістер мен материалдар

Мақала арқауы болған мәселені терең зерттеу үшін Қазақстан Республикасы мен кейбір шет елдердің сотталғандар еңбегіне қатысты ғылыми қайнар көздері мен заңнамалары, тәжірибелік материалдары зерделеніп, талданды.

Зерттеудің теориялық деңгейінде мына әдістер: жинақтау, талдау және синтез, ғылыми жалпылау, формальды-логикалық, арнайы-құқықтық әдістер кешені қолданылды. Әлем елдеріндегі сотталғандар еңбегінің ерекшеліктері мен перспективалық сұрақтары тарихи-құқықтық тұрғыда сараланды. Сондай-ақ сотталғандарға қатысты ақпараттың шынайылығын қамсыздандыру мақсатында құқықтық-статистикалық әдіс, құжаттарды зерттеу әдісі, салыстырмалы құқықтану әдістері қолданылды.

Талқылау

Тарих беттері де түрме халқының еңбекке тартылуынан сыр шертеді. Ол жайлы мақала ғана емес, том-том кітаптар жазылды, жазылады да.

Болашақ заңгерлерге оқытылатын бүгіндегі қылмыстық атқару құқығы саласы Кеңес Одағы құрамында болған кезде еңбекпен түзеу құқығы пәні болып оқытылғаны да белгілі. Еңбек арқылы түзеу сотталғанды түзеудің бірден бір жолы болғаны да рас.

Сотталғандарды еңбекке мәжбүрлеп тартудың болуы немесе болмауы бостандығынан айыру жазасының әр түрін өзара ажыратуға негіз болады. Аргентина, Венесуэла және Гватемала, сондай-ақ Уругвай елдерінде жазаның белгілі бір түрлері еңбекке мәжбүрлеп тартуға байланысты ажыратылады. Алғашқы 3 мемлекетте мәжбүрлі еңбекке байланысты бас бостандығынан айыру («reclusion», «presidio») және түрмеге жабудың («prision») арасында айырмашылық бар. Уругвайда ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру (2 жылдан 30 жылға дейін, «penitenciaria») жұмысқа тартумен байланысты, бірақ қысқа мерзімді («prision») бостандығынан айыруда еңбекке тартылмайды.

Бұл ерекшеліктер шын мәнінде объективті түрде алғанда қазірдің өзінде сотталғандардың еңбегі мен еркін азаматтардың еңбегінің арасында толық сәйкестік жоқ екенінен де көрінеді.

Дегенмен сотталғандар тарапынан мәжбүрлі еңбек әр түрлі қабылданатыны белгілі: біреулер оны пайдалы десе, біреулердің қатынасы теріс болып, еңбек етуді қинала қабылдап, мәжбүрлеу деп қабылдауы мүмкін. Бұған бостандықтағылар (еркін азаматтар) мен қоғамнан оқшауланғандардың еңбегінің арасындағы айырмашылық та белгілі бір дәрежеде әсер етуі мүмкін.

Қазіргі уақытта сотталғандарды еңбекке тарту негізінен жазалау шарасы ретінде емес, әр түрлі артықшылықтар мен кепілдіктер беретін, сотталғандарды түзеуге және әлеуметтік жағынан оңалтуға бағытталған түзеу мекемелерінің ішкі тәртіптемесінің, режимінің жағымды ықпал ететін элементі ретінде қарастырылатынын айтуымыз қажет.

Халықаралық құқықтық актілерде, атап айтқанда Мандела ережелерінің 96-бабында «түрмеге сотталғандар жұмыс істеуге және / немесе өзін ақтауы үшін өзі жарамды салада (мысалы дәрігер,

ұстаздық т.б.) пайдалы еңбек атқаруына мүмкіндігі болуы тиіс. Сотталғандар қалыпты еңбек жағдайымен қамтамасыз етілуі тиіс» деп көрсетілген [2].

Сотталғандарды еңбек етуге міндетті түрде тарту әлемдегі бірқатар елдердің заңнамасында қарастырылған. Халықаралық құжаттарда да сотталғандарды жұмысқа тартуға тыйым салынбаған. Атап айтқанда, Халықаралық еңбек ұйымының Мәжбүрлі еңбек туралы 1930 жылғы 10 маусымдағы № 29 Конвенциясы [3] тікелей рұқсат берген. Аталмыш Конвенцияның 1-бабында осы Конвенцияның мақсаттары үшін «мәжбүрлі немесе міндетті еңбек» термині кез келген жазалау қаупі бар тұлғадан жұмысты немесе еңбек етуді талап ететінін білдіреді. Бұл жерде бастысы мұндай еңбекті адам (сотталған) өз еркімен, ерікті түрде ұсынбаған болуы тиіс деп бекіткен. Дегенмен Конвенцияның 2-бабының 2-тармағының с)-бөлігінде «*мәжбүрлі немесе міндетті еңбек ұғымы мақсаттары* деп сот органының шешімімен шығарылған үкімнің салдарынан қандай да бір адамнан талап етілетін кез келген жұмысқа немесе еңбекке тарту, бұл жұмыс немесе қызмет мемлекеттік биліктің қадағалауымен және бақылауымен жүргізілетін және сотталған адам жеке тұлғалардың, компаниялардың немесе қоғамдардың билігіне берілмейтін немесе берілмейтін жағдайда тартылатын жағдайлар кірмейді» деп белгіленген.

Бостандығынан айырылғандарды ауыр жұмысқа тарту әлемнің кейбір елдерінде әлі де бар. Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды еңбектің ауыр жағдайларына тартумен ұштасқан түрі Гаити, Доминикан Республикасы, Мавритания, Мадагаскар, Мали, Солтүстік Корея Республикасы, Сенегал және Шри-Ланка секілді мемлекеттердің заңдарында көп қолданылуымен ерекшеленеді. Бұрынғы британдық колонияларда (Бангладеш, Замбия, Үндістан, Кения, Пәкістан т.б. елдерде) «қарапайым» және «қатаң» түрме жазасы ажыратылады; қатаң түрме жағдайындағы тұтқындар ауыр еңбекке тартылатыны да жасырын емес.

Түрмедегілердің еңбегін қолданудың шыңы КСРО заманында болды, бірақ бұл бірден бола қойған жоқ. Индустрияландырудың басталуымен қатар кеңестік атқарушылық пенитенциарлық жүйеде түрлі реформалар жүргізіле бастады. Жазасы үш жылдан асқан тұтқын сотталғандар мәжбүрлі еңбек лагерьлеріне жіберілуі тиіс еді. Лагерьлер бас басқармасы (ГУЛАГ) осылай дүниеге келді. Жүйеде тұтқындардың саны жыл емес, күн санап өсті, ал 1953 жылға қарай 2,6 миллион адам темір тордың артында қалды.

Лагерь жүйесін құрудың негізгі мотиві экономикалық болды: тез индустрияландыру және шалғай аумақтарды дамыту үшін жаңа үкіметке жұмысшылар жетіспеді. Тұтқындар стратегиялық еңбек көзі ретінде қарастырылды. Сотталғандар Ақ теңіз-Балтық каналы, Мәскеу каналы мен Ленин атындағы Волга-Дон каналының құрылысында жұмыс істеді, металлургиялық кәсіпорындарды (Норильск, Челябинск) салды. Темір жолдар (Трансполярлық, Кола, Сібір және т.б.) мен қала құрылысына да тартылды (Мәскеудегі Сталин заманындағы зәулім ғимараттары мен т.б. сарайлар).

Сотталғандар тау-кен өнеркәсібінде өте үлкен рөл атқарды: еңбек лагерьі мекемелері елдің алтынының 100 пайызын, қалайының 70 пайызын және никельдің 30 пайызын өндірді.

Миллиондаған адамды заңсыз түрмеге тоғытқан, репрессияның құрбаны еткен, құлша жұмсап, аш-жалаңаш қою түбінде тиімсіз болып, 1960 жылдары ГУЛАГ жүйесі жабылды. Аңырап қалған ел экономикасы даму орнына құлдырап, артқа кеткені тарих қойнауына сүңгіп қана қоймай, сотталғандарды қанау, ақысыз еңбек пен тамақсыз қалдырудың жан түршігерлік парақтарын жазуға алып келді.

Қазақстан Республикасының жаза түрлері көрсетілген Заңында (Қылмыстық кодексінде) бостандығынан айыру түріндегі жазаның мерзімі 6 айдан 15 жылға дейін, аса ауыр қылмыс жасаған жағдайда 20 жылға дейін не шектеусіз, өмір бойына созылатындығын бекітсе, қылмыстар жиынтығында 25 жыл, үкімдер жиынтығында 30 жылдан аспайтынын бекіткен.

Бостандықтағы адамдар еңбек ету немесе етпеу жағын, кәсіп түрін, еңбек жағдайын еркін түрде шешеді. Ал қамаудағылар мекеме әкімшілігі белгілеген еңбекті заңда белгіленген жағдайларды қоспағанда еңбек заңнамасына сәйкес атқаруға тиісті; Еңбектен босататын заңда белгілеген жағдайларға Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің 69-бабына сәйкес «Сотталған I немесе II топтағы мүгедек деп танылса, мекеме әкімшілігі комиссиясы шешімімен сотқа оны мәжбүрлі еңбектен босату туралы, ал сотталған адам жүкті болған жағдайда — жазасын өтеуін кейінге қалдыру туралы» ұсыныс жібереді. Қылмыстық-атқару заңының өзі мәжбүрлі еңбек ұғымын қолданудан бас тартпаған.

Сотталғандардың негізгі құқықтары ретінде қауіпсіз еңбек жағдайына, тынығуға, демалыс жағдайына, жалақы алуға қамсыздандырылуға құқылы. Сотталғандарды ақы төленетін жұмыстарға

тарту үшін жұмыс орындарын құру міндеті мекеме әкімшілігіне жүктелген (ҚР ҚАК 119-бабы). Мекеме әкімшілігі сотталғандардың жынысын, жасын, денсаулығын, еңбек қабілетін жұмысқа орналастыру кезінде ескеруге міндетті. Ал мамандығы мен жаза өтеу кезінде белгілі бір салада мамандық алуын мүмкіндігіне қарай ескереді.

Демек, мекеме әкімшілігі осындай ұзақ уақыт аралығында сотталғанның уақытын пайдалы іспен айналысуға ынталандыру арқылы оның белгілі бір салада маман болып шығуына мүдделі болады деп айта аламыз. Себебі «Еңбек бәрін жеңбек», «Еңбек түбі — береке» деп дана халқымыз еңбек арқылы көптеген қиындықтардан шығудың мүмкіндіктерін көрсетіп берген. Еңбек етпеген адам тек бостандықта ғана емес, тар қапаста да өзін жоғалтып алуы мүмкін, түрмедегі қолы бос, жалқау адам, айналасына пайда әкеліп, жазасын атқару орнына пенитенциарлық мекемеде жүріп те қайталап қылмыс жасауы мүмкін.

Мекеме әкімшілігінің берген мінез-құлығы сипаттамасында сотталғанның еңбекке деген қатынасы жайлы мәліметтер енгізіледі және ол мәліметтер сотталған адамды мерзімінен бұрын шартты түрде босатудың негіздемесіне алынуы мүмкін. Яғни сотталған өзінің еңбекке деген адал қатынасын көрсетіп, жағымды мінез-құлқын көрсете білсе, мекеме әкімшілігі түзеуде қолданатын құралдардың біріне қол жеткізді деп есептеуге мүмкіндік береді.

Оларды қылмыстық-атқару жүйесіне кірмейтін ұйымдардағы объектілерде еңбекке тарту үш жақты келісім-шарт: мекеме әкімшілігі, кәсіпорын мен сотталған адам арасындағы шарт негізінде жүзеге асырылады. Сотталғандарға бостандығынан айыру жазасын өтеу барысында мекеме аумағында жеке еңбекпен айналысуға құқық та берілген.

Қазіргі уақытта сотталғандарды еңбекке тарту қылмыстық-атқару жүйесіндегі өндірістік-шаруашылық қызметтің жетіспеушілігіне байланысты әр түрлілікті, сотталғандардың таңдау құқығын қамтамасыз етуге жеткіліксіздігі аңғарылады. Мекемелер аумағында өндірістік-шаруашылық қызметтердің әр түрін ұйымдастыру да оңай болмасы анық.

Бұл бағытта елімізде қылмыстық атқару жүйесін модернизациялау процесі жүргізілуде. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті ҚАЖ кәсіпорындарының өндірістік-шаруашылық қызметін жақсартуға және сотталғандарды барынша жұмысқа орналастыру үшін қосымша жұмыс орындарын құруға бағытталған бірқатар шараларды қабылдауда.

Ресей Федерациясы сотталғандарды тек түрме аумағындағы мекемелерде еңбек етумен қамтамасыз ететінін (РФ Қылмыстық атқару кодексі, 74-бабының 7-бөлігі) заң жүзінде бекітсе, біздің елімізде мекеме аумағынан тыс, алайда күзетілетін арнайы оқшауланған кәсіпорындарда еңбек жағдайларын ұйымдастыруға тыйым салынбаған.

Бұл үшін қылмыстық-атқару жүйесінің осындай өзгерістерге жалпы объективті дайындығы қажет. Атап айтқанда, жұмыс орындарының санын арттыру қажет, түзеу мекемелерінің аумағында жаңа ұйымдар құру немесе жер учаскелерін беру, учаскелер мен өндірістік қуаттарды кеңейту арқылы экономиканың коммерциялық секторын пайдалану мүмкіндіктері қарастырылуда.

Қазақстан Республикасындағы бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебіндегі азаматтарды әлеуметтік жағынан оңалтудың 2017–2019 жылдарға арналған (Авт.: кейінгі жылдардағы құжат табылмады, бұл стратегияның күшін жою туралы мәлімет *әділет.кз* базасынан табылмады) кешенді стратегиясы аясында шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілері ынтымақтастыққа тартылуда. ҚАЖ мекемелерінің іске қосылмаған өндірістік алаңдарында жаңа өндірістер ашқысы келетін кәсіпкерлік субъектілері «Өнімділік – 2020», «Экспорттаушы – 2020», «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламаларында көзделген кәсіпкерлікті мемлекет тарапынан қолдаудың құралдарын пайдаланып, олардың саны артуда.

ҚАЖ комитетінің веб-сайтында «Колониялардағы жұмыспен қамсыздандыру» блогы ашылды. Ол жерде ҚАЖ кәсіпорындарында қосымша тапсырыстар орналастыруға мүмкіндік беретін: қамаудағыларға арналған 100 іс-шара; жұмыспен қамту жобасы; қамаудағылардың табыс тарихы; қамаудағылардың тауарлары мен қызметтерінің виртуалды жәрмеңке-көрмесі; 1000 бизнес-идея секілді жобалар орналастырылады.

Ағымдағы жылдың басынан бастап бұрын іске қосылмаған өндірістік алаңдар 185 субъектіге сенімгерлік басқаруға берілді. Құрылыс материалдарын, халық тұтынатын тауарларды, тігін бұйымдарын өндіру, металдан бұйымдар жасау, мал шаруашылығын өсіру және т.б. салаларда кәсіпкерлік субъектілері ҚАЖ мекемелерімен келісім жасап, нәтижесінде 2500-ден астам сотталған

адамдарды қосымша жұмысқа орналастыруға мүмкіндік туындады [4]. Сотталғандар мен мекеме және кәсіпорын тарапынан үш жақты шарттар жасасудың заңдық негіздемесі пайда болды.

Еңбек келісімшарттарын пайдалану перспективаларын, біздің ойымызша, келісім жасасқан сотталғандар үшін артықшылықтармен байланыстырған жөн: олардың оң мотивациялық сипатын күшейту және ерікті жұмысқа деген ынтаны ынталандыру тұрғысында тиімді болмақ.

Нәтижесінде сотталғандар еңбекке ынталандыру құралдарымен қамтамасыз етіліп, қоғамға пайдалы еңбек етіп қана қоймай, мотивациялық қозғаушы күшке айналып, өз еңбектеріне ақы алып, қажеттіліктері үшін жұмсай алады. Сонымен қатар олар бостандыққа шыққаннан кейін қоғамның бір бөлшегі болып қалыптасуына, табыс тауып, қоғамға жылдам сіңісіп кетуі үшін ұсынылатын жұмыстар арқылы мемлекет тарапынан қолдауға ие болып отыр.

Түрмедегілер еңбегін әлем елдері ішінде кешенді жолға қойған елдердің арасында АҚШ көш бастап тұр деуге болады. Нағыз «түрме-өнеркәсіптік кешенге» айналған әйгілі UNICOR-дың табысы 2019 жылы жарты миллиард доллардан асыпты. Бостандығынан айырылған сотталғандар (олардың көпшілігі соттардың шешімімен сайлау және басқа құқықтарға ие емес) түрмедегі еңбектері үшін — сағатына 23 центтен, яғни 1,15 долларға дейін тиын алып отыр. Салыстыру үшін: 2021 жылы АҚШ Еңбек департаменті белгілеген ең төменгі жалақы — 7,25 доллар, ал федералды қызметкерлер үшін — сағатына 10,95 доллар. Іс жүзінде түрмедегі ақысыз еңбек американдық пенитенциарлық жүйені он есе пайда табу үшін алтын кенішке айналдырып отырғаны аңғарылады.

Федералды түрме өнеркәсібі (FPI — қазіргі UNICOR бренді) 1934 жылы президент Франклин Д. Рузвельтпен құрылған. 1935 жылдың 1 қаңтарында FPI ресми түрде Америка Құрама Штаттарының үкіметіне тиесілі корпорация ретінде жұмысын бастады. Бағдарлама құрылғаннан бері 80 жыл өтсе де салық төлеуден босатылған және қауіпсіз түрмелер құрып, сотталғандар арасында қайталанатын қылмысты азайту арқылы бүкіл елге пайда әкеліп отыр. Осы жүйе көптеген елдердің сотталғандар еңбегін пайдалануға деген қызығушылығын туындатып отыр.

Америка Құрама Штаттарындағы жеке меншік нысанындағы түрмелер тұтқындарды ұстауды таза бизнес ретінде қарастырады деген ақпар да бар. Мұнда тұтқынның жалақысы сағатына 86 цент пен 3,45 доллар аралығында (Салыстыру үшін: АҚШ Еңбек департаменті белгілеген ең төменгі жалақы 2021 жылы 7,25, ал федералды қызметкерлер үшін сағатына 10,95 долларды құрайды).

Алайда, американдық сотталғандардың көпшілігі үшін мұндай тиын — туыстарына қоңырау шалу немесе түрме дүкенінен бірдеңе сатып алудың жалғыз мүмкіндігі. Сонымен қатар, сотталғандардың барлығының дерлік (статистика бойынша, олардың көпшілігі қара торы өнді адамдар) сот төлейтін айыппұлдарды төлейді. Мұның бәрі АҚШ-та темір тордың ар жағында отырған адамдарды кез келген жұмысқа кірісуге ынталандырады.

Бір ғана АҚШ-қа қатысты бұл мысалдан біз еркін адамдар (бостандықтағы) мен түрмедегілердің еңбегіне ақы төлеудегі айырмашылықтарды, бизнес құрылымдар үшін арзан жұмыс күшінің тиімділігін ғана байқап қоймай, еңбек ету ұзақтығында да ерекшелік болатынын түсіндік.

Неміс түрмелері сотталғандарға жеке компанияларда сағатына 1–3 еуро төлеуге рұқсат береді. Германияда сотталғандарға сағаттық ең төменгі жалақы 9,60 еуроны құрайды. Құқық қорғаушылар бұл жағдайды Deutsche Wirtschafts Nachrichten, CORRECTIV тәуелсіз зерттеу тобына сілтеме жасап «таза қанау» деп атайды, деп жазады [5].

Түрмедегі еңбек бүкіл әлемде белсенді қолданылады. Сотталғандар әскерилерге киім тігеді, электроника мен жиһаз жинайды, төсек жапқыштар, медициналық киімдер, спортшылар мен құрылысшылардың каска секілді бас киімдері, киімдерді айрықшаландыратын белгілер, жол қауіпсіздік белгілері, қағаз бұйымдар, резеңке мен пластиктен жасалатын бұйымдар т.б. өндіріс орындарын мекеме аумағында немесе мекеме аумағына жақын орналасқан жерлерде ұйымдастыру мүмкіндіктері көптеген елдерде жолға қойылған.

Бұл тек елдердің бюджетіне ғана емес, жеке компанияларға да пайда әкеледі. Сотталғандардың еңбегін пайдалану жыл сайын Ресейге миллиардтаған рубль әкеледі, ал ел сотталғандардың өздеріне Еуропадағыға қарағанда ондаған есе аз жұмсайды. Билік тұтқындарды жұмысшылардың жетіспеушілігі мен коронавирустық пандемияға байланысты мигранттардың кетуі аясында мегақұрылымдарда жұмыс істеуге тарту туралы ойлануда. Алайда сотталғандар арасында қылмыстылықтың өршіп кету қаупіне байланысты тоқтатып отырған жайы бар.

Теория мен практика мәселелерін талдай келе, сотталғандар еңбегінің құл еңбегіне айналуын болдырмау бағында шаралар әлі де процесс үстінде.

Ғылыми әдебиеттерде сотталғандар еңбегінің белгілерін ажыратуға ұмтылыс жасалған. Мысалы, Л.Г. Крахмальник сотталғандар еңбегінің үш негізгі айырмашылығын бөліп көрсетті:

1) сотталғандардың еңбегі заң тұрғысынан ерікті еңбек болып табылмайды;
2) сотталғандарды еңбекке тартудың мақсаттарында айырмашылық бар, атап айтқанда, оларды жұмысқа енгізудің негізгі мақсаты — сотталғанды түзету мен қайта тәрбиелеу мақсаты болып табылатынын;

3) сотталғандарды жұмысқа тарту жағдайында қаралау, жапа шектіру жоқ [6: 12], — деп көрсеткен.

Кейінгі кезеңде бостандығынан айыру орындарында сотталғандардың еңбегі мына ерекшеліктермен сипатталды:

1) сотталғанда түзету, экономикалық, сауықтыру және сублимациялық (қоғамға пайдалылық) мақсаттарының болуы;

2) сотталғандарға арналған ақылы еңбекті тек қана мемлекеттік кәсіпорындар негізінен ұйымдастыру;

3) міндетті, бірақ мәжбүрлі емес еңбек етумен ерекшеленеді десе [7: 49];

Сондай-ақ, сотталғандардың еңбегі жазаға жатпайды, бірақ жазалау сипатына ие болуын жоққа шығаруға болмайды, — деп қосқандар да бар [8: 81].

Заманауи ғылыми әдебиеттерде сотталғандардың еңбегі келесідей қарастырылады:

1) сотталғандарды түзеу құралдары ретінде;

2) нарықтық экономика жағдайындағы қоғам мен түзеу институттарының экономикалық мәселелерін шешу құралдары (еңбекке қабілетті сотталғандарға қатысты);

3) еңбекке қабілеттілігі шектеулі және науқастарға қатысты сауықтыру және денсаулығын нығайту құралдары ретінде;

4) сотталғандарды түзеу мекемелерінде және жазадан босатылғаннан кейін оларға бостандықта қажетті мамандықтарға оқуға тарту құралдары ретінде [9: 5].

Нәтиже

Біз осы зерттеу нәтижесінде бостандығынан айыру түріндегі жазаға тартылған сотталғандардың еңбегінің келесідей белгілерін көрсетеміз және сипаттамасын береміз:

1) *Сотталғандар еңбегі бостандықта жүрген адамдардың еңбегіне қарағанда міндеттілік сипатқа ие.* Олар өз еріктерімен еңбек шартын жасаса алмайды, мекеме әкімшілігі ұйымдастырған жұмыстарда немесе өзге кәсіпорындарда тиісті күзет жүйесімен қамсыздандырылған жағдайда жол беріледі;

2) *Сотталғандар еңбегіне ақы алуы заңмен бекітілген.* Қазақстан Республикасының Еңбек кодекsinде сотталғандардың негізгі құқықтары қатарында олардың қауіпсіз еңбек жағдайына, тынығуына, демалыс алуына, сондай-ақ істеген еңбегіне тиісті ақы төлемін алуға құқығы бар деп белгіленген. Сотталғандарды ақы төленетін жұмыстарға тарту үшін жұмыс орындарын құру міндеті мекеме әкімшілігіне жүктелген (ҚР ҚАК 119-бабы);

3) *Экономикалық теория тұрғысынан алғанда сотталғандардың еңбегі бостандықтағы адамдардың еңбегіне пара-пар.* Еркін немесе қоғамнан оқшау болуына қарамастан, еңбек шарты жасалғаннан кейін әрбір қызметкер өз міндеттеріне адал қарауы, тиісті дәрежеде қызметін жүзеге асыруы міндеттеледі және қызметкердің басшысы секілді мекеме әкімшілігінің басшысы сотталған қызметкер тарапынан еңбектік міндеттерінің орындалуын талап етуге құқығы бар;

4) *Сотталғандардың еңбегі ең алдымен оны түзетудің құралдарының бірі болып табылады.* Халықаралық құжаттарға сәйкес сотталғанның істеген еңбегіне ақы алуы экономикалық мақсатты емес, оның қылмыс жасағаннан кейін түзеліп бостандыққа шыққанда белгілі бір кәсіпке бейімделуін мақсат етеді;

5) *Сотталғандардың еңбегі жазалау (қаралау) емес, жазамен қосылған сотталғанды түзету құралдарының бірі.* Еңбек сотталған адамның мінез-құлқын жақсы жаққа өзгертуге, оның бойында адалдық, еңбексүйгіштік, тәртіпке бойұсыну, қызметтестерінің жұмысына кедергі келтірмеу сияқты қасиеттерді сіңіріп қана қоймай, жаза өтеу мерзімі аяқталғаннан кейін қоғамға қажетті мамандықтар бойынша жылдам жұмысқа орналасуға мүмкіндіктер беруге арналған;

6) *Сотталғандардың еңбегі міндеттілік сипатқа ие.* Бостандығынан айыруға сотталғандар еңбек заңына сәйкес жұмыс барысында қандай да бір жазатайым оқиғалар орын алған кезді

есептемегенде, еңбек жағдайларын жақсарту үшін ереуілге шығып, жұмысты тоқтатуына Еңбек кодексімен тыйым салынған;

7) Бас бостандығынан айыру орындарында және сот үкімі бойынша еңбекке тартылған адамдардың еңбек етуі барысында авариялар, дүлей зілзала салдарын жою бойынша, адам өмірін және мүлікті құтқару жөніндегі еріктілер мүшелері қатарында болуы еңбек қызметіне байланысты және еңбекке қабілетсіздігіне не қайтыс болуына әкеп соққан денсаулығының зақымдану жағдайлары еңбек заңына сәйкес жазатайым оқиғалар ретінде тергеп-тексерілуі тиіс [10: 96].

Аталған белгілер көмегімен сотталған еңбегі мен қарапайым азаматтар еңбегінің айырмашылықтары мен сотталғандар еңбегін барынша кейінгілердің еңбегіне жақындатуға мүмкіндіктер аламыз.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандар негізінде қылмыстық атқару жүйесінде біз сотталғандардың еңбегін ең алдымен оларды түзеуге және экономикалық міндеттерді шешуге бағытталған тиімді құралдардың бірі ретінде қарастыруымыз керек. Бостандығынан айыруға, сотталғандардың еңбегіне халықаралық құжаттармен рұқсат етілген. Сотталғандардың ұзақ уақыт бойы мекемелерде жаза атқаруы, яғни еліміздегі жазаны өтеудің қалыптасқан жүйесі оның отбасылық, туыстық байланыстарын әлсіретіп қана қоймай, сотталғандарға өз ресурстарын ұтымды және дұрыс пайдалану және бостандықтағы әртүрлі өмірлік жағдайларда барабар шешімдер қабылдау дағдыларын жоғалтуына ықпалын тигізеді. Еңбек арқылы сотталғандар мекемеде болу уақытында әлеуметтік құндылықтар, соның ішінде еңбектің құндылығы, жауапкершілік және басқаларды құрметтеу және бірлесіп қызмет етуді үйретеді. Сотталғандардың көпшілігі оқу-білім алып, бұрын білмеген кәсіпті меңгеріп, белгілі бір салада маман иесі болып шығуына жағдай жасалған. Тіпті кейбіреуінің еңбегі арқасында бұрын ешқашан ие болмаған бағалау мен абыройға ие болуы да ғажап емес.

Мекемелерден босатылғаннан кейін адамды әлеуметтік ортаға бейімдеу, әрі қарай сүйемелдеу, оны қоғамға толық қайтару тетігінің тиімділігі, бастапқы кезеңде туындаған әлеуметтік-құқықтық проблемаларды шешуге жәрдемдесуде алған мамандықтары мен дағдылары айрықша мәнге ие болатыны да сондықтан.

Бұл күрделі мәселеде тек еліміздің қылмыстық атқару жүйесі ғана емес, барлық уәкілетті мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдар бірлесіп, кешенді ынтымақтастық орнатуы тиіс. Қылмыстық атқару заңнамасында белгіленген сотталғандардың еңбегі императивтік норма болғанына қарамастан, сотталғандардың еңбегінің қоғамға пайдалы болуын қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралар кешенін одан әрі жалғастыра түсуі тиіс. Сотталғандардың еңбегінің құлдыққа айналуына жол бермеу керек: олар мегажобаларда тек өз еркімен және лайықты ақшаға жұмыс істеуі керек. Ол үшін түрме жүйесін модернизациялау жұмыстарын әлі де жалғастыра түсу қажет, тарихтағы ГУЛАГ, КАРЛАГ секілді қателіктер ендігі уақытта қайта оралмауы үшін қазіргі ұрпақ бар күшін жұмсауы тиіс.

Ішкі еңбекті ұйымдастыру тұрғысынан қылмыстық-атқару жүйесіндегі диспозитивтік қағидаларды дамыту мақсатында көтермелеу мен ынталандыру әсеріне қол жеткізу үшін сотталғандармен шарттар жасасу практикасын жаппай енгізу, сондай-ақ өзге де мәселелер де мемлекеттік деңгейде Үкімет тарапынан әрі қарайғы қолдауды талап етеді. Бостандығынан айырылғандар «қоғам үшін қажетсіз болу» қаупінен арылуы тиіс.

Аталған мақала «ҚР Үздік оқытушысы — 2020» гранты аясында орындалды.

Әдебиеттер тізімі

1 Материал из Википедии — свободной энциклопедии. Лишение свободы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D1%8B

2 Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными // UNODC: Управление ООН по наркотикам и преступности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_24/resolutions/L6_Rev1/ECN152015_L6Rev1_r_V1503587.pdf

- 3 Конвенция о принудительном или обязательном труде [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c029_ru.htm
- 4 Қазақстан Республикасындағы бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017–2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000387>
- 5 На каких условиях заключенных в разных странах привлекают к работе [Электронный ресурс] // Российская газета — Федеральный выпуск. № 121(8472). — Режим доступа: <https://rg.ru/2021/06/02/na-kakih-usloviiah-zakliuchennyh-v-raznyh-stranah-privlekauiut-k-rabote.html>
- 6 Крахмальник Л.Г. Труд заключенных и его правовое регулирование в СССР / Л.Г. Крахмальник. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1963. — 261 с.
- 7 Зубков А.И. Теоретические вопросы правового регулирования труда осужденных в советских исправительно-трудовых учреждениях / А.И. Зубков. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1974. — С. 49.
- 8 Уткин В.А. Курс лекций по уголовно-исполнительному праву. Особенная часть / В.А. Уткин. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1995. — 187 с.
- 9 Гуцал Н.И. Правовое регулирование труда осужденных, отбывающих наказание в исправительных колониях: дис. ... канд. юрид. наук / Н.И. Гуцал. — М., 2007. — 227 с.
- 10 Әбдіжәми А.Ж. Қылмыстық атқару құқығы: оқу құралы / А.Ж. Әбдіжәми. — Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2020. — 158 б.

А.Ж. Абдижами

Труд осужденных к лишению свободы: обоснование и теоретические вопросы

Вопросы, связанные с отбыванием наказания в виде лишения свободы, требуют постоянного проведения научно-теоретических исследований. Это связано с тем, что наказание в виде лишения свободы установлено в качестве вида наказания законами многих стран мира. В результате опыт привлечения к труду лиц, осужденных при исполнении данного наказания, требует пристального внимания. В этой связи вопрос о том, является ли труд осужденных правом или обязанностью, является источником проведения многих исследований. Найти ответ на этот вопрос пытался и автор статьи, рассматривая проблему, исходя из важности выделения основных признаков труда осужденных. С помощью указанных признаков автором получена возможность максимально приблизить труд осужденных к труду граждан на свободе. При этом профессии, которые осваиваются при исполнении приговоров в учреждениях, должны быть не только общественно полезным делом, но и полезным после истечения срока отбывания наказания. С помощью методов исторической сопоставимости были изучены материалы об эффективности проводимой в стране модернизации уголовно-исполнительной системы в направлении сближения учреждений уголовно-исполнительной системы с требованиями низших международных стандартов содержания осужденных как путей отчуждения труда осужденных от таких категорий, как пытка, эксплуатация, рабский труд. При этом работа администраций учреждений по активизации работы производственно-хозяйственных предприятий должна стать гарантией максимального приближения труда осужденных к труду граждан на свободе. В заключение сделан вывод о том, что основные особенности работы осужденных позволяют рассматривать труд осужденных как императивную норму уголовно-исполнительного права, а работы, проводимые в рамках государственно-частного партнерства, позволяют изучать его как право осужденных на свободу выбора вида труда.

Ключевые слова: уголовное право, уголовно-исполнительное право, наказание, система наказаний, лишение свободы, исполнение наказания в виде лишения свободы, осужденные, правовое регулирование труда, труд осужденных.

A.Zh. Abdizhami

Labor of persons sentenced to imprisonment: justification and theoretical issues

Issues related to serving a sentence in the form of imprisonment require constant scientific and theoretical research. This is due to the fact that the punishment in the form of imprisonment is established as a type of punishment by the laws of many countries of the world. There is experience in attracting persons convicted in the execution of this punishment to work. In this regard, the question of whether the work of convicts is a right or an obligation is the source of many studies. The author of the article also tried to find an answer to this question, considering the problem based on the importance of highlighting the main signs of convict labor. With the help of these signs, we get the opportunity to bring the work of convicts as close as possible to the work of citizens at liberty. At the same time, professions that are mastered during the execution of sentences in institutions should be not only socially useful, but also useful after the expiration of the sentence. Historical comparability methods have been applied in order to study the effectiveness of the modernization

of the penitentiary system in the country in the direction of bringing the institutions of the penitentiary system closer to the requirements of the lowest international standards for the detention of convicts as ways of alienating the labor of convicts from such categories as torture, exploitation, slave labor. Concurrently, the work of the administration of the institution to activate the work of production and economic enterprises should be a guarantee of maximum convergence of the labor of convicted persons with the labor of freed persons. In conclusion, the work of convicts is considered as an imperative norm of criminal executive law, and the work carried out within the framework of a public-private partnership allows to analyze it as the right of convicts to the freedom to choose the type of work.

Keywords: criminal law, penal enforcement law, punishment, system of punishments, deprivation of liberty, execution of punishment in the form of deprivation of liberty, convicts, legal regulation of labor, labor of convicts.

References

- 1 Material iz Vikipedii — svobodnoi entsiklopedii. Lishenie svobody [Material from Wikipedia, a free encyclopedia. Deprivation of liberty]. *ru.wikipedia.org*. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D1%8B [in Russian].
- 2 Minimalnye standartnye pravila Organizatsii Obedinennykh Natsii v otnoshenii obrashcheniia s zakliuchennymi UNODC: Upravlenie OON po narkotikam i prestupnosti [United Nations Organization's Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. UNODC: United Nations Office on Drugs and Crime]. *unodc.org*. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_24/resolutions/L6_Rev1/ECN152015_L6Rev1_r_V1503587.pdf [in Russian].
- 3 Konventsiia o prinuditelnom ili obiazatelnom trude [Convention on Forced or Compulsory Labour]. *ilo.org*. Retrieved from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c029_ru.htm [in Russian].
- 4 Qazaqstan Respublikasyndagy bas bostandygynan aiyr otyndarynan bosatylgan zhane probatsiia qyzmetinde esepke turgan azamattardy aleumettik onaltudyn 2017–2019 zhyldarga arnalgan keshendi strategiiasy [On approval of a Comprehensive strategy for the Social Rehabilitation of citizens released from prison and registered with the Probation Service in the Republic of Kazakhstan for 2017–2019]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000387> [in Kazakh].
- 5 Na kakikh usloviakh zakliuchennykh v raznykh stranakh privlekaiut k rabote. Rossiiskaia gazeta — Federalnyi vypusk № 121 (8472) [Under what conditions prisoners in different countries are attracted to work. Rossiyskaya Gazeta — Federal Issue No. 121 (8472)]. *rg.ru*. Retrieved from <https://rg.ru/2021/06/02/na-kakih-usloviiah-zakliuchennykh-v-raznyh-stranah-privlekaiut-k-rabote.html> [in Russian].
- 6 Krakhmalnik, L.G. (1963). Trud zakliuchennykh i ego pravovoe regulirovanie v SSSR [Prisoners' labor and its legal regulation in the USSR]. Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta [in Russian].
- 7 Zubkov, A.I. (1974). *Teoreticheskie voprosy pravovogo regulirovaniia truda osuzhdennykh v sovetskikh ispravitelno-trudovykh uchrezhdeniiakh* [Theoretical issues of legal regulation of labor of convicts in Soviet correctional labor institutions]. Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo universiteta [in Russian].
- 8 Utkin, V.A. (1995). *Kurs lektsii po ugovolno-ispolnitelnomu pravu. Osobennaiia chast* [Course of lectures on penal enforcement law. The special part]. Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo universiteta [in Russian].
- 9 Gucal, N.I. (2007). Pravovoe regulirovanie truda osuzhdennykh, otbyvaiushchikh nakazanie v ispravitelnykh koloniiakh [Legal regulation of labor of convicts serving sentences in correctional colonies]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 10 Abdizhami, A.Zh. (2020). *Qylmystyq atqaru quqygy* [Penal enforcement law]. Qaragandy: Bolashak-Baspa [in Kazakh].

А.Б. Бекмагамбетов^{*†}*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: adilet1979@mail.ru)*

Политика противодействия преступлениям, связанным с торговлей людьми, в системе государственной политики

Статья посвящена актуальной в современной теории права и уголовной политологии проблематике нового феномена — «политике противодействия преступности, связанной с торговлей людьми». Рассмотрен вопрос о необходимости создания сбалансированной интегративной модели, которая будет занимать свою нишу в системе международной (глобальной) и национальной государственно-правовой политики с учетом новых парадигм в сфере государственного стратегического планирования, базирующейся на междисциплинарном подходе. Автор также акцентирует внимание на том, что в процессе моделирования направления в уголовной политике необходимо особо изучить вопросы локализации, соотношения и системных взаимосвязей с другими компонентами государственной (внешней, миграционной, экономической, гендерной, общеправовой) политики. Кроме того, отмечено, что в общей системе правовой, в том числе и уголовной политики в отношении таких глобальных вызовов и криминальных угроз, как коррупция, наркотики, терроризм, выделены соответственно антикоррупционная, антитеррористическая (антинаркотическая) политика. Наряду с этим, отсутствует так называемая «антитрафиковая» политика — политика противодействия преступности, связанной с торговлей людьми, что, в целом, негативно сказывается на эффективности борьбы с ней. В связи с этим обосновывается необходимость принятия отдельного нормативно-правового акта в сфере противодействия данному виду преступности.

Ключевые слова: противодействие преступности, эксплуатация человека, торговля людьми, уголовная политика, стратегическое государственное планирование, антитрафиковая политика.

Введение

Государственная политика включает в себя множество направлений: внешняя, миграционная, экономическая, правовая, экологическая, гендерная, культурная, молодежная. В отношении этих направлений имеются соответствующие концепции — официальные стратегические документы, по сути, отражающие результат моделирования определенного направления политики.

Как отмечается в Послании Конституционного совета Республики Казахстан от 21 июня 2021 г. «Стратегии, ежегодные Послания Главы государства и иные документы Системы государственного планирования способствуют созданию прочных гарантий должной реализации положений и норм Основного Закона, их перманентному обновлению в соответствии с меняющимися запросами жизни, новыми вызовами и угрозами» [1].

Существует несколько классификаций правовой политики. Исходя из практики, берущей начало с 2002 г., когда впервые в официальный оборот был введен термин «правовая политика», можно выделить такие ее формы, как правотворческую, правоохранительную, правозащитную.

В то же время через призму отраслевой классификации в состав правовой политики входят уголовная, в том числе антикоррупционная, антикоррупционная, антитеррористическая, антиэкстремистская. К сожалению, в этом ряду нет так называемой «антитрафиковой», или политики противодействия преступности, связанной с торговлей людьми.

Актуальность исследуемого вопроса обусловлена также и тем, что в настоящее время в Республике Казахстан Указом Президента РК была утверждена Концепция правовой политики до 2030 г.

Как представляется в этом документе, в числе ключевых аспектов должны быть обозначены задачи по моделированию одного из направлений уголовной политики — политики противодействия преступности, связанной с торговлей людьми.

^{*} Автор-корреспондент. E-mail: adilet1979@mail.ru

[†] Публикация выполнена в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан по приоритету: «Научные основы «Мәңгілік ел» (образование XXI века, фундаментальные и прикладные исследования в области гуманитарных наук)» и по теме: ИРН АР08053320 «Моделирование политики противодействия системе преступлений, связанных с эксплуатацией человека в свете выполнения Республикой Казахстан международных стандартов».

Методы и материалы

Авторами преимущественно использован системно-структурный анализ в связи с перспективами разработки нового направления уголовной политики противодействия эксплуатации человека и торговле людьми. В целом, ключевая роль в методологии исследования отведена системологии, моделированию, компаративистике, межотраслевому и междисциплинарному подходу.

Поскольку в Республике Казахстан ключевые направления государственной политики нашли отражение в соответствующих концепциях, то материалами для комплексного анализа являются соответствующие официальные документы стратегического характера — Стратегический план развития РК до 2025 года, Концепции внешней политики, правовой политики, гендерной политики, Аналитический доклад Комиссии по правам человека при Президенте.

Результаты и их обсуждение

Октябрь 2021 г. ознаменован принятием Концепции правовой политики до 2030 г., которая определяет приоритетные направления развития национального права, правоохранительной и судебной систем, внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности [2; 3].

Данный документ государственного стратегического планирования обозначил новые горизонты политико-правового развития, отметив достигнутые успехи, обозначив новые перспективные задачи, с акцентом на новую «человекоцентричную парадигму», сервизоориентированную модель вкупе с верховенством права и инновационными технологиями менеджмента.

В Послании Главы государства подчеркивается, что ни один аспект социально-экономического развития не может быть успешно реализован без верховенства закона и гарантирования безопасности наших граждан [3].

Моделирование механизма обеспечения безопасности на основе последних достижений науки и техники нуждается в постоянной апробации и совершенствовании, в том числе в контексте компаративистики и системологии. Комплексный и системный подход — залог эффективности многокомпонентной национальной политики.

В этой связи, как справедливо заметил Р.Т. Нуртаев, «разработку вопросов повышения эффективности правовой политики нашего государства следует рассматривать как составную часть широкомасштабной проблемы функциональной эффективности деятельности государства, в целом, поскольку основная задача проводимой в стране правовой политики сводится к обеспечению гарантированных законами прав и свобод граждан республики и высокоэффективной деятельности государства» [4; 399].

Права, свободы и законные интересы жертв преступлений, связанных с торговлей людьми в свете глобальных вызовов и угроз, находятся в зоне постоянного внимания субъектов международной и национальной политики.

На заседании Национального совета общественного доверия 22.10. 2020 г. Глава государства подчеркнул, что предстоит принять конкретные меры по повышению эффективности профилактики и выявления уголовных правонарушений, связанных с торговлей людьми [5].

В Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 г. закреплено, что Казахстан является активным субъектом международных отношений и участвует в принятии решений, имеющих важное значение для мировой политики [6; 3]. Это также имеет прямое отношение к проблеме торговли людьми, которое, ввиду многоаспектности и необходимости реагирования средствами самых различных отраслей политики и права, освещается в различных официальных концепциях, государственных программах.

Так, в числе приоритетных задач в Концепции внешней политики Республики Казахстан закреплено участие в укреплении международного сотрудничества в области борьбы с нелегальной миграцией и торговлей людьми [7].

В мировом масштабе значительную долю в структуре преступности, связанной с торговлей людьми, занимают соответствующие деяния в целях трудовой эксплуатации, то, безусловно, важна роль политики в сфере предупреждения нелегальной трудовой миграции.

Как отмечено в Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017–2021 гг., в условиях отсутствия «...единой универсальной модели регулирования миграционных процессов в мире...», «...исходя из уровня социально-экономического развития и национальных особенностей, каждая страна формирует собственную миграционную политику» [8]. С учетом этого, нетрудно заме-

тить, что в документе обращается внимание на проблемы системологии и моделирования в части поиска наиболее оптимальных формул и подходов в политике, которые были бы максимально логически выстроены и имели высокую прикладную значимость.

Данные вопросы настолько актуальны, что в Послании Главы государства от 1 сентября 2021 г. подчеркивается, что «большое влияние на наш рынок труда оказывают и миграционные процессы. Казахстан — вторая страна в СНГ по количеству принимаемых трудовых мигрантов. Нужны правильные решения проблем в этой сфере» [9], а далее им ставится задача по разработке новой концепции миграционной политики.

Субъектами формирования глобальной политики, определяющими приоритеты и перспективные задачи в данной сфере, прежде всего, выступают Международная организация труда ООН и Международная организация по миграции. Соответственно выполнение международных стандартов в области трудовых прав человека и мигранта — одно из ключевых обязательств государств и их национальной политики. При этом есть прямая взаимосвязь миграционной политики и уголовной политики в сфере противодействия торговле людьми, результаты которых концентрированно выражены в аналитическом докладе Комиссии по правам человека при Президенте РК.

Проблематика торговли людьми имеет корреляцию с обеспечением гендерного равенства, на что также акцентировано внимание в международных стандартах ООН. Гендерный дисбаланс является благодатной почвой для торговли женщинами и детьми с целью сексуальной эксплуатации.

Субъектом национальной политики Глава государства, который, в соответствии с п.1. ст.1 Конституционного закона РК от 26.12.1995 г. № 2733 «О Президенте Республики Казахстан», определяет основные направления внешней и внутренней политики [10], Парламент страны, который, согласно ст.1 Конституционного закона РК «О Парламенте РК», осуществляет законодательную власть [11], Правительство страны, которое, согласно п. 9 ст.1 Конституционного закона Республики Казахстан от 18.12.1995 г. № 2688 «О Правительстве Республики Казахстан», разрабатывает основные направления социально-экономической политики государства, его обороноспособности, безопасности, обеспечения общественного порядка и организует их осуществление [12] и, кроме того, в соответствии с п.1 ст.5 Закона РК от 29.04.2010 г. № 271-IV «О профилактике правонарушений», разрабатывает основные направления государственной политики в области профилактики правонарушений [13]. В то же время, как следует из п. 7 ст.1 Закона РК от 6.01.2011 г. № 380-IV «О правоохранительной службе», политику по противодействию преступности и иным правонарушениям реализуют правоохранительные органы [14].

Учитывая многоаспектный характер преступлений, связанных с торговлей людьми, следует отметить, что политика в области правонарушений имеет взаимосвязь с другими направлениями социальной политики.

В Концепции гендерной и семейной политики Республики Казахстан до 2030 г. подчеркивается, что «гендерные вопросы являются приоритетными направлениями государственной политики во многих странах. Международное сообщество регулярно отслеживает рейтинги в области гендерного равенства» [15]. Республика Казахстан в рамках выполнения международных обязательств в сфере прав человека регулярно представляет национальные доклады в рамках Универсального периодического обзора для ООН.

Гендерная и семейная политика и уголовная политика в сфере противодействия торговле людьми имеют четкие функциональные взаимосвязи по охране прав и свобод женщин и детей, выполняя в том числе ярко выраженную профилактическую роль в свете международных стандартов. Так, в Концепции гендерной и семейной политики особо сделан акцент на том, что «наблюдаются случаи похищения и насильственной выдачи девушек замуж, что в правовом и светском государстве является преступлением, а не возрождением национальных обычаев и традиций» [16]. В контексте общегуманитарных ценностей и международных стандартов в сфере прав человека подобного рода факты свидетельствуют о необходимости дальнейшей модернизации общественного сознания, что является предметом национальной культурной политики.

Закономерно в Концепции культурной политики Республики Казахстан отмечено, что «важнейшим условием формирования новой модели культурной политики является единение интересов общества и государства в контексте модернизации трех базовых сфер — экономики, политики и сознания» [17]. В свете современных трендов распространения идеологии постиндустриального общества важен разумный баланс между сохранением национального культурного и заимствованием позитивного опыта, а также укреплению иммунитета к негативным зарубежным «ценностям». Поскольку по-

следнее из названного выше напрямую влияет на криминализацию сознания и виктимизацию населения, а значит, повышает риски стать жертвами торговли людьми и секс-индустрии, рекрутироваться в деструктивные организации.

В Комплексном плане по реализации государственной политики в религиозной сфере РК на 2021–2023 гг. справедливо указано, что «современный мир, в силу объективных и субъективных факторов, переживает эпохальные изменения и трансформации как в мировоззренческом, так и социально-экономическом аспектах. Эти обстоятельства, в целом, ведут к размыванию устоявшихся приоритетов и ценностей, а также новым угрозам мирового масштаба, в том числе в религиозной сфере» [18]. При этом возрастает роль информационных технологий, а также цифрового неравенства. В этой связи актуальным представляется, что в Концепции кибербезопасности «Киберщит Казахстана» обращается внимание на необходимость «на внешнеполитическом и внешнеэкономическом уровне последовательно продвигать национальные интересы Республики Казахстан, направленные на преодоление «цифрового» разрыва между участниками международного сообщества в информационной сфере» [19]. Глобальные меры по преодолению цифрового неравенства имеют высокий предупредительный потенциал. Поскольку без этих мер, как отмечено в Концепции правовой политики до 2030 г., «в условиях стремительного развития инновационных цифровых технологий правонарушители используют новые способы совершения уголовных правонарушений, а также создаются дополнительные криминальные угрозы» [20]. К таковым обоснованно следует отнести Даркнет. Так, по мнению А.Г. Александрова, А.А. Сафронова, благодаря возможности работать инкогнито в Даркнете могут совершаться такие деяния, как продажа наркотических средств и психотропных веществ, оружия и боеприпасов, торговля фальшивыми документами, торговля людьми, предоставление услуг наёмных убийц, предоставление за определённую плату пользовательских данных [21; 158].

Субъектом формирования и реализации глобальной уголовной политики выступает Организация Объединённых Наций, а национальной политики — Глава государства, высший представительный орган, Правительство, Комиссия по правам человека при Президенте, правоохранительные органы, неправительственный сектор, которые в совокупности должны представлять единый сложный и отлаженный механизм, отвечающий принципам системности, комплексности.

Следует заметить, что имеет место дифференцированный подход как по уровням субъектом формирования, так и по уровням реализации. Так, согласно п. 1 ст. 4 Закона Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416 «О противодействии терроризму», именно Глава государства определяет основные направления государственной политики в сфере противодействия терроризму [22], то есть субъектом формирования антитеррористической политики является высшее должностное лицо страны.

Государственную политику в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ, прекурсоров и противодействие их незаконному обороту и злоупотреблению ими (антинаркотическую политику), в соответствии со ст. 5 Закона РК от 10.07.1998 г. N 279 «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими», формирует Правительство страны [23].

В п. 4–2 ст. 20 Закона РК «О противодействии коррупции» закреплено, что формирование и координацию антикоррупционной политики входит в компетенции уполномоченного органа по противодействию коррупции, то есть Агентства РК по противодействию коррупции [24].

Таким образом, компаративный и системно-структурный анализ показывает, что проблематика торговли людьми как социально-правовое явление находит свое отражение в самых различных направлениях политики (глобальной, внешней, внутренней, миграционной, гендерной, семейной, культурной, в религиозной сфере, правовой, конституционной, уголовной).

В то же время следует акцентировать внимание на пробеле в общей системе правовой, в том числе и уголовной политики — отсутствии «антитрафиковой» политики — политики противодействия преступности, связанной с торговлей людьми. Термин «антитрафиковая» политика используется, в частности, таким исследователем, как Szczerba, Christopher в диссертации «The Effects of Development on Policies in the Prevention of International Human Trafficking» [25].

В отношении таких глобальных вызовов и криминальных угроз, как коррупция, наркотики, терроризм выделены соответственно антикоррупционная, антитеррористическая, (антинаркотическая) политика.

Заметим, что Комиссией по правам человека при Президенте РК справедливо отмечается, что «в целях определения четких компетенций и полномочий заинтересованных государственных органов

по вопросам борьбы с торговлей людьми, повышения эффективности взаимодействия с НПО и кризисными центрами в сфере противодействия торговле людьми настоятельно рекомендуется разработать и принять отдельный Закон Республики Казахстан «О противодействии торговле людьми» [26; 75].

Исходя из ранее представленного системно-структурного анализа, нетрудно сделать вывод, что этот нормативно-правовой акт также должен указать субъект формирования отдельного направления государственной политики — политики противодействия преступности, связанной с торговлей людьми.

Заключение

Исходя из анализа документов государственного стратегического планирования, можно прийти к следующим выводам и предложениям:

1. В настоящий момент, несмотря на то, что в различных государственных программах, концепциях затрагиваются те или иные аспекты противодействия или профилактики преступлений, связанных с торговлей людьми, целостной системы политики противодействия в данной сфере как подсистемы (направления) антикриминальной (уголовной) политики пока еще не существует.

2. В рамках поступательного развития деятельности по противодействию преступности вносится предложение сформировать государственную политику в сфере противодействия торговле людьми, которая представляет собой сложную многокомпонентную систему, имеющую концептуальные основы (междисциплинарные, межотраслевые и межведомственные системные взаимосвязи), находящуюся в постоянном развитии и совершенствовании в контексте современных глобальных вызовов и процессов.

3. Ввиду сложности самой природы государственной политики в процессе моделирования предлагается разработать механизм гармоничного сочетания правотворческой, правоприменительной и правозащитной политики, а с другой стороны — обеспечить согласованное и гармоничное взаимодействие компонентов уголовной политики между собой, а также с другими направлениями государственной (внешней, миграционной, в сфере религии) и социальной (гендерной, семейной, культурной) политики.

4. Для создания правовой основы, в первую очередь, предлагается разработать базовый закон «О противодействии преступности, связанной с торговлей людьми».

Список литературы

- 1 О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан: Послание Конституционного совета Республики Казахстан от 21 июня 2021 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2100000120/info>
- 2 Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 г. Утв. Указом Президента РК от 15 октября 2021 г. № 674 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 3 Казахстан в новой реальности: время действий: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-Kazakhstan-a-1-sentyabrya-2020-g (Дата обращения: 23.10.2021).
- 4 Нуртаев Р.Т. О методологических аспектах верховенства права в построении уголовной политики государства / Р.Т. Нуртаев// Утверждение верховенства права, общечеловеческих ценностей и приоритетов современного государства: деятельность Конституционного совета Республики Казахстан / под общ. ред д. ю. н., проф. К.А. Мами / авт. предисл. д. ю. н., проф. К.А. Мами. — Нур-Султан: Деловой Мир Астана, 2020. — 464 с.
- 5 Президент Касым-Жомарт Токаев принял участие в четвертом заседании Национального совета общественного доверия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/prezident-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-soveta-obshchestvennogo-doveriya (Дата обращения: 23.10.2021).
- 6 Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 г. № 636. — 135 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (Дата обращения: 23.10.2021).
- 7 Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020–2030 гг. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 г. № 280 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-Kazakhstan-na-2020-2030-gody (Дата обращения: 23.10.2021).
- 8 Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017–2021 годы. Утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 602 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602> (Дата обращения: 23.10.2021).

- 9 Единство народа и системные реформы — прочная основа процветания страны: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01.09.2021 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-Kazakhstan-a-183048>
- 10 Конституционный закон РК от 26.12.1995 г. № 2733 «О Президенте Республики Казахстан» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002733> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 11 Конституционный закон Республики Казахстан от 16 октября 1995 года N 2529 «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002529> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 12 Конституционный закон Республики Казахстан от 18 декабря 1995 г. N 2688 «О Правительстве Республики Казахстан» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002688> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 13 Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года № 271-IV «О профилактике правонарушений» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 14 Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 15 Концепция гендерной и семейной политики Республики Казахстан до 2030 года. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 г. № 384 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 16 Концепция гендерной и семейной политики Республики Казахстан до 2030 года. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 г. № 384 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 17 Концепция культурной политики Республики Казахстан. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 4 ноября 2014 года № 939 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000939> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 18 Комплексный план по реализации государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2021 – 2023 годы. Утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2020 года № 953 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 19 Концепция кибербезопасности («Киберцит Казахстана»). Утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 20 Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Утв. Указом Президента РК от 15 октября 2021 года № 674 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 21 Александров А.Г. Использование сети Даркнет при подготовке и совершении преступлений / А.Г. Александров // Вестн. СПб. ун-та МВД России. — 2021. — № 1 (89). — С. 156–160; doi: 10.35750/2071–8284–2021–1, 156–160.
- 22 Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416 «О противодействии терроризму» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 23 Закон Республики Казахстан от 10 июля 1998 года N 279 «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000279>
- 24 Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410—3 РК «О противодействии коррупции» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 25 Szczerba, Ch. The Effects of Development on Policies in the Prevention of International Human Trafficking. (2014). HIM 1990–2015. 1621. — 72 p. // <https://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990–2015/1621> (Дата обращения: 23.10.2021).
- 26 Актуальные проблемы защиты социально-экономических, трудовых, гражданских и культурных прав граждан и иных лиц в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан: спец. докл. — Нур-Султан: Комиссия по правам человека при Президенте РК, 2021. — 131 с.

Ә.Б. Бекмағамбетов

Мемлекеттік саясат жүйесіндегі адам саудасына байланысты қылмыстарға қарсы іс-қимыл саясаты

Мақала қазіргі құқық теориясы мен қылмыстық саясаттану саласындағы «адам саудасымен байланысты қылмысқа қарсы саясат» жаңа феноменінің өзекті мәселелеріне арналған. Сондай-ақ пәнаралық тәсілге негізделген мемлекеттік стратегиялық жоспарлау саласындағы жаңа парадигмаларды ескере отырып, халықаралық (жаһандық) және ұлттық мемлекеттік-құқықтық саясат жүйесінде өз орнын алатын, теңдестірілген интегративті модель құру қажеттілігі туралы мәселе қарастырылған. Автор сондай-ақ қылмыстық саясаттың бағытын модельдеу процесінде мемлекеттік (сыртқы, көші-қон, экономикалық, гендерлік, жалпы құқықтық) саясаттың басқа компоненттерімен оқшаулау, арақатынас және жүйелі өзара байланыс мәселелеріне ерекше назар аудару қажет екендігі жөнінде жазған. Жұмыста сыбайлас жемқорлық, есірткі, терроризм сияқты жаһандық сын-тегеуріндер мен қылмыстық қатерлерге қатысты құқықтық, оның ішінде қылмыстық саясаттың жалпы жүйесінде тиісінше сыбайлас жемқорлыққа қарсы, терроризмге қарсы (есірткіге қарсы) саясат атап өтілген. Сонымен қатар, «трафикке қарсы» саясат — адам саудасымен байланысты қылмысқа қарсы саясат, бұл, әдетте, оған қарсы күрестің тиімділігіне теріс әсер етеді. Осыған байланысты қылмыстың осы түріне қарсы іс-қимыл саласында жеке нормативтік-құқықтық актіні қабылдау қажеттілігі негізделеді.

Кілт сөздер: қылмысқа қарсы іс-қимыл, адамды қанау, адам саудасы, қылмыстық саясат, стратегиялық мемлекеттік жоспарлау, трафикке қарсы саясат.

A.B. Bekmagambetov

Anti-human-trafficking policy in the system of public policy

The article is devoted to the problematics of the new phenomenon of “the policy of combating crime associated with human trafficking”, which is relevant in modern theory of law and criminal political science. The article discusses the need to create a balanced integrative model that will occupy its niche in the system of international (global) and national state–legal policy, taking into account new paradigms in the field of state strategic planning, based on an interdisciplinary approach. In the process of modeling the direction in criminal policy, it is necessary to place special emphasis on the issues of localization, correlation and systemic relationships with other components of state (external, migration, economic, gender, general legal) policy. The author of the article notes that in the general legal system, including criminal policy in relation to such global challenges and criminal threats as corruption, drug addiction, terrorism, anti-corruption, anti-terrorist, (anti-drug) policies are singled out. Along with this, there is no so-called “anti-trafficking” policy — a policy of combating crime related to human trafficking, which in general negatively affects the effectiveness of the fight against it. In this regard, the necessity of adopting a separate regulatory legal act in the field of combating this type of crime is substantiated.

Keywords: crime prevention, human exploitation, human trafficking, criminal policy, strategic state planning, anti-trafficking policy.

References

- 1 Poslanie Konstitutsionnogo soveta Respubliki Kazakhstan ot 21 iyunia 2021 goda «O sostoianii konstitutsionnoi zakonnosti v Respublike Kazakhstan» [Message of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated June 21, 2021 “On the state of constitutional legality in the Republic of Kazakhstan”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2100000120> [in Russian].
- 2 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 oktiabria 2021 goda № 674 «Ob utverzhdenii Kontseptsii pravovoi politiki Respubliki Kazakhstan do 2030 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674 “On approval of the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> [in Russian].
- 3 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana «Kazakhstan v novoi realnosti: vremia deistvii» (1 sentiabria 2020 goda) [State of the Nation Address by President Kassym-Jomart Tokayev “Kazakhstan in a new reality: time for action” (September 1, 2020)]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020> [in Russian].
- 4 Nurtaev, R.T. (2020). O metodologicheskikh aspektakh verkhovstva prava v postroenii ugolovnoi politiki gosudarstva [On the methodological aspects of the rule of law in the construction of the state's criminal policy]. Nur-Sultan: Delovoi Mir Astana [in Russian].
- 5 Prezident Kasym-Zhomart Tokaev priniat uchastie v chetvertom zasedanii Natsionalnogo soveta obshchestvennogo doveriia [President Kassym-Jomart Tokayev took part in the fourth meeting of the National Council of Public Trust]. *akorda.kz*. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/prezident-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-chetvertom-zasedanii-natsionalnogo-soveta-obshchestvennogo-doveriya [in Russian].
- 6 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 fevralia 2018 goda № 636 «Ob utverzhdenii Natsionalnogo plana razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2025 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 15, 2018 No. 636 “On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> [in Russian].
- 7 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 6 marta 2020 goda № 280 «O Kontseptsii vneshnei politiki Respubliki Kazakhstan na 2020–2030 gody» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 6, 2020 No. 280 “On the Concept of Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan for 2020–2030”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000280> [in Russian].
- 8 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 29 sentiabria 2017 goda № 602 «Ob utverzhdenii Kontseptsii migratsionnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2017–2021 gody i Plana meropriiati po realizatsii Kontseptsii migratsionnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2017–2021 gody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 29, 2017 No. 602 “On approval of the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021 and the Action Plan for the implementation of the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602> [in Russian].
- 9 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana «Edinstvo naroda i sistemnye reformy — prochnaia osnova protsvetaniia strany» (1 sentiabria 2021 goda) [State of the Nation Address by President Kassym-Jomart Tokayev “Unity of the People and Systemic Reforms are solid foundation for the Nation's Prosperity” (September 1, 2021)]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> [in Russian].
- 10 Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan ot 26 dekabria 1995 goda № 2733 «O Prezidente Respubliki Kazakhstan» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 1995 No. 2733 “About the President of the Republic of Kazakhstan”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002733> [in Russian].
- 11 Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan ot 16 oktiabria 1995 goda № 2529 «O Parlamente Respubliki Kazakhstan i statute ego deputatov» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated October 16, 1995 No. 2529 “On the Parliament of the Republic of Kazakhstan and the status of its deputies”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002529> [in Russian].

12 Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 dekabria 1995 goda № 2688 «O Pravitelstve Respubliki Kazakhstan» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 18, 1995 No. 2688 “About the Government of the Republic of Kazakhstan”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002688> [in Russian].

13 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 29 aprelya 2010 goda № 271-IV «O profilaktike pravonarushenii» [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 29, 2010 No. 271-IV “On the prevention of offenses”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271> [in Russian].

14 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 yanvaria 2011 goda № 380-IV «O pravookhranitelnoi sluzhbe» [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2011 No. 380-IV “About Law Enforcement”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380> [in Russian].

15 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 6 dekabria 2016 goda № 384 «Ob utverzhdenii Kontseptsii semeinoi i gendernoi politiki v Respublike Kazakhstan do 2030 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016 No. 384 “On approval of the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384> [in Russian].

16 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 6 dekabria 2016 goda № 384 «Ob utverzhdenii Kontseptsii semeinoi i gendernoi politiki v Respublike Kazakhstan do 2030 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016 No. 384 “On approval of the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384> [in Russian].

17 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 4 noiabria 2014 goda № 939 «O Kontseptsii kulturnoi politiki Respubliki Kazakhstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 4, 2014 No. 939 “About the Concept of cultural policy of the Republic of Kazakhstan”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000939> [in Russian].

18 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 31 dekabria 2020 goda № 953 «Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana po realizatsii gosudarstvennoi politiki v religioznoi sfere Respubliki Kazakhstan na 2021–2023 gody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2020 No. 953 “On approval of the Comprehensive Plan for the Implementation of State Policy in the Religious Sphere of the Republic of Kazakhstan for 2021–2023”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> [in Russian].

19 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 30 iyunia 2017 goda № 407 «Ob utverzhdenii Kontseptsii kiberbezopasnosti («Kibershchit Kazakhstana»)» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017 No. 407 “On approval of the Concept of Cybersecurity (“Cyber Shield of Kazakhstan”)”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407> [in Russian].

20 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 oktiabria 2021 goda № 674 «Ob utverzhdenii Kontseptsii pravovoi politiki Respubliki Kazakhstan do 2030 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674 “On approval of the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> [in Russian].

21 Aleksandrov, A.G., & Safronov, A.A. (2021). Ispolzovanie seti Darknet pri podgotovke i sovershenii prestuplenii [Use of the Darknet in the preparation and commission of crimes]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta Ministerstvo vnutrennikh del Rossii — Bulletin of the Saint Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 1 (89), 156–160 [in Russian].

22 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 13 iulia 1999 goda № 416 «O protivodeistvii terrorizmu» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 13, 1999 No. 416 “On countering terrorism”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416> [in Russian].

23 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 10 iulia 1998 goda № 279 «O narkoticheskikh sredstvakh, psikhotropnykh veshchestvakh, ikh analogakh i prekursorakh i merakh protivodeistviia ikh nezakonnomu oborotu i zloupotrebleniiu imi» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 10, 1998 No. 279 “On narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors and measures to counter their illicit trafficking and abuse”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000279> [in Russian].

24 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 noiabria 2015 goda № 410-V «O protivodeistvii korruptsii» [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015 No. 410-V “Anti-corruption”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> [in Russian].

25 Szczerba, Ch. (2014). The Effects of Development on Policies in the Prevention of International Human Trafficking. HIM 1990–2015. 1621. *stars.library.ucf.edu*. Retrieved from <https://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990-2015/1621/>.

26 Aktualnye problemy zashchity sotsialno-ekonomicheskikh, trudovykh, grazhdanskikh i kulturnykh prav grazhdan i inykh lits v sfere protivodeistviia trgovle liudmi v Respublike Kazakhstan (Spetsialnyi doklad Komissii po pravam cheloveka pri Prezidente Respubliki Kazakhstan, 2021) [Actual problems of protecting the socio-economic, labor, civil and cultural rights of citizens and other persons in the field of combating human trafficking in the Republic of Kazakhstan (Special report of the Commission on Human Rights under the President of the Republic of Kazakhstan, 2021)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31821699 [in Russian].

L.K. Kusainova^{1*}, L.S. Shoshaeva¹, A.B. Sopykhanova²

¹Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan

²Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan

(E-mail: klarisa_777@mail.ru, Scopus Author ID: 0000-0002-8208-6623,

keukonf2012@mail.ru, sopykhanova09@mail.ru)

Problematic aspects of improving property measures of criminal procedural restraint under the legislation of the Republic of Kazakhstan

The article analyzes the points of view of various scientists, as well as legislation regulating the legal status of the application of property-related preventive measures. The purpose of the research work is to study the effective application of these preventive measures and the problematic aspects arising from their use. The methodological basis of the study is the modern doctrine of the measures of procedural restraint in criminal proceedings. General scientific methods such as comparative legal, logical, systematic methods have been applied in the work. The novelty of the article lies in the fact that for the first time it is proposed to introduce another measure of restraint — a property surety, as an alternative to another measure of restraint currently used in criminal proceedings — bail. In this regard, the problematic aspects of criminal procedural measures of restraint of a property nature existing in national legislation were examined, the application of these measures of restraint and ways to improve them were analyzed. Particularly, the specification of the conditions and grounds for the application of property preventive measures, the introduction of a specialized state deposit financial institution for the reception of valuables deposited to ensure the fulfillment of obligations, claims and monetary guarantees, as well as collateral amounts. The authors proposed to set deadlines for the deposit of the collateral amount and the necessary documents to ensure a property surety from the moment of the decision on the chosen measure of restraint in the form of a pledge or property surety. It was concluded that introducing a new measure of criminal procedural restraint — property surety, as the most effective in modern times is necessary.

Keywords: property of a measure of restraint, property guarantee, pledge, responsibility, humanity, terms of use, accused, severity of the crime, factual background.

Introduction

The modern period is characterized by vigorous activity of many countries to improve their criminal laws.

In this regard, we study the experience of foreign countries carried out various reforms in the criminal law field, update of the Concept of Legal Policy.

According to the lawyer V. Tumanov, the study of international law “opens up new horizons of attorney, allows to learn more about his country's right, because the specific features of this law is clearly identified in comparison with other systems. A comparison can equip the lawyer with ideas and arguments that can not be obtained even with very good knowledge of only its own right” [1; 38].

The present time is characterized by the modernization of public administration and sensible public policy. Fundamental changes have taken place in the political, economic, and ideological spheres of life demanded that, in turn, understanding the problems of compliance of national legislation, in particular criminal procedure, recognized international standards. International legal instruments reflect the idea of a more developed democratic principle in all areas, noting that human rights and freedoms — these are universal legal values, which are characterized by the establishment of common international legal standards for the protection of individual rights. S.K. Zhursimbaev considers that level of human rights is a key indicator of democratic and civilized society, so the independence of Kazakhstan with much more active implementation of the basic provisions of the Declaration and recognized legal standards for the protection of human rights in national law [2; 17].

*Corresponding author's e-mail: klarisa_777@mail.ru

Experimental

The methodological basis of the study is the modern doctrine of the interaction of economics and the environment, constitutional provisions in the field of nature management and environmental protection.

In the work, general scientific methods were used: comparative legal, logical, systematic and historical methods.

For formulating the theoretical principles, the works of domestic and foreign leading legal scholars in the field of the general theory of law, environmental science, and administrative law were examined. In addition, the works of ecologists, economists, representatives of other branches of knowledge, who studied environmental problems were also analyzed.

When conducting the study, the authors were guided by the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the current environmental legislation, legislation on tourism, reviews, generalizations, and statistical reporting documents on recreational nature management were also applied.

Results

Defending the idea of deepening democratic principles in the criminal process, it seems appropriate to consider the rights, freedoms and interests of not only the victim of a crime subject, but also the perpetrator of the crime.

Common in the criminal process is the fact that such a preventive measure, as the arrest is the most effective and carries a greater extent of the problem of criminal proceedings. According to a survey of practitioners, a measure of restraint in the form of arrest use is 100 % of the respondents on parole and good conduct — 84 % of investigators, 66 % of the judges, 54 % of prosecutors.

The effective use of other preventive measures, specifically property, ensures the proper conduct for the accused (suspect) such as arrest or house arrest. All of this is characterized by economic stability and progressive physical facilities of the population, compared to previous decades define a particular interest in the property rights and material benefits. Interest of the participants involved in the sphere of criminal proceedings, in particular the accused (suspect) is to maintain its ownership interest through appropriate conduct and appearances on the challenges to the authority conducting the criminal process.

For equal basis with the pledge, we offer another measure of restraint in the form of guarantees of property, which is also a measure of a material nature. The essence of the guarantee of property is to incorporate only the third part of any property to ensure the proper conduct of the accused and his appearance on the challenges in the criminal proceedings.

In connection with this, we identified the characteristics of mortgage and property guarantees:

1. Preventive measures are more humane character of the accused (suspect), as compared with the arrest that commonly used in security measure.

2. Main idea of compliance and achieving the objectives stated in Article 139 Code of Criminal Procedure [3], the application of preventive measures is a property interest in the estate as depositors, guarantors, and the accused (suspect).

3. They have influence and moral-psychological elements. The element of morality is manifested in the trust mortgage, guarantor accused (suspect) that it does not violate these obligations owed by the criminal proceedings, as well as to justify the confidence of the accused (suspect) before the mortgage, the guarantor, that is, people who believe in Him. Compliance with this obligation, the accused (suspect) can be regarded as a fact of awareness of the offense of the criminal acts arising out of his remorse and the cessation of further criminal activity. The element of psychology is the loss of property mortgage, guarantor of the collateral or the guarantee of property in case of evasion of the accused (suspect) data from its obligations. However, any chance of property loss can be minimized due to the awareness of the accused (suspect) that this preventive measure a material nature will replace him on a more rigorous on the arrest.

4. It should be noted that in our criminal procedure law, all measures of restraint grounds and conditions are common, whereas in the Anglo-Saxon system of criminal procedure law for the election of preventive measures in the form of surety bond or property, there are certain characteristic to them, the reasons and conditions. Thus, the application of these preventive measures is possible in such cases when a person detained by police is suspected of less serious crimes or solved the problem of abandonment of his pre-trial detention, or released from custody. Nevertheless, the main focus in the application of these preventive measures to the accused (suspect) is the probability of hiding the accused (suspect) from justice. That is, the probability of guilt of the accused (suspect) directly related to the settlement or cancellation of bond, or sure-

ty has no property. Also, considering the facts such as hiding from justice, impeding the criminal investigation, putting pressure on witnesses, there is a specific reason to prohibit the application of these preventive measures. Anglo-Saxon system of law enforcers put forward a number of other conditions that prohibit their use: if one has applied previously and, therefore, had no positive impact on the accused (suspect) in the presence of previous convictions of the accused (suspect), especially for murder or rape, when the arrest is necessary to protect the accused (suspect). The laws of foreign countries are not described in detail that the provisions under which the arrest is a defense for the accused in this connection will allow to assume more of these options: it might be taken into account the mental state of health of the accused (suspect), which can lead to suicide or by any other unfortunate consequences; or obvious fact, which resulted in the observed effects on the accused (suspect) any person from criminal gangs or involved in criminal act committed by individuals, the consequences of which can be a tragic outcome. Therefore, we see it appropriate that the nomination of certain reasons and circumstances do not assimilate the ambiguity of any provision.

5. In the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan there is only one limitation on the mortgage — it is his non-use against persons accused of committing serious crimes. This discrepancy in the time is indicated in T.A. Khanov's thesis "Legal and organizational matters of property security measures in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan" [4; 23].

6. It must be noted that this restriction applies only to such preventive measures as collateral. This suggests that other preventive measures can be applied to persons who committed crimes of any severity. The hierarchy of preventive measures prior to arrest bail is defined as the measure of punishment milder than the arrest, but compared with other preventive measures, it is estimated more severe. Therefore, his provision is controversial.

7. In our opinion, this gap in the national criminal procedure law is subject to adjustment in terms of differentiation of preventive measures. Accordingly, it suggests a comparative analysis of Criminal Procedure Codes of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation [5; 63], which showed the restriction to a security measure due to the fact that the commission of serious crime was not observed in the application of any measure of restraint, and even more collateral.

8. It is possible to specify conditions for the use of property of preventive measures. We consider it necessary to note that the mortgage and property security are useful in cases of crimes against property, crimes in sphere of economic activity, crimes against the interests of service in commercial and other organizations, i. e. those, that result was caused by property, not physical damage, and the identity of the accused has no criminal stable orientation. It is assumed that option — the use of proprietary security measures to those first-time offenders, and to have committed crimes of negligence. Thus, L.I. Danishina offers to limit the application of preventive punishment in the form of arrest for crimes committed by negligence [6; 12].

9. In order to modernize the institute of preventive measures and bring it into conformity with the Constitution of RK adopted the Law of the Republic of Kazakhstan "On making amendments" and some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the use of preventive measures in the form of arrest, house arrest.

It should be recognized debatable question of the subject property measures of restraint which in part we have taken the example of collateral. Today, in the Article 148 Criminal Procedure Code of the RK collateral is marked, which consists in money and with the permission of the prosecutor may be taken as other assets and real estate.

Discussion

In the legal literature on the subject of the pledge there is a different opinion. Thus, a pledge is defined as monetary value (not withdrawn from civil law property), buildings and other real estate, foreign currency for foreign citizens [7; 47], the author expands the CPC pledge: these are not only money, securities, but also things and mortgages. This significantly expand the use of bail as a preventive measure. Also, the pledge includes money, jewelry and other things [8; 69–74]. T.A. Khanov emphasizes the need to specify and allocate pledge as collateral than money and securities [4; 25].

A clear specification of the collateral and the corresponding proposal to the restoration of the old Russian institution of property bail, will avoid the difficulties in making, storing and returning the subject property of preventive measures, thus developing a more acceptable mechanism of collateral and property guarantees which, in our opinion, strengthen their application.

In this connection, we propose the creation of a specialized agency in Kazakhstan similar to the Cashier deposits and guarantees that exists in France. Cashier deposits and guarantees — special state depository in-

stitution that holds cash and other valuables made to ensure the fulfillment of obligations, claims and cash collateral, collateral amounts [9; 207]. It also produces a distribution for a reimbursement. The advantage of the functions of the institution lies in the question of acceptance of collateral and the amount of property to address the subject of the guarantee at the legal level, meaning that the paperwork subject property guarantees will facilitate the work of law enforcement officers for the production of a criminal case, and at the same time, the adoption agencies investigating this amount prevent the abuse of office, forgery.

The list of circumstances set forth in Art. 141 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (taking into account our recommendations). For example, the fact that the accused has a family and dependent children or other family members who have committed a crime by negligence also reduces the likelihood of his evasion from the investigation and trial, which is a positive sign regarding the use of property restraint measures in these cases.

Considering the question of depositing a property amount to the state deposit by the accused (suspect) himself, the pledger or the guarantor, we would like to note that it is possible to trace some inaccuracies in the application of the bail, if it is paid by the accused (suspect) himself. First, the posting of a bail requires that the person should be at large or have a representative at the disposal of this bail amount. To do this, it is necessary to draw up a power of attorney to transfer certain rights to that person, in the absence of such a document, the accused is deprived of the opportunity to pay a certain amount. This option is possible in civil proceedings, but bail in criminal and civil proceedings are completely different types of obligations, as we have already indicated above. In the case of civil proceedings, the debtor can either independently pay the security deposit, or pay with the help of third parties (Article 305 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan). This method seems to us problematic when applied in criminal proceedings.

Secondly, due to the ambiguity of the wording, in the practice of preliminary investigation, there are various approaches in the procedure for accepting bail: 1) the security amount is accepted by the investigator himself and then transferred to the court's deposit; 2) the investigator accepts from the pledger a bank document on the acceptance of the pledge on the court's deposit. At the same time, there is a violation of the wording of the law, which says about the transfer of the bail amount directly by the suspect himself, the accused person, and, as we meet in practice, it is accepted by the investigator.

Vague regulation of the procedure for the application of a pledge leads to such procedural violations as an untimely delivery of a pledge to the court's deposit, storage of pledged amounts in service offices, etc. Thus, out of the number of respondents interviewed, 77 % believe that the deposit of the amount on the court deposit is carried out through the bank, 8 % — through the tax committee, 15 % — noted otherwise, thereby, showing the lack of understanding about the court deposit, one respondent noted that the payment is made through the court administrator. In this regard, we consider it expedient to propose the creation of a specialized institution in Kazakhstan, similar to the Cashier of Deposits and guarantees, existing in France. Cashier of deposits and guarantees is a special state depository institution. This institution stores monetary and other valuables contributed to ensure the fulfillment of obligations, claims, and financial guarantees, collateral.

Conclusions

We suggest to consider the validity period of these property restraint measures, about which nothing is stipulated in the legislation, in particular, about the validity of the pledge. However, as a general rule, non-custodial measures of restraint apply to the accused throughout the entire duration of the investigation and trial, unless they are changed or cancelled. In relation to the suspect, the period of validity of the bail as a preventive measure should not exceed, according to Article 136 of the CCP, 72 hours. After the specified time if the suspect has not been charged, the measure of restraint must be cancelled. After the issuance, in the manner prescribed by law, of a decision on bringing a person as an accused, a new figure appears in the criminal process — the accused, and the preventive measure chosen in relation to the suspect becomes a preventive measure unless a decision is made to cancel or change.

It is also possible to set time limits for the payment of a pledge amount and the necessary documents for securing a property guarantee from the moment the decision is made on the chosen measure of restraint in the form of a pledge or property surety. For example, according to the Law of Peter I "On the Form of the Court" of November 5, 1723, the following procedure was applied: "If the defendant did not have so much movable and immovable property to provide for the amount of the claim, then bail on it was collected within a week...". Thus, we see that the legislation established a weekly deadline for the submission of the amount.

Concurrently, the time intervals during which the pledger should provide the required amount and the surety required list of documents should be different. It seems appropriate to take into account the fact that when requesting confirmation of documents, for example, on the right of ownership, a certain time is also required according to the period established in civil proceedings. So, in case of failure to provide a pledge amount or the necessary documents confirming the right of ownership, for reasons depending on the pledgers or guarantors themselves, the investigation bodies need to decide on the replacement of property restraint measures with another.

However, the difficulty and challenge of introducing such institutions lie in the fact that the content itself of the institution and staff who work there, requires an additional expense of the republican budget.

It is necessary to draw attention of our legislators to the duration of the data property of preventive measures, which the law does not stipulate in particular, about the duration of the pledge, its making and the necessary documents for property bail after a ruling on the chosen measure of restraint in the form of collateral property or surety.

In conclusion, we note that by applying preventive measures of material nature under certain conditions, which we mentioned above, the state frees himself from his duties on the content of defendants in pre-trial detention, which will, in turn, use the free funds to improve prison of the other accused, which can not be applied preventive measure, not of the arrest.

It is understandable that these preventive measures did not find application in Soviet times since they contradicted the essence of the Soviet system. Nevertheless, considering the current economic situation, the development of the country's legislative base, modern life requires dramatic and operational changes, thereby, the use of preventive measures of a property nature.

The main motive for ensuring the proper conduct of the accused (suspect) is economic interest. The economic motive prompts the pledger or surety to supervise the behavior of the accused (suspect) in order to eliminate the possibility of his escape or evasion, and the accused (suspect) himself is interested in preserving the preventive measure applied to him in the form of bail or property surety, since having lost, he can be a subject to more severe coercion.

References

- 1 Туманов В.А. Сравнительное правоведение: учеб. для вузов / В.А. Туманов. — М.: Юристъ, 2005. — 38 с.
- 2 Журсимбаев С.К. Актуальные проблемы защиты прав и свобод человека и гражданина на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: автореф. ... канд. юрид. наук / С.К. Журсимбаев. — Алматы, 2000. — 37 с.
- 3 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V ЗРК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
- 4 Ханов Т.А. Правовые и институциональные вопросы мер имущественной безопасности в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан: автореф. ... канд. юрид. наук / Т.А. Ханов. — Караганда, 1999. — 41 с.
- 5 Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.07.2001 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://base.garant.ru/12125178/>
- 6 Данышина Л.И. Правовые и институциональные вопросы исполнения предварительного заключения: автореф. ... канд. юрид. наук / Л.И. Данышина. — М., 1980. — 39 с.
- 7 Бондаренко И.П. Меры пресечения в системе мер процессуального принуждения / И.П. Бондаренко // Мир юридической науки. — № 1. — М.: Юрист, 2014. — С. 47–51.
- 8 Васильев А. Защита права на неприкосновенность жилища лицом, у которого производится обыск / А. Васильев // Законность. — 2005. — № 3. — С. 69–74.
- 9 Бутов В.Н. Уголовное судопроизводство в Австрии / В.Н. Бутов. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. — 207 с.

Л.К. Кусаинова, Л.С. Шошаева, А.Б. Сопыханова

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қылмыстық-процестік шектеудің мүлдіктік шараларын жетілдірудің проблемалық аспектілері

Мақалада ғалымдардың көзқарастары, сондай-ақ мүлдіктік сипаттағы алдын алу шараларын қолданудың құқықтық жағдайын реттейтін заңнама талданған. Зерттеу жұмысының мақсаты осы алдын алу шараларын тиімді қолдануды, сондай-ақ оларды пайдалану кезінде туындайтын проблемалық аспектілерді қарастыру. Зерттеудің әдіснамалық негізі қылмыстық процестегі

процессуалдық бұлтартпау шаралары туралы қазіргі заманғы ілім болып табылады. Жұмыста мына жалпы ғылыми әдістер қолданылды: салыстырмалы-құқықтық, логикалық, жүйелік әдістер. Мақаланың жаңалығы мынада: қазіргі уақытта қылмыстық сот ісін жүргізуде қолданылатын кепіл бұлтартпау шарасына басқа балама ретінде таңдауға алғаш рет тағы бір бұлтартпау шарасын — мүлктік кепілгерлікті енгізу ұсынылған. Осыған байланысты авторлар ұлттық заңнамада бар мүлктік сипаттағы қылмыстық іс жүргізу шараларының проблемалық аспектілерін қарастырды, осы бұлтартпау шараларының қолданылуына және оларды жетілдіру жолдарына талдау жүргізген. Атап айтқанда, мүлктік бұлтартпау шараларын қолдану шарттары мен негіздерін нақтылау, міндеттемелерді, талап-арыз талаптары мен ақша кепілгерліктерін, сондай-ақ кепіл сомаларын орындауды қамтамасыз ету үшін енгізілген құндылықтарды қабылдау үшін мамандандырылған мемлекеттік депозиттік қаржы мекемесін енгізу. Сонымен қатар авторлар кепіл немесе мүлктік кепіл түрінде таңдалған бұлтартпау шарасы туралы шешім қабылданған сәттен бастап мүлктік кепілгерлікті қамтамасыз ету үшін кепіл сомасын және қажетті құжаттарды енгізу мерзімдерін белгілеуді ұсынған. Нәтижесінде қазіргі уақытта ең тиімді болып табылатын қылмыстық іс жүргізу жолын кесудің жаңа шарасын — мүлктік кепілдемені енгізу қажеттілігі туралы тұжырым жасаған.

Кілт сөздер: мүлктік бұлтартпау шаралары, мүлктік кепілгерлік, кепіл, жауапкершілік, адамгершілік, қолдану шарттары, айыпталушы, қылмыстың ауырлығы, істің мән-жайлары.

Л.К. Кусяинова, Л.С. Шошаева, А.Б. Сопыханова

Проблемные аспекты совершенствования имущественных мер уголовно-процессуального пресечения по законодательству Республики Казахстан

В статье проанализированы точки зрения ученых, а также законодательство, регулирующее правовое положение применения мер пресечения имущественного характера. Целью исследовательской работы является изучение эффективного применения указанных мер пресечения, а также проблемных аспектов, возникающих при их использовании. Методологической основой исследования является современное учение о мерах процессуального пресечения в уголовном процессе. Авторы в своих суждениях опирались на общенаучные методы: сравнительно-правовой, логический, системный. Новизна статьи заключается в том, что впервые предложено ввести еще одну меру пресечения — имущественное поручительство как альтернативу выбора другой меры пресечения, применяемой в настоящее время в уголовном судопроизводстве, — залога. В связи с этим авторами рассмотрены существующие в национальном законодательстве проблемные аспекты уголовно-процессуальных мер пресечения имущественного характера, проведен анализ применения данных мер пресечения и пути их совершенствования. В частности, произведена конкретизация условий и оснований применения имущественных мер пресечения, введение специализированного государственного депозитного финансового учреждения для приема ценностей, внесенных для обеспечения исполнения обязательств, исковых требований и денежных поручительств, а также залоговых сумм. Кроме того, предложено установить сроки для внесения залоговой суммы и необходимых документов для обеспечения имущественного поручительства с момента вынесения постановления об избранной мере пресечения в виде залога или имущественного поручительства. В результате аргументирован вывод о необходимости введения новой меры уголовно-процессуального пресечения — имущественного поручительства как наиболее эффективной в условиях современного времени.

Ключевые слова: имущественные меры пресечения, имущественное поручительство, залог, ответственность, гуманность, условия применения, обвиняемый, тяжесть преступления, обстоятельства дела.

References

- 1 Tumanov, V.A. (2005). *Sravnitelnoe pravovedenie [Comparative jurisprudence]*. Moscow: Yurist [in Russian].
- 2 Zhursimbaev, S.K. (2000). Aktualnye problemy zashchity prav i svobod cheloveka i grazhdanina na dosudebnykh stadiakh ugolovnogo sudoproizvodstva [Actual problems of protection of human and civil rights and freedoms at the pre-trial stages of criminal proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 3 Ugolovno-protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4.07.2014 goda No. 231–V ZRK [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> [in Russian].
- 4 Khanov, T.A. (1999). Pravovye i institutsionalnye voprosy mer imushchestvennoi bezopasnosti v ugolovnom sudoproizvodstve Respubliki Kazakhstan [Legal and institutional issues of property security measures in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Karaganda [in Russian].
- 5 Ugolovno-protsessualnyi kodeks Rossiiskoi Federatsii ot 18.12.2001 goda [Criminal Procedure Code of the Russian Federation]. *base.garant.ru*. Retrieved from <http://base.garant.ru/12125178/> [in Russian].

-
- 6 Danshina, L.I. (1980). Pravovye i institutsionalnye voprosy ispolneniia predvaritelnogo zakliucheniia [Legal and institutional issues of execution of pre-trial detention]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 7 Bondarenko, I.P. (2014). Mery presecheniia v sisteme mer protsessualnogo prinuzhdeniia [Preventive measures in the system of measures of procedural coercion]. *Mir yuridicheskoi nauki*, 1, 47–51 [in Russian].
- 8 Vasilev, A. (2005). Zashchita prava na neprikosновенnost zhilishcha litsom, u kotorogo proizvoditsia obysk [Protection of the right to inviolability of the home by the person who is being searched]. *Zakonnost*, 3, 69–74 [in Russian].
- 9 Butov, V.N. (1988). *Ugolovnoe sudoproizvodstvo v Avstrii* [Criminal proceedings in Austria]. Krasnoyarsk: Izdatelstvo Krasnoiarskogo universiteta [in Russian].

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

DOI 10.31489/2021 L4/104-109

УДК 349.24

М.М. Есиркепова^{1*}, А.Т. Толеубеков², А.Е. Оразов³

¹*Astana IT University, Нур-Султан, Казахстан;*

²*Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан;*

³*Международный университет «Астана», Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: madina_e85@mail.ru, yan_826@mail.ru, orazov_aidyn@mail.ru)*

Особенности перехода на удаленную форму деятельности сотрудников вузов

В период пандемии информационно-коммуникационные системы предлагают новые нестандартные формы занятости, призванные отвечать потребностям современного общества. Одной из таких новых гибких форм занятости является дистанционная работа, уже нашедшая законодательное закрепление в большинстве стран мира. В статье были изучены актуальные вопросы трудового права Республики Казахстан для перехода на дистанционную форму занятости научных сотрудников и преподавателей высших учебных заведений. Объектом данного исследования являются правовые вопросы трудовой деятельности научных сотрудников, научных учреждений и профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений Республики Казахстан при переходе в категорию дистанционных сотрудников, в условиях дистанционной работы, и потенциальные трудовые споры между субъектами трудового права РК по данным вопросам. Целью научной работы выступают изучение актуальных вопросов и выявление различных потенциальных трудовых споров при переходе на дистанционную форму рабочей деятельности. Кроме того, определена профессиональная и правовая особенности наемных работников при переходе на удаленную форму. Основная задача, которую ставили авторы, — это выявление основных проблемных вопросов в Трудовом кодексе Республики Казахстан, затрагивающие деятельность научных сотрудников и преподавателей высших учебных заведений нашей страны. Авторами приведены примеры потенциальных трудовых споров. В целях дополнения и дальнейшего совершенствования законодательства даны предложения к ст. 138 Трудового кодекса Республики Казахстан. Материалы статьи могут быть применены для решения потенциальных трудовых споров сотрудников учреждений, желающих перейти на удаленную (дистанционную) форму трудовой деятельности.

Ключевые слова: трудовое право, Трудовой кодекс РК, трудовой спор, форма работы, дистанционная работа, преподаватель, научный сотрудник.

Введение

Сложившаяся ситуация в Республике Казахстан в период чрезвычайного положения в связи с пандемией и карантином привела к переходу на дистанционную форму работы различных сотрудников сферы бизнеса, производства, государственной службы, образования и различных отраслей науки. Согласно Постановлению Главного государственного санитарного врача Республики Казахстан (далее — ГГСВ РК) от 27 июля 2020 г. № 46 «О внесении изменений и дополнений в Постановление Главного государственного санитарного врача Республики Казахстан» № 43 от 26 июня 2020 г., а именно п. 22 р. 2 дается разрешение деятельности государственных органов (организаций, предпри-

* Автор-корреспондент. E-mail: madina_e85@mail.ru

ятий), органов государственного сектора, национальных компаний, иных организаций, а также субъектов предпринимательства с соблюдением требований Постановления ГГСВ РК № 43. При этом не менее 50 % сотрудников остаются на дистанционной форме работы (при штатном расписании более 30 сотрудников).

Интерес к дистанционной работе возрастает с каждым годом, как со стороны работников, так и со стороны работодателей. Однако не стоит забывать о том, что дистанционная работа требует высокой самодисциплины. В связи со сложившейся ситуацией в Трудовой кодекс РК были внесены изменения и дополнения перехода нормального рабочего времени на дистанционный. Во избежание конфликтных ситуаций с работниками, занятыми на дистанционной работе, работодателям рекомендуется четко оговаривать все условия [1; 18, 19].

Объектом данного исследования являются правовые вопросы трудовой деятельности научных сотрудников научных учреждений и профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений Республики Казахстан при переходе в категорию дистанционных сотрудников, в условиях дистанционной работы, и потенциальные трудовые споры между субъектами трудового права РК по данным вопросам. Целью выступают изучение актуальных вопросов и выявление различных потенциальных трудовых споров при переходе на дистанционную форму рабочей деятельности.

Основная задача статьи заключается в определении основных проблемных вопросов в Трудовом кодексе Республики Казахстан (далее — ТК РК), затрагивающие деятельность научных сотрудников и преподавателей высших учебных заведений в период карантина и перехода на удаленную (дистанционную) форму работы.

В рамках изучения основной литературы, а ими являлись Конституция РК, как один из источников появления ТК нашей страны, ТК РК и иных стран, учебники по трудовому праву, образцы правовых актов, затрагивающие объект исследования, образцы различных коллективных трудовых договоров, квалификационные требования, должностные инструкции сотрудников учреждений образования.

Методы исследования

В исследовании были применены общенаучные и юридические методы исследования: анализ теоретических источников, сравнительный анализ трудовых кодексов различных стран на наличие глав, разделов или пунктов, определяющих и регулирующих трудовую деятельность дистанционных сотрудников в условиях удаленной (дистанционной) работы.

Результаты

Удаленная (дистанционная) форма рабочей деятельности позволяет минимизировать риск заражения различными инфекционными заболеваниями, передающимися респираторными и другими путями [2; 11, 3; 16]. Удаленная работа — это не только довольно ограниченное явление, но и явление, которому не хватает импульса; в основном, это неформальная рабочая договоренность [4; 52].

ТК РК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) позволяет организовать дистанционную форму работы, согласно гл. 12 «Особенности регулирования труда отдельных категорий работников», ч. 1 ст. 138: «Дистанционная работа является особой формой осуществления трудового процесса вне места расположения работодателя с применением в процессе работы информационно-коммуникационных технологий». Самым обширным определением дистанционного работника является следующее толкование: «Дистанционными работниками считаются лица, заключившие трудовой договор о дистанционной работе».

Дистанционная форма работы позволяет работать в условиях самоизоляции или нахождения в другом городе или даже в другой стране нашей планеты. Развитие информационно-коммуникационных технологий позволяет передавать данные в большом объеме и при высокой скорости. Данная технология и форма организации трудовой деятельности имеют популярность у свободных работников (фрилансеров). Дистанционная форма работы особенно распространена в таких областях деятельности, как журналистика (и другие формы деятельности, связанные с написанием текстов), юриспруденция, компьютерное программирование, архитектура, дизайн во всех его проявлениях (реклама, веб-дизайн, дизайн интерьера и т. д.), перевод, фото- и видеосъемка, разного рода экспертная и консультационная деятельность [5; 72].

Научно-исследовательская деятельность сотрудников научных организаций и сферы высшего образования на примере естественно-научного профиля отличается прямым контактом с объектом

исследования или преподавания, с наглядным применением объектов живой и неживой природы в качестве различных препаратов, сборов и др. Естественные науки стремятся понять, как устроен мир и вселенная вокруг нас. Естественнаучные направления научно-исследовательской деятельности направлены на изучение природы Казахстана с точки зрения биологии, химии, географии и экологии и других дисциплин. Объектом исследования или преподавания на наглядном примере являются объекты природы и его органического (растения, животные, грибы и др.) и неорганического мира (минералы, химические соединения и др.). В основном, материалом исследования выступают объекты, которые расположены в природных условиях или могут быть изъяты и перенесены в лабораторные условия с помощью специального оборудования для камеральной обработки, измерения или диагностики.

Наличие таких специфических условий труда и потребности физического нахождения и прямого воздействия на объект исследования или наглядное преподавание не позволят полностью перейти научным сотрудникам и преподавателям естественнонаучного профиля на дистанционную категорию работников. Также переход на дистанционную форму данных сотрудников порождает трудовые споры между работниками и работодателями данных учреждений.

Обсуждение

В редакции ТК РК от 22.01.2021 г. не в полном объеме было предусмотрено содержание трудовых отношений между субъектами трудового права в дистанционной форме [6]. В ст. 138 ТК РК (в старой редакции) были отражены всего четыре части, такие как:

«1. Дистанционная работа является особой формой осуществления трудового процесса вне места расположения работодателя с применением в процессе работы информационно-коммуникационных технологий.

2. Работодатель предоставляет работнику средства коммуникаций (средства связи) и несет расходы по их установке и обслуживанию. В случае, когда работник использует собственные средства коммуникаций на постоянной основе, работодателем выплачивается компенсация, размер и порядок выплаты которой устанавливаются по соглашению с работником. По соглашению сторон, дистанционному работнику могут возмещаться и иные расходы, связанные с выполнением работы для работодателя (стоимость электроэнергии и другие расходы).

3. Для работников, занятых на дистанционной работе, устанавливается фиксированный учет рабочего времени, особенности контроля за которым определяются в трудовом договоре.

4. Порядок соблюдения работниками, занятыми на дистанционной работе, требований по безопасности и охране труда, а также по обеспечению безопасного выполнения трудовых обязанностей определяется актом работодателя».

Также был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам труда» от 4 мая 2020 г. [7].

Данная статья не содержала общего положения, отсутствовали четкие толкования особенностей регулирования труда дистанционных сотрудников, без пояснения особенностей заключения и изменения условий трудового договора о дистанционной работе, информации об особенностях организации и охраны труда дистанционных сотрудников, в особенности режима рабочего времени и времени отдыха дистанционного сотрудника. Кроме того, таких понятий, как «временная или комбинированная дистанционная работа», и пояснений особенностей прекращения трудового договора о дистанционной работе нет.

В течение семи месяцев в ТК РК от 01.07.2021 г. были внесены изменения и дополнения в ст. 138. В частности, включили понятие «комбинированная дистанционная работа». Также установили фиксированный учет рабочего времени с соблюдением ограничений ежегодной продолжительности рабочего времени. Контроль, который будет осуществляться, закреплён Трудовым договором или отражен в Акте работодателя. Заработная плата при дистанционной работе выплачивается в полном размере при условии выполнении полного объема работ, обусловленного Трудовым договором и Актом работодателя, в зависимости от квалификации работника, сложности и качества выполняемой работы.

Выводы

Таким образом, дистанционная форма работы требует наличия средств коммуникаций (средств связи) и стабильного подключения к глобальному интернету. Согласно п. 2 ст. 138 ТК РК: «Работо-

датель предоставляет работнику средства коммуникаций (средства связи) и несет расходы по их установке и обслуживанию. В случае, когда работник использует собственные средства коммуникаций на постоянной основе, работодателем выплачивается компенсация, размер и порядок выплаты которой устанавливаются по соглашению с работником». Часто работодатель не предоставляет средства технического обеспечения или материальную компенсацию средств, потраченных работниками для организации дистанционной работы. Потребность научных сотрудников и преподавателей высших университетов особенно ощущается в очень большом объеме видеоконференцсвязи (далее – ВКС) и передаче больших объемов цифровых файлов. В рамках данной статьи рекомендовано применять такие слова, как «обязуется», «требуется» и др. Что позволит защитить права наемных работников, как представителей слабой стороны, при трудовых спорах.

Трудовые договора, коллективные договора или дополнительные трудовые соглашения между субъектами должны иметь в себе разделы регулирования обязанностей сторон для организаций дистанционной формы трудовой деятельности.

Для работников, занятых на дистанционной форме работы, устанавливается фиксированный учет рабочего времени, особенности контроля за которым определяются в трудовом договоре. Отсутствие или несовершенная форма контроля процесса выполнения работы и учета посещаемости работников, в особенности внештатных и почасовых сотрудников высшего образования, приводит к неоплачиваемой переработке.

Перечисленные выше моменты могут являться потенциальными трудовыми спорами, которые, в свою очередь, могут привести к понижению трудовой эффективности научных сотрудников и преподавателей высших учебных заведений.

Предлагается включить словосочетание «дистанционная работа» в ТК РК в качестве отдельной главы:

1. Авторами статьи предложено новое определение: «Дистанционная работа является особой формой осуществления трудового процесса, определенной трудовым договором (Договор о дистанционной работе), вне места расположения работодателя (вне филиала, представительства, иного обособленного структурного подразделения) с применением в процессе работы информационно-коммуникационных технологий».

2. Закрепить в трудовом договоре обязательный пункт электронный трудовой договор и включить как альтернативу дистанционную работу.

3. Юридически оформить время и место трудовой деятельности работников во время дистанционной работы.

Кроме того, следует отметить, что 10 февраля 2021 г. прошло Пленарное заседание Мажилиса Парламента РК, где депутаты взяли в работу законопроект «О внесении изменений и дополнений в Трудовой кодекс Республики Казахстан по вопросам совершенствования правового регулирования дистанционной работы». При переходе на дистанционную работу необходимо соблюдать установленные законодательством требования по уведомлению работника, оформлению соответствующей документации, необходимо четко прописать все условия дистанционной работы в трудовом договоре и особенности различной специфики рода деятельности. Наличие четких регламентированных правил позволяет не допустить потенциальных трудовых споров в среде научных сотрудников и преподавателей высших учебных заведений.

Список литературы

- 1 Хамидуллина Е. Дистанционная работа: проблемы и особенности правового регулирования за рубежом и в Казахстане / Е. Хамидуллина // Эксперт Казахстан. — 2016. — № 22. — С. 18, 19.
- 2 Matthews H.S. Telework adoption and energy use in building and transport sectors in the United States and Japan. / H.S. Matthews, E. Williams // Journal of infrastructure systems. — 2005. — Vol. 11. — № 1.
- 3 Nguyen M.H. Factors influencing home-based telework in Hanoi (Vietnam) during and after the COVID-19 era. / M.H. Nguyen // Transportation. — 2021. — P. 1–32.
- 4 Aguilera A. Home-based telework in France: Characteristics, barriers and perspectives / A. Aguilera et al. // Transportation Research Part A: Policy and Practice. — 2016. — V. 92.
- 5 Волошина И.А. Актуальные вопросы дистанционной работы / И.А. Волошина, И.И. Баргоякова, Т.Р. Новикова // Актуальные вопросы современной экономики. — 2021. — № 2. — С. 72–88.

6 Трудовой кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 г. № 414–V ЗРК (с изм. и доп. по состоянию на 22.01.2021 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (Дата обращения: 04.09.2021).

7 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам труда: Закон Республики Казахстан от 4 мая 2020 г. № 321–VI ЗРК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000321> (Дата обращения: 04.09.2021).

М.М. Есиркепова, А.Т. Төлеубек, А.Е. Оразов

Жоғары оқу қызметкерлерінің қашықтықтан жұмыс жасау формасына өту ерекшеліктері

Пандемия кезінде ақпараттық-коммуникациялық жүйелер қазіргі қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған жаңа қалыпты емес жұмыс түрлерін ұсынды. Әлемнің көптеген елдерінде заңнамалық қолдау тапқан жұмыспен қамтудың жаңа икемді түрлерінің бірі «қашықтықтан жұмыс жасау». Мақалада жоғары оқу орындарының зерттеушілері мен оқытушыларының қашықтықтан жұмыс істеу түріне ауысуында Қазақстан Республикасының еңбек құқығының өзекті мәселелері зерттелген. Қашықтықтан жұмыс істеу түріне ауысу кезіндегі жолдамалы жұмыскерлердің кәсіби және құқықтық ерекшеліктері қарастырылған. Зерттеудің негізгі мақсаты карантин және қашықтықтан жұмыс істеу түріне ауысу кезіндегі біздің еліміздегі ғылыми-жаратылыстану бағытындағы жоғары оқу орындарының зерттеушілері мен оқытушыларының мүдделерін қорғайтын Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіндегі негізгі мәселелі сұрақтарын анықтау. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 138-бабын толықтыру үшін ұсыныстар берілген. Мақаланың материалдары қашықтықтан жұмыс істеу түріне ауысқысы келетін топ қызметкерлер үшін пайда болатын еңбек дауларын шешуге пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: еңбек құқығы, ҚР еңбек кодексі, еңбек даулары, жұмыс істеу түрі, қашықтықтан жұмыс жасау, оқытушы, ғылыми қызметкер.

M.M. Yessirkepova, A.T. Toleubekov, A.E. Orazov

Features of the transition to a remote form of employment of university employees

During a pandemic, information and communication systems offered new non-standard forms of employment designed to meet the needs of modern society. One of these new flexible forms of employment is “teleworking”, which has already found legislative support in most countries of the world. In this scientific work, the current issues of labour law of the Republic of Kazakhstan for the transition to a remote form of employment of researchers and teachers of higher educational institutions have been studied. In the transition to a remote form, the professional and legal features of this group of employees have been determined. The main task of this study is to identify the main problematic issues in the Labour Code of the Republic of Kazakhstan, affecting the activities of researchers and teachers of higher educational institutions of our country with a natural science profile during the quarantine period and the transition to a remote (distance) form of work. Authors of the article proposed suggestions for supplementing Article 138 “Remote work” of the Labour Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: labour law, labour code, labour disputes, form of work, telecommuting, teacher, researchers.

References

- 1 Khamidullina, E. (2016). Distantionnaia rabota: problemy i osobennosti pravovogo regulirovaniia za rubezhom i v Kazakhstane [Remote work: problems and peculiarities of legal regulation abroad and in Kazakhstan]. *Ekspert Kazakhstana — Expert of Kazakhstan*, 22, 18, 19 [in Russian].
- 2 Matthews, H.S., & Williams, E. (2005). Telework adoption and energy use in building and transport sectors in the United States and Japan. *Journal of infrastructure systems* 11(1).
- 3 Nguyen, M.H. (2016). Factors influencing home-based telework in Hanoi (Vietnam) during and after the COVID-19 era. *Transportation*.
- 4 Aguilera, A. (2016). Home-based telework in France: Characteristics, barriers and perspectives. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*.
- 5 Voloshina, I.A., Borgoyakova, T., & Novikova, R. (2021). Aktualnye voprosy distantionnoi raboty [Topical issues of telecommuting]. *Aktualnye voprosy sovremennoi ekonomiki — Topical issues of modern economy*, 2, 72–88 [in Russian].

6 Trudovoi kodeks Respubliki Kazakhstan [Labour Code of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> [in Russian].

7 O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam truda: Zakon Respubliki Kazakhstan [On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on labor issues: The Law of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000321> [in Russian].

М.Т. Әкімжанова, Г.Б. Әсетова*, А.Қ. Мұратова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: makimzhanova@inbox.ru, Scopus Author ID: 57204332730, gulnur_asetova@mail.ru, aiza_yo@mail.ru)

Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасының азаматтық заңнамасындағы кейбір заңдық терминдердің анықталу ерекшеліктері

Мақала Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасының азаматтық-құқықтық нормативтік актілерінде кейбір заңдық терминдердің қолданылу ерекшеліктерін салыстырмалы-құқықтық талдауға арналған. Аталмыш тақырыпты талдау барысында азаматтық-құқықтық нормалар мен актілердегі заң терминологиясын дамыту процесінде белгілі бір заңдылықтар анықталды, бұл Қазақстан Республикасының отандық азаматтық құқығын қалыптастыру процесінде заң тілін жүйелендірудің тұтас көрінісін жасауға негіз бола алады. Қазіргі азаматтық заңнамада заң терминологиясының жұмыс істеуіне байланысты мәселелерді зерттеу отандық нормативтік кеңістікті жетілдіру жолдарын жан-жақты түсінуге негіз береді. Авторлар теориялық және тәжірибелік маңызы бар, нақты мысалдармен нығайтылған және Қазақстан Республикасының азаматтық-құқықтық нормативтік актілері мәтіндерінің сапасын жетілдіруге бағытталған тұжырымдар мен ұсынымдарды негіздейді. Зерттеу нәтижелері жаңа және бірегей болып табылады, авторлық ұстаным негізделген, пайымдалған теориялық тұжырымдар мен заңнамалық мәтіннің сапасын жақсарту жөнінде әзірленген тәжірибелік ұсынымдар заң техникасының жалпы қағидаларын әзірлеу, «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңын жетілдіру барысында, сонымен қатар, норма шығару қызметі мен құқық қолдану тәжірибесін кеңейту заң жобаларына мемлекеттік тілде лингвистикалық сараптама жүргізуге байланысты қызметте пайдаланылуы мүмкін. Авторлар жалпы қабылданған, біркелкі және тиісті түрде рәсімделген заң терминдерін қамтитын бірыңғай заңды терминологиялық сөздікті енгізуді ұсынған. Мақаланы жазу барысында ғылыми танымның жалпы әдістері қолданылған: синтез, талдау, индукция, шегеру, сонымен қатар, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік, логикалық.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, Түркия Республикасы, заңдық терминология, азаматтық заңнама, заңдық техника, нормативтік акті, құқықтық сараптама, лингвистикалық сараптама, заң, термин, терминдік сөздік.

Kipicne

Заң тілі — бұл әркім оңай түсіне бермейтін тіл, алдымен ғылымда құқықтың өзіне тән белгілі бір терминология бар, тағы бір себеп — еліміздегі заң тілінің қиындығы. Соңғы уақытта заң тілі ерекше назар аударта бастады. Оның ішінде заң қалыптастыру техникасы саласында біршама жаңашылдықтардың енгізілуіне, азаматтық құқық саласы бойынша нормативтік базаның ұлғаюына байланысты отандық заң шығару үдерісінде құқықтық мәтіннің нысаны мен мазмұнының маңызы едәуір артты. Негізгі институттарының түбегейлі өзгеруінің салдарынан азаматтық заңнаманың мәтіндері лексикалық және заңды тұрғыдан күрделі болып табылады.

Өз кезегінде, отандық азаматтық заңнаманы жүйелендіру және барлық нормативтік кеңістікті дамыту азаматтық-құқықтық мәтіндердің тілдік ерекшеліктеріне егжей-тегжейлі талдау жүргізудің, құқықтық нормаларды заңнамалық рәсімдеуге байланысты мәселелерді анықтау мен шешудің негізі болды. Сондықтан қазіргі уақытта азаматтық заңның тілін зерттеу ерекше маңызға ие.

Азаматтық-құқықтық нормативтік кеңістіктің негізгі ақпараттық құрамдас бөлігі заң терминологиясы болып табылады. Заңнамалық мәтіндегі әрбір заңдық термин сәйкес ұғымды дәлме-дәл көрсетуге бағытталған белгілі бір қызметті жүзеге асырады. Әрбір нормативтік-құқықтық актінің мәтінде заңдық терминологияны қолдану сауаттылығы заңның жоғарғы сапасының, әрекет ету тұрақтылығының негізі болып табылады.

Заманауи нормашығармашылықта терминнің заңдық мәтініне енгізілген ұғымның мағынасына сәйкестігі, заң мәтіндегі тілдік қателіктер тәрізді мәселелер өзекті болып қала береді. Азаматтық-құқықтық нормативтік актілердің мәтіндерінде олардың мазмұнын талдауға жеткілікті көңіл

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: gulnur_asetova@mail.ru

бөлінбейді деп есептейміз. Жоғарыда айтылғандар азаматтық заң мәтіндерін талдаудың негізгі элементі ретінде заңдық терминологияны зерттеудің өзектілігін анықтайды.

Зерттеу нысаны ретінде заңдық терминологияның қайнар көзі ретінде Қазақстан Республикасының және Түркия Республикасының азаматтық заң нормалары тандалды.

Зерттеудің нақты мақсаты — Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасының азаматтық заңнамасында заңдық терминологияның қалыптастырылуы мен жұмыс істеуіне байланысты негізгі мәселелерді кешенді зерттеу және азаматтық-құқықтық заңнамалық мәтіннің сапасын арттыруға бағытталған тәжірибелік ұсыныстарды әзірлеу болып табылады.

Анықталған мақсатына сәйкес зерттеуде мына міндеттер қойылады:

– Қазақстан Республикасының және Түркия Республикасының азаматтық заңнамасындағы заң терминологиясына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу, азаматтық-құқықтық терминологиялық өрістің даму үрдістері мен келешектерін айқындау;

– қазіргі заманғы азаматтық заңнамада заң терминологиясын қолдануға қатысты мәселелерді зерттеу, анықтау және оларды шешу жолдарын ұсыну.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу әдістері ретінде ғылыми-теориялық, нормативтік-құқықтық актілердегі, мемлекеттік бағдарламадағы құқықтық актілерді рәсімдеу тәсілдерінің, талаптары мен қағидаларының жиынтығына қатысты талдау, топтау, жалпылау, жүйелеу, салыстыру, индукция және дедукция қолданылды.

Зерттеу жүргізу материалдары ретінде «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V Қазақстан Республикасының Заңы; «Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 24 маусымдағы № 330 Заңы; Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Жалпы бөлімі. 1994 жылғы 27 желтоқсан № 268-XIII; Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (ерекше бөлім) 1999 жылғы 1 шілдеде № 409-І қабылданған; Түркия Республикасының № 4721 22.11.2001 ж. қабылданған Азаматтық кодексі пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Нормашығармашылық үрдісі мемлекеттің құқықтық қызметінің бір түрі бола отырып, әлеуметтік басқару тетігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, сондықтан ғалымдардың назарын аударады. Құқықтық актілерді қалыптастыру үрдісінде заң мәтінін әзірлеу, қолданудың дұрыстығы мен дәлме-дәлдігі маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасының азаматтық-құқықтық нормалардың тиімділігінің қажетті талаптары ретінде заңнамалық мәтінде дәлме-дәл, сауатты құрылған терминологиялық жүйенің, сондай-ақ, стилистикалық тұрғыдан дұрыс рәсімделген тілінің болуы қарастырылады. Қазіргі таңда азаматтық заңнамада және нормативтік салада қамтылған заңды терминологиялық кеңістікті жүйелеу және біріздендіру ерекше өзекті болып табылады. Заң терминологиясын ретке келтіру норма шығару және құқыққолдану субъектілерінің қызметін айтарлықтай жеңілдетеді.

Біздің ойымызша, заң шығарушының кейде заңның жедел түрде құрастыру ұмтылысы пайда болған қоғамдық қатынастарды тез арада реттеу қажеттілігінен туындайды. Соның негізінде осындай ұмтылыс көбінесе заңның сапасын едәуір төмендетеді және соның салдарынан құқық қолдануда теріс роль атқаратын барлық терминологиялық қателіктердің болуына әкеледі. Сондықтан, бүкіл ұлттық нормативтік базаны, әсіресе азаматтық-құқықтық мағынадағы заңнамалық актілерді айтарлықтай жаңарту жағдайында заңнамалық мәтінді қалыптастыру техникасы мен тактикасына, заң тілінің өзіндік ерекшеліктеріне және заң терминологиясына талдамалы зерттеулер жүргізу қажеттілігі туындады [1: 112].

«Құқықтық актілер туралы» 2016 жылдың 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Заңының 24-бабында нормативтік құқықтық акт мәтінінің мазмұнына және жазылу стиліне қойылатын талаптар көрсетілген [2]. Осы орайда Қазақстан Республикасымен Түркия Республикасының азаматтық заңнамаларында қолданылатын кейбір заң терминдерінің мағынасы мен мазмұнының анықталуына тоқталайық. Оның ішінде шет тілінен енген терминдердің әрекет етуші заңнамаларда қолданудың ерекшеліктерін анықтау.

Екі елдің азаматтық заңнамасында шетелдік терминдердің қолданылуы орын алуда, соның дәлелі ретінде «ипотека», «факторинг», «франчайзинг», «норма» терминдеріне берілген түсініктерді қарастырайық. 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII Қазақстан Республикасының Азаматтық

кодексінің 303-бабының 1-тармақшасына сәйкес: «*Ипотека* — кепілге салынған мүлік кепіл салушының немесе үшінші бір жақтың иелігінде және пайдалануында қалатын кепіл түрі» деп бекітілген [3]. Түркия Республикасының заңнамасы бойынша: «Ипотека [ipotek] — жылжымайтын мүлікті беру, құқық иесіне жылжымайтын мүліктің құнынан алуға құқық беретін шектеулі құқық» [4: 358].

Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 24 маусымдағы № 330 «Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) туралы» Заңының 1-бабының 2-тармақшасына сәйкес: «Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) — айрықша құқықтар кешенінің құқық иеленушісі осы кешенді басқа тұлғаға өтемді негізде пайдалануға беретін кәсіпкерлік қызмет», — деп бекітілген [5]. Ал, түрік заңдық терминологиясынан «Франчайзинг» [franchising] — инвестор ұсынатын қызметтің орнына тауарлар мен қызметтерді пайдалану» деп анықталғанын көреміз [6: 566].

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 37-тарауында *Факторингті* — ақшалай талапты беріп, қаржыландыру деп қарастырылған [3]. Өз кезегінде Түркия Республикасының азаматтық заңнамасы бойынша *Факторинг* [faktoring] бұл — «ақшалай талапты беру арқылы жүзеге асырылатын және мәміле тараптарының бірі борышкердің міндеттемесінің сомасын несие берушіге төлеу арқылы несие беруші мен борышкер арасындағы ақшалай міндеттемеге кірісуге міндеттенетін қаржыландырудың ерекше түрі» [7: 658].

Сонымен қатар, 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабының 18-тармақшасына сәйкес: «Құқық *нормасы* — реттелетін қоғамдық қатынастар шеңберінде көп мәрте қолдануға арналған, жеке-дара айқындалмаған тұлғалар тобына қолданылатын, тұрақты немесе уақытша сипаттағы жалпыға міндетті мінез-құлық қағидасы» — деп көрсетілсе, [2] Түрік Республикасының заңнамасында құқық *нормасы* [hukuk normu] — қоғамдық қатынастарды реттеуші әрекет ететін жалпыға міндетті, формальды түрде анықталған мінез-құлық ережесі [8: 123].

Жоғарыда аталғандардың негізінде Қазақстан Республикасының және Түркия Республикасының азаматтық заңнамаларында шетелдік түп тамыры бар заңдық терминдердің қолданылатындығын көруге болады. Дегенмен, оларды пайдаланудың ерекше жағдайларына назар адарған жөн.

Қазіргі таңда заң әдебиеттерінде шетелдік заңдық терминдерді сол қалпында пайдалануға қатысты әртүрлі ой-пікірлер қалыптасқан. Соның ішінде В.А. Тостиктің «егер отандық лексикада тиісті ұғымды нақты анықтайтын сөз болса, онда отандық лексикадағы сөзді пайдалануға болады», сонымен қатар, «шетелдік терминологияны негізсіз пайдалануға жол бермеу шетелдік терминдерді қолданудан толық бас тартуды білдірмейді. Себебі, бұл негізінен, мүмкін болмайтын және ең бастысы мақсаттылы емес жағдай» [9: 305] деген пікірі ақылға қонымды.

Қорытынды

Жоғарыда аталғандардың негізінде, мынадай қорытындыларға келдік:

– Азаматтық-құқықтық нормативтік ережелерді тұжырымдау кезінде дәстүрлі терминдердің өзіндік түп тамырларымен және шетелдік лексикамен үйлесімінде көрінетін терминологиялық тепе-теңдікті сақтауға тырысу ұсынылады. Сондықтан, шет тілінен енген терминологияны теріс пайдаланбау керек, заң ғылымында оларды пайдалануға қатысты жалпы бастауларға сүйене отырып, қазақстандық заң тіліне кез келген шет тілдік терминдерді енгізу себебі анықталуы тиіс екенін ескере отырып, шет тілінен енген терминологияны пайдалану қажет;

– Азаматтық-құқықтық нормативтік актілердің мәтіндерінде пайдаланылатын тілдік құрылымдарды оңайлату арқылы кез келген мүдделі тұлғаға қарапайым және түсінікті етіп қалыптастыру қажет;

– Заң шығарушыға азаматтық заңнамада заңдық терминологияны қолданумен байланысты мәселелердің ауқымын тарылту және тілдік нормаларды бұзбау арқылы заңның тілдік мәдениетін жоғары деңгейде көтеруге ұмтылуы керек. Аталған үрдіске біртұтас лингвистикалық-құқықтық зерттеулер нәтижесін қалыптастыратын, заңнамалық мәтінді кешенді құқықтық және лингвистикалық сараптамалар ықпал етуі керек;

– Ұғымдар олардың мазмұнына сәйкес, мүмкіндігінше нақты және анық анықталуы керек. Осыған байланысты азаматтық-құқықтық нормативтік актінің мәтінінде анықтаманы орналастырудың негізгі мақсаты тиісті ұғымның мәнін толық, жан-жақты, заңды түрде негізделген және сауатты ашу болып табылады.

Сонымен, барлығына қол жетімді, отандық нормативтік массивтің барлық анықтамалық аппаратын, оның ішінде азаматтық құқық терминологиясын қамтитын терминологиялық сөздік жасау керек, арнайы нормативтік актіде оның қалыптасу тәртібін түсіндіре отырып, осы сөздікке мемлекеттік мәртебе беру керек. Анықтамалық материалдарды осындай жүйелеу Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында бар қайшылықтар мен олқылықтарды жою кезінде нақты көмектесуі қажет. Бұл барлық заң шығару процесін жетілдіруге бағытталған жаңа ғылыми тұжырымдар мен тәжірибелік ұсыныстардың негізі болады.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант № АР09259787).

Әдебиеттер тізімі

- 1 Туранин В.Ю. Проблемы формирования и функционирования юридической терминологии в гражданском законодательстве РФ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / В.Ю. Туранин. — Белгород, 2002. — 186 с.
- 2 «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылдың 6 сәуіріндегі Заңы (өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480>
- 3 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061#activate_doc=2
- 4 Yılmaz, Ejder. Hukuk Sözlüğü. — Ankara, 2015. — 789 p.
- 5 «Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 24 маусымдағы № 330 Заңы [Электрондық ресурс] — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/Z020000330_/29.06.2020
- 6 Selahattin Bağdath. Hukuk Sözlüğü. — Istanbul, 2012. — 621 p.
- 7 Yaşa, Yasemin. Hukuk Terimleri Sözlüğü. — Istanbul, 2017. — 771 p.
- 8 Bozkurt, AvçıRauf. Türk Parlamento Hukuku. — Ankara: TBMM İçtüzüğü, 2018. — 324 p.
- 9 Толстик В.А. Требования, предъявляемые к юридической терминологии: формально-логическое и социокультурное обоснование / В.А. Толстик // Юридическая техника. — 2016. — № 10. — С. 302–307.

М.Т. Акимжанова, Г.Б. Асетова, А.К. Муратова

Особенности определения некоторых юридических терминов в гражданском законодательстве Республики Казахстан и Турецкой Республики

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу особенностей применения некоторых юридических терминов в гражданско-правовых нормативных актах Республики Казахстан и Турецкой Республики. В результате анализа темы были выявлены определенные закономерности в процессе развития юридической терминологии в гражданско-правовых нормах и актах, что может служить основой для создания целостной картины формирования юридического языка в становлении отечественного гражданского права Республики Казахстан. Исследование проблем, связанных с функционированием юридической терминологии в современном гражданском законодательстве, дает основание к всестороннему осмыслению путей совершенствования отечественного нормативного пространства. Авторами обоснованы выводы и рекомендации, имеющие теоретическое и практическое значение, подкрепленные конкретными примерами и направленные на совершенствование качества текстов гражданско-правовых нормативных актов Республики Казахстан. Сформулированные авторами в исследовании теоретические выводы и выработанные практические рекомендации по улучшению качества законодательного текста могут быть использованы при разработке общих правил юридической техники, совершенствовании Закона Республики Казахстан «О правовых актах», нормотворческой деятельности и правоприменительной практики, а также в деятельности, связанной с проведением лингвистической экспертизы законопроектов на государственном языке. Авторами предложено введение унифицированного юридического терминологического словаря, содержащего упорядоченные общепринятые, единообразные и надлежаще оформленные юридические термины. При написании статьи авторами использовались общие методы научного познания: синтез, анализ, индукция, дедукция, кроме того, сравнительно-правовой, системный, логический методы.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Республика Турция, юридическая терминология, гражданское законодательство, юридическая техника, нормативный акт, правовая экспертиза, лингвистическая экспертиза, закон, термин, Гражданский кодекс.

М.Т. Akimzhanova, G.B. Assetova, A.K. Muratova

Features of the definition of some legal terms in the civil legislation of the Republic of Kazakhstan and the Republic of Turkey

The article is devoted to a comparative legal analysis of the peculiarities of the use of certain legal terms in the civil legal acts of the Republic of Kazakhstan and the Republic of Turkey. As a result of the analysis, certain patterns were identified in the development of legal terminology in the civil law norms and acts. This can serve as a basis for creating a holistic picture of the formation of a legal language in the process of formation of the domestic civil law of the Republic of Kazakhstan. The study of the problems that are associated with the functioning of legal terminology in the modern civil legislation provides grounds for a comprehensive understanding of ways to improve the domestic regulatory space. The authors substantiated the conclusions and recommendations that have a theoretical and practical significance, supported by specific examples, and aimed at improving the quality of the texts of the civil legal normative acts of the Republic of Kazakhstan. Theoretical conclusions and developed practical recommendations can be used in the development of general rules of legal technique, improvement of the law of the Republic of Kazakhstan "On Legal Acts", as well as to improve rule-making and law enforcement practice in activities, which are associated with the linguistic examination of bills in the state language. The authors have proposed the introduction of the commonly used legal terminology, which contains ordered, generally accepted, uniform and properly formalized legal terms. During the study, methods of scientific knowledge: synthesis, analysis, induction, deduction, in addition, comparative legal, systemic, logical methods have been applied.

Keywords: Republic of Kazakhstan, Republic of Turkey, legal terminology, civil legislation, legal technique, normative act, legal expertise, linguistic expertise, law, term, civil code.

References

- 1 Turanin, V.Yu. (2002). Problemy formirovaniia i funktsionirovaniia yuridicheskoi terminologii v grazhdanskom zakonodatelstve Rossiiskoi Federatsii [Problems of the formation and functioning of legal terminology in the civil legislation of the Russian Federation] *Candidate's thesis*. Belgorod [in Russian].
- 2 «Qyqyqytq aktiler turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2016 zhyldyn 6 sauirindegi Zany [Law of the Republic of Kazakhstan "On Legal Acts" April 6, 2016]. *adilet.zan.kz* Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> [in Kazakh].
- 3 Qazaqstan Respublikasynyn Azamattyq kodeksi (Zhalpy bolim). Qazaqstan Respublikasynyn Kodeksi 1994 zhylgy 27 zheltoqsandagy N 268-XIII [Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Enforced by the Decree of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994.] Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061#activate_doc=2 [in Kazakh].
- 4 Yılmaz, Ejder. (2015). Hukuk Sözlüğü. Ankara [in Turkish].
- 5 «Keshendi kasipkerlik litsenziia (franchaizing) turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2002 zhylgy 24 mausymdagı N 330 Zany [On complex entrepreneurial license (franchising). The Law of the Republic of Kazakhstan dated 24 June 2002 No. 330]. *adilet.zan.kz* Retrieved from https://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/Z020000330_/29.06.2020 [in Kazakh].
- 6 Bağdatlı, Selahattin. (2012). Hukuk Sözlüğü. Istanbul [in Turkish].
- 7 Yaşa, Yasemin. (2017). Hukuk Terimleri Sözlüğü. Istanbul. -2017. -771-p. [in Turkish].
- 8 Bozkurt, AvçRauf (2018). Türk Parlamento Hukuku. Ankara: TBBM-İçtüzüğü [in Turkish].
- 9 Tolstik, V.A. (2016). Trebovaniia, predeiaavlaiemye k yuridicheskoi terminologii: formalno-logicheskoe i sotsiokulturnoe obosnovanie [Requirements for legal terminology: formal-logical and socio-cultural justification]. *Yuridicheskaiia tekhnika — Legal technique*, 10, 302–307 [in Russian].

Ж.Б. Шаяхметова*, А.Т. Муханова, Ж.И. Ердешова

*Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, Казахстан
(E-mail: jan68@inbox.ru; adema1986@mail.ru; zhan.id_28@mail.ru)*

Актуальные вопросы возмещения ущерба имуществу, причиненного дорожно-транспортными происшествиями

Статья направлена на исследование вопросов юридической ответственности за транспортные правонарушения, регулируемые законодательством Республики Казахстан. Авторами рассмотрены понятие «состав транспортных правонарушений», вопросы административной и уголовной ответственности, проведен сравнительный анализ в разрезе областей страны по дорожно-транспортным правонарушениям. Согласно показателям уполномоченных органов Республики Казахстан, дорожно-транспортные происшествия совершаются, в частности, по следующим причинам: превышение допустимой скорости, вождение автотранспортного средства в состоянии алкогольного опьянения, обгон и выезд на встречную полосу, несоблюдение дистанции и правил дорожного движения, нарушение правил перевозок пассажиров и правил пешеходного движения. Анализ степени уголовной и административной ответственности, связанной с увеличением автотранспортных средств и влиянием роста экономического развития, показал, что развитие и совершенствование транспортных отношений рассмотрены в качестве инструмента развития экономических механизмов. Кроме того, в работе описаны вопросы возмещения вреда как последствия развития дорожно-транспортных отношений и необходимости четкого урегулирования данных отношений нормами права. Важным аспектом данного исследования является вопрос закрепления правового положения субъектов дорожно-транспортных отношений в нормативно-правовых актах. Необходимо помнить, что, несмотря на то, развитие дорожно-транспортных отношений является выгодным с точки зрения экономики страны, несоблюдение элементарных правил дорожного движения представляет собой наибольшую опасность.

Ключевые слова: административные правонарушения, административное право, административное взыскание, уголовное правонарушение, уголовное право, транспорт, права человека, дорожно-транспортные происшествия, государство, травма.

Введение

Казахстан — страна с огромной территорией и широкими просторами. «Дорога — это продолжение пути, народ — продолжение страны», — говорил казахский народ. Особое значение имеют понятия «дорожное сообщение», «взаимное посещение» и «деловая связь». История автомобиля включает в себя эволюцию, которая произошла во всем мире. Несмотря на то, что период становления автомобильного события начался с XV века, темпы развития автомобильной промышленности с каждым годом растут. Автомобилестроение и развитие дорожной инфраструктуры на протяжении двадцати веков были мерой модернизации и экономического прогресса. В настоящее время автомобиль становится собственностью общества, неотъемлемой частью дорожного движения и служит естественным продолжением любого производственного процесса. Автомобильный транспорт занимает лидирующие позиции в пригородных и пассажирских перевозках. Большое количество автомобильного движения представляет серьезную угрозу для качества жизни.

Дорожно-транспортные происшествия являются основной причиной смерти в мире, в результате чего более 1,25 млн человек ежегодно умирают и 50 млн получают травмы. Жертвы дорожно-транспортного происшествия имеют ряд физических, психологических и юридических потребностей, которые сохраняются в течение длительного времени. Они часто приводят к долгосрочному трудоустройству и финансовым трудностям с личными, социальными и экономическими последствиями [1].

Благодаря скорости использования «от двери до двери» возрастает роль транспорта в междугородних и международных пассажирских перевозках. Этот процесс наблюдается и в нашей стране. В 1991 г. в Казахстане насчитывалось в общей сложности 1,4 млн автомобилей, из них 372 тыс. грузовых автомобилей, 54 тыс. автобусов, 849 тыс. легковых и 119 тыс. специальных автомобилей [2].

*Автор-корреспондент. E-mail: jan68@inbox.ru

Протяженность автомобильных дорог Республики Казахстан составляет 128,3 тыс. км, из них более 97,4 тыс. км автодорог общего пользования, в том числе 23,5 тыс. км автодорог республиканского значения и 73,9 тыс. км автодорог областного и районного значения.

Методы и материалы

При написании данной статьи были использованы научные труды отечественных и зарубежных ученых, базирующиеся на изучении научных и теоретических материалов по вопросам возмещения ущерба имуществу, причиненного дорожно-транспортными происшествиями. В процессе работы авторы опирались на методы анализа нормативно-правовых актов, регулирующих сферу дорожно-транспортных преступлений, сравнительного анализа решения исследуемого вопроса в других странах, кроме того, применялись статический, формально-логический, нормативно-ценностный и сравнительно-правовой методы.

Результаты и обсуждение

Все линии связи, транспортные предприятия и транспортные средства объединяются и образуют мировую транспортную систему. Под транспортными средствами следует понимать автомобили, тракторы всех видов и иные самоходные машины, трамваи, троллейбусы, а также мотоциклы и другие механические транспортные средства.

Использование водителем телефона либо радиостанции при управлении транспортным средством влечет штраф в размере пяти месячных расчетных показателей. Действие, совершенное повторно в течение года после наложения административного взыскания, влечет штраф в размере десяти месячных расчетных показателей. При управлении транспортным средством допускается использование телефона либо радиостанции с помощью прослушивателя или громкой связи.

Превышение водителями транспортных средств установленной скорости движения на величину от десяти до двадцати километров в час влечет штраф в размере пяти месячных расчетных показателей. Превышение установленной скорости движения транспортного средства на величину от двадцати до сорока километров в час влечет штраф в размере десяти месячных расчетных показателей. Превышение установленной скорости движения транспортного средства на величину более сорока километров в час влечет штраф в размере двадцати месячных расчетных показателей. Действия, совершенные повторно в течение года после наложения административного взыскания, влекут штраф в размере тридцати месячных расчетных показателей.

Несоблюдение правил остановки маршрутных транспортных средств, движения в жилых зонах, перевозки пассажиров и грузов, использование ремней безопасности, управление мотоциклами и использования мотошлемов при перевозке пассажиров на них, буксировка транспортных средств, применение осветительных приборов в темное время суток или при отсутствии видимости приводят к штрафу в размере пяти месячных расчетных показателей.

Неисполнение водителем обязанностей, предусмотренных законодательством Республики Казахстан в области дорожного движения, в связи с дорожно-транспортным происшествием, участником которого он является, влечет штраф в размере пяти месячных расчетных показателей. Оставление водителем места дорожно-транспортного происшествия, участником которого он являлся, в нарушение правил дорожного движения, влечет лишение права управления транспортными средствами сроком на один год.

По нашим расчетам, лишь 40 из 74 статей КоАП Республики Казахстан о транспортных правонарушениях тесно связаны со сферой уголовной правовой ответственности, поэтому трудно избежать ошибок в определении степени правовой защиты государства нарушенных общественных отношений. «Когда в ст. 10 Уголовного кодекса Республики Казахстан впервые появилось понятие «уголовный проступок», производство усложнилось, его необходимо было отличать от преступления и административного правонарушения», — указывает К.А. Бакишев в своей работе [3].

Указывая на то, что преступления на транспорте у нас размещены в гл. 14 Уголовного кодекса РК, в отличие от предыдущего Уголовного кодекса, обобщена уголовная ответственность лица, управляющего всеми видами транспорта — железнодорожным, воздушным, водным, автомобильным, троллейбусным, трамвайным либо другими механическими транспортными средствами — за нарушение безопасности дорожного движения или правил эксплуатации транспортных средств.

К преступлению против правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспортных средств относятся деяния, общественно опасные деяния, указанные в уголовном законе, на-

рушающие нормальное функционирование транспорта, в результате которых наступают предусмотренные законом последствия.

Групповым объектом транспортных преступлений являются общественные отношения, регулирующие безопасность дорожного движения и правила эксплуатации транспортных средств.

Непосредственным объектом преступления могут быть правила безопасности дорожного движения и эксплуатации конкретного вида транспортных средств (железнодорожных, водных, воздушных или автомобильных), а дополнительным прямым объектом — жизнь, здоровье, а также собственность человека для некоторых составов.

Предмет преступления — железнодорожный, водный, воздушный, автомобильный транспорт и другие механические транспортные средства.

С объективной стороны, большинство уголовных правонарушений, направленных на транспортные средства, состоят из действий или бездействия, последствий и причинных связей между ними, т.е. преступлений материального состава. Только два разных состава преступлений относятся к формальным по своему строению. Для правильной квалификации преступлений на транспорте особое значение имеет точное определение вида транспортных средств, являющихся предметом данного преступления [4].

Тем не менее, в связи с увеличением количества и видов транспорта вырос показатель транспортных преступлений, в которых наблюдается резкий рост числа пострадавших. Среди транспортных преступлений ведущее место занимают дорожно-транспортные происшествия. Дорожно-транспортное происшествие — событие, возникающее в процессе движения транспортного средства по дороге и с его участием, повлекшее смерть человека, повреждение транспортных средств, сооружений, грузов либо причинившее иной материальный вред.

Каждое второе дорожно-транспортное происшествие несет в себе человеческие жертвы. Это говорит о необходимости оперативного решения вопросов обеспечения безопасности и профилактики дорожного движения не только в Казахстане, но и по всему миру. Данная проблема связана с уменьшением фактов дорожно-транспортных происшествий, смертности и травматизма, а также с тенденцией роста спроса людей на транспортные средства и увеличением случаев, угрожающих жизни общества в процессе их эксплуатации. Отсутствие дорог с интенсивным движением «подталкивает» водителей к нарушению правил дорожного движения [5; 21]. При этом неудивительно, что «автомобильная смертность» занимает 3-е место в мире после рака и сердечно-сосудистых заболеваний.

Во всех дорожно-транспортных происшествиях основное место занимают действия или бездействие водителя. Виновник, управляя транспортным средством, в любой чрезвычайной ситуации влияет на его психологическое состояние при конкретной аварийной ситуации. Как показывает жизненный опыт, такие события происходят следующим образом: столкновение транспортных средств; опрокидывание, опрокидывание транспортных средств; наезд или наезд на пешехода; наезд или наезд на стоящего человека; падение и возгорание пассажиров с транспортного средства и наезд на животных.

Дорожно-транспортные происшествия связаны не только с потерями, связанными с повреждением транспортных средств, травмами или гибелью граждан, но и с чрезвычайными ситуациями, которые могут произойти при аварии транспортных средств, перевозящих особо опасные грузы. В правовой литературе автомобильные преступления представляют собой общественно опасные деяния (действия или бездействие), предусмотренные административным или уголовным законодательством, посягающие на безопасность дорожного движения и порядок функционирования механических транспортных средств, установленный законом или иными нормативными актами [6; 449].

Согласно статистике МВД Республики Казахстан, наиболее часто совершаемые водителями правонарушения: превышение установленной скорости; выезд на встречную полосу с нарушением правил обгона; нарушение правил пересечения очереди; управление неисправным транспортом; несоблюдение дистанции; неподчинение сигналу регулирования; неповиновение знакам дорожного движения; нарушение правил перевозки людей; нарушение правил пешеходов и др. [7; 14]. Как гласит американская мудрость, «алкоголь и транспорт не смешиваются», поэтому наиболее распространенным видом ДТП является управление транспортным средством в нетрезвом виде.

Еще одна проблема, провоцирующая увеличение количества дорожно-транспортных происшествий, — это несоблюдение пешеходами правил на дороге, обозначенной специальной полосой; незапланированный выход из транспортного средства; нахождение в нетрезвом состоянии управляющих транс-

портными средствами; несоблюдение дистанции внутри города; тесное расположение городского населения, процессы внутренней урбанизации и т.д.

Само по себе дорожно-транспортное происшествие не возникает. Это результат халатности, излишней самоуверенности и несоблюдения требований правил движения. В ДТП меньше всего страдают сами водители, больше всего — пассажиры и пешеходы. Самое страшное — гибель детей во время дорожно-транспортных происшествий. Главный смысл решения этой проблемы — правильно подготовить и научить правилам дорожного движения юных пешеходов.

Единичные случаи дорожно-транспортных происшествий на улицах и дорогах в начале XX века были основной причиной ранений, инвалидности и смерти многих людей в течение короткого исторического периода времени и, следовательно, вызвали особую озабоченность человечества. «Третье воскресенье ноября — Всемирный день памяти жертв дорожно-транспортных происшествий. Ежегодно по всему миру от дорожно-транспортных происшествий погибает 1,5 млн человек, ежедневно — 2600, каждые 24 секунды — 1 человек. Очень грустно, что такой показатель может быть в мирное время», — говорит Постоянный представитель Всемирной организации здравоохранения в Казахстане доктор Олег Честнов.

Одним из важнейших принципов гражданского права является полное возмещение причиненного вреда. В связи с этим актуальным остается вопрос о необходимости учета или игнорирования износа автомобиля при определении вреда, причиненного в результате ДТП. Износ вещества — это амортизация отделения материала от поверхности твердого вещества и усиление его постоянной деформации при трении, что проявляется постепенным изменением размера или формы вещества [8; 41].

По состоянию на начало 2018 г. в Казахстане на одно действующее предприятие технического обслуживания и ремонта приходилось 1850–1900 транспортных средств, а в странах Евросоюза этот показатель составляет 586 единиц, общая расчетная величина находится на уровне 750 единиц автомобильного парка.

Таким образом, мы испытываем тройную нехватку предприятий технического обслуживания. Исходя из этого факта, можно отметить, что организация эксплуатации транспортных средств в технически исправном состоянии требует кардинального реформирования, поскольку дефицит специализированного автосервиса может привести к значительному инфраструктурному ограничению развития казахстанской экономики [9; 11].

«Водитель — самый опасный узел машины», — говорил французский мыслитель Лео Кампион. Поэтому чаще всего автомобилисты сами виноваты в различных авариях на дороге. Несчастные случаи, ситуации, возникающие при участии в процессе движения транспорта. Также обязательным признаком дорожно-транспортного происшествия является причинение материального ущерба любому имуществу или вреда здоровью человека. Правоотношения, в связи с которыми причинен материальный ущерб в связи с аварией, регулируются ГК РК, Законом РК «Об обязательном страховании гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств». Удовлетворяя требования о возмещении вреда, в соответствии со ст. 934 ГК РФ, суд обязывает возместить причиненный вред полностью в натуре в соответствии с обстоятельствами дела [10].

Здоровье и жизнь многих людей отражают количество и факты дорожно-транспортных происшествий. Для анализа причин и условий возникновения дорожно-транспортных происшествий и устранения этих причин и условий в каждой стране, регионе, городе ведется учет дорожно-транспортных происшествий. Он проводится учреждениями министерства внутренних дел страны, органами государственного управления автомобильными дорогами, владельцами автомобильных и частных дорог в соответствии с правилами учета дорожно-транспортных происшествий.

В Отчете Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан о дорожно-транспортных происшествиях, приведших к гибели или травме людей в 2020 г., на дорогах страны зарегистрировано 11 837 дорожно-транспортных происшествий [11; 12].

Это на 20,7 % ниже показателя аналогичного периода прошлого года. По сравнению с 2019 г. зарегистрировано 14 835 ДТП. Значительно снизилось число дорожно-транспортных происшествий с участием общественного транспорта, за январь 2020 г. произошло 173 ДТП, в которых 18 человек погибли и 228 получили травмы, за 11 месяцев 2019 г. произошло 327 дорожно-транспортных происшествий, в которых 52 человека погибли и 592 получили ранения.

Низкий показатель дорожно-транспортных происшествий связан, в первую очередь, с введением карантинных мер по регионам (коронавирусная инфекция COVID-19).

Темпы движения транспорта сократились в несколько раз. Однако после снятия ограничительных мер поток транспорта увеличился, а число аварий стало расти. По данным МВД РК, в 96 % ДТП виноваты водители. Они увеличивают скорость, обгоняют в запрещенных и опасных местах, что приводит к аварийным ситуациям, которые приводят к смерти.

К сожалению, необходимо констатировать факт, что дорожное движение не обходится без аварий, главное в этом случае снизить вред жизни и здоровью участников ДТП.

Институт обязательного страхования ответственности автотранспортных средств в Казахстане позволяет владельцу транспортного средства застраховать свою ответственность перед пострадавшими в случае ДТП по его вине [12; 178]. У России есть все основания стремиться к общению с соседними странами Востока, Китая, Вьетнама, а также Средней и Южной Азии, Кавказа, чтобы максимально использовать свои транспортные магистрали. В современных условиях развития, сопровождающихся инфляционной составляющей мировой экономики, постоянные абсолютные показатели предельного возмещения вреда, причиненного при перевозке пассажира, требуют постоянной корректировки. Это, в частности, предусмотрено Конвенцией 1999 г., посвященной унификации некоторых правил международных воздушных перевозок [13; 1332].

Выводы

Казахстан — развивающееся правовое государство. Одной из первоочередных задач государства являются необходимость наращивания человеческого ресурса, акцент на приоритетность безопасности, проведение целевых программ и систематизация транспортной инфраструктуры, которая так или иначе влияет на экономику государства, в целом. Транспортная инфраструктура должна пройти путь цифровой трансформации.

На основе изложенного выше возникает необходимость в следующих рекомендациях и предложениях:

- необходимо введение специального теста для обучения вождению, управлению, правилам дорожного движения, оценке дорожной ситуации, дифференциации и проверке знаний учащихся;
- при вынесении наказания водителям судам учитывать деятельным раскаянием, а также факт оказания помощи потерпевшим после дорожно-транспортного происшествия;
- решение проблемы вождения в нетрезвом виде, путем установки устройства, которое будет реагировать на запах алкоголя и автоматически отключать процесс заведения автотранспорта;
- идентификация лиц без права на вождение путем видеонаблюдения, оптимизация оповещения в службы по мониторингу только путем включения водителей в базу данных;
- постоянный мониторинг дорог на предмет их конструкции, влияющий на вероятность аварий;
- увеличение специальных звуковых и лазерных осветительных установок с целью обеспечения видимости пешеходов на дороге.

Список литературы

- 1 Scollay CE, Berecki-Gisolf J, Grant GM (2020) Trends in lawyer use in road traffic injury compensation claims. PLoS ONE 15(4): e0231025 [Electronic resource]. — Access mode: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231025>
- 2 Отарбаева А.Б. Причины и профилактика дорожно-транспортных происшествий [Электронный ресурс] / А.Б. Отарбаева. — Режим доступа: <https://articlekz.com/kk/article/magazine/120>
- 3 Бакишев К.А. Транспортные административные и уголовные правонарушения. Lex russica (Русский закон). 2017;(9):56–63 [Электронный ресурс] // К.А. Бакишев. — Режим доступа: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2017.130.9.056-063>
- 4 Бекмагамбетов М.М. Этапы становления и развития автомобильного транспорта Казахстана [Электронный ресурс] / М.М. Бекмагамбетов. — Алматы: Научно-исследовательский институт транспорта и коммуникаций, 2005. — 471 с. — Режим доступа: <http://elib.kstu.kz/fulltext//Skan/kazakstannyn avtomobil.koligi.pdf>.
- 5 Буралев Ю.П. Безопасность жизнедеятельности на транспорте / Ю.П. Буралев, Е.И. Павлов. — М.: Транспорт, 1999. — 200 с.
- 6 Красненкова Е.В. Проблемы квалификации правонарушений за нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств / Е.В. Красненкова, А.Ю. Гладких // Административное и муниципальное право. — 2014. — № 5. — С. 447–454. doi:10.7256/1999-2807.2014.5.11922
- 7 Котик М.А. Ошибки управления. Психические причины, метод автоматизированного анализа / М.А. Котик, А.М. Емельянов. — Таллинн, 1985. — 391 с.

8 Сокол П.В. Новые тренды в учете износа при взыскании ущерба, причиненного транспортному средству в результате ДТП / П.В. Сокол // Юрид. вестн. Самар. ун-та. — 2018. — Т. 4. — № 3. — С. 41–46. doi:10.18287/2542-047X-2018-4-3-41-46.

9 Жұматаева Г. Управление качеством технического содержания грузовых автомобилей [Электронный ресурс] / Г. Жұматаева, З. Битилеуова, Ж. Байбураева, Ж. Жанбирова // Докл. Национальной Академии наук Республики Казахстан. — Вып. 1. — № 329 (2020). — С. 11–17. — Режим доступа: <https://doi.org/10.32014/2020.2518-1483.2>

10 Айтказина А. ДТП: возместить ущерб [Электронный ресурс] / А. Айтказина. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36545715#pos=6;106

11 Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat>

12 Колоколов Н.А. Осаго: право родственников жертвы ДТП на страховое возмещение / Н.А. Колоколов // Вестн. Моск. ун-та МВД России. — 2018. — С. 178–184. Doi 10.24411/2073-0454-2018-10036

13 Гречуха В.Н. Гармонизация российского транспортного законодательства и международных транспортных источников, регулирующих ответственность перевозчика за причинение вреда жизни, здоровью, имуществу пассажира / В.Н. Гречуха // Право и политика. — 2014. — № 9. — С.1332–1337. doi:10.7256/1811-9018.2014.9.12763

Ж.Б. Шаяхметова, А.Т. Мұханова, Ж.И. Ердешова

Жол-көлік оқиғаларынан мүлікке келтірілген залалды өтеудің өзекті мәселелері

Мақала Қазақстан Республикасының заңнамасымен реттелетін көліктік құқық бұзушылықтар үшін заңды жауапкершілік мәселелерін зерттеуге бағытталған. Көліктік құқық бұзушылықтар құрамының тұжырымдамасы, әкімшілік және қылмыстық жауаптылық мәселелері, жол қозғалысы саласындағы құқық бұзушылықтар үшін еліміздің аймақтары тұрғысынан салыстырмалы талдау зерттелген. Еліміздегі жол-көлік оқиғаларының орын алу жағдайлары және құқықтық жауапкершіліктің көлемі туралы айтылған. Қазақстан Республикасының құзыретті органының көрсетуі бойынша, жол-көлік оқиғалары кезіндегі жүргізушілердің жасайтын әрекеттері: белгіленген жылдамдықты көтеру; мас күйінде көлікті басқару; басып озу ережесін бұзып, қарама-қарсы жолға шығып кету; жол қиылысы ережесін сақтамай жол кезегін бұзу; ақауы бар көлікті басқару; ара-қашықтықты сақтамау; реттеу дабылына және жол белгілеріне бағынбау; адамдарды тасымалдау және жаяу жүргіншілер ережесін бұзу және т.б. жағдайлар талданған. Көлік құралдарының көбеюі және қоғамдық қатынастың экономикалық дамуының әсерімен байланысты әкімшілік және қылмыстық жауапкершіліктің мөлшері туралы талдау жасалынған. Көлік қатынастарының дамуы да экономикалық тетіктердің дамуы құралы ретінде қарастырылған. Көлік қатынастарының даму кезеңімен қазіргі қоғамдағы жол-көлік қатынастарының әсерінен адамзатқа келтірілетін зардаптар туралы және олардың құқықтық нормалар шегімен реттелуі мен келтірілген зардаптардың қалпына келтірілуі туралы баяндалады. Адамдардың жол-көлік оқиғаларына қатысушы болуының себептері құқықтық нормаларда орын алуы маңызды. Жол қатынастарының дамуы еліміздегі экономикалық жағынан тиімді болғанымен, жол ережелерін сақтамау аса қауіп төндіретінін естен шығармау қажет.

Кілт сөздер: әкімшілік құқық бұзушылықтар, әкімшілік жаза, қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстық құқық, көлік, адам құқығы, жол апаты, мемлекет, жарақат.

Zh.B. Shaykhmetova, A.T. Mukhanova, Zh.I. Yerdeshova

Current issues of compensation for property damage caused by road traffic accidents

The article aims to study the issues of legal liability for transport offenses regulated by the legislation of the Republic of Kazakhstan, examining the concept of the composition of transport offenses, issues of administrative and criminal liability, comparative analysis in the context of regions of the country for road traffic offenses. According to the indicators of the authorized bodies of the Republic of Kazakhstan, the reasons for traffic accidents are as follows: exceeding the speed limit, driving a vehicle while intoxicated, overtaking and driving into the oncoming lane, not keeping a distance, not observing traffic rules, breaking the rules for transportation of passengers, violation of the rules for pedestrian traffic, etc. The analysis of the degree of criminal and administrative liability associated with the increase of vehicles and the impact of economic growth was conducted. The improvement of transport relations is considered as a tool for the development of economic mechanisms. The article describes the issues of compensation for harm as a consequence of the development of road transport relations, and the need for a clear regulation of these relations by the rules of law. An important aspect is the issue of consolidating the legal status of subjects of road transport relations in regulatory legal acts. It must be remembered that although the development of road transport rela-

tions is beneficial for the country's economy, failure to comply with basic traffic rules carries the greatest danger.

Keywords: administrative offenses, administrative law, administrative penalty, criminal offense, corner law, transport, human rights, traffic accidents, state, injury.

References

- 1 Scollav CE, Berecki-Gisolf J, Grant GM (2020). Trends in lawyer use in road traffic injury compensation claims. *PLoS ONE* 15(4): e0231025. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231025>.
- 2 Otarbayeva, A.B. (2015). Prichiny i profilaktika dorozhno-transportnykh proisshestvii [Causes and Prevention of road traffic accidents]. *Almaty. articlekz.com*. Retrieved from <https://articlekz.com/kk/article/magazine/120> [in Russian].
- 3 Bakishev, K.A. (2017). Transportnye administrativnye i ugovolnye pravonarusheniia. *Lex russica (Russkii zakon)* [Transport administrative and criminal offenses. *Lex russica (Russian law)*]. (9):56–63. <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2017.130.9.056-063> [in Russian].
- 4 Bekmagambetov, M.M. (2005). Etapy stanovleniia i razvitiia avtomobilnogo transporta Kazakhstana [Stages of formation and development of road transport in Kazakhstan]. *Almaty: Research Institute of transport and communications, 15. elib.kstu.kz*. Retrieved from http://elib.kstu.kz/fulltext/Skan/kazakstannyn_avtomobil.koligi.pdf. [in Russian].
- 5 Buralev, Yu.P., & Pavlov, E.I. (1999). *Bezopasnost zhiznedeiatelnosti na transporte [Life safety in transport]*. Moscow: Transport [in Russian].
- 6 Krasnenkova, E.V., & Gladkikh, A.Yu. (2014). Problemy kvalifikatsii pravonarushenii za narushenie pravil dorozhnogo dvizheniia i ekspluatatsii transportnykh sredstv [Problems of qualification of offenses for violation of traffic rules and operation of vehicles]. *Administrativnoe i munitsipalnoe pravo — Administrative and Municipal Law, 5*, 447–454. doi:10.7256/1999-2807.2014.5.11922 [in Russian].
- 7 Kotik, M.A. & Emelyanov, A.M. (1985). Oshibki upravleniia. Psikhicheskie prichiny, metod avtomatizirovannogo analiza [Management errors. Mental causes, a method of automated analysis]. *Tallinn*, 391 [in Russian].
- 8 Sokol, P.V. (2018). Novye trendy v uchete iznosa pri vzyskanii ushcherba, prichinennogo transportnomu sredstvu v a rezultate DTP [New trends in accounting for wear when collecting damage caused to a vehicle as a result of an accident]. *Yurilicheskii vestnik Samarskogo universiteta, 4, 3*, 41–46. doi:10.18287/2542-047X-2018-4-3-41-46 [in Russian].
- 9 Zhumataeva, G., Bitileuova, Z., Bayburaeva, Zh., & Zhanbirov, Zh. (2020). Upravlenie kachestvom tekhnicheskogo soderzhaniiia gruzovykh avtomobilei [Quality management of technical maintenance of trucks]. *Doklady Natsionalnoi akademii nauk Respubliki Kazakhstan — Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Vol. 1*, 329, 11–17. <https://doi.org/10.32014/2020.2518-1483.2> [in Russian].
- 10 Aitkazina, A. DTP: vozместit ushcherb [Road accident: compensate for the damage]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36545715#pos=6;106 [in Russian].
- 11 Qazaqstan Respublikasy Bas prokuraturasynyn quqytqyq statistika zhane arнай esepke alu zhonindegi komiteti [Committee on legal statistics and special records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan]. <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat> [in Kazakh].
- 12 Kolokolov, N.A. (2018). Osago: pravo rodstvennikov zhertvy DTP na strakhovoe vozmeshchenie [Osago: the right of relatives of the victim of an accident to the insurance compensation]. — *Vestnik Moskovskogo universiteta Ministerstvo Vnutrennikh Del Rossii — Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 178–184. doi 10.24411/2073-0454-2018-10036 [in Russian].
- 13 Grechukha, V.N. (2014). Garmonizatsiia rossiiskogo transportnogo zakonodatelstva i mezhdunarodnykh transportnykh istochnikov, reguliruiushchikh otvetstvennost perevozhchika za prichinenie vreda zhizni, zdoroviu, imushchestvu passazhira [Harmonization of the Russian transport legislation and international transport sources regulating the carrier's liability for causing harm to the life, health, and property of the passenger]. *Pravo i politika — Law and Politics, 9*, 1332–1337. doi:10.7256/1811-9018.2014.9.12763 [in Russian].

M.T. Akimzhanova*, T.S. Tilep

*Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan
(E-mail: makimzhanova@inbox.ru, Scopus Author ID: 57204332730, tlep97@mail.ru)*

Some problems of custody and guardianship establishment over minors in the Republic of Kazakhstan

The problem of the organization of minors deprived of parental care historically attracted the attention of states and society. In recent years, this question has gained special relevance. In “Strategy Kazakhstan–2050: a new political course of the established state”, first President of Kazakhstan, N. Nazarbayev emphasized that the protection of the rights of women and children is an important part of the new social policy. On the basis of the analysis of the current family–marriage, civil legislation of the Republic of Kazakhstan and law enforcement practice, topical issues of ensuring the rights and interests of minors under custody and guardianship are considered. The authors have noted that custody or guardianship are among the traditional institutions of ensuring guaranteed by the state constitutional rights, since the fate of a minor citizen in need of social patronage is determined by the most favorable way, on the one hand, close to family living, on the other one — there is a great positive potential, providing control over compliance with its legal rights and interests. The theoretical foundations and aspects of law enforcement provisions on the establishment, functioning and termination of custody and guardianship over minors is in the focus of a local point. By providing the results of their own theoretical research and in order to expand legal preconditions of the definition of custody and guardianship and to ensure the interests of orphaned children and children deprived of parental care the authors offer proposals that are aimed for improving the current domestic legislation in the designated sphere.

Keywords: Convention on the Rights of the Child, minor, child, protection, guard, custody, guardianship, guardian, child rights.

Introduction

The Republic of Kazakhstan, being a State Party to the UN Convention on the Rights of the Child, assumed the obligations provided for by Part 1 of Article 20, in accordance with which: “A child temporarily or permanently deprived of his or her family environment, or in whose own best interests cannot be allowed to remain in that environment, shall be entitled to special protection and assistance provided by the State” [1]. In order to ensure the right to such protection, states parties in accordance with their national laws provide a replacement of the care for such a child. Today in the Republic of Kazakhstan, custody and guardianship are the most widespread family forms of education of children deprived of parental care for the purposes of their alimentation, upbringing and education, as well as to protect their rights and interests. Currently, the total number of orphaned children and children deprived of parental care in our country — 24,239, of which children that were transferred for custody and guardianship to the families of Kazakhstani citizens — 17,360 [2].

The transfer of an orphaned child under custody and guardianship allows to ensure his right to life and education in the family through the creation of favorable conditions for him and for his family education. Accordingly, the legal regulation of relations associated with such a family device of juveniles, taking into account those changes that occurred and occur in our society, acquires particular importance. The notion of the place of family law in the national law system has changed, the use of not typical types of contracts has been frequent, the tendency of expanding the sphere of state participation in civil law relations has been observed. These circumstances are important prerequisites for discussing the possibility of applying civil law mechanisms to relations of custody and guardianship.

The issues related to the legal status of the child and the protection of his legal rights and interests have long been in the focus of scientists. So, in the works of M.F. Vladimirsky-Budanov, A.I. Zagorovsky, I.A. Pokrovsky, G.F. Shershenevich, and others, some questions of protection of the rights of minors have reflected. In the Soviet and modern period, the contribution to the scientific research of custody and guardianship as a civil legal institution was made by N.M. Yershov, O.S. Ioffe, L.Yu. Mikheyev, E.A. Abashin, M.V. Antokolskaya, M.V. Vlasov, E.M. Vorozheikin, S.A. Muratova, V.P. Nikitina,

*Corresponding author’s e-mail: makimzhanova@inbox.ru

L.M. Pchelintseva, E.A. Chefranov, O.A. Khazov, and others who gave exclusive attention to the matter of use of various forms of education of children deprived of parental care.

N.A. Nalizko, in the dissertation work "Providing and protecting the rights of children in the Russian Federation and in the Republic of Kazakhstan: constitutional and legal analysis", was engaged in a comprehensive study of the constitutional and legal aspects of ensuring and protecting the rights of the child in Russia and Kazakhstan. M.V. Andriyashko, in the monograph "Custody and guardianship over minors in the Republic of Belarus", analyzed the current possibilities of the organization of orphaned children and children deprived of parental care. The subject of analysis of Kazakhstani scientists, such as M. Zhaskayrat, D.A. Dzhandarbek, U.K. Ikhsanov, G.A. Ilyassova was mainly the actual problems related to the definition of the legal status of a child in society and the family, the protection of his rights and interests. Published information and analytical reports on the status of children in the Republic of Kazakhstan, in which the analysis of the main aspects of the situation of children, as well as the measures taken aimed for improving the system of protecting the rights and interests of children also testify about the big attention to the indicated problem.

The above factors testify the relevance of the problem and give grounds for the conclusion of studies conducted by many authors in some cases do not fully comply with changes in the socio-economic life of the state and society. In addition, the need to identify general tendencies in the development of legislation on the security and protection of the rights of minors, remaining without care and find themselves, in connection with this, in a socially dangerous position, identifying legislative guarantees for the security and protection of their rights in the current legislation of the Republic of Kazakhstan, insufficient development of institute of custody and guardianship in a wide range of the use of various forms of education of children deprived of parental care forced to refer to the topic of this research.

The purpose of the research, on the assumption of the relevance of the indicated topic, is in a comprehensive, legal study of relations for custody and guardianship over minors; identifying existing problems in the organization of the system of custody and guardianship; scientific substantiation of the prospects for the development of the institution of custody and guardianship. In accordance with the specified purpose, the following tasks were made and resolved: to analyze the current family-marriage and civil legislation of the Republic of Kazakhstan and some foreign countries in the sphere of regulation of relations on custody and guardianship over minors, deprived of parental care; to justify the worthwhileness of the appointment of custody of the orphaned children; to explore the concepts of "security", "protection", "protection method" arising within the framework of family legal relations related to minors; to consider the features of the legal status of guardians and fosterling children; to determine the role of custody and guardianship authorities in protecting the rights and interests of the child.

Experimental

During the study, the comparative legal, logical, dialectical methods of the science of family and civil law, family, civil, administrative legislation, as well as the practice of applying custody and guardianship as a family form of minor persons deprived of parental care were used.

Results and Discussion

In accordance with Paragraph 1 of Article 27 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, marriage, family, motherhood, paternity and childhood are protected by the State. There is no norm in the content of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which would directly point to the priority of family education of children. However, this conclusion follows from the being and meaning of the Article of the basic law of our country [3].

According to G.A. Vasilevich, the family is a natural habitat of a child. Therefore, the upbringing of children in the family is protected and encouraged by the State. The child cannot be deprived of the family. The responsibility of both parents is to create conditions for the residence of a child in the family. In the event of dissolution of marriage or for some other reasons, when parents do not live together, he has the right to know both parents [4; 131]. Relying on the family responsibility for the education of children, the legislation recognizes the family by the subject of law that is able to bear such responsibility under the fear of applying family legal sanctions. The responsibility of the family for the upbringing of children is provided for in Article 24 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan" [5]. According to Article 70 of the Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage (Matrimo-

ny) and Family”, the parents are responsible for the education and alimentation of children, their protection [6].

At its essence, custody and guardianship over minors pursue the goals of taking care and the realization of the protection of the rights and legitimate interests of children who have no families or children whose families do not fulfill their responsibilities for children. The basis for the establishment of custody (guardianship) over minors has a complex set of facts, which includes:

- age (as well as mental condition) of the child;
- the lack of parents, deprivation of parental rights, restrictions on parental rights, recognition of parents incapable, parental diseases, long lack of parents, avoiding parents from raising children or from protecting their rights and interests including parents’ fails in taking their children from educational organizations, medical organizations, providing social services, or similar organizations, which pose a threat to the life or health of children or interfere their normal education and development;
- the need of a child in protection of interests and in organization in a family or a children's institution;
- appointment of a guardian or trustee, in other words administrative act [6].

In accordance with Article 120 of Family and Marriage Legislation and Paragraph 6, “On approval of the Rules for the Exercise of the Functions by the State in Custody and Guardianship”, the local executive bodies of the regions, the cities of the regional, republican importance, the capital are custody and guardianship authorities [7]. The establishment of custody and guardianship over minors by local executive bodies testifies to the administrative nature of the procedural aspect of the establishment.

The legislation of foreign countries is familiar with another procedure for establishing custody and guardianship over minors. So, in accordance with the Article 12 of the Law of the Republic of Poland dated July 12, 2001, “On the courts of general jurisdiction”, the establishment of custody and guardianship over minors is included in the competence of the department for family affairs and the juvenile district courts (family court) [8].

The courts consider cases on the establishment of custody or guardianship for minors in accordance with the Code of the Kyrgyz Republic on children. In particular, according to Part 1 of Art. 21 of the Code of the Kyrgyz Republic on children, to the powers of the court in the procedure prescribed by the legislation of the Kyrgyz Republic refers to:

- 1) the consideration of cases of the direction of children in boarding institutions and special schools;
- 2) the consideration of cases of adoption, the establishment of custody and guardianship;
- 3) taking measures to prevent the illegitimate and unsound in principle direction of the child to the group home;
- 4) the direction of children deprived of parental care, in boarding institutions that have passed accreditation;
- 5) the revision of the reasonableness of finding a child in a boarding school, a special school for children distressed in special conditions of education, or a psychiatric hospital [9].

In modern Romania [10; 159] and the USA [11; 37], the establishment of custody and guardianship is also included in the competence of the court.

The current family-marital legislation of the Republic of Kazakhstan provides the identification and accounting of orphaned children and children deprived of parental care made by all individuals and legal entities that have become known about the absence of parental care.

Individual persons and legal entities are obliged to immediately inform the bodies that perform the functions of custody and guardianship, about orphaned children, children deprived of parental care, at their location. An analysis of legislation leads to the conclusion that state bodies and institutions are designed to identify the cases of ill-being of a child and respond to them, incorporating:

- 1) custody and guardianship authorities operating under local executive bodies;
- 2) authorized educational and health authorities;
- 3) commissions for cases of minors;
- 4) juvenile liaison office of bodies of the internal affairs of the Republic of Kazakhstan;
- 5) officials of medical organizations, etc.
- 6) officials of institutions (pre-school educational institutions, general education institutions and other institutions) and other citizens who have information about children [6].

In accordance with Paragraph 2 of Article 122 of the Code of the Republic of Kazakhstan “On Marriage (Matrimony) and Family”, the guardian or a trustee is appointed with their consent or according to their application in writing by the custody and guardianship authority at the place of residence of the person who is

in need in the establishment of guardianship or custody. As V.G. Tikhinya notes, “in practice, such consent is expressed in the relevant statement into the custody and guardianship authority” [12; 407]. The requirement for the consent of the guardian and trustee is mandatory along with the rule of the need to obtain the written consent of the parents for the establishment of guardianship or custody, which, due to the temporary lack of justifiable reasons, cannot personally raise the child [6].

V.G. Tikhinya reasonably highlighted that “the appointment of one of the spouses by a guardian or a trustee without the consent of another spouse can lead to the negative consequences for the person under care” [12; 408]. The indicated factor corresponds to the principle assigned to the norms of the current family-marriage legislation of the Republic of Kazakhstan, according to which all questions of the marriage and family relations of the spouses, they decide together, by mutual agreement and on the basis of equality. We believe that separate accommodation of spouses does not deprive them of the right to be guided by the title principle.

Also, in legal literature at different times, attention was paid repeatedly to the following, according to N.G. Yurkevich: “...If the child turned 10 years old, his opinion, as a rule, should be taken into account” [13; 196]. The mandatory identification of the child's desire who has reached the ten-year-old age is supposed to be in a wide range of family legal relations: for example, in cases where a family-legal relationship, the opinion of which is detected by the child, is the result of legitimate behavior of participants in family legal relations (adoption; change of family name, name, child's patronymic name; the return of the child to parents, if the reasons that served as the foundations for the removal of a child from custody, etc.) are disappeared. In addition, the desire of the child who has reached the ten-year-old age is also detected in cases where the family-legal attitude is the result of the unlawful behavior of some of the participants in family legal relations (cancellation of adoption as a measure of family and legal responsibility for the improper fulfillment of adoptive persons of their duties). Consolidation in the norm of clause 3 of Article 122 Marriage and Family Code rules that when choosing a guardian or a trustee should be taken into account, including the desire of a person who need in custody or guardianship that has reached 10 years, testifies to the desire of the domestic legislator to agree on the norms, to eliminate collisions, to simplify law enforcement practice [6].

It should also be indicated that when choosing a guardian or trustee, his personal qualities and the ability to fulfill the responsibilities of the guardian or trustee should be considered thoroughly. An approach was also formed, according to which only adults are allowed to carry out functions for custody and guardianship. The legislation of neighboring states directly provides for the demands on the age of candidates for guardians and trustees: they can only be persons of majority age. Thus, the Civil Code of the Russian Federation and the norms of the Family Code of the Russian Federation provide that only persons of majority age and capable may be appointed guardians (trustees) of children [14; 340]. The norms of the Family Code of Ukraine establish that the “the trustee, the guardian of the child may be at its consent of an emancipated capacitive person” [15].

The legislator imposes certain requirements for the personality of the guardian and trustee, in addition to the requirements for its age. The establishment of certain criteria and strict compliance with the requirements is aimed to exclude from the range of persons who want to carry out functions to educate minors and the protection of their personal and property rights, such citizens who are not able to fulfill these functions due to the state of health or grounds recognized by socially significant.

So, only persons of majority age can be guardians or trustees, with the exception of:

- persons recognized by the court incapable or limitedly capable;
- persons deprived of parental rights or limited by the court of parental rights;
- suspended from the duties of the guardian or trustee for the improper execution of obligations entrusted to him by the Law of the Republic of Kazakhstan;
- former adoptive parents, if adoption is cancelled by the court by their fault;
- persons who, on medical grounds, cannot carry out the obligations of a guardian or trustee;
- persons who do not have a permanent place of residence;
- persons who have an unreimbursed or unexpended conviction for committing an intentional crime at the time of the establishment of custody (guardianship),
- persons destitute of nationality;
- male people who are not in registered marriage (matrimony), except in cases of actual education of a child at least three years due to the death of a mother or the deprivation of her parental rights;

- persons who at the time of establishing custody or guardianship do not have an income providing the person under care of the subsistence minimum established by the legislation of the Republic of Kazakhstan;
- persons who are registered in narcological or psycho-neurological dispensaries;
- persons who have or had a record of criminal conviction undergoing or undergone to criminal prosecution for criminal infractions: killing, deliberately causing harm to health, against public health and morality, sexual immunity, etc.;
- citizens of the Republic of Kazakhstan, who permanently residing in the territory of the Republic of Kazakhstan who did not undergo psychological training in the procedure prescribed by Paragraph 4 of Article 91 of this Code (with the exception of close relatives of the child).

Historically, the administrative procedure for appointing guardians and trustees for minors appeared later. It was preceded by order, in accordance with which the guardian was determined by the parents of the child.

Parent who properly performs his duties for the upbringing and alimentation of minor children, has a full and priority right to control their future, support them and take care of them. As N.M. Yershova aptly notes, “no way to justify the prohibition of parents in case of death to express his will on the appointment of one or another person by the guardian or trustee over the remaining minor children”. “Defining a guardian or trustee for a minor child in case of his death is a personal non-property right of the parent. It is inalienable and indescribable, belongs to the parent by the law” [16; 64].

The only parent of a minor child is entitled to determine the guardian or trustee for a child in the case of his death. The parent can be made corresponding instruction in a statement filed to the custody and guardianship body at the place of residence of the child. The statement of the parent to determine in the case of his death a guardian or trustee must be signed by the parent with his own hand, indicating the date of the compilation of this statement. The parent's signature should be certified by the Head of the custody and guardianship authority or in cases, where the parent cannot appear in the custody and guardianship authority, under a notarial procedure [17]. The provisions of the Federal Law of the Russian Federation “On custody and guardianship” [18] and the Code of the Kyrgyz Republic on children [9] also provides for the provision of the only parent of the right in case of his death in a statement to indicate a person who will carry out responsibilities for custody and guardianship for a minor [19; 17].

Of course, the custody and guardianship authorities are obliged to check whether the candidacy corresponds to the statement, the general requirements applicable for guardians in administrative procedure. In other circumstances, when the candidate defined by the parent of a child, signification of defects and non-compliance with the requirements, the custody and guardianship authority is entitled to reject such a candidacy and appoint another person according to general rules. We believe that a fully capable parent, who has not deprived of parental rights, properly realizing responsibilities for the upbringing and alimentation of his minor children, has the right to function in the interests of children and to choose those who are able to carry out qualified care for minor children in case of their death.

At the same time, the legislative consolidation of the norm on the right of the only parent in case of his death is to determine the minor child of a guardian or a trustee in a statement filed to the local executive body at the place of residence can be implemented. The worthwhileness of providing the ability to implement by such method inalienable and indescribable parental right in this way if the parent is the only one, if to add Article 122 of the Code of the Republic of Kazakhstan “On Marriage (Matrimony) and Family” by a new item below: “Guardian or trustee can be defined in a statement of the only (one) parent of a minor. The application is given to the custody and guardianship authority at the place of residence of a minor in writing, the parent's signature is subject to a certificate. The statement indicates a person who will fulfill the responsibilities for custody and guardianship regarding a minor in the event of the death of a singular (one) parent. The application may be changed at any time. For the appointment of the person specified in the statement, guardian or trustee, his consent is required”. The proposal complies with the principle enshrined in Article 12 of the Declaration on social and legal principles related to the protection and prosperity of children, especially when the transfer of children to education and their adoption at the national and international levels. In furtherance of implement the right of parents for the definition of a guardian or trustee for a minor child, as well as the rights of children for education in family conditions, it is proposed to be based on the principles relating to the protection and prosperity of children, especially when the transfer of children to education and their adoption at the national and international levels adopted by General Assembly of United Nations organization in 1986. The essence of the principle is that “in solving all the questions about the transfer of a child

for education to another family, future participation should take on future adopting parents and, if possible, the child himself and his own parents” [20; 158].

The custody or guardianship is established for twenty working days from the moment when the corresponding authorities have known about the need to establish for a person a custody or guardianship or custody of property. At the presence of deserving attention circumstances, the guardian or trustee may be appointed by the custody and guardianship authority according to place of residence of the guardian or trustee. If the person, who needs establishing custody or guardianship, is not appointed guardian or trustee, the execution of the responsibilities of the guardian or trustee is temporarily imposed on the custody and guardianship authority at the place of identification of a person who is in need of establishing of guardianship or custody [6]. Guardians or trustees of persons who need in custody or guardianship and those who are in relevant organizations of education, medical organizations, organizations of social protection of the population are the administrations of these organizations. Temporary stay of the person under care in an educational organization, a medical organization, an organization providing social services, or other organizations, including for orphaned children and children deprived of parental care, in order to obtain medical, social, educational, or other services or in order to ensure the temporary accommodation of the person under care for the period when the guardian or the trustee cannot fulfill its responsibilities regarding the person under care, does not terminate the rights and obligations of the guardian or trustee in relation to the person under care [21; 18].

The basis of the occurrence of relations between the guardian or trustee and the person under care is the act of the custody and guardianship authority on the appointment of a guardian or trustee. In the act of custody and guardianship authority about establishment of custody (guardianship), the duration of validity of the custody and guardianship relations may be specified, which is limited to two main ways:

a) indicating a certain period of validity of custody and guardianship;

b) an indication of a certain event that cancels the custody and the guardianship, for instance: before the restoration of the person's under care capacity; until the end of serving the term of deprivation of one of the parents of person under ward ship; before reaching the age of fourteen years of person under ward ship.

The trustee in respect with a minor citizen who has reached the age of fourteen years can be appointed by the custody and guardianship authority at the request of such a minor citizen with an indication of a particular person. The custody and guardianship authority take an act of refusal to appoint a guardian or trustee of the person specified by the parent or parents of a minor citizen or the minor citizen who reached the age of fourteen only if such an appointment is contrary to civil legislation or family legislation or the interests of the child [7].

The research of the peculiarities of the establishment of custody and guardianship over minors in the Republic of Kazakhstan made it possible to divide the causes and circumstances that influenced the need to establish custody or guardianship – to absolute and relative. The relative reasons for the establishment of custody or guardianship are associated with the temporary lack of parents caused by extenuating circumstances (parental treatment due to illness, business trip). In such cases, custody and guardianship can be established under the written statement of parents, indicating the reasons why parents or the only parent cannot do parental duties, the period for which the guardian or trustee should be appointed, as well as the obligation to keep the child during his stay in the family of guardian [22, 14].

The absolute reasons for the establishment of custody or guardianship are caused by the forwardness of circumstances directly provided for in the law as the basis for the establishment of custody and guardianship. Such grounds may be caused as guilty actions (deprivation of parental rights; the removal of children from parental custody without deprivation of parental rights; finding parents for wanted file; finding parents in places of detention in custody; serving the parents of sentences in the form of arrest, restrictions of freedom, deprivation of freedom; leaving children by parents in health care organizations) and innocent (death of parents or the only parent; the recognition of parents as incapable; the recognition of parents as whereabouts unknown; the declaration of parents to be deceased; the disease of the parents, intervenient the fulfillment of parental duties) [23;192].

It is proposed for the establishment of a guardianship of minors and the establishment of a custody over minors to understand the activities of custody and guardianship authorities aimed at the emergence of legal relations between the guardian or trustee and person under ward ship or person under care due to the forwardness of legally significant circumstances. The administrative procedure for the establishment of custody and guardianship over minors consists of a number of interrelated and interdependent consecutive actions, carried out by the custody and guardianship authority aimed for achievement the goals of the custody and

guardianship, formed in the norms of family married legislation, consisting in the education of orphaned children and children deprived of parental care and the protection of personal non-property and property rights and legitimate interests of these children.

The achievement of these goals is mediated by the solution of the custody and guardianship authorities by a number of consecutive tasks, which according to the organizational basis is invited to divide into three groups: aimed at establishing, to monitor and termination of guardianship. At the same time, the solution of each individual task is subordinated to the achievement of the general goals of the custody and guardianship. The lack of a modern classification of the reasons for the establishment of guardianship and the custody, the deadlines to which the custody and guardianship are established, as well as the subjects that perform the functions of guardians and trustees, make it difficult to understand the institution being investigated. We offer to highlight the following classification criteria:

- the nature of the reasons for the establishment;
- the establishment deadline;
- the subject performing the functions of the guardian and trustee.

Taking into account the proposed criteria, we can allocate:

1) by the nature of the reasons for the establishment:

– the reasons for a voluntary nature — the establishment of custody or guardianship at the request of the parents of a minor in their temporary absence, caused by respectful reasons (treatment due to illness, a business trip);

The causes of forced nature — in the loss of parental custody: in connection with innocent circumstances (the death of parents or one of them; the recognition of parents as incapable; recognition of parents is whereabouts unknown; the declaration of parents to be deceased; parental disease that intervenient parental duties); guilty circumstances (deprivation of parental rights; the removal of children from parental custody without deprivation of parental rights; finding parents for wanted file; finding parents in places under guard; serving the parents of sentence in the form of arrest, restrictions on freedom, deprivation of freedom; abandonment of children by parents in health care organizations).

The establishment of custody and guardianship takes precedence over the circumstances and the reasons that caused the need for a minor of guardian or trustee. Such circumstances can be both events (the death of a single parent) and actions (deprivation of the face of parental rights). Depending on the compliance with the norms of action, which caused the need to establish guardianship or custody, may be legitimate (parental disease that impede the implementation of parental rights and the implementation of duties) and illegal (overindulging of parental rights and child abuse);

2) by the term of custody and guardianship:

- long-term establishment — set for a long time (from six months before the age of majority);
- short-term establishment — set for a period of less than six months;

3) on a subject, carried out guardianship or custody:

- custody and guardianship, executed by citizens (guardians and trustees);
- custody and guardianship, executed by legal entities (group home);
- custody and guardianship, executed together both by citizens and legal entities in the distribution of duties.

Carrying out activities aimed at establishing of guardianship or custody, authorities provide information on the procedure for establishing of custody and guardianship over children, lists and forms of documents that necessary for the establishment of guardianship or custody, accept statements of candidates for guardians and trustees, request from the corresponding authorities and organizations information and documents on candidates to guardians and trustees, collect documents with respect to the child, make the conclusion about presence of conditions in his family necessary to educate children and satisfaction of their basic life needs and include it in the act of examination of the living conditions of the candidate in guardians and trustees, conduct preparing a draft decision of the custody and guardianship authority to establishing custody and guardianship over the child and the appointment of a guardian or trustee. When making a decision on the transfer of a minor deprived of parental care, the state-owned software for family forms of the organization is important to indicate in solving an appointment point (cancellation) payments for the alimentation of minor ward. It must be borne in mind that in accordance with the norms of the family-marriage legislation of the Republic of Kazakhstan with the aim of protecting the rights of minors, the presentations of their interests over minors can establish guardianship at the temporary absence of guardianship from parents, the so-called

guardianship without status and payments. Such a guardianship is temporary and can lead to the deprivation of parents, performance of parental duties, parental rights for a long time [22; 195–196].

The authorities, exercising functions on guardianship or trusteeship, at the place of establishing custody or guardianship within the five-day period from the date of the decision to establish custody or guardianship over the child and the appointment of the guardian or trustee, give the last one the latter certificate for the right to represent the interests of a minor who deprived of parental care. The person is considered as a guardian or trustee from the day specified in the decision of the custody and guardianship authority for the establishment of custody or guardianship over the child and the appointment of a guardian or trustee. The issue of a certificate to a guardian or trustee to the right to represent the interests of a minor bears testimony to the termination of relationships on the establishment of custody and guardianship and achievement of the purposes in hand [6].

Conclusions

In this regard, the awareness by the legislator of the importance and significance of the custody and guardianship authorities have led to a significant reforming of the activities of the last ones for the avoidance of conflicts or unregulated moments by the legislation. So, in consequence of the aforementioned reasons, the custody and guardianship authorities are classified as local executive bodies; their powers are refined, the place is emphasized as the main interlink between the party taking in under the guardianship (custody) and persons in need of this.

1. Under the establishment of custody of minors and the establishment of a guardianship over minors, it was proposed to understand the activities of custody and guardianship authorities, aimed at the occurrence of legal relations between the guardian or trustee and person under wardship or person under care according to the forwardness of legally significant circumstances.

2. The absence of the current classification of the reasons for the establishment of custody and guardianship, types of the deadlines to which the custody and guardianship are established, as well as the subjects performing the functions of guardians and trustees, make it difficult to understand the institution under research. It was proposed to allocate the following classification criteria: the nature of the reasons for the establishment; deadline of establishment; the subject performing the functions of the guardian and trustee.

3. For the purposes of improvement the legal regulation of relations related to the establishment of custody and guardianship over minors, it was proposed to complement Paragraph 2 of Article 122 of the Code of the Republic of Kazakhstan “On Marriage (Matrimony) and Family”, which enshrines the possibility of determining the guardian or trustee for minors in a statement of one (the only one) parent in case of his death, submitted to the custody and guardianship authority. The implementation of the proposal will reflect the inalienability of the right of parents to determination of the guardian or trustee for the child in case of his death and will allow to apply the positive experience of other countries.

References

- 1 О ратификации Конвенции о правах ребенка. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 8 июля 1994 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940001400_
- 2 Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей. Национальное статистическое бюро Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://bala.stat.gov.kz/kz/deti-siroty-i-deti-ostavshiesya-bez-popecheniya-roditelej/>
- 3 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изм. и доп. по состоянию на 23.03.2019 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029
- 4 Василевич Г.А. Конституция Республики Беларусь: науч.-практ. коммент. / Г.А. Василевич. — Минск: Гос. ин-т упр. и соц. технологий Белорус. гос. ун-та, 2005. — 487 с.
- 5 Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-ІІ «О правах ребенка в Республике Казахстан» (с изм. и доп. по состоянию на 12.10.2021 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032460
- 6 Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 г. № 518-ІV «О браке (супружестве) и семье» (с изм. и доп. по состоянию на 01.07.2021 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748
- 7 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 марта 2012 года № 382 «Об утверждении Правил осуществления функций государства по опеке и попечительству» (с изм. и доп. от 24.10.2016 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31152776

- 8 Prawo o ustroju sądów powszechnych: Ustawa Rzeczypospolitej Pol. dnia 27 lipca 2001 r.; zm. U. dnia 18 sierpnia 2011 r. // Dz. Ustaw Rzeczypospolitej Pol. — 2011. — Nr. 203. — Poz. 1192.
- 9 Кодекс Кыргызской Республики о детях от 10 июля 2012 г. № 100 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203700>
- 10 Gavrilescu A.-Gh. Protecting the minor by guardianship. Guardian's rights and obligations and parental rights and obligations: comparative aspects / A.-Gh. Gavrilescu // Analele Univ. «Constantin Brâncuși» din Târgu-Jiu. Ser. Științe Jur. — 2010. — № 2. — P. 157–168.
- 11 Sankaran V.S. A hidden crisis: the need to strengthen representation of parents in child protective proceedings / V.S. Sankaran // Michigan Bar J. — 2010. — Vol. 89, № 10. — P. 36–39.
- 12 Ананич С.М. Научно-практический комментарий к Кодексу Республики Беларусь о браке и семье / С.М. Ананич [и др.]; под ред. В.Г. Тихини, В.Г. Голованова, С.М. Ананич; Нац. центр законодательства и прав. иссл. Респ. Беларусь. — Минск: Гос. ин-т упр. и соц. технологий Белорус. гос. ун-та, 2010. — 673 с.
- 13 Бурова С.И. Комментарий к Кодексу о браке и семье Белорусской ССР / С.И. Бурова [и др.]; под ред. Н.Г. Юркевича. — Минск: Университетское, 1990. — 287 с.
- 14 Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) ФЗ, 30 нояб. 1994 г., № 51-ФЗ: в ред. ФЗ от 23 июля 2013 г. // Консультант Плюс [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/
- 15 Семейный кодекс Украины [Электронный ресурс]: Закон Украины, 10 янв. 2002 г., № 2947-III: в ред. Закона Украины от 04 июля 2013 г. // Законодательство стран СНГ / Союз Право Информ. — Режим доступа: <http://spinform.by>
- 16 Ершова Н.М. Опекa и попечительство над несовершеннолетними по советскому праву / Н.М. Ершова; Акад. наук СССР, Ин-т права. — М.: Госюриздат, 1959. — 108 с.
- 17 Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 г. № 155-І «О нотариате» (с изм. и доп. по состоянию на 01.07.2021 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028
- 18 «Об опеке и попечительстве»: ФЗ, 24 апр. 2008 г., № 48-ФЗ: в ред. ФЗ от 02 июля 2013 г. // Собрание законодательства РФ. — 08.07.2013. — № 27. — Ст. 3477. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_76459/
- 19 Ходырева Е.А. Правовые вопросы определения и назначения опекунов или попечителей на случай смерти единственного родителя несовершеннолетнего гражданина / Е.А. Ходырева // Сем. и жилищ. право. — 2009. — № 5. — С. 16–19.
- 20 Права человека: международно-правовые документы и практика их применения: [В 4 т.] / сост. Е.В. Кузнецова. — Минск: Амалфея, 2009. — Т. 2. — 824 с.
- 21 Кирилловых А.А. Опекa и попечительство под охраной закона / А.А. Кирилловых // Законодательство и экономика. — 2013. — № 9. — С. 18–23.
- 22 Akimzhanova M. Extending legislation of the Republic of Kazakhstan by anchoring international child rights [Electronic resource] / M. Akimzhanova, G. Ilyassova, A. Nukusheva, D. Rustembekova // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. — 2018. — Vol. 21, Issue 3. — 17 p. — Access mode: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=AuthorProfile&authorId=57204332730&zone=>
- 23 Андрияшко М.В. Опекa и попечительство над несовершеннолетними в Республике Беларусь: моногр. / М.В. Андрияшко. — Барановичи: РИО БарГУ, 2014. — 329 с.

М.Т. Әкімжанова, Т.С. Тілеп

Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандарға қорғаншылық және қамқоршылық белгілеудің кейбір мәселелері

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған кәмелетке толмағандарды орналастыру мәселесі тарихи түрде мемлекет пен қоғамның назарында. Соңғы жылдары бұл мәселе ерекше өзектілікке ие. «Қазақстан — 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағытында жаңа әлеуметтік саясаттың маңызды бөлігі әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау болып табылатындығы ерекше көзделген. Мақалада Қазақстан Республикасының қолданыстағы отбасылық-неке, азаматтық заңнамасын және құқық қолдану тәжірибесін талдау негізінде қорғаншылық пен қамқоршылықтағы кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етудің өзекті мәселелері қаралды. Авторлар қорғаншылық немесе қамқоршылық мемлекет кепілдік берген конституциялық құқықтарды қамтамасыз етудің дәстүрлі институттарының бірі екенін атап өтеді. Өйткені бір жағынан, отбасында тұруға жақын, екінші жағынан, оның заңды құқықтары мен мүдделерінің сақталуын бақылауды қамтамасыз ететін үлкен оң әлеуеті бар әлеуметтік қамқорлыққа мұқтаж кәмелетке толмаған азаматтың тағдыры жақсы жағынан анықталады. Кәмелетке толмағандарға қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу, олардың қызмет етуі және оларды тоқтату тәртібі туралы ережелердің теориялық негіздері мен құқық қолданудың негізгілері басты назарда болу керек. Авторлар өздерінің теориялық зерттеулерінің нәтижелерін ұсынған және қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеудің құқықтық алғышарттарын кеңейту және жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың мүдделерін барынша оңтайлы түрде қамтамасыз ету мақсатында анықталған саладағы қолданыстағы отандық заңнаманы жетілдіруге бағытталған ұсыныстар жасаған.

Кілт сөздер: бала құқықтары туралы Конвенция, кәмелетке толмағандар, бала, қорғау, қамқоршылық, қорғаншылық, қамқоршы, бала құқықтары.

М.Т. Акимжанова, Т.С. Тілеп

Некоторые проблемы установления опеки и попечительства над несовершеннолетними в Республике Казахстан

Проблема устройства несовершеннолетних, оставшихся без попечения родителей, исторически привлекала внимание государства и общества. В последние годы этот вопрос приобрел особую актуальность. В «Стратегии – 2050: Новый политический курс состоявшегося государства» подчеркивается, что важной частью новой социальной политики является защита прав женщин и детей. В статье, на основе действующего семейно-брачного, гражданского законодательства Республики Казахстан и правоприменительной практики, рассмотрены актуальные вопросы обеспечения прав и интересов несовершеннолетних, находящихся под опекой и попечительством. Авторами отмечено, что опека или попечительство являются одними из традиционных институтов обеспечения гарантированных государством конституционных прав, поскольку наиболее благоприятным образом определяется судьба несовершеннолетнего гражданина, нуждающегося в социальном покровительстве, с одной стороны, близкой к проживанию в семье, с другой — имеется большой положительный потенциал, обеспечивающий контроль за соблюдением его законных прав и интересов. В центре внимания ученых — теоретические основы и аспекты правоприменения положений о порядке установления, функционирования и прекращения опеки и попечительства над несовершеннолетними. Авторами предложены результаты собственных теоретических исследований, и с целью расширения правовых предпосылок определения опеки и попечительства и обеспечения интересов детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, наиболее оптимальным образом внесены предложения, которые направлены на дальнейшее совершенствование действующего отечественного законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: Конвенция о правах ребенка, несовершеннолетний, ребенок, защита, охрана, опека, попечительство, опекун, права ребенка, попечительство.

References

- 1 «O ratifikatsii Konventsii o pravakh rebenka». Postanovlenie Verkhovnogo Soveta Respubliki Kazakhstan ot 8 iuliia 1994 goda [“On ratification of the Convention on the Rights of the Child” Decree of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 1994]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940001400_ [in Russian].
- 2 Deti-siroti i deti, ostavshiesia bez popecheniia roditelei. Natsionalnoe statisticheskoe biuro Agentstva po strategicheskomu planirovaniu i reformam Respubliki Kazakhstan [Orphans and children left without parental care. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. *bala.stat.gov.kz*. Retrieved from <https://bala.stat.gov.kz/kz/deti-si-roti-i-deti-ostavshiesya-bez-popecheniya-roditelej> [in Russian].
- 3 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan (priniata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995)] *online.zakon.kz* Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029 [in Russian].
- 4 Vasilevich, G.A. (2005). *Konstitutsiia Respubliki Belarus: nauchno-prakticheskii kommentarii* [The Constitution of the Republic of Belarus: scientific and practical comment]. Minsk: Gosudarstvennyi institut upravleniia i sotsialnykh tekhnologii Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
- 5 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 8 avgusta 2002 goda № 345–II «O pravakh rebenka v Respublike Kazakhstan» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated 8 August, 2002, No. 345–II “On the Rights of Child in the Republic of Kazakhstan”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032460 [in Russian].
- 6 Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 26 dekabria 2011 goda No. 518–IV «O brake (supruzhestve) i seme» [The Code of the Republic of Kazakhstan dated 26 December, 2011 No. 518–IV “On Marriage (Matrimony) and Family”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748 [in Russian].
- 7 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 30 marta 2012 goda № 382 «Ob utverzhdenii Pravil osushchestvleniia funktsii gosudarstva po opeke i popechitelstvu» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 30, 2012 No. 382 “On approval of the Rules for the Exercise of the Functions by the State in Custody and Guardianship”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31152776 [in Russian].
- 8 Prawo o ustroju sądów powszechnych [Law on the structure of public bodies]. 2011, Nr. 203, Poz. 1192 [in Polish].
- 9 Kodeks Kyrgyzskoi Respubliki o detiakh ot 10 iuliia 2012 goda No. 100 [Code of the Kyrgyz Republic on Children No. 100 dated July 10, 2012]. *cbd.minjust.gov.kg*. Retrieved from <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203700> [in Russian].
- 10 Gavrilesco, A.-Gh. (2010). Protecting the minor by guardianship. Guardian’s rights and obligations and parental rights and obligations: comparative aspects, No. 2, 157–168.
- 11 Sankaran, V.S. (2010). A hidden crisis: the need to strengthen representation of parents in child protective proceedings. *Michigan Bar J.*, Vol. 89, No. 10, 36–39.

- 12 Ananich, S.M. (2010). Nauchno-prakticheskii kommentarii k Kodeksu Respubliki Belarus o brake i seme [Scientific and practical commentary on the Code of the Republic of Belarus on Marriage and Family]. V.G. Tikhini, V.G. Golovanova, S.M. Ananich (Ed.). Minsk: Gosudarstvennyi institut upravleniia i sotsialnykh tekhnologii Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
- 13 Burova, S.I. & et. al. (1990). *Kommentarii k Kodeksu o brake i seme Belorusskoi SSR [Commentary on the Code on Marriage and Family of the Belarusian SSR]*. N.G. Yurkevich (Ed.). Minsk: Universitetskoe [in Russian].
- 14 Grazhdanskii kodeks Rossiiskoi Federatsii (chast pervaiia) [The Civil Code of the Russian Federation (Part One)]. Consultant Plus. *consultant.ru*. Retrieved from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ [in Russian].
- 15 Semeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] Legislation of the CIS countries. *spinform.by*. Retrieved from <http://spinform.by> [in Russian].
- 16 Ershova, N.M. (1959). *Opeka i popechitelstvo nad nesovershennoletnimi po sovetskomu pravu [Guardianship and guardianship of minors under Soviet law]*. Moscow: Gosiurizdat [in Russian].
- 17 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 14 iulia 1997 goda No. 155-I «O notariate» [Law of the Republic of Kazakhstan dated 14 July, 1997 No. 155-I “On Notaries”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028 [in Russian].
- 18 «Ob opeke i popechitelstve»: Federalnyi zakon, 24 apreliia 2008 goda, No. 48-FZ [“On guardianship and guardianship”: Federal Law, April 24, 2008, No. 48-FZ, 08.07.2013, No. 27, St. 3477]. Consultant Plus. *consultant.ru*. Retrieved from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_76459/ [in Russian].
- 19 Hodyreva, E.A. (2009). Pravovye voprosy opredeleniia i naznacheniiia opekunov ili popechitelei na sluchai smerti edinствennogo roditelia nesovershennoletnego grazhdanina [Legal issues of determining and appointing guardians or trustees in the event of the death of the sole parent of a minor citizen]. *Semeinoe i zhilishchnoe pravo — Family and housing law*, 5, 16–19 [in Russian].
- 20 Kuznetsova, E.V. (2009). *Prava cheloveka: mezhdunarodno-pravovye dokumenty i praktika ikh primeneniia [Legal issues of determining and appointing guardians or trustees in the event of the death of the sole parent of a minor citizen]*. E.V. Kuznetsova (Ed.). (Vols. 1–4; Vol. 1). Minsk: Amalfeia [in Russian].
- 21 Kirillov, A.A. (2013). Opeka i popechitelstvo pod okhrai noi zakona [Guardianship and guardianship under the protection of the law]. *Zakonodatelstvo i yekonomika — Legislation and Economics*, 9, 18–23 [in Russian].
- 22 Akimzhanova, M., Ilyassova, G., Nukusheva, A., & Rustembekova, D. (2018). Extending legislation of the Republic of Kazakhstan by anchoring international child rights. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Vol. 21, Issue 3, 17.
- 23 Andriyashko, M.V. (2014). Opeka i popechitelstvo nad nesovershennoletnimi v Respublike Belarus [Guardianship and guardianship of minors in the Republic of Belarus]. Baranovich: RIO BarGU [in Russian].

DOI 10.31489/2021 L4/133-139

УДК 349.2

А.Б. Жумабаева*

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: aigerim.zhumabayeva92@mail.ru)*

К вопросу об обязанностях в трудовом праве Республики Казахстан

В статье проанализированы и рассмотрены подходы некоторых советских и современных ученых к понятию обязанностей, действующее трудовое законодательство в рамках правового статуса сторон трудовых отношений. Целью проведения исследования является рассмотрение категории «обязанность» в сфере трудового права как понятие трудовых обязанностей работника и работодателя. Поскольку обязанность представляет собой сложную, многогранную категорию, тесно связанную с правами индивида. Автором вкратце рассмотрены подходы ученых к понятию обязанностей. Советское время характеризуется большим вниманием к понятию «обязанность» в сфере труда, поскольку труд без обязанности к нему был невозможен. Обязанность каждого человека трудиться представляла собой часть идеологического механизма. Современный подход к понятию обязанности в трудовом праве в большей степени раскрывался через механизм добровольного соглашения между работником и работодателем о взаимных правах и обязанностях. Кроме того, требуют особого внимания вопросы материальной ответственности работника через призму обязанностей работодателя. Отдельные нормы Трудового кодекса Республики Казахстан (ТК РК) нуждаются в уточнении и внесении изменений. В работе приведены и обоснованы предложения по совершенствованию действующего ТК РК. Предложено установить пределы материальной ответственности работника и вернуть норму статьи ТК РК от 2007 года. Касательно дистанционных работников автором предложено разграничить понятия «дистанционные работники» и «временные дистанционные работники», установить минимальные нормы и требования для работодателя по обеспечению сохранности вверенного дистанционному работнику имущества.

Ключевые слова: обязанность, трудовое право, трудовые обязанности, правовой статус, работник, работодатель, материальная ответственность, дистанционный работник.

Введение

Вопросам обязанностей в сфере труда большое внимание уделялось советскими учеными. К примеру, Н.Г. Александров рассматривал трудовые правоотношения как двустороннее обязательство, которое, в свою очередь, олицетворяет собой единство двух отношений, где в одном обязанным лицом выступает работник, в другом — работодатель [1; 261]. В.Н. Скобелкин, изучая вопросы обязанностей администрации по обеспечению трудовых прав рабочих и служащих, пояснял, что большинство норм трудового права имеет императивный характер, что означает, что они обязательны к выполнению [2; 34]. Л.Я. Гинцбург указывал, что правовой статус советского гражданина как трудящегося (работника) включает три элемента: а) общую правоспособность (правоспособность вообще); б) право на труд и обязанность трудиться; в) другие основные социально-экономические права и обязанности [3; 208].

* Автор-корреспондент. E-mail: aigerim.zhumabayeva92@mail.ru

Обязанности сторон трудовых правоотношений рассматриваются с точки зрения изучения и анализа категории трудового договора.

Л.С. Таль считал, что «в фактический состав всякого возмездного договора о труде входят три элемента: обещание деятельности, обещание вознаграждения и взаимность этих двух обязательств» [4; 11]. Ученый выделял обязанности рабочего и обязанности работодателя. Обязанности рабочего, по мнению Л.С. Таля, определяются частным правопорядком предприятия, властью хозяина, а обязанности работодателя — принудительными нормами закона.

Отечественные ученые-правоведы высказывали мысль, что важным элементом содержания трудового договора является соглашение о трудовой функции рабочего или служащего. В частности, К.А. Абжанов отмечал, что определение трудовой функции дает возможность правильно установить круг обязанностей и прав сторон договора [5; 38, 39].

По мнению некоторых современных российских ученых, содержание трудового правоотношения составляют права и обязанности сторон, вытекающие из трудового законодательства (нормативные, обычные условия) и определяемые соглашением сторон (обязательные и дополнительные). А.М. Лушников и М.В. Лушникова указывают, что «не только научный, но в значительной степени практический интерес представляют три основных обязательных (необходимых) условия трудового договора: трудовая функция, место работы и оплата труда [6; 301]. Н.Л. Лютов к признакам, отличающим трудовой договор от гражданского правового, относит в том числе и специфику обязанности, принимаемой на себя по трудовому договору работником; обязанность работодателя обеспечить работнику условия труда [7; 183].

Совокупность прав и обязанностей составляет правовой статус субъектов правоотношения. Трудовые отношения и принцип свободы труда, представляющие собой фундамент современных трудовых правоотношений, хотя и основываются на равноправии сторон при заключении трудового договора, однако имеют свои особенности относительно правового статуса субъектов гражданских правоотношений. Так, любое физическое лицо, заключившее трудовой договор с определенным работодателем, с момента заключения договора приобретает правовой статус работника, который возникает у него только после оформления на работу, в том числе с момента подписания договора об испытательном сроке или фактического начала трудовой деятельности и др. К.Н. Гусов и В.Н. Толкунова указывают, что правовой статус гражданина как субъекта трудового права с приемом его на работу трансформируется, сливаясь с правовым статусом работника. Статутные права и обязанности работников устанавливают для них границы возможного (права) и должного (обязанности) поведения в их трудовых отношениях с работодателем [8; 64, 65]. Работодатели же обладают трудовой правосубъектностью, реализуя так называемую работодательскую правоспособность, которая представляет из себя способность заключать с лицами трудовые договоры и иные соглашения в сфере труда. При этом, в зависимости от формы деятельности (работодатель — физическое или юридическое лицо), разнится момент возникновения такой работодательской правоспособности.

Таким образом, категория «обязанность» в трудовом праве обусловлена трудовой правосубъектностью работника и работодателя, их правовым статусом.

Методы и материалы исследования

При исследовании вопросов обязанностей в трудовом праве использовались следующие общенаучные методы: метод научного анализа и синтеза, общие научные индуктивный и дедуктивный методы. Кроме того, при сравнении трудового законодательства РК и трудового законодательства Российской Федерации (далее РФ) использовался сравнительно-правовой метод познания. В представленной статье проанализированы и исследованы научные труды следующих авторов: Л.С. Таля, Н.Г. Александрова, В.Н. Скобелкина, Л.Я. Гинцбург, К.А. Абжанова, А.М. Лушникова, М.В. Лушниковой, Н.Л. Лютова, К.Н. Гусова, В.Н. Толкуновой, Е.Н. Нурғалиевой, В.И. Егорова, Ю.В. Харитоновой и других.

Обсуждение

В Республике Казахстан трудовые обязанности понимаются как обязательства работника и работодателя, обусловленные нормативными правовыми актами РК, актом работодателя, актом принимающей стороны, трудовым, коллективным договорами (п. 28 ст. 1 ТК РК).

Основные или статутные обязанности работника отражены в п. 2 ст. 22 ТК РК [9; 68], к которым относится обязанность работника выполнять трудовые обязанности, соблюдать трудовую

дисциплину, требования по безопасности и охране труда, пожарной безопасности, промышленной безопасности и производственной санитарии на рабочем месте и т.п. Помимо этого, в ТК РК содержатся иные обязанности работника, как личное выполнение им своей трудовой функции (ст. 24), обязанность предоставить работодателю медицинское заключение в случае наличия противопоказаний для перевода на другую работу (п. 3 ст. 38), что, в свою очередь, обязывает работодателя не осуществлять действий по переводу данного работника на другую работу. При переводе беременной работницы, работающей вахтовым методом на другой график работы (шестидневная, пятидневная рабочая неделя), она в обязательном порядке должна предоставить работодателю соответствующую справку о беременности сроком двенадцать и более недель (ст. 44). Работник, с которым заключен договор о материальной ответственности, помимо основных обязанностей, должен обеспечивать сохранность имущества и других ценностей, переданных работнику, работнику направляющей стороны (п. 3 ст. 48); в случае, если упомянутый выше работник не исполнит обязанность по обеспечению сохранности имущества и других ценностей работодателя, то такой работник подлежит материальной ответственности, и на него законом возложена обязанность по возмещению ущерба работодателю (гл. 10).

ТК РК, наряду с обязанностями, отраженными в ст. 23, 182 ТК РК, на работодателей возложены иные обязанности, такие как обязанность работодателя уведомить работника о предстоящем переезде (ст. 39); обязанность работодателя временно перевести работника на другую не противопоказанную по состоянию здоровья работу либо освободить его от работы, если данный работник получил производственную травму, у работника имеется профессиональное заболевание или им получен какой-либо иной вред здоровью (п. 1 ст. 43); обязанность работодателя создать своим работникам условия, необходимые для нормальной работы и обеспечения полной сохранности вверенного им имущества (п. 6 ст. 123) и т.д.

Перечень обязанностей работодателя значительно шире, чем у работника, что вызвано желанием законодателя обеспечить исполнение прав работников через возложение обязанности на работодателя. Данная законодательная воля вполне обоснована. Так, Е.Н. Нургалиева, обозначая неравенство количества обязанностей между работником и работодателем, справедливо отмечает, что подобная необходимость вызвана, прежде всего, экономическими и организационно-управленческими возможностями работодателя для удовлетворения своих интересов [9; 70]. Определяя работодателя, как сложную и многогранную фигуру, в процессе исследования его прав и обязанностей, В.И. Егоров и Ю.В. Харитонов указывают, что работодатель, в отличие от работника, не нуждается в формализации ряда своих фактических прав с помощью закона [10; 168].

Трудовые обязанности работника и работодателя, помимо ТК РК, содержатся в иных правовых актах: Закон РК от 30.03.1995 г. № 2155 «О Национальном банке Республики Казахстан»; Закон РК от 17.01.2002 г. № 284 «О торговом»; Закон РК от 27.07.2007 г. № 319-III «Об образовании»; Кодекс РК от 07.07.2020 г. № 360-VI ЗРК «О здоровье народа и системе здравоохранения»; Закон РК от 23.11.2015 г. № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан»; Закон РК от 29.12.2008 г. «О специальных социальных услугах» и др.

Обязанность работника возместить полный размер причиненного ущерба, в соответствии с нормами отечественного трудового законодательства, наступает, в том числе в случае подписания им (работником) соответствующего договора, где он такие обязательства на себя принимает (пп. 1 п. 8 ст. 123 ТК РК). Особенностью данной нормы является тот факт, что возможность взыскать с работника сумму полного материального ущерба наступает только тогда, когда имеется отдельное письменное соглашение между работодателем и работником о полной материальной ответственности последнего (при условии, что иные подпункты п. 8 ст. 123 не применяются).

При сравнении казахстанского ТК РК с ТК РФ видна разница в подходе законодателей к применению материальной ответственности разных категорий работников. Так, в соответствии со ст. 243 ТК РФ, материальная ответственность в полном размере причиненного ущерба возлагается на работника, в случае если на него возложена материальная ответственность в полном размере за ущерб, причиненный работодателю при исполнении им своих трудовых обязанностей.

Примечательно, что государственные служащие РК не несут, согласно ТК РК и Закону «О государственной службе Республики Казахстан» (ст. 47), полную материальную ответственность за причиненный ущерб по пп. 1 п. 8 ст. 123 ТК РК. Однако в данном случае не совсем ясно, каков размер такого ущерба, как его следует исчислять, и может ли работодатель снизить по своему усмотрению размер материального ущерба?

ТК РК не установлены пределы материальной ответственности работника, а также не указано право работодателя на отказ от взыскания ущерба с работника или уменьшения размера взыскиваемого материального ущерба.

К примеру, ст. 240, 241 ТК РФ предусмотрено право работодателя на отказ от взыскания ущерба с работника полностью или частично, с учетом определенных обстоятельств, при которых работником был причинен данный ущерб, также российский законодатель установил пределы материальной ответственности работника, который не должен превышать среднего месячного заработка.

По трудовому законодательству РК такого права у работодателя нет, наоборот, п. 8 ст. 123 ТК РК возлагает на работодателя обязанность взыскать с работника полный материальный ущерб, независимо от размера его заработной платы, без возможности отказаться от взыскания или уменьшения размера взыскания. Тем не менее, необходимо указать, что и обеспечения исполнения данной обязанности законодательством также не предусмотрено, т.е. ответственности работодателя за не взыскание с работника полного материального ущерба не имеется. Законодатель фактически оставил все на усмотрение работодателя.

В данном случае обязанность работодателя, которую вменил ему отечественный законодатель ст. 123 ТК РК, не предоставив права на отказ или уменьшение размера причиненного вреда, рискует превратиться в злоупотребление работодателем своим правом на взыскание с работника материальной ответственности.

Правоведами поднимался данный вопрос, однако до настоящего времени никаких заметных изменений не последовало. Так, к примеру, предлагалось законодательно закрепить нормы об ограничении пределов материальной ответственности работников пределами их средней заработной платы [11; 136].

Результаты

Законом РК от 01.07.2021 года № 61–VII внесены изменения и дополнения в ТК РК по вопросам совершенствования правового регулирования дистанционной работы.

Нововведения коснулись и обязанностей работодателя главным образом обеспечить работника необходимым оборудованием (компьютер, оргтехника, интернет) и т.п., т.е. создать ему необходимые условия труда.

Так, согласно обновленному ТК РК, работодатель или принимающая сторона обеспечивают работника необходимыми для выполнения трудовых обязанностей оборудованием, объектами информатизации в соответствии с законодательством РК об информатизации, услугами связи и иными средствами. Работодатель несет расходы по их установке и обслуживанию.

В случае когда работник для выполнения трудовых обязанностей использует собственные оборудование, объекты информатизации в соответствии с законодательством РК об информатизации и иные средства, а также несет расходы по оплате услуг связи, работодателем выплачивается компенсация, размер, порядок и срок выплаты которой устанавливаются по соглашению с работником.

По соглашению сторон работнику, занятому на дистанционной работе, могут возмещаться и иные обоснованные расходы, в том числе стоимость электроэнергии, связанные с выполнением работы для работодателя, принимающей стороны.

Также на работодателя возложены обязанности по охране труда дистанционного работника, как

- проводить обучение, инструктирование, проверку знаний работников по вопросам безопасности и охраны труда, а также обеспечивать документами по безопасному ведению производственного процесса и работ за счет собственных средств;

- организовать обучение и проверку знаний по вопросам безопасности и охраны труда руководителей и лиц, ответственных за обеспечение безопасности и охраны труда, периодически не реже одного раза в три года в организациях, осуществляющих повышение квалификации кадров;

- осуществлять регистрацию, учет и анализ несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваний;

- обеспечивать расследование несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью, в порядке, установленном законодательством РК;

- страховать работника от несчастных случаев при исполнении им трудовых (служебных) обязанностей и т.д.

Однако когда дело касается материальной ответственности, то указанная выше обязанность на работодателя не распространяется.

Согласно п. 6 ст. 123 ТК РК, работодатель или принимающая сторона обязаны создать работникам, работникам направляющей стороны условия, необходимые для нормальной работы и обеспечения полной сохранности вверенного им имущества. Тем не менее новый Закон внес изменения, согласно которым положения об обязанности работодателя создать необходимые условия для нормальной работы не распространяются на дистанционных работников. Данный тезис слегка противоречит положениям п. 4 ст. 138 ТК РК, поскольку понятие «условия для нормальной работы» является размытым и неоднозначным.

Так, к примеру, для того, чтобы работать дистанционно работнику необходим компьютер со всеми комплектующими (монитор, процессор, клавиатура и т.д.) и иными устройствами. Работодатель обеспечивает данное оборудование. Однако если работник запросит специальный компьютерный стол, который ему необходим для работы с таким устройством или иной производственный инвентарь, работодатель может ему отказать, хотя стол, стул и т.п. также являются неотъемлемыми элементами условий труда и рабочего места.

В таком случае работник вынужден самостоятельно организовывать свое рабочее место. В результате повреждения того или иного оборудования ввиду отсутствия условий труда, а также обеспечения безопасности данного предоставленного оборудования, работник в обязательном порядке подлежит материальной ответственности, если, конечно, не докажет, что порча имущества произошла в результате форс-мажорных обстоятельств.

Зачастую работники, понимая, что норма о материальной ответственности не защищает их интересы, не требуют от работодателя исполнения п. 4 ч. 138 ТК РК и предпочитают работать со своим оборудованием, в связи с чем данная норма не является чем-то обязательным для работодателя и, в основном, рассматривается в плоскости соглашений и неких устных договоренностей между работником и работодателем. Обеспечение дистанционных работников необходимым оборудованием и иными средствами стало скорее правом этих работников, но не обязанностью работодателей.

С другой стороны, обязанность работодателя обеспечить необходимые условия труда при дистанционной работе ограничена «личным пространством» работника, его домом, который стал его рабочим местом. В случае временной дистанционной работы, связанной с чрезвычайными, форс-мажорными обстоятельствами, считаем, что действительно оправдано исключение обязанности работодателя обеспечивать, помимо самого оборудования, условия, необходимые для нормальной работы и обеспечения полной сохранности вверенного дистанционным работникам имущества, однако в случае постоянной дистанционной работы сложившаяся ситуация не может трактоваться однозначно.

Конечно, в случае постоянной дистанционной работы также маловероятно полное исполнение работодателем обязанности по обеспечению полной сохранности вверенного дистанционному работнику имущества, однако исключение обязанности по созданию «нормальных» условий труда не должно применяться в отношении постоянных дистанционных работников. Должны быть установлены минимальные нормы и требования для работодателя по обеспечению сохранности вверенного дистанционному работнику того или иного имущества.

Данная проблема также обусловлена тем, что в действующем ТК РК отсутствует понятие постоянной и временной дистанционной работы, их разграничение, тогда как в ТК РФ данные понятия введены (ст. 312.1).

Кроме того, было бы немаловажным решением обозначить данную обязанность в ст. 23 ТК РК, как обязанность работодателя в отношении дистанционных работников. Поскольку понятие дистанционной работы и механизм ее регулирования в настоящее время отечественными законодателями рассматривается с точки зрения ее непродолжительности, как нечто временное, тогда как в условиях ускоренного глобального развития цифровизации дистанционная работа имеет тенденцию превратиться в неотъемлемую часть современных трудовых отношений.

Выводы

Вопросы, касающиеся обязанностей в трудовом праве, интересовали ученых-правоведов во все времена. Советский период характеризуется как время, когда слова «труд» и «обязанность» представляли собой нечто единое и неотъемлемое, основываясь, прежде всего, на социалистической и коммунистической идеологии страны. Современное трудовое право в большей степени основывается на взаимосвязи «право» и «труд», фундаментом которой является принцип свободы труда.

Обязанность в трудовом праве рассматривается с точки зрения правового статуса работника и работодателя в процессе их трудовых правоотношений.

В Республике Казахстан трудовые обязанности работника и работодателя закреплены в ТК РК (ст. 22, 23) — основном законе о труде в республике, а также иных правовых актах.

Трудовой кодекс нуждается в доработке и внесении изменений, в частности, предлагается:

– установить пределы материальной ответственности работника и вернуть статью о пределах материальной ответственности работника, дополнив ст. 123 ТК РК п. 9 следующего содержания: *«За причиненный ущерб работник несет материальную ответственность в пределах своей средней месячной заработной платы, если иное не предусмотрено настоящим Кодексом»;*

– установить минимальные нормы и требования для работодателя по обеспечению сохранности вверенного дистанционному работнику имущества; ввести понятие временной дистанционной работы, обусловленной форс-мажорными и иными чрезвычайными обстоятельствами;

– п. 6 ст. 123 ТК РК дополнить словом «не распространяется на временную дистанционную работу»;

– обозначить отдельным п. ст. 123 ТК РК минимальные нормы и требования для работодателя по обеспечению сохранности вверенного дистанционному работнику имущества.

Список литературы

- 1 Александров Н.Г. Трудовое правоотношение: моногр. / Н.Г. Александров. — М.: Проспект, 2008. — 344 с.
- 2 Скобелкин В.Н. Обеспечение трудовых прав в СССР / В.Н.Скобелкин. — М.: Юрид. лит., 1987. — 208 с.
- 3 Гинцбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотношение: моногр. / Л.Я. Гинцбург. — М.: Наука, 1977. — 288 с.
- 4 Таль Л.С. Трудовой договор. Цивилистическое исследование. — Ч. 1.: Цивилист. иссл. Ч. 1, 2 / Л.С. Таль. — Ярославль: Типогр. Губ. правл., 1913–1918. — Т. 2; 25. Общие учения. — 1913. — XII. — 422 с.
- 5 Абжанов К.А. Избранные труды по трудовому праву / К.А. Абжанов. — Астана: ТОО «Мастер По», 2019. — 182 с.
- 6 Лушников А.М. Курс трудового права: учеб.: [В 2-х т.]. Т. 2. Коллективное трудовое право. Индивидуальное трудовое право. Процессуальное трудовое право / А.М. Лушников, М.В. Лушникова. — М.: Статут, 2009. — 1151 с.
- 7 Лютов Н.Л. Актуальные проблемы трудового права: учеб. для магистров / отв. ред. Н.Л. Лютов. — М.: Проспект, 2017. — 688 с.
- 8 Гусов К.Н. Трудовое право России: учеб. / К.Н. Гусов, В.Н. Толкунова. — М.: Юрист, 1997. — 477 с.
- 9 Нургалиева Е.Н. Комментарий к Трудовому кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / Е.Н. Нургалиева. — Алматы, 2009. — 656 с.
- 10 Егоров В.И. Трудовой договор: учеб. пос. / В.И. Егоров, Ю.В. Харитонов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: КНОРУС, 2009. — 464 с.
- 11 Аширалиева Б.С. Институт материальной ответственности в свете реформирования законодательства о труде Казахстана / Б.С. Аширалиева // Экономика Центральной Азии. — 2017. — № 3. — С. 131–137.

А.Б. Жумабаева

Қазақстан Республикасының еңбек құқығындағы міндеттер туралы мәселеге

Мақалада кейбір кеңестік және қазіргі заманғы ғалымдардың міндеттер ұғымына көзқарастары, еңбек қатынастары тараптарының құқықтық мәртебесі шеңберінде еңбек саласындағы қолданыстағы еңбек заңнамасы талданып, қаралды. Зерттеу жүргізудің мақсаты еңбек құқығы саласындағы «міндет» санатын қызметкердің және жұмыс берушінің еңбек міндеттері ұғымы ретінде қарау болып табылады. Міндеттеме жеке адамның құқықтарымен тығыз байланысты күрделі, көп қырлы санатты білдіреді, өйткені құқықтар оларды орындаудың және қамтамасыз етудің тиісті міндеттерінсіз өздігінен жүзеге асырылмайды. Мақалада ғалымдардың міндеттер ұғымына деген көзқарастары қысқаша қаралды. Кеңес дәуірі еңбек саласындағы міндет ұғымына үлкен назар аударумен сипатталады, өйткені оған міндетсіз еңбек ету мүмкін болмады. Әрбір адамның еңбек ету міндеті идеологиялық механизмнің бір бөлігі болды. Еңбек құқығындағы міндеттер ұғымына қазіргі заманғы көзқарас көбінесе қызметкер мен жұмыс берушінің арасындағы өзара құқықтар мен міндеттер туралы ерікті келісім тетігі арқылы ашылады. Осыған байланысты бапта жұмыс берушінің міндеттерінің призмасы арқылы қызметкердің материалдық жауапкершілігі мәселелері қаралады. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің (ҚР ЕК) жекелеген нормалары нақтылауды және өзгерістер енгізуді қажет етеді. Автор қолданыстағы ҚР ЕК жетілдіру бойынша ұсыныстар келтіріп, негіздеген. Жұмыскердің материалдық жауапкершілігінің шектерін белгілеу және 2007 жылғы ҚР ЕК бабының нормасын қайтару ұсынылған. Қашықтықтан істейтін жұмыскерлерге қатысты қашықтықтан істейтін жұмыскерлер мен уақытша жұмыскерлер

ұғымының аражігін ажырату, жұмыскерге сеніп тапсырылған мүліктің сақталуын қамтамасыз ету бойынша жұмыс беруші үшін ең төменгі нормалар мен талаптарды белгілеу ұсынылған.

Кілт сөздер: міндет, еңбек құқығы, еңбек міндеттері, құқықтық мәртебесі, қызметкер, жұмыс беруші, материалдық жауапкершілік, қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкер.

A.B. Zhumabayeva

To the question of labour law duties in the Republic of Kazakhstan

The article analyzes the approaches of some Soviet and modern scientists to the concept of duties, the current labour legislation within the legal status of the parties to labour relations. The purpose of the study is to consider the category of “duty” in the field of labour law as the concept of labour obligations of an employee and an employer. Since duty is a complex, multifaceted category closely related to the rights of the individual, rights cannot themselves be realized without the corresponding obligations to fulfil and secure them. Soviet times are characterized by great attention to the concept of duty in the field of labour, since work without duty to it was impossible. The duty of each person at work was part of an ideological mechanism. The modern approach to the concept of duty in labour law is more revealed through the mechanism of voluntary agreement between the employee and the employer on mutual rights and obligations. Author examined the issues of liability of the employee through the prism of the employer's obligations. Certain provisions of the Labour Code of the Republic of Kazakhstan (LC RK) need to be clarified and amended. The authors provided proposals for improving the current LC RK. It was offered to establish the limits of material liability of the employee and return the norm of the article to the 2007 LC RK. Regarding remote workers, it was suggested to distinguish the differences between the concept of remote workers and temporary remote workers, to establish minimum standards and requirements for the employer to ensure the safety of property entrusted to the remote employee.

Keywords: duty, labour law, labour duties, legal status, employee, employer, financial liability, remote employee.

References

- 1 Aleksandrov, N.G. (2008). *Trudovoe pravootnoshenie [Employment legal relationship]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
- 2 Skobelkin, V.N. (1987). *Obespechenie trudovykh prav v SSSR [USSR labour rights ensuring]*. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
- 3 Gincburg, L.Ya. (1977). *Sotsialisticheskoe trudovoe pravootnoshenie [Socialist labour relationship]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 4 Tal, L.S. (1913–1918). *Trudovoi dogovor. Tsivilisticheskoe issledovanie [Employment contract. Civilistic research]*. Yaroslavl: Printing house of the provincial government [in Russian].
- 5 Abzhanov, K.A. (2019). *Izbrannye trudy po trudovomu pravu [Selected works on labour law]*. Astana: LLC «Master Po» [in Russian].
- 6 Lushnikov, A.M., & Lushnikova, M.V. (2009). *Kurs trudovogo prava: uchebnik: Kollektivnoe trudovoe pravo. Individualnoe trudovoe pravo. Protssessualnoe trudovoe pravo [Course of labour law. Collective labour law. Individual labour law. Procedural labour law]*. Moscow: Statut [in Russian].
- 7 Lyutov, N.L. (2017). *Aktualnye problemy trudovogo prava [Topical problems of labour law]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
- 8 Gusov, K.N., & Tolkunova, V.N. (1997). *Trudovoe pravo Rossii [Labour Law of Russia]*. Moscow: Yurist [in Russian].
- 9 Nurgalieva, E.N. (2009). *Kommentarii k Trudovomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. Obshchaya i Osobennaya chasti [Commentary on the Labour Code of the Republic of Kazakhstan. General and Special Parts]*. Almaty: Zhety zhargy [in Russian].
- 10 Egorov, V.I. (2009). *Trudovoi dogovor [Employment contract]*. Moscow: KNORUS [in Russian].
- 11 Ashiralieva, B.S. (2017). Institut materialnoi otvetstvennosti v svete reformirovaniia zakonodatelstva o trude Kazakhstana [Institute of Liability in Light of Reform of Labour Legislation of Kazakhstan]. *Yekonomika Tsentralnoi Azii — Central Asian Economy*, 3, 131–137 [in Russian].

Л.З. Ахметжан*

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: lauera.zakey@gmail.com)*

О состоянии вовлеченности казахстанских работников в управление организацией

В статье проведена оценка правового обеспечения вовлеченности казахстанских работников в управление организацией. Актуальность изучения данной сферы заключается в необходимости повышения уровня правовой защиты прав и интересов работников. Оценка базируется на результатах анкетирования, анализе теоретико-практических исследований и существующей правовой базе. Институт вовлеченности работников в управление организацией известен еще и под термином «производственная демократия». Вопросам правового обеспечения, результатам практического внедрения форм управления организацией работниками посвящено большое количество исследований зарубежных авторов. Это обусловлено нормативно-правовым закреплением элементов производственной демократии в ряде документов Всемирной организации труда. Исследования, в большей степени, были посвящены влиянию развития элементов производственной демократии в организациях на показатели их устойчивости, развития, производительности, конкурентоспособности и пр. Итогом данных исследований, как правило, является выделение позитивного влияния практики участия работников в управлении организацией на различные сферы финансово-экономической деятельности. Вместе с этим аналогичные исследования не проводились по казахстанскому бизнес-сообществу, который имеет свои отличительные особенности функционирования и развития. Заполнению данного пробела посвящена данная статья. По результатам проведенного исследования сформулированы выводы и предложения, даны рекомендации по активизации развития практики участия работников в управлении организацией, как одного из наиболее эффективных методов защиты прав работников, а также повышения устойчивости и темпов развития социально-экономических показателей организации.

Ключевые слова: управление организацией, анкетирование работников, производственная демократия, трудовое право, участие в управлении, работник, работодатель, трудовые отношения.

Введение

Развитие трудовых отношений ведет к необходимости совершенствования правовой базы, обеспечивающей защиту прав и интересов сторон данных отношений: как работников, так и работодателей. Расхождение базовых интересов работников и работодателей является источником правовых споров и конфликтов между сторонами. Детальная правовая проработка всех аспектов трудовых отношений, в том числе и участия работников в управлении организацией, положительно влияет на все сферы функционирования организации. Отсутствие правовых норм, инструкций, положений, инструментов регулирования тех или иных аспектов трудовых отношений ведет к повышению рисков возникновения трудовых споров и конфликтов, дестабилизирующих функционирование организации.

В казахстанской правовой практике сложилась ситуация, когда принятие важнейших решений, непосредственно касающихся работников, является неотъемлемой прерогативой работодателя. Вместе с этим, в зарубежных странах была сформирована правовая база системы участия работников в управлении организацией, которая по результатам исследований доказала свое положительное влияние на стабильное развитие организаций при полной защите прав и интересов работников данных организаций.

О росте актуальности вопросов и проблем развития практики участия работников в управлении организацией свидетельствует внимание, уделяемое данной сфере развитыми странами, а также Международной организацией труда (далее — МОТ) и Европейским союзом (ЕС). Концепции основных форм и видов участия работников в управлении организациями в разных государствах разработаны с различным уровнем проработанности деталей. В этой связи сфера регулирования

* Автор-корреспондент. E-mail: lauera.zakey@gmail.com

участия работников в управлении организацией является дискуссионной, где до настоящего времени не были выработаны определенные наднациональные соглашения. Исключением являются директива ЕС, в которой были бы обозначены основные подходы к пониманию и единому толкованию понятия «участие работников в управлении организацией». Трудовое законодательство ряда государств (Германия, Франция, Великобритания) закрепляет основные формы участия работников в управлении организацией. В этих странах сложилась институциональная система: сформированы законодательно закреплённые институты; производственная демократия укрепляется как новый стиль управления организацией, когда организация управляется работодателем с участием работников.

В последние годы исследователи проблем трудовых отношений в организациях проявляют высокий интерес к вопросам участия работников в управлении организацией, его правовым аспектам, формам и видам участия. Так, изучению данных особенностей трудовых отношений посвящены труды таких авторов, как С.Ю. Головиной [1; 26], С.А. Ершова и В. Радченковой [2; 17], А.Л. Жукова [3; 19], А.С. Засопецкого [4; 56], Т.В. Зиминой [5; 119], А.Н. Крестьянинова [6; 70], А.М. Куренного [7; 15], А. Бузгалина [8; 26], Е.Н. Нургалиевой [9; 58], Э.Н. Рудык, В.В. Букреева [10; 26] и других.

Авторы раскрывают содержание производственной демократии, ее правовые аспекты, формы и виды существующих практик по привлечению работников к управлению организацией. Также немало исследований, подтверждающих позитивное влияние внедрения практики участия работников в управлении организацией на уровень правовой защищенности работников, на финансово-экономическую устойчивость организации, на общие темпы ее развития. Вместе с этим практически не рассматривается вопрос о готовности как работников, так и работодателей быть вовлеченными в процессы управления.

В связи с этим проведено исследование, состоящее из нескольких этапов, одному из которых обращено наше внимание.

Методы и материалы

Была сформулирована следующая исследовательская гипотеза: одной из причин низких темпов развития производственной демократии в казахстанских организациях является низкий уровень их вовлеченности в нее и готовности как работников, так и работодателей, причиной которого являются минимальные знания о производственной демократии и о тех преимуществах, которые могут получить и работники, и работодатели при его внедрении.

Оценка вовлеченности работников в процессы управления организацией осуществлена с помощью исследования видения респондентов по вопросам внедрения практики участия работников в управлении организацией; с помощью результатов исследования их профессиональной и личностной готовности к участию в рассматриваемых процессах.

Процесс исследования поделен на следующие основные этапы:

Первый этап — формулировка гипотезы и целевой аудитории для проведения опроса.

Второй — составление анкеты для опроса респондентов.

Третий — проведение опроса с привлечением профсоюзных организаций Республики Казахстан.

Четвертый — сбор и сведение результатов анкетирования.

Пятый — анализ данных и формулировка выводов по проведенным исследовательским работам: ответы на исследовательские вопросы.

Шестой — определение перспективных направлений развития участия работников в управлении организациями в Республике Казахстан.

Основным источником информации по исследуемой теме стали результаты анкетирования (и интервьюирования) респондентов. В содержании анкеты 3 вопроса с 20-ью предлагаемыми ответами.

Целевая аудитория представлена работниками казахстанских организаций: сотрудники 45 организаций (в некоторых из которых развиты элементы института участия работников в управлении организацией, в других — неразвиты); 500 респондентов, отобранных произвольно из казахстанских организаций.

Целью анкетирования является определение уровня готовности работников и работодателей к внедрению производственной демократии.

Была разбивка на возраст и пол респондентов, а также в рамках исследования выделены следующие сектора:

Первый подход к классификации:

- реальный сектор экономики;
- сектор финансовых услуг.

Второй подход к классификации:

- первичный сектор: сельское хозяйство, рыболовство, лесоводство, охота (аграрно-промышленный сектор) и добыча природного сырья (угля, нефти, металлических руд и т.п.);
- вторичный: обрабатывающая промышленность и строительство;
- третичный: культура, образование, здравоохранение, бытовое обслуживание и торговля;
- четвертичный сектор: информационные технологии, образование, научные исследования, глобальный маркетинг, банковские и финансовые услуги.

Анкеты из 11 вопросов были разделены на 2 вопросных блока.

– 1-ый вопросный блок «Информация об организации» был направлен на идентификацию отрасли, в которой функционирует организация и отражен характер произошедших изменений в последнее время;

– 2-ой вопросный блок «Оценка степени влияния практики включения работников в процесс управления производством» имел целью выявить, как, по мнению респондентов, повлияет внедрение элементов производственной демократии в организацию;

– 3-ий вопросный блок «Самооценка» позволит оценить степень компетентностной готовности сотрудников к производственной демократии.

Вопросы представляют из себя определенные высказывания, на которые надо дать ответ, насколько согласен или не согласен с предложенными высказываниями.

Участвовавшим в опросе респондентам также было предложено прокомментировать ответы или дать более развернутый ответ, пример из практики, если односложного ответа недостаточно для передачи информации, которая важна, по мнению самого опрашиваемого (метод интервьюирования).

Процесс сбора информации и заполнения вопросов анкеты проходил при помощи телефонного опроса респондентов, электронных писем с просьбой заполнить анкету. Казахстанские предприниматели и работники предприятий охотно принимали участие в опросе. Определенных проблем или сложностей не возникало, так как опрос проводился анонимно. С поиском респондентов сложностей также не возникло, так как были привлечены к анкетированию профсоюзные организации.

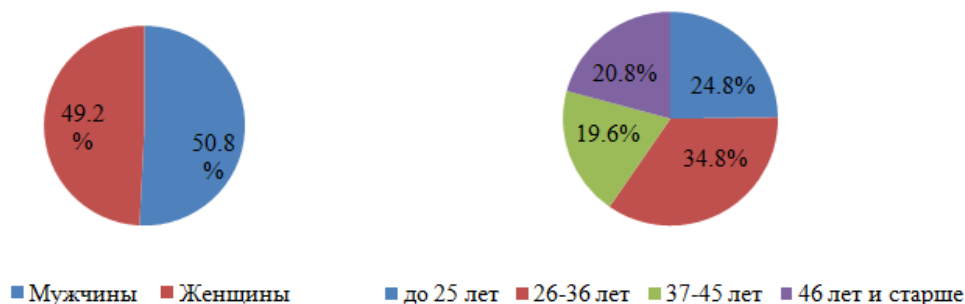
Полученные данные сведены в электронной таблице для дальнейшей обработки и создания графического материала. Вместе с тем при выборе респондентов была поставлена задача: охватить как можно больше секторов экономики, организаций различных масштабов. Производственная демократия в казахстанской бизнес-среде преимущественно присутствует в средних и крупных предприятиях. Но если бы респонденты представляли только средние и крупные предприятия, то анализ был бы не полным и не отражал бы текущую ситуацию по исследуемому вопросу.

Необходимо отметить, что возникли проблемы со сбором официальных статистических показателей развития производственной демократии, поскольку официальную статистику по производственной демократии ни одна организация в Казахстане не ведет. В этой связи основным источником информации стали результаты анкетирования.

Результаты и обсуждение

Далее приведены результаты опроса. Была определена возрастная и половая принадлежность респондентов (рис. 1).

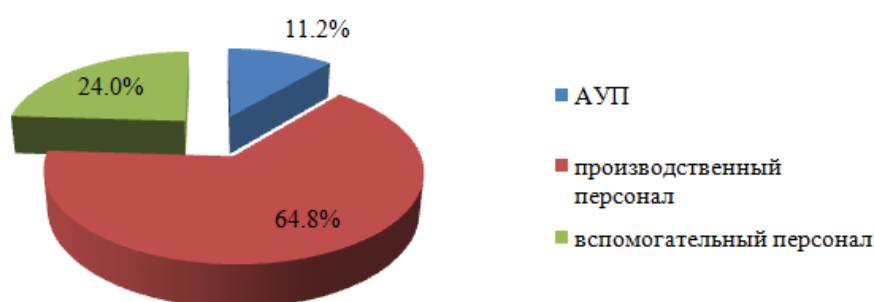
Как видно из рисунка, структура респондентов в разрезе пола и возраста распределена равномерно. Было опрошено 49,2 % работников женского пола и 50,8 % работников мужского пола. Также равномерно распределены сотрудники по выделенным возрастным группам.

Примечание. Источник — результаты анкетирования.

Рисунок 1. Половая и возрастная структура респондентов, %

На рисунке 2 показана структура респондентов в разрезе должностной позиции с учетом их иерархии в организации.

Примечание. Источник — результаты анкетирования.

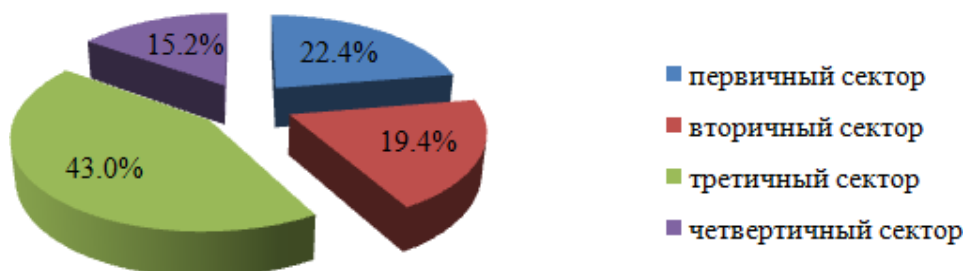
Рисунок 2. Место в иерархии предприятия, %

Из рисунка 2 видно, что большая часть персонала относилась к основному персоналу (производственному) — 64,8 %. Из числа респондентов: 24 % работников были представителями вспомогательного персонала; 11,2 — административно-управленческого персонала и 64,8 % — производственного персонала.

Разделение работников на категории условно, но имеет практическое значение для управления кадрами, проведения исследовательских работ. Вспомогательный персонал опосредованно влияет на получение прибыли и первым попадает под увольнение в кризис.

Кто входит в группу основного или вспомогательного персонала, зависит от производственного процесса в организации. Например, в промышленности — к основному персоналу относятся работники, которые участвуют в выпуске товаров, обеспечивающих доход предприятия. Их функции можно назвать первостепенными, направленными на поддержание жизнедеятельности самого предприятия.

Также автору было важно выделить вовлечение в данную проблему организаций всех секторов экономики (рис. 3).

Примечание. Источник — результаты анкетирования.

Рисунок 3. Представленность секторов экономики, %

На рисунке 3 показано, что исследованием были охвачены организации всех секторов экономики: первичный сектор — 22,4 %; вторичный сектор — 19,4, третичный сектор — 43, четвертичный сектор — 15,2 %.

Перечисленные результаты состава респондентов позволяют говорить о том, что результаты исследования являются применимыми ко всем отраслям экономики Республики Казахстан.

Результаты анкетирования по вопросу оценки степени влияния практики включения работников в процесс управления производством представлены ниже (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

**Результаты оценки уровня влияния практики включения работников
в процесс управления предприятием, %***

Утверждения	Полностью согласен	Скорее согласен	Ни да, ни нет	Скорее не согласен	Полностью не согласен
Считаю, что последствия будут негативными по причине неготовности работников к управлению	14,8	15,0	23,0	25,0	22,2
Считаю, что последствия будут негативными по причине отсутствия понятных правил управления производством	22,4	11,2	23,6	34,8	8,0
Считаю, что последствия будут негативными по причине отсутствия материальной заинтересованности работников	42,2	14,8	5,2	22,4	15,4
Считаю, что последствия будут негативными по причине отсутствия материальной заинтересованности работодателей	43,2	17,0	15,0	11,4	13,4
Считаю, что последствия будут положительными по причине готовности и работников, и руководителей	5,2	5,4	31,2	52,8	5,4
Я готов к участию в управлении производством	15,0	13,0	42,8	11,4	17,8
Считаю, что мои коллеги не готовы к процессу управления производством	23,0	17,8	21,8	22,4	15,0

*Примечание. Составлена по результатам анкетирования.

Основными причинами отрицательных результатов привлечения работников к управлению организацией были выделены следующие:

- считаю, что последствия будут негативными по причине отсутствия материальной заинтересованности работников — суммарно 57 %;
- считаю, что последствия будут негативными по причине отсутствия материальной заинтересованности работодателей — 60,2 %.

Вместе с этим, только 10,6 % респондентов считают, что и работники, и работодатели готовы к внедрению элементов производственной демократии в организации. Всего 15 % респондентов выразили уверенность в готовности принимать участие в управлении организацией. 40,8 % уверены, что их коллеги не готовы к новшествами.

Таким образом, можно выделить, что одной из текущих проблем развития института участия персонала в управлении организацией является неготовность, отсутствие заинтересованности (как моральной, так и материальной) всех участников процесса. Такая ситуация является ярким признаком сопротивления изменениям в привычной рабочей среде. Только объяснение целей и задач развития производственной демократии в организации, обсуждение выгод, которые будут получены как работниками, так и работодателями может изменить ситуацию.

Далее автором проведена оценка профессиональной готовности работников к управлению организацией (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

**Результаты оценки готовности работников принимать участие в управлении организацией
(по 5-балльной шкале)**

Характеристики	Баллы
Организованный	3,7
Эффективно решать нестандартные вопросы и задачи	2,7
Высокий уровень стремления к достижению поставленных целей и задач	2,8
Умею находить с людьми общий язык	3,9
Обладаю высоким профессионализмом	4,1
Есть навык слушать других	4,3
Есть навык работать в команде	3,7
Есть навык руководить людьми	2,4
Есть навык быть спокойным в конфликтной ситуации	2,7

Примечание. Составлена по результатам анкетирования.

Наибольшие баллы были набраны по следующим навыкам и компетенциям самооценки:

- высокий профессионализм — 4,1;
- навык слушать других — 4,3;
- коммуникабельность — 3,9;
- навык работать в команде — 3,7;
- организованность — 3,7.

Наименьшие баллы по следующим позициям:

- умение решать нестандартные задачи — 2,7;
- целеустремленность — 2,8
- руководство и лидерство — 2,4;
- навык разрешения конфликтов — 2,7.

Полученные результаты позволяют сделать вывод, что степень готовности работников можно охарактеризовать как среднюю. То есть, в целом, респонденты готовы к участию в управлении организацией. Для повышения эффективности внедрения элементов производственной демократии необходимо повысить компетенции и навыки участников процесса по позициям, которые набрали наименьшее количество баллов.

По результатам дополнительных пояснительных замечок можно сделать вывод, что сотрудники организаций, где были выявлены признаки производственной демократии, легче переносят экономический кризис. В них наблюдается сохранение низких и средних показателей текучести кадров, а также рост расходов на социальные нужды. При всех преимуществах развития института производственной демократии, как инструмента защиты социально-трудовых прав работников, существует ряд барьеров. Так, например, до настоящего времени не была создана эффективная правовая база. В Трудовом кодексе Республики Казахстан отражены права работников при составлении коллективных трудовых договоров, права на создание производственного совета по безопасности и охране труда, право с помощью профсоюзов и выборных представителей защищать и представлять работников, то есть рассматриваются права работника на защиту и охрану своих прав, в которые не входит право на участие в управлении организацией.

Заключение

В казахстанских организациях, придерживающихся принципов производственной демократии, нет внутренней документации, которая бы регламентировала вопросы участия работников в управлении организацией. Работники привлекаются к решению управленческих вопросов, как правило, стихийно. Предоставление такого права является добровольным шагом самого руководителя организации, внедряющего современные подходы и принципы управления организацией. Вместе с этим, положительный эффект внедрения производственной демократии в систему управления организацией очевиден. Производственная демократия и ее элементы положительно влияют на темпы социально-экономического развития организации, могут выступать одним из ключевых инструментов охраны труда.

Таким образом, для ускоренного развития производственной демократии и ее элементов в казахстанских предприятиях необходимо:

- продолжить работу по формированию правовой базы для внедрения производственной демократии в систему управления организацией;
- разработать типовую форму правового документа, утверждающего права и регламентирующего порядок участия работников в управлении организацией. Данный внутренний документ должен стать как частью «Кадровой политики предприятия», так и выделен в качестве локального акта, действующего внутри организации;
- создать информационный ресурс, разъясняющий все преимущества производственной демократии, предоставляющей ссылки на организации, где можно пройти повышение квалификации работников и руководителей, а также предлагающий типовые формы, процессы внедрения производственной демократии.

Таким образом, тенденцию по развитию производственной демократии можно в будущем закрепить законодательно с учетом зарубежного опыта, а также по результатам проведенных социологических исследований.

Список литературы

- 1 Головина С.Ю. Трудовое право: учеб. для вузов / С.Ю. Головина, Ю.А. Кучина; под общ. ред. С.Ю. Головиной. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2019. — 313 с.
- 2 Ершов С.А. Демократия на производстве: практика передовых стран Запада / С.А. Ершов, В.И. Радченкова. — М.: Наука, 2001. — 157 с.
- 3 Жуков А.Л. Разработка форм и систем оплаты труда. Участие профсоюзов / А.Л. Жуков // Журн. «Труд и социальные отношения». — 2007. — № 5. — С. 19–24.
- 4 Запесоцкий А.С. Участие работников в управлении организацией как фактор профилактики социально-трудовых конфликтов / А.С. Запесоцкий. — СПб.: СПбГУП, 2019. — 256 с.
- 5 Зими́на Т.В. Акционерные общества работников: проверка временем / Т.В. Зими́на // Журн. «ЭКО». — 2003. — № 8. — С. 119–129.
- 6 Крестьянинов А.Н. Нужна стройная концепция социальной ответственности профсоюзов / А.Н. Крестьянинов // Труд и социальные отношения — 2008. — № 7. — С. 70–78.
- 7 Куренной А.М. Производственная демократия и трудовое право / А.М. Куренной. — М.: МГУ, 1989. — 216 с.
- 8 На пути к экономической демократии. Международный опыт / под ред. А. Бузгалина. — М.: Экономическая демократия, 1994. — 304 с.
- 9 Нурғалиева Е.Н. К вопросу об участии работников в управлении производством в Республике Казахстан / Е.Н. Нурғалиева, Л.З. Ахметжан // Журн. «Трудовое право в России и за рубежом». — 2020. — № 2. — С. 58–63.
- 10 Рудык Э.Н. Повышение социальной устойчивости предприятия на основе демократизации хозяйственной власти (к теории вопроса) / Э.Н. Рудык, В.В. Букреев // Журн. «Труд и социальные отношения». — 2008. — № 3. — С. 26–31.

Л.З. Ахметжан

Қазақстандық жұмыскерлерді кәсіпорындарды басқаруға тарту жағдайы туралы

Мақалада қазақстандық жұмыскерлерді кәсіпорындарды басқаруға қатысуын бағалауға арналған зерттеу нәтижелері талқыланды. Қазақстандық кәсіпорындардың жұмыскерлерінің сауалнамасының қорытындылары шығарылған. Шетелдік авторлардың көптеген зерттеулері құқықтық қамтамасыз ету мәселелеріне, қызметкерлердің ұйымды басқару нысандарын практикалық іске асырудың нәтижелеріне арналған. Бұл Халықаралық еңбек ұйымының бірқатар құжаттарында өндірістік демократия элементтерінің нормативтік-құқықтық шоғырлануымен байланысты. Зерттеулер көбінесе, ұйымдардағы өндірістік демократия элементтерінің дамуының тұрақтылық, даму, өнімділік, бәсекеге қабілеттілік және т.б. көрсеткіштері әсеріне арналды. Осы зерттеулердің нәтижесі, әдетте, қызметкерлерді ұйымды басқаруға қатысу тәжірибесінің қаржылық-экономикалық қызметтің әртүрлі салаларына оң әсерін атап көрсету. Сонымен қатар, жұмыс істеу мен дамудың өзіндік ерекшеліктері бар қазақстандық бизнес-қауымдастыққа ұқсас зерттеулер жүргізілген жоқ. Мақала осы олқылықтың орнын толтыруға арналған. Зерттеу нәтижелері бойынша тұжырымдармен ұсыныстар жинақталды. Жұмыскерлердің құқығын қорғаудың және тұрақтылықты арттырудың тиімді әдістерінің бірі ретінде жұмыскерлердің кәсіпорындарды басқаруға қатысу тәжірибесін дамытуға ұсыныстар берілді.

Сонымен қатар, бұл ұсыныстар кәсіпорындардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің даму қарқынын да қамтиды.

Кілт сөздер: ұйымды басқару, қызметкерлерге сауалнама, өндірістік демократия, еңбек құқығы, еңбек қатынастары, басқаруға қатысу, қызметкер, жұмыс беруші, еңбек қатынастары.

L.Z. Ahmetzhan

On the state of involvement of Kazakhstani workers in the management of the organization

The article provides an assessment of the legal support of involvement of Kazakhstani workers in the management of an organization. The relevance of study lies in the need to increase the level of legal protection of the rights and interests of workers. The assessment is based on the results of questionnaires, analytical studies and the existing database. The institution of employee involvement in the management of an organization is also known under the term “industrial democracy”. A plenty of studies by foreign authors are devoted to the issues of legal support, the results of the practical implementation of forms of management by employees. This is due to the normative and legal consolidation of elements of industrial democracy in a number of documents of the International Labour Organization. The studies, to a greater extent, have been devoted to the impact of the development of elements of industrial democracy in organizations on the indicators of their stability, development, productivity, competitiveness, etc. The results of these studies are to highlight the positive impact of the practice of employee participation in the management of an organization on various spheres of financial and economic activity. At the same time, similar studies have not been conducted on the Kazakhstani business community, which has its own distinctive features of functioning and development. Consequently, this article is devoted to filling this gap. Based on the results of the study conclusions and proposals were formulated, recommendations were given for enhancing the development of the practice of employee participation in the management of the organization as one of the most effective methods of protecting the rights of employees, as well as increasing the sustainability and development rates of the socio-economic indicators of the organization.

Keywords: organization management, employee survey, industrial democracy, labour law, participation in management, employee, employer, labour relations.

References

- 1 Golovina, S.Yu. (2019). *Trudovoe pravo [Labour law]*. Moscow: Yurait [in Russian].
- 2 Ershov, S.A., & Radchenkova, V.I. (2001). *Demokratiia na proizvodstve: praktika peredovykh stran Zapada [Democracy at work: the practice of the advanced West countries]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 3 Zhukov, A.L. (2007). Razrabotka form i sistem oplaty truda. Uchastie profsoiuzov [Development of forms and systems of remuneration. Participation of trade unions]. *Trud i sotsialnye otnosheniia — Labour and social relations*, 5, 19–24 [in Russian].
- 4 Zapesockii, A.S. (2019). *Uchastie rabotnikov v upravlenii organizatsiei kak faktor profilaktiki sotsialno-trudovykh konfliktov [Participation of employees in the management of the organization as a factor in the prevention of social and labour conflicts]*. Saint Petersburg: SPbGUP [in Russian].
- 5 Zimina, T.V. (2003). Aktsionernye obshchestva rabotnikov: proverka vremenem [Joint-stock companies of workers: a test of time]. *JeKO — ECO*, 8, 119–129 [in Russian].
- 6 Krestianinov, A.N. (2008). Nuzhna stroinaia kontseptsia sotsialnoi otvetstvennosti profsoiuzov [We need a coherent concept of social responsibility of trade unions]. *Trud i sotsialnye otnosheniia — Labour and social relations*, 7, 70–78 [in Russian].
- 7 Kurennoi, A.M. (1989). *Proizvodstvennaia demokratiia i trudovoe pravo [Industrial democracy and labour law]*. Moscow: MGU [in Russian].
- 8 Buzgalina, A. *Na puti k yekonomicheskoi demokratii. Mezhdunarodnyi opyt [Towards economic democracy. International experience]*. Moscow: Yekonomicheskaiia demokratiia [in Russian].
- 9 Nurgalieva, E.N., & Ahmetzhan, L.Z. (2020). K voprosu ob uchastii rabotnikov v upravlenii proizvodstvom v Respublike Kazakhstan [On the issue of employee participation in production management in the Republic of Kazakhstan]. *Trudovoe pravo v Rossii i za rubezhom — Labour Law in Russia and abroad*, 2, 58–63 [in Russian].
- 10 Rudyk, Je.N., & Bukreev, V.V. (2008). Povyshenie sotsialnoi ustoichivosti predpriiia na osnove demokratizatsii khoziaistvennoi vlasti (k teorii voprosa) [Increasing the social stability of the enterprise based on the democratization of economic power (to the theory of the issue)]. *Trud i sotsialnye otnosheniia — Labour and social relations*, 3, 26–31 [in Russian].

Zh. Korpebayev*

*L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: zhan.ur@mail.ru)*

Improvement of electoral legislation in the light of international standards and political reforms in the Republic of Kazakhstan

Political reform is being actively carried out in the Republic of Kazakhstan, which affected the procedure for elections to the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the article is to analyze the current state of the electoral system of the Republic of Kazakhstan and its compliance with international standards in terms of attracting women and youth to the management of public affairs. The author of the article has analyzed the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as the availability of appropriate quotas for women, youth, and DIC disabilities in foreign countries legislation. In the study, in order to generalize and systematize the existing gaps in the regulation of quotas for women, youth and persons with disabilities, both general scientific methods and private scientific methods of cognition have been applied. International norms and standards in the field of electoral law have been studied, a comparative analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries have been conducted, relevant proposals have been offered for improving the electoral legislation. As a result, the author highlighted the need to make changes and additions to the legislation of the Republic of Kazakhstan, which would regulate the electoral process.

Keywords: electoral legislation, rights of women and youth, elections of deputies of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, international standards of electoral law.

Introduction

Since the proclamation of Independence, the Republic of Kazakhstan has gradually created a regulatory framework for election legislation that meets international standards and democratic requirements.

Over the past three decades, the Republic of Kazakhstan has assumed obligations under some international agreements, adopted a significant number of laws, and developed State measures for equal participation of citizens in political processes, including the full management of state and society affairs, which is one of the most important prerequisites for building a democratic rule of law and a free civil society.

Throughout the entire period of the formation of the independent statehood of the Republic of Kazakhstan, starting from the moment of building a new sovereign State and gaining independence, democratic transformations are actively taking place in all directions, including the institute of electoral law. These changes are connected with the formation and radical changes in the legislation on elections in Kazakhstan, which originate from 1995 and continue at present, caused, on the one hand, by bringing the electoral legislation in line with the requirements of the Constitution, and on the other — international standards. It should be noted that frequent changes in the legal field of election legislation are also caused by the fact that Kazakhstan is actively searching for its democratic model of elections, including elections to the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. In this regard, over the past period, a lot of practical experiences have been accumulated in creating and developing the legislative framework for free and fair elections. Thus, an important area of political and legal reform carried out in the Republic of Kazakhstan is the improvement of electoral legislation in the context of modern international standards. The experience gained as a result of the election campaigns, according to the assessment of the legal community, incorporating reputable international organizations and experts, public surveys regarding the elections of the President of the Republic of Kazakhstan, Parliament, local representative bodies, illustrates that, in general, the current Constitutional Law “On Elections in the Republic of Kazakhstan” clearly, consistently and comprehensively regulates the process of elections to state authorities. Nevertheless, the electoral legislation of the Republic of Kazakhstan needs a further improvement. This circumstance prompts the need for further search for optimal legal forms and bringing the current legislation and law enforcement practice in line with international standards in the field of electoral law.

* Corresponding author's e-mail: zhan.ur@mail.ru

The purpose of the study, is a comprehensive analysis of election legislation and its further improvement following international obligations, identification of current problems, and substantiation of recommendations and proposals to improve the effectiveness of electoral legislation in law-enforcement practice. This goal is defined by tasks such as: analysis of the theoretical and legal foundations of ensuring the electoral rights of citizens; study of normative legal acts; development of organizational and legal measures to optimize electoral legislation and the practice of their application.

Experimental

To comprehensively analyze the electoral processes in the highest representative authorities, we have studied the legislation of the Republic of Kazakhstan and foreign countries, as well as analyzed international acts in the studied issues. Thus, the methodological foundation of the research was general scientific methods of cognition, formal-legal, analytical system, comparative and logical analysis, and research methods. As a general scientific method, the dialectical method was used, which allowed us to approach the object of research comprehensively and conduct a systematic analysis. With the help of the comparative legal method, the author identified critical points of electoral legislation, a logical analysis of normative legal acts allowed to make certain recommendations for improving the legal regulation of the election procedure.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On Elections in the Republic of Kazakhstan", the Laws of the Republic of Kazakhstan, as well as international conventions to which the Republic of Kazakhstan has acceded, were studied. The monographic literature and materials of the periodical literature on the research topic were analyzed.

Results and Discussion

The norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan enshrine the recognition of international treaty and other obligations of the state, an integral part of national legislation. Moreover, international treaties ratified by the Republic, according to Article 4 of the Constitution, have priority over its laws [1]. Based on the provisions of the basic law, when forming the national electoral system, Kazakhstan was guided by the basic requirements of international electoral standards.

There are a number of the paramount international acts in the field of elections and political human rights. These consist of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the Convention on the Political Rights of Women, the UN Declaration on Principles of International Election Observation (the Code of Conduct for International Election Observers is also attached to it), the European Convention of the Council of Europe on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Charter of Paris for a New Europe, The document of the Copenhagen Meeting of the CSCE Conference on the Human Dimension, the Declaration of the Interparliamentary Assembly of the CIS Member States "On the principles of international observation of elections and Referendums in the member states of the Commonwealth of Independent States" and others.

The Republic of Kazakhstan has joined many of the above-mentioned international treaties.

One of the most important sources of international human rights standards concerning free and fair elections is the Universal Declaration of Human Rights, Article 21 of which states: "Everyone has the right to take part in the government of his country, directly or through freely chosen representatives. The will of the people shall be the basis of the authority of government. This will shall be expressed in periodic and genuine elections, which shall be by universal and equal suffrage and shall be held by secret vote or equivalent free voting procedures" [2]. It should be noted that the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted in 1966 and entered into force in 1976, further specified and clarified the norms enshrined in the Universal Declaration of Human Rights.

The Basic Law of Kazakhstan grants citizens of the republic "the right to participate in the management of state affairs directly and through their representatives" [1]. This constitutional norm corresponds to the international legal norm laid down in Article 25 of the ICCPR. Further, the same article establishes that every person and citizen has the right "to vote and be elected in genuine periodic elections conducted based on universal and equal suffrage by secret ballot and ensuring the free expression of the will of voters" [3]. Paragraph 3 of Art. 33 of the Constitution of Kazakhstan implements this provision of the Covenant throughout the country with the designation of some of its features: "Citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to elect and be elected to state and local self-government bodies, as well as to participate in the republi-

can referendum” [1]. Article 3 of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On Elections in the Republic of Kazakhstan” [4] secures universal, equal and direct suffrage by secret ballot, thereby developing the content of Paragraph 2 of Article 33 of the Constitution and Art. 25. Based on the above norms of legislation, we highlight one of the important principles of electoral law, the principle of universality, which is put forward in the first place among all principles of electoral law and means that the State grants the majority of its citizens the right to participate in the formation of public authorities. Russian scientist O.V. Kuznetsova believes that “in passive suffrage as in active, universality means that all adult citizens of the state have the right to vote, regardless of gender, race, nationality, attitude to religion and beliefs, as well as, as a rule, regardless of property and official status” [5; 112]. According to Kazakh constitutional scholar S.K. Amandykova, the principle of universality in active suffrage means “the possibility of participation in elections of all citizens upon reaching the age of 18, regardless of other restrictions of property and other nature. In addition, the principle of universal suffrage also presupposes the possibility of electing those who have expressed a desire to run for the relevant elected bodies...” [6; 13]. Thus, summarizing the opinions of scientists, Art. 4 of. The Constitutional Law “On Elections” does not allow any restrictions on the right to vote depending on origin, gender, race, language, nationality, attitude to religion and beliefs in the exercise of active and passive suffrage [4]. The content of this principle should be taken into consideration in terms of preventing restrictions on the participation of citizens by gender in the electoral process as an elected person.

In this regard, it should be noted that our state strives to bring the norms of national legislation to high international standards, especially in the field of gender equality, which is undoubtedly a distinctive feature of Kazakhstan's policy. Most often, the initiator of gender projects is, first of all, the state, which takes preventive and proactive measures in the field of the formation of the principle of gender equality. Thus, the main legislative act in the field of gender policy of the Republic of Kazakhstan is adopted on December 8, 2009. The Law of the Republic of Kazakhstan “On State Guarantees of Equal Rights and Equal Opportunities of Men and Women”, which in Article 9 “Guarantees of equal access of men and women to the state service” regulates that “the state shall enforce equal partnership relations of men and women in legal, executive and judiciary branches of the state authority, bodies of local self-government” [7].

In addition, the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016 No. 384 approved the “Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030”, which provides for the achievement of the following goals and objectives: 1) improving legislation in the field of gender policy, as well as bringing it into line with international standards, UN recommendations, SDGs and OECD; 2) creating mechanisms and conditions for effective planning and coordination of actions of central and local authorities to implement gender policy; 3) ensuring 30 % representation of women in executive, representative and judicial authorities, public, quasi-public and corporate sectors at the decision-making level [8].

In his address to the people of Kazakhstan on October 21, 2020, the President of the Republic of Kazakhstan K.-J.K. Tokayev stressed: “Before the start of the new election campaign, measures have been taken for political modernization, the development of multiparty system and the expansion of civic participation in the socio-political life of our country. The Constitutional Law “On Elections in the Republic of Kazakhstan” and the Law “On Political Parties” provide for provisions that, for the first time in our parliamentary practice, introduced a 30 % quota in party lists for women and youth. This norm will become an effective mechanism for involving women and youth in Parliament and local representative bodies, which will promote their more active participation in the socio-political processes of the country” [9].

To date, out of 193 UN member states, gender quotas work in more than 120 countries. A study of the experience of foreign countries concerning gender quotas has illustrated that gender quotas are legally fixed, for example: in Central Asian countries, 30 % quotas for women are fixed in Kyrgyzstan and Uzbekistan. In European countries (Sweden, Norway, the Netherlands, Iceland, Germany), party quotas are also applied, so that the percentage of women participating in the political life of the country reaches a high percentage. In addition, the consequences of non-compliance with quota requirements in foreign countries are also an important level of influence on political parties. Sanctions for non-compliance with the percentage ratio may be expressed in a decrease in public funding, limiting the number of candidates, or even preventing the party list from the electoral process [10].

Quotas for women are prescribed by the Constitutions of such countries as: Burkina Faso, Nepal, Philippines, Uganda and in some states are regulated by the law on elections, for example, in Latin America, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Slovenia, France.

Thus, we believe that legislative quotas orient parties to attract as many women as possible to participate in elections and should orient parties to independent voluntary internal regulation regarding gender quotas.

Achieving gender equality is one of the significant trends in global development. In the Global Gender Gap Index compiled by the World Economic Forum, Kazakhstan ranked 53rd in terms of women's participation in national parliaments in 2019. At the same time, over the past 25 years, the proportion of women in the Parliament of the Republic of Kazakhstan has gradually increased. Thus, in 1995, the share of women in Parliament was 13 %, and in 1999 and 2004, it decreased to 10 %. The current composition of the Mazhilis of the sixth convocation consisted of women by 27 % and due to recent changes in the electoral legislation, it was expected that the proportion of women in the Mazhilis of the seventh convocation would increase.

According to the results of the last elections to the Mazhilis of the Parliament on January 10, 2021, by the novelties introduced into the electoral legislation, the share of women and youth was about 30 %. The Head of State in his annual Address to the People of Kazakhstan dated September 1, 2021 "Unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the prosperity of the country" noted that "the introduction of the norm on a 30 % quota for women and youth in the electoral lists pushed the parties to work more actively, rejuvenate their ranks, as well as search for new faces.

At the same time, the quota was not properly reflected in the final compositions of people's deputies. Therefore, to obtain a full-fledged effect, it is necessary to legislate the norm on mandatory accounting of this quota when distributing deputy mandates" [11].

First of all, to ensure a 30 % quota, as well as to ensure a wider representation of various social groups, it is necessary to improve legislation, with the introduction of norms obliging political parties to comply with quota norms not only when compiling voter lists, but also to take them into account when allocating mandates.

Concerning the involvement of young people in political processes until now, in our opinion, the state has made a lot of efforts to attract young people to the executive authorities. Today, the introduction of a youth quota during the formation of the Mazhilis of the Parliament will significantly rejuvenate the composition of the Kazakh representative government. Analyzing the experience of foreign countries regarding youth quotas, it can be noted that in foreign practice, besides the wording "youth quota", the wording "quota for beginners" is common. Frankly these quotas are a relatively new phenomenon in the world community and are not as widespread as gender quotas.

In world practice, when allocating quotas for young people, there are several options. One of them is "reserved seats", i. e. the representation of the younger generation in parliament is guaranteed, but as a percentage of the total number of deputy mandates, the participation rate of young people is low. In the second case, the imposition of obligations for all parties within the framework of the law, the so-called legislative quotas are also applicable for our state.

Returning to the President's expressed position on political modernization and expansion of civic participation in the socio-political life of our country, it is necessary to highlight the importance of the amendments proposed by the Head of State to the electoral legislation on expanding the list of quota categories of citizens, women and youth, to establish a quota for persons with special needs, who, as the practice of the past elections shows, are still poorly represented in the socio-political life of the state.

Norms for the protection and guarantees of the rights of persons with disabilities are reflected in many international acts, so the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities of December 13, 2006 enshrines in Article 29: "State Parties shall guarantee to persons with disabilities political rights and the opportunity to enjoy them on an equal basis with others, and shall undertake to: (a) Ensure that persons with disabilities can effectively and fully participate on an equal basis with others, directly or through freely chosen representatives to vote and be elected...; b) Promote actively an environment in which persons with disabilities can effectively and fully participate in the conduct of public affairs, without discrimination and on equal basis with others, and encourage their participation in public affairs...". In addition, according to Article 5 "Equality and non-discrimination" of this Convention, the participating States prohibit any discrimination based on disability and guarantee persons with disabilities equal and effective legal protection against discrimination on any ground. To promote equality and eliminate discrimination, States Parties shall take all appropriate steps to ensure reasonable accommodation. Thus, according to Article 12 "Equality before the law" of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the participating States recognize that persons with disabilities have legal capacity on an equal basis with others in all aspects of life. States Parties

shall take appropriate measures to provide persons with disabilities with access to the support they may need in the exercise of their legal capacity [12].

The Republic of Kazakhstan, having ratified the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in 2015, assumed obligations to ensure equal rights for persons with disabilities, their full and effective involvement and inclusion in society. The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities has given a serious impetus to the reform of state policy in the field of social protection of persons with disabilities, the main postulate of which should be the principle of non-discrimination based on disability.

The Convention interprets this principle as follows: “Discrimination based on disability” means “any distinction, exclusion or restriction based on disability, the purpose or result of which is to diminish or deny the recognition, realization or exercise on an equal basis with others of all human rights and fundamental freedoms” and applies to “all forms of discrimination, including denial of reasonable accommodation” [12].

The adoption of any policy decisions in the field of social protection of persons with disabilities should be based on the priority satisfaction of their disability-related needs. It is by involving this category of citizens in the political processes of society and their representation in the country's Parliament that will allow society and the state to approach the problems facing them more effectively.

Thus, by creating a priority policy for the disabled, the State guarantees the disabled the right to independent life and full integration into society, recognizes the need for public participation at all stages of the development and implementation of policies for people with disabilities, since the issue of improving the effectiveness of disability policies is relevant and paramount not only for people with disabilities, but also for the whole society.

Conclusions

The experience of many foreign countries with a developed party system based on a competitive political system and freedom of association demonstrates that parties play an important role in the process of building a democratic, legal statehood, guarantee the continuity of the constitutional process, ensure the implementation of civil initiatives through participation in elections, referendums and party membership.

The norm in force in the legislation on compliance with the 30 % quota for women and youth, and in the near future for persons with disabilities when forming party lists and not obliging parties to comply with it when distributing party mandates, actualizes the problem of the effectiveness of legislation. In this connection, we consider it necessary to legislate the norm on mandatory accounting of the relevant quotas in the distribution of deputy mandates in case of victory by political parties.

Considering the above, it should be emphasized that the availability of appropriate quotas for citizens contributes to the active integration of women, youth and persons with disabilities into political life in the future, first of all, strengthens democracy itself and expands its capabilities. Equal political participation of all citizens is one of the necessary components of a system that ensures that members and leaders of political parties and parliaments reflect the society they serve as best as possible. In addition, increasing diversity in the political sphere will lead to a deeper understanding of the impact of laws and decisions on people with disabilities and is guaranteed to attract attention to one of the largest groups that are underrepresented in political life.

The novelties applied at the last parliamentary elections in Kazakhstan made it possible to involve women in socio-political processes and provide an additional opportunity for young people and people with disabilities to participate in political life, which contributes to the further solution of socially significant problems.

The changes in the mechanisms and procedures for the formation of the Mazhilis, from our perspective, contribute not only to improving the efficiency of the legislative power, but also mark a new stage in the development of Kazakh parliamentarism.

Based on the study of monographic literature, materials of periodical literature, analysis of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan and foreign legislation, by studying the experience of foreign countries to further improve the institute of electoral law, we believe it is possible:

1. To comply with the electoral legislation with international standards and norms. We consider it necessary to allocate a norm with a provision of a 30 % quota specifically for women, as it is provided for and is available in practice in OECD countries.

2. To make appropriate amendments to the electoral legislation and the law on political parties, where it is necessary to make mandatory provisions on a 30 % quota for women and youth, when allocating mandates by political parties in case of their victory.

3. To consider the need for an appropriate quota for persons with disabilities in elections to representative bodies of state power, including the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan.

References

- 1 Конституция Республики Казахстан. Принята на респ. реф. 30 августа 1995 г. / Ведомости Парламента Республики Казахстан. — 1996. — № 4. — Ст. 217 (с изм. и доп. по состоянию на 23.03.2019г.) [Электронный ресурс]. ИПС «Әділет» // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/> (Дата обращения 1.11.2021).
- 2 Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года [Электронный ресурс]. Официальный сайт ООН // Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/ (Дата обращения 4.11.2021).
- 3 Закон Республики Казахстан от 21 ноября 2005 года № 87 «О ратификации Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах» [Электронный ресурс]. ИПС «Әділет» // Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000087_ (Дата обращения 1.11.2021).
- 4 Конституционный закон Республики Казахстан от 28 сентября 1995 г. № 2464 «О выборах в Республике Казахстан» (с изм. и доп. по состоянию на 25.05.2020 г.) [Электронный ресурс]. ИС «Параграф» // Режим доступа: <http://www.online.zakon.kz/> (Дата обращения 14.03.2021).
- 5 Кузнецова О.В. Реализация конституционного принципа равенства прав граждан России в пассивном избирательном праве: дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2010. — 247 с.
- 6 Амандыкова С.К. Избирательные системы и избирательное право в Республике Казахстан / Гражданин. Выборы. Власть. Материалы II Междунар. науч.-практ. конф. Пятигорск, 25–26 ноября 2015 г. — Ставрополь: Ставропольское издательство «Параграф», 2016. — 564 с.
- 7 Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2009 г. «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин» (с изм. и доп. по состоянию на 01.07.2021 г.) [Электронный ресурс]. ИПС «Әділет». — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000087_ (Дата обращения 1.11.2021).
- 8 Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 г. «Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года» (с изм. и доп. по состоянию на 06.12.2016 г.) ИС «Параграф» // Режим доступа: <https://www.online.zakon.kz/> (Дата обращения 7.10.2021).
- 9 Полный текст выступления Президента о назначении выборов депутатов Мажилиса Парламента РК и маслихатов. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/ (Дата обращения 7.10.2021).
- 10 Продвижение участия женщин в политике в регионе ОБСЕ: сб. передовых практик. [Электронный ресурс]. Режим доступа // <https://www.osce.org/files/f/documents/6/6/230151.pdf> (Дата обращения 7.10.2021).
- 11 Послание Президента Республики Казахстана «Единство народа и системные реформы — прочная основа процветания страны». [Электронный ресурс]. Режим доступа // https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/ (Дата обращения 7.10.2021).
- 12 Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 г. № 288 – З РК «О ратификации Конвенции о правах инвалидов» [Электронный ресурс]. ИПС «Әділет». — Режим доступа http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000087_ (Дата обращения 1.11.2021).

Ж. Көрпебаев

Қазақстан Республикасындағы халықаралық стандарттар мен саяси реформалар тұрғысынан сайлау заңнамасын жетілдіру

Қазақстан Республикасында Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің сайлау тәртібіне әсер еткен саяси реформа белсенді жүргізілуде. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаев Қазақстан халқына соңғы Жолдауында осы бағыттағы алдағы реформалардың жолын белгілеп берді. Мақаланың мақсаты — Қазақстан Республикасының сайлау жүйесінің қазіргі жағдайын және оның әйелдер мен жастарды мемлекеттік істерді басқаруға тарту тұрғысынан халықаралық стандарттарға сәйкестігін талдау. Автор Қазақстан Республикасының, сондай-ақ шетелдердің заңнамасындағы әйелдерге, жастарға және мүгедектер үшін тиісті квотаның болуына талдау жасаған. Сонымен қатар, әйелдердің, жастардың және мүмкіндіктері шектеулі адамдардың құқықтарын регламенттейтін неғұрлым маңызды халықаралық конвенциялар талданған. Зерттеуде әйелдерге, жастарға және мүгедектерге арналған орындарға арнайы квоталарды реттеудегі бар олқылықтарды жалпылау және жүйелеу мақсатында жалпы ғылыми әдістер де, танымның жеке ғылыми әдістері де қолданылды. Сайлау құқығы саласындағы халықаралық нормалармен стандарттар зерделенді, Қазақстан Республикасымен шет мемлекеттердің заңнамасына салыстырмалы талдау жүргізілді, Қазақстан Республикасының сайлау заңнамасын жетілдіру бойынша тиісті ұсыныстар енгізілді. Автор Қазақстан Республикасының сайлау процесін реттейтін заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасайды.

Кілт сөздер: сайлау заңнамасы, әйелдермен жастардың құқықтары, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттарын сайлау, сайлау құқығы саласындағы халықаралық стандарттар.

Ж. Корпебаев

Совершенствование избирательного законодательства в свете международных стандартов и политических реформ в Республике Казахстан

В Республике Казахстан активно проводится политическая реформа, которая затронула процедуру выборов в Мәжіліс Парламента Республики Казахстан. В последнем Послании народу Казахстана Президент РК К.-Ж.К. Токаев обозначил путь дальнейших реформ в этом направлении. Целью статьи является анализ современного состояния избирательной системы Республики Казахстан и ее соответствия международным стандартам в части привлечения женщин и молодежи к управлению государственными делами. Автор рассмотрел законодательства Республики Казахстан, а также зарубежных стран на предмет наличия соответствующих квот для женщин, молодежи и лиц с ограниченными возможностями. В исследовании для обобщения и систематизации имеющихся пробелов в регулировании квотирования мест для женщин, молодежи и лиц с ограниченными возможностями были применены как общенаучные методы, так и научно-исследовательские методы познания. Были исследованы международные нормы и стандарты в области избирательного права, проведен сравнительный анализ законодательства Республики Казахстан и зарубежных стран, внесены соответствующие предложения по совершенствованию избирательного законодательства Республики Казахстан. Автором особо отмечена необходимость внесения изменений и дополнений в законодательство Республики Казахстан, регламентирующее выборный процесс.

Ключевые слова: избирательное законодательство, права женщин и молодежи, выборы депутатов Мәжіліса Парламента Республики Казахстан, международные стандарты в области избирательного права.

References

- 1 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan. Priniata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda. Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan, 1996 goda, No. 4, St. 217 [The Constitution of the Republic of Kazakhstan was adopted at a republican referendum on August 30, 1995. Report of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, 1996, No. 4, page 217]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/> [in Russian].
- 2 Vseobshchaia deklaratsiia prav cheloveka ot 10 dekabria 1948 goda [The Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. *un.org/ru*. Retrieved from http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/ [in Russian].
- 3 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 21 noiabria 2005 goda No. 87 O ratifikatsii Mezhdunarodnogo pakta ob ekonomicheskikh, sotsialnykh i kulturnykh pravakh [Law of the Republic of Kazakhstan of 21 November 2005. No. 87 On the ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000087_/ [in Russian].
- 4 Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan ot 28 sentiabria 1995 g. № 2464 «O vyborakh v Respublike Kazakhstan» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan of September 28, 1995 No. 2464 “On Elections in the Republic of Kazakhstan”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://www.online.zakon.kz> [in Russian].
- 5 Kuznecova, O.V. (2010). Realizatsiia konstitutsionnogo printsipa ravenstva prav grazhdan Rossii v passivnom izbiratel'nom prave [Implementation of the constitutional principle of equality of rights of citizens of Russia in passive suffrage]. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
- 6 Amandykova, S.K. (2016). Izbiratelnye sistemy i izbiratelnoe pravo v Respublike Kazakhstan [Electoral systems and suffrage in the Republic of Kazakhstan]. Citizen. Elections. Power: *Materialy vtoroi mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii* Pyatigorsk. — 2nd International Scientific and Practical Conference. (pp. 13–16). Stavropol: Stavropolskoe izdatel'stvo «Paragraf» [in Russian].
- 7 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 8 dekabria 2009 goda. «O gosudarstvennykh garantiakh ravnykh prav i ravnykh vozmozhnostei muzhchin i zhenshin» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated 8 December, 2009 “On State Guarantees of Equal Rights and Equal Opportunities of Men and Women”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000087_/ [in Russian].
- 8 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 6 dekabria 2016 goda. «Ob utveridenii Kontseptsii semeinoi i gendernoi politiki v Respublike Kazakhstan do 2030 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2016. “On the approval of the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://www.online.zakon.kz> [in Russian].
- 9 Polnyi tekst vystupleniia Prezidenta o naznachenii vyborov deputatov Mazhilis a Parlamenta RK i maslikhatov [The full text of the President's speech on the appointment of elections of deputies of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan and maslikhats]. *akorda.kz*. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/ [in Russian].

10 Prodvizhenie uchastiia zhenshchin v politike v regione OBSE: Sbornik peredovykh praktik [Promoting Women's Participation in Politics in the OSCE Region: Compendium of Best Practices]. *osce.org*. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/6/6/230151.pdf> [in Russian].

11 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstana «Edinstvo naroda i sistemnye reformy — prochnaia osnova protsvetaniia strany» [State of the Nation Address by President of the Republic of Kazakhstan “Unity of the People and Systemic Reforms are solid foundations for the Nation’s Prosperity”]. *akorda.kz*. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/ [in Russian].

12 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 20 fevralia 2015 goda № 288 – Z RK «O ratifikatsii Konventsii o pravakh invalidov» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated 20 February, 2015, No. 288-V “On the ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities”]. *adilet.zan.kz* Retrieved from: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000087_ [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abdizhami, A.Zh.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan.
- Adibayeva, A.K.** — Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer of the Department of International Law, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.
- Akhmetzhan, L.Z.** — Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Akimzhanova, M.T.** — Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Department of Civil and Labour Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Amanzholov, Zh.M.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor of the Department of Law, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan.
- Assetova, G.B.** — Master of jurisprudence, Senior Lecturer of the Department of Civil and Labour Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Baimagambetova, Z.M.** — Doctor of Philosophy (PhD), Faculty of International Relations of the Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Balgimbekova, G.U.** — Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Department of the Constitutional and International Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Bekmagambetov, A.B.** — Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Birmanova, A.I.** — Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Department Theory and History of State and Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Biyebayeva, A.A.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Director of the Scientific and Educational Center for Criminal Law Disciplines Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Botagarin, R.B.** — Doctor PhD, the Head of the Department of the Constitutional and International Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Kalguzhinova, A.M.** — Master of jurisprudence, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Korpebayev, Zh.** — Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Kosherbayev, S.B.** — Senior Lecturer, M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Kazakhstan.
- Kusainova, L.K.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Karaganda University of Kazpotreboyyuz, Kazakhstan.
- Lavnichak, A.** — Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional Law University of Wroclaw, Poland.
- Mukhanova, A.T.** — Master of jurisprudence, Lecturer of the Senior Lecturer of the Department of Civil Law Discipline, Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan.
- Oleinik, V.I.** — Head of the Legal Department, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan.
- Orazov, A.E.** — Master of jurisprudence, Senior Lecturer, “Astana” International University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

-
- Ozbekov, D.O.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Poleva, I.A.** — Senior Lecturer of the Department of Theory and History of State and Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Rysmendeyev, B.D.** — Doctor of Law Science, Professor, First Vice-Rector of the Kyrgyz State Law University under the Government of the Kyrgyz Republic, Bishkek, Kyrgyz Republic.
- Shaykhetova, Zh.B.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan.
- Shoshaeva, L.S.** — Master of jurisprudence, Senior Lecturer, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Sopykhanova, A.B.** — Candidate of juridical sciences, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Talgatova, K.S.** — 2nd year Master degree student of the Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Tilep, T.S.** — Master of jurisprudence, Teacher of chair of the Civil and Labor Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Toleubekov, A.T.** — Candidate of juridical sciences, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Department of Civil and Labour Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan.
- Turlaev, A.V.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Department Theory and History of State and Law, Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Tuyakova, N.B.** — Senior Lecturer of the Department of Theory and History of State and Law, Karaganda University of the name of Academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Yerdeshova, Zh.I.** — Master of jurisprudence, Senior Lecturer of the Department of Civil Law Discipline, Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan.
- Yessirkepova, M.M.** — Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Astana IT University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Zhumabayeva, A.B.** — Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

**2021 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысы»
журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші. «Құқық» сериясы**

**Указатель статей, опубликованных в журнале
«Вестник Карагандинского университета. Серия «Право» в 2021 году**

**Index of articles published in
«Bulletin of the Karaganda University. Law Series» in 2021**

№
№
№
б.
с.
р.

**КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW**

<i>Balgimbekova G.U., Rysmendeyev B.D., Botagarin R.B.</i> Current problems of the influence of international legislation statutes on the institution of citizenship in foreign countries	4	7
<i>Karipbayev Zh., Mussin K.S.</i> The concept of administrative offenses of minors	2	22
<i>Khamzin A.Sh., Shakenov A.O., Boretskiy A.V.</i> International labor migration: features of the Eurasian midel	3	56
<i>Saniyazova E.K., Isayeva Zh.A.</i> Features of administrative proceedings in the Republic of Kazakhstan.....	3	49
<i>Акимбекова С.А., Капацина В.И.</i> Независимость судьи в Республике Казахстан	1	26
<i>Амандыкова С.К., Ибраева Н.А.</i> Демократизация и роль политических партий в избирательной системе Республики Казахстан.....	2	14
<i>Бисалиев М.С., Шакиров К.Н.</i> Характеристика источников международного права в сфере кибер-безопасности	3	15
<i>Ержанова Ф.А.</i> Қазақстан Республикасының сайлау құқығы нормаларын жетілдірудің кейбір мәселелері.....	1	6
<i>Ержанова Ф.А., Абыласимов М.Н.</i> Ұлттық және халықаралық құқықтың өзара әрекеті: конституциялық-құқықтық негіздер	3	28
<i>Завотпаева А.Т., Кусаинова А.К.</i> Административные процедуры и административное судопроизводство в рамках принятого Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан.....	2	30
<i>Ильясов К.Т., Рустембекова Д.К.</i> Қазақстан Республикасындағы діни сенім бостандығының конституциялық-құқықтық негіздері	1	32
<i>Көшербаев С.Б.</i> Ар-намыс пен қадір-қасиетке, іскерлік беделге қарсы құқық бұзушылықтардың ғылыми теориялық және тәжірибелік мәселелері.....	4	16
<i>Сарсембаев М.А.</i> Юридические проблемы развития транспортных заводов и их решение в Казах-стане, развитых государствах и ЮНИДО.....	3	7
<i>Сарсембаев М.А., Сарсенова С.Н., Каражан Б.С.</i> Национально-правовые и международно-правовые решения перехода к цифровизации транспортного и сельскохозяйственного машиностроения Казахстана	2	6
<i>Тайторина Б.А., Мухматова А.Д., Байсалома Г.Т.</i> Тенденция развития института государственной службы: Казахстан и лучшие мировые практики	1	16
<i>Талгатова К.С., Баймагамбетова З.М.</i> Эффективность механизма разрешения споров Всемирной торговой организации	4	28
<i>Тусупбекова С.К., Тайторина Б.А., Байсалома Г.Т.</i> Проблемы развития концепции охраны атмо-сферного воздуха в контексте взаимодействия международного и национального права.....	3	39

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW**

<i>Aitimov B.Zh., Berzin P.S., Yermetaev Sh.</i> Right to education: new conditions for implementation.....	2	38
<i>Birmanova A.I., Sopyhanova A.B., Lavnichak A.</i> Globalization and its impact on the development of cultural rights in the Republic of Kazakhstan and the modern world	4	36

<i>Ramashov O.N., Mussin K.S., Lavnichak A.</i> Ways of formation of Kazakhstan's patriotism in the course of Public Service and its legal basis.....	2	44
<i>Turlayev A.V., Poleva I.A., Tuyakova N.B.</i> Theoretical and historical issues of the civil society research as political and legal phenomenon	4	44
<i>Volgina A.P., Turlayev A.V., Morozov N.V.</i> Functions of legal responsibility in the theory of law and state (analysis and synthesis of theoretical studies)	3	74
<i>Амандықова С.К., Алтынбасов Б.О.</i> АҚШ-тың жоғары білім саласында неолиберализм идеясының қалыптасуы.....	3	65
<i>Ботағарин Р.Б.</i> Құқықтық мемлекет негіздерін нығайтудағы Президент билігі	1	39

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

<i>Arenova L.K., Zhamiyeva R.M., Ryabinina T.K.</i> Legal aspects of biological safety in Kazakhstan.....	3	90
<i>Biebayeva A.A., Kalguzhinova A.M., Ozbekov D.O.</i> Current state and prospects for improving the institutions of exemption from criminal liability and punishment.....	4	52
<i>Dzhansarayeva R.Y., Duzbayeva S.B., Borankulova K.B.</i> Features of forensic psychological examination in the investigation of criminal cases of crimes committed by minors.....	3	97
<i>Kusainova L.K., Shoshaeva L.S., Sopykhanova A.B.</i> Problematic aspects of improving property measures of criminal procedural restraint under the legislation of the Republic of Kazakhstan	4	97
<i>Malikov D.B., Malikova Sh.B., Izbassova A.B.</i> Some question of the victimological concept of the victim..	1	64
<i>Айтимов Б.Ж., Сериев Б.А., Бекежанов Д.Н.</i> Шаруашылық немесе өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптарды бұзуда қылмыстың құрамын саралаудың ерекшеліктері.....	2	64
<i>Аманжолов Ж.М., Адибаева А.К.</i> Начальные («усеченные») формы участия в совершении геноцида в Уголовном кодексе Республики Казахстан.....	4	59
<i>Бекмагамбетов А.Б.</i> Политика противодействия преступлениям, связанным с торговлей людьми, в системе государственной политики	4	89
<i>Бижанова А.Р., Мейрбекова Г.Б., Жүнісова Г.Ә.</i> Ақпараттандыру мен байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұғымы жайлы	3	104
<i>Әбдіжәми А.Ж.</i> Бостандығынан айыру жазасына сотталғандардың еңбегі: негіздемесі мен теориялық мәселелері.....	4	80
<i>Олейник В.И.</i> Законодательные меры по дальнейшему усилению правовой защиты потерпевших и свидетелей в Республике Казахстан.....	4	67
<i>Олейник В.И.</i> Актуальные проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по профилактике и пресечению правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений.....	2	73
<i>Сиубаева Н.Ж.</i> Реализация антикоррупционной политики в системе государственной службы Республики Казахстан: современное состояние и пути совершенствования.....	1	58
<i>Хлус А.М.</i> Меры общей профилактики коррупции и взяточничества в Республике Беларусь	2	52
<i>Хлус А.М.</i> Современные тенденции развития методики расследования вымогательства.....	1	47
<i>Шнарбаев Б.К.</i> Перспективы развития уголовно-исполнительной системы	3	113
<i>Шнарбаев Б.К., Скиба А.П.</i> Проблемные аспекты трудозанятости осужденных	3	82

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

<i>Akimzhanova M.T., Tilep T.S.</i> Some problems of custody and guardianship establishment over minors in the Republic of Kazakhstan	4	122
<i>Alieva L.R., Ilyassova G.A.</i> The concept, conditions and legal consequences of adoption (adrogation) of a child under the Republic of Kazakhstan legislation.....	3	155
<i>Yerkinbayeva L., Kalymbek B., Nesipbayeva I.</i> Legal problems of agricultural cooperation development in the conditions of digitalization in the Republic of Kazakhstan	2	97
<i>Айтимов Б.Ж., Дусинов Е.Ш., Сериев Б.А.</i> Коммерциялық емес ұйым түсінігі, оның азаматтық құқық жүйесіндегі орны.....	3	180

<i>Әкімжанова М.Т., Әсетова Г.Б., Мұратова А.Қ.</i> Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасының азаматтық заңнамасындағы кейбір заңдық терминдердің анықталу ерекшеліктері	4	110
<i>Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С.</i> Жұмыскерлердің әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері.....	3	170
<i>Есиркепова М.М., Төлеубеков А.Т., Оразов А.Е.</i> Особенности перехода на удаленную форму деятельности сотрудников вузов	4	104
<i>Жетібаев Ж.К.</i> Запрет на совершение завещания в электронном виде по законодательству Республики Казахстан: проблемы и пути их решения	3	163
<i>Клюева Е.Н.</i> Особенности имплементации Соглашения об ассоциации Украины с Европейским союзом в области водного транспорта	1	70
<i>Нукушева А.А.</i> К вопросу о форме завещания по законодательству Республики Казахстан и зарубежных стран: сравнительно-правовой анализ.....	2	85
<i>Нукушева А.А., Рустембекова Д.К.</i> Шет тілінен енгізілген заңдық терминологияларды азаматтық заңнамада қолдану туралы.....	3	142
<i>Олжабаева К.Б.</i> Особенности трудового договора с медицинскими и фармацевтическими работниками.....	1	79
<i>Сүлейменов М.К., Дүйсенова А.Е.</i> Смешанные юрисдикции и правовая система Республики Казахстан (публично-правовые и частноправовые аспекты)	2	118
<i>Тоқатов Р.А., Акимжанова М.Т.</i> Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің (Жалпы бөлім) қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерінің дәлме-дәлдігі туралы.....	3	135
<i>Тоқатов Р.А., Оралбаев Н.К.</i> Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексіндегі заң техникасы ережелерінің сақталуы туралы	2	109
<i>Шаяхметова Ж.Б., Муханова А.Т., Ердешова Ж.И.</i> Актуальные вопросы возмещения ущерба имуществу, причиненного дорожно-транспортными происшествиями	4	115
<i>Ілиясова Г.А., Әсетова Г.Б.</i> Қазіргі азаматтық іс жүргізу заңнамасында заңдық терминологияларды қолдану мәселесі.....	3	127

**ЖАС ҒАЛЫМ МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST**

<i>Korpebayev Zh.</i> Improvement of electoral legislation in the light of international standards and political reforms in the Republic of Kazakhstan.....	4	148
<i>Ахметжан Л.З.</i> О состоянии вовлеченности казахстанских работников в управление организацией	4	140
<i>Габбасали Б.Г.</i> Особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с созданием и руководством финансовой пирамиды	3	202
<i>Жумабаева А.Б.</i> К вопросу о трудовых обязанностях в Республике Казахстан	4	133
<i>Проскурина К.Ю.</i> Правовые формы установления платежной и накопительной денежных функций.	3	191